

# חַזּוֹרֶב

מאסף מוקדש לתולדות ישראל וספרותו

מופיע ע"י קרן חורב  
מייסודה של הסתדרות חניכי בית המדרש למורים  
של ישיבת ר' יצחק אלחנן

כרך י"א (חוב. כאכט)

ניו יורק, ניון, תש"א

## תוכן העניינים :

מדרש תדשא או מדרש דר' פנחס בן יאיר —

1. מדרש הלניסטי קדמון . . . הרוב דר. שמואל בלקין  
( Nassia ישיבה אוניברסיטה)

השירים לחדשי השנה לכלב אפנדופולו

53	הקראי . . . . . דר. שמעון ברונשטיין ( נייריווק )
85	פירושים והארות במשנה ובתלמוד . . . דר. אברהם ווייס ( ישיבה אוניברסיטה )
123	ספר הסדרים לרשי"ו . . . . . דר. ישראל אלפונביין ( נייריווק )
157	חוקי אשנוגא . . . . . דר. יצחק מנדלבוֹן ( קולומביה אוניברסיטה )
165	הבריות במדרש רבא . . . . . דר. מיכאל ריגען ( נייריווק )

## פרקים קצרים :

1.	תקוני ספרים קדמוניים . . . דר. יהיאל יעקב ווינברג 224
2.	لتולדות עדת האשכנזים . . . . . א. ר. מלאכי 237
3.	היסוד המוטיקלי ביצירות רמח"ל . . . מ. ש. גשורין 245
4.	כמה חכמים היו לנו בשם ר' אכזרה החותה . . . . . דר. יהודה ליב פליישער 256

# חֹרֶב

פ. חורגין

העורכים:  
אברהם וויס

מוקדש לתולדות ישראל וספרותו

כרך יא (חוב. כאכט)

ניו-יורק, ניסן, תש"א

מדרש תדשא או מדרש דר' פנחס בן יאיר  
מדרש הלניסטי קדמון

מ א ת

שמעאל בליך

המדרש תדשא. שפעמים נקראו גם כן בשם מדרש דר' פנחס בן יאיר, הוא מדרש מעט הכותות ורב האיכות, בין דרישתו על פי דרך הפשת ובין דרישותיו האלגוריות. רובן ככולן איין נמצאות בשאר מדרשי חז"ל. באמת הוא מהו אוצר של מדרשים קדמוניים. לשונו אינו כלשון יתר המדרשים, בין המדרשים הבבליים ובין המדרשים הארץ-ישראלים. יש לו שיטה מיוחדת על בריאות העולם, על יצירת האדם וגם על בניית המשכן. המשכן והאדם הם סמלים לייצירה בכלל. יש לו דרך-מחשבה מיוחדת על עין הדעת, טוב ורע, הקרבנות, המשכן וכלי המשכן, שני הכהנים, המנורה, מזבח הזהב ומזבח הנחתת, מנין המועדים, על חשבונות חמשפרים שבعة ועשרה, על הניסים שעשת הקב"ה עם ישראל בדבר, ועל חחיובים שיש לכל אבר ואבר באדם וכו'.

את המדרש בעצמו כבר הוציאו הראשונים, ובפרט בעל הפרש לדברי הימים המיחס לדרש". בד"ה ב/ ד/ כ' הוא כותב: «ומה שעשה י' מנוראות

מחיר החוברת — \$ 3.00

ליידינו נדונו בו<sup>3</sup>). ולדעתי אין שום ראייה כלל מסימן זה אף שר"א עפשתין כותב "ומי לא יראה שבעל מ"ת לך דבריו מס' היובלים והוסיף ענין היצירה"<sup>4</sup>). ובכלל אין צריכין שום דחיה לדברי עפשתין, שככל מקום שאין מkor לדרשותיו של מדרש תדשא במדרשי חז"ל וגם לא נמצא בספר היובלים עליינו להחלטת כי "בעל מדרש תדשא לך דעתו זאת — כנראה מס' היובלים שהיא לפניו. בס' היובלים שלנו אין מזה דבר"<sup>5</sup>). בשנות תרכ"א הדפס ר' אברהם עפשתין שני מאמרים בכתב-עת צרפתית על הדמיון בין ספר היובלים, פילון והמדרש תדשא<sup>6</sup>) ואף שלא שינה כלום ממשיתו שהמדרש תדשא מיוסד על ספר היובלים, מכל מקום גם הוא בא לידי החלטה שכחבי פילון ובפרט סימן י"ב של המדרש תדשא במדרש תדשא הנמצאים בספריו פילון, ובפרט י"ב של המדרש השפה של ספר היובלים בכחבי פילון. ועוד: פילון אינו מביא אפילו פעם אחת את הטעמים הגנוויים והחיצוניים. פילון הפילוסוף לא היה לו שום עסוק באגדות העמימות שנמצאות בספר היובלים ובשאר הספרים החיצוניים<sup>7</sup>). וכי שאמרתי לעללה, אין אני מוצא שום קשר בין המדרש תדשא וספר היובלים. המדרש הזה מוקדש לדורות על פי פשטונו של מקרא וגם לרדרשות אליגוריות. ובאמת עדין לא עשה שום מלומד השוואת מיחודה בין המאמרים של המדרש תדשא ופילון האלכסנדרוני.

## II

שיטתי על המקורות של המדרש תדשא נתגלה לי רק דרך מקרה. עוסק אני עכשו בסידור ספרי "פילון והמדרשי", ועicker מלاكتהי היא על הקדמות של המדרשים. רובם של מדרשי חז"ל נאמרו בשם התנאים והאמוראים שהיו אחר חורבן הבית, אבל השאלה נשאלת אם הדורות שליהם רק מסרו על ידם, והדרשות בעצמן הן יותר קדומות — וחכמי ישראל שברשם נאמרו רק מסרו עד בניין בית המקדש, היינו הספרים משלוחת העולמות, אך ס' היובלים נתזכיר

(3) ועיין מה שכתב ר' חנוך אלבעך במבוא למדרש בראשית רבתיה, ירושלים ת"ש

דף ט"ז ובספרט הערכה ג'.

(4) מבוא דף ז'.

(5) דף מ"ז הערכה א'.

6) Le Livre des Jubiles Philon et le Midrash Tadsche, Revue des Etudes Juives, Paris, 1890-91, 80-97, 1-125.

7) ועיין מנחם שטיין, פילון האלכסנדרוני, ורשה, תרצ"ה, דף ע"ב. יש לציין בספר זה, העיר שטיין על כך, שמצוים כמה ביטויים במדרשי הרוחות בספריו פילון, אך כפי שהזכירתי כבר בראשית דברי, לא עשה עד עתה שום חוקר השוואת מפורשת בין מדרש תדשא ופרשוי פילון האליגוריים.

והכרובים וכל אשר עשה מפורש בבריתא דר' פנחס בן יאיר". — ואין להסתפק שהפרשן התכוון למדרש תדשא, שם נמצא המאמר וגם מתחילה את המדרש בדרישה של ר' פנחס בן יאיר. וגם בסופו נמצאו הדברים האלה: "סילקי לי ספר תדשא ושלום על ישראל עד כאן מדברי ר' פנחס בן יאיר". המדרש נקרא בשם מדרש תדשא, מפני שמתהיל בפסוק בראשית א' י"א: "ויאמר אלהים תדשא הארץ".

ועיקר השאלה בהבנת המדרש הזה, היחיד ומוציאו במיןו, היא מאיות מקורות נובעים הדרשות והפרושים האליגוריים שנמצאים במדרשו זה ושאים נמצאים במדרשי חז"ל המצויים בידינו. ואם יש מאמרים אחדים ממדרש תדשא במדרש בראשית רבתיה, אין ספק שהמדרש רבתי הכנסי בתוכו דורות ממדרשי תדשא. החכם ר' אברהם עפשתין, שעשה העתקה מכתביה של המדרש תדשא מהדרש תדשא. תרומותו העיקריות של ר' אברהם עפשתין היוו בבריאות להמדרש תדשא. תרומותיו העיקריות של ר' אברהם עפשתין היוו בבריאות הרבה במדרשו זה, אבל יש הרבה להסתפק אם שיטתו בוגעת למקורות של המדרש תדשא נכונה היא.

לפי דעת עפשתין (א) היה המחבר של המדרש תדשא ר' משה הדרשן ועל זה אין לנו מה להזכיר. (ב) כמה מהדרשות והמאמרים שנמצאו במדרש תדשא ואינם נמצאים במדרשי חז"ל, וגם הדרשות שהמדרש תדשא מביא בשם ר' פנחס בן יאיר לוקחו מספר היובלים. (ג) ר' משה הדרשן ייחס את ספר היובלים לר' פנחס בן יאיר. (ד) ספר היובלים היה נמצא בלשון הקודש בימי הגאנונים בבבל. (ה): "המדרש תדשא השתמש בס' היובלים שהייתה לפני בנוסחה יותר שלמה מאשר לפניינו . . . בס' היובלים השלם שהייתה לעניini מ"ת היה זה מבואר יותר בספר מבחן המשכן ובית המקדש. ומשם באו הדברים לתדשא . . . ונראה מזה שס' היובלים היה כולל הספרים מביראת העולם והאדם עד בניין בית המקדש, היינו הספרים משלוחת העולמות, אך ס' היובלים נתזכיר ומגיע עד עת נתינת השבת במדבר"<sup>8</sup>).

ר' אברהם עפשתין בנה את בינוי על כמה השערות וספקות שאין להם יסוד ממשי. וכמעט שלא מצאתי שום דבר במדרש תדשא אשר יעד שהוא בא מספר היובלים. "הראה המכרצה" שלו הוא הסימן ט"ו במדרש תדשא, וכשיבו

1) מקדמוניות היהודים, ווינן, תרמ"ז ס' ט"א, ג'.

2) עיין במבוא דף ז'.

פילון גומר דבריו בזה, שהטעם שנאסרו בתשmisה המתה היה מפni  
שבשעה שהקדוש ברוך הוא היה מהריב עולמו לא היה ראוי להם להתעסק  
בבנייה העולם. וטעם זה נמצא גם כן במדרש תנומא הישן<sup>(10)</sup>. אין אני רוצה  
להיכנס במאמר זה בהשווות בין המדרש ופילון. צטתתי את המאמר רק  
בתור ציור שה„מכאן אמרו“ שודמה „למסורת אבותינו בידינו“ כבר נמצא בספר  
פילון. אבל בכלל מצאתי שדרשות במספר גדול נשתרמו במדרשי אי' כבר  
הبيان פילון ואי' אפשר שהיא הייתה בדבר רק יד „המקורת“ בלבד.

ובכל זאת התפלאתי לראות שכמה דרישות בפילון שלא נכנסו לתוך שרר  
המדרשים נמצאים בתחום מדרש תדשא, ובמיעוט שככל דבר חדש שיש במדרשי תדשא  
נשתمر מלא במללה בספרי פילון. אין לי שום ספק שר' משה הדרשן, או אחד  
שהSIDר ראשונה את המדרש תדשא, לא קרא ספרי פילון שנכתבו בשפה היוונית,  
ולדאבונו אין תרגום עברי של כל ספרי פילון עד היום. אבל ברור לירוב  
הדרשות שנמצאות בכתביו פילון לא נתחדשו על ידו. פילון שבא הרבה ממדרשים  
אליגוריים וגם מדרשים על פי פשוטו של מקרא שבו ידועים לבני דורו ומה  
שאנו קוראים „מדרשי הלניסטים“. על המדרשים הללו נתיחס המדרש תדשא,  
והדרשות של פילון והדרשות של מדרש תדשא מקור אחד יבואו. וגם מכאן  
ראייה ברורה על קדמוניותו של המדרש, וכעכשו נתחיל בהשווות המדרש תדשא  
לכתביו פילון. ואלו דברי המדרש תדשא בסימן אי':

## III

כתב ויאמר אלקים תדשא הארץ (בראשית א' י"א) אמר ר' פנחס  
בן יאיר שמה ביום השלישי גוזר הקב"ה להצמיח דשאים ועשבים ופרי  
אלילנות מן האדמה וביום הרביעי ברא מאורות? אלא להודיע גבורתו של  
הקב"ה שהוא כל יכול בלא מאורות מצמיחה אדמה [ולפי שמכוחה המאורות  
הבא"ה מצמיחה בעולם עכשו כל מיני אלילנות ועשבים] כתיב ביום  
הרביעי ויאמר אלקים יהי מאורות (שם י"ד) עד שלא נבראו המאורות  
[בימים ד'] שלשה ימים הראשונים שווים במדת שעותיהם ובשיעוריהם לא  
פחחות ולא יותר אבל משנבראו המאורות ביום הרביעי נתן הקב"ה [ל]ليلיה  
ויום עדיפה או מעוטה. ולמה כך, שלא יחשבו המאורות כאלקים.

(10) מדרש תנומא הישן על בראשית ח' י"א.

את הקבלה, או שם היו הראשונים שפירשו את התורה על פי הדרשות שמתיחסות  
אליהם. פעמים אנו מוצאים שחו"ל קבוע, שהיתה להם מסורת לאייזו דרשת  
כמו „המדרש הזה עלה בידינו מן הגלות, כל מקום שנאמר והוא בימי צരה“<sup>(8)</sup>.  
וכמו שההכללה נדרשה על ידי יג' מדות,��כו גם ל"ב מדות למדרשי הגדה  
ופרשנות המקרא. פילון הכנס בתוך ספריו הרבה דרישות ואלגוריות מוסריות  
שנמצאו בין במדרשי חז"ל ובין בתלמוד בבלי וירושלמי. הדרשות הללו לא דרש  
עצמם, רק שמע מכמה חכמי ישראל בזמןו באלאנסדריה של מצרים. מכאן  
ראייה ברורה, שכשם שיש מסורת להלכה כזו יש לנו מסורת למדרשים.  
והדרשות שנמצאו במדרשים הביבלים והארצישראלים, קדומה יותר מהתנאים  
והאמוראים שבהם נאמרו. חכמי ישראל אחר חורבן הבית רק מסרו את  
הකבלה של פירוש המקרא על ידי דרש או סמל, כמו שנמסרה לכל אחד מהם מדור  
דור. ולפעמים אנו מוצאים בחז"ל „מכאן אמרו“, שנראה שהיתה להם מסורת  
ישנה לדרש או הקבלה, רק האמורא מצא המקרא שעליו נסמך הדרשן. וניתן לו  
רק דוגמא אחת. בסנהדרין ק"ח, ע"ב מצאנו הקבלה שבני נח, כל זמן שהיו  
בתיבה נאסרו בתשmisה המתה. ועל זה שאלת הגמרא: „ומனלן דנאטו? דכתיב  
ובאתה אל התיבה אתה ובניך ואשתך ונשי בניך“ וכותיב, צא מן התיבה אתה  
אשתך ובניך ונשי בניך, ואמר ר' יוחנן: מכך אמן ר' שנאטו בתשmisה<sup>(9)</sup>.  
הකבלה לא הייתה של ר' יוחנן, היא הייתה כבר מסורת מדור לדור, רק ר' יוחנן  
לימד את הקבלה לבני דורו. ובאמת נמצאת הדרשת הזאת מלה במללה בפילון,  
זה לשונו בספרו שאלות ותשובות לבראשית ב':

מדובר, כאשר נכנסו אל התיבה הסדר היה כזה: ראשונה הוא עצמו  
ובניו ואחריהם אשתו ונשי בניו אך כאשר יצאו, נשתנה הסדר, והמקרא  
אומר, „ויצא נח ואשתו ואחריהם בניו ונשי בניו“.

על ידי הדברים הנගלים האלה נותרת התורה הקדושה רמו בסדר  
שנכנסו, שאחיו הורע נגרע (נאטו להם), ובסדר יציאתם היא מורה על  
המשכת סדר הדורות; וכאשר יכנסו, הבנים נוכרים יחד עם אביהם ותכלות  
יחד עם החותנות, אך כאשר יצאו הנשים מודוגותשוב; האב בחברת  
אשתו וכל אחד מבניו אף הוא בחברת אשתו, מכיוון שרצה לממדך על-ידי  
עובדת מאשר על ידי מלכים כל מה שראו לreauו לעשות<sup>(3)</sup>.

(8) ב"ר פמ"ב, ויק"ר פ"י"א.

(9) שאלות ותשובות לבראשית ספר ב', ס' מ"ט.

17

דברי המדרש החדש, שעד שלא נבראו המאורות [ביום ד'] שלשה ימים הראשונים שווים היו ב מידת שעויותיהם ובשיעוריהם לא פחות ולא יותר, גם כן אין להם מקור כלל במדרשי חז"ל, אבל אין שום ספק שגם ממש אמר זה הבני על שיטתו של פילון. לפיו זמן הוא חלק מן היצירה, וכשם שבבריאת העולם, מתחילה נברא העולם האידיאי ואחר כך העולם הגשמי כן בראשית נולד הזמן הבלתי-חמי. וזהו פירושו של המקרא "ויהי ערב ויהי בקר". אולם ביום הרביעי בשעת יצירת המאורות נברא גם כן הזמן הגשמי, ומאו נחלקו היום והלילה לזמןיהם. פילון כותב:

שלשת הימים שלפני בריאת השם הם דומים במספר לשלהם לאחריהם (בראשית א', ה'), וכל השעה נחלקים באופן שווה להבע זמן בסעודה ונזכה בסעודה כי אלקים קידש את השעה לפני בריאת השם לנצח ואת השלהם אחוריים לזמן אשר הנהו חיקוי הנצח<sup>(2)</sup>.

כבר הביא פרופיסור ולטפсон<sup>(3)</sup> ראיות ברורות, שפילון משתמש במילה עלה<sup>(4)</sup> בקשר לזמן בתורת האידיאה של זמן, ובסעודה לזמן הגשמי, ובמקום אחר כותב פילון שהזמן החומרិ שוחלק לשיעורים, וגם מספר של זמן, נברא אחר יצירת המאורות<sup>(5)</sup>. וכענין זה כתוב הרמב"ן בפירושו על התורה על בראשית א' י"ד ז"ל: "וענין יהיו מאורות כי מאמר השם גור בראשון שיהיה אור במדת היום ועתה גור שיתגשם ויתהווה ממנה גוף מאיר ביום גדול האורה וגוף אחד קטן האורה מאיר בלילה ויתלו שניהם בركיע השמיים שייארו גם למטה". וזהו כוונתו של המדרש החדש שלשה ימים הראשונים היו "במידת שעויותיהם ובשיעוריהם לא

---

דשא בתלת שבתאות וכתיב, וכל שיטת השדה טרם הייתה בארץ במעלי שבתאות, מלמד שיצאו דשים ועמדו על פתח קרקע, עד שבא אדם הראשון ובקש עליות רחמים וירדו גשמי וצמחי" (חולין ס' ע"א). ולפי המאמר הזה יצאו הצמחים אחר בריאת המאורות. שיטת המדרש החדש ופילון שהמאורות נבראו ביום ד' כדי שלא יחשבו בני אדם את המאורות כאלים גם כן אינה נמצאת בשאר מדרשי חז"ל, אבל הממחבה בעצמה כבר נאמרה במוד"ר פ"ו בענין אחר: "ר"ע בשם ר' ר' אמרה לא נברא להAIR אלא גלגל חמה בלבד. אך למה נבראת לבנה? אלא מלמה, שצפה הקב"ה שעתידין אויה לעשותן אלהות. אמר הקב"ה: מה אם משחן שניים מכחישין זה את זה אויה עושין אותן אלהות, אלו היה אחד עכ"ו. ר' ר' בשם ר' ס אמר: שנייהם נבראו להAIR, שנאמר, והי המאורות ויתן אותן לאלים בركיע השמיים".

(12) היורש דבר אלקים כס"ה.

(13) פילון תש"ג, חלק א' עמוד ש"ב.

(14) על בריאת העולם נה"ה

המדרש זה המובא בשם ר' פנחס בן יאיר נמצא רק בבראשית רבתה, שכבר השתמש במאמריהם שנאמרו במדרש החדש. אבל המדרש זה שלא נמצא בשאר מדרשים מובא כמעט כלשונו בכתב פילון. ההבדל העיקרי בין פילון והמדרש החדש הוא, שהמ"ת כמו שאור מדרשי חז"ל קוצר בסגנו ופילון הדרשן הפילוסופי מריך הרבה בדבריו. וזה לשונו:

ביום הרביעי, כשהארץ נבראה, יציר את השמים בחליפות זיווה, לא שם את השמים במדרגה תחתונה יותר מאשר הארץ, בננתנו וכותה קדימה לבריאה פחותה, ובקבעו שלגעלת ולהלאה ראוי שתיפסו רק מקום שני, אלא כדי לברר מעל כל ספק את השפעתו הכבירה של כוחו הריבוני, בהכירו מראש את דרכי המחשבה אשר יצינו את האנשים בדורות הבאים, אך שיקדו על מה שנראה אפשרי ומתאפשר על הדעת, ושיש בו הרבה אשר יימצא לו סعد בהוכחה, אך שאינו מכובן אל האמת המוחלטת, ואין שיתנו אמון בתופעה במקום באלים, בהעריצם את החידוד מאשר את החכמה; ואיך ישיגו במרוצת הזמן במוחורי השימוש והירח, שקץ וחורף והשינויים של אביב וסתיו תלויים בהם, וניהו, שהטיבים הסדריים של גרמי השמים הם סיבות כל הדברים הצומחים שנהvana מתוך האדמה; כדי שלא יהיה אף אחד שמתוך חוץפה או בערות יתרה יעורוב לבו ליחס מקום ראשון לאחד הדברים הנברים. ישבו נא אמר, במחשבתם לביריאת העולם הראשונה, טרם היו השימוש והירח, וכבר הוציאה הארץ צמה למים ופראי למים; ואחריו שיתבוננו בדבר, יתנו את דעתם על כך, שוגם ביום יבואו תוציא את כל אלה במאמר האב כשיעילה הרzon מ לפניו... כי אינו נזק ליצר הנעלת שלו, אשר חנן לו כה, אך לא עצמאו: כי כרכב התופס במושכות, או כעובד אדמה מחרשתו, הוא מנהה כל הנמצאים בכיוון הטוב בעיניו, בהתאם לחוק והוכחות, מבלי שיזוקק לעוזרת זולתו, כי אין דבר אשר יבצר מאת ה'<sup>(6)</sup>.

תמציתו של המדרש אצל פילון הוא דומה למדרש של ר' פנחס בן יאיר, שהקב"ה, גור על האדמה להוציא עשבים ופירות קודם שייצור את המאורות, כדי ללמד לבני אדם שהוא יכול להוציא פירות ללא מאורות. ושנית, המאורות נבראו ביום ד' כדי שלא יחשבו בני אדם את המאורות לאלים, כמו מדרש החדש.

(11) על בריאת העולם מה". ולפי שאור מדרשי חז"ל, הארץ הוציא צמחים על פי דרך הטבע ובאמת לא יצאו הצמחים ביום השלישי: "ר' אסי רמי: כתיב, ותוציא הארץ

מועד (שמות כ"ז, ז') וכנגד הרקיע נעשו עשר יריעות המשכן, כנגד הארץ, נушה השולחן הטהור, וכנגד פרי האדמה היו מעריכין שתים עשרה החלות, שתים מערכות, שיש המ曲折ת (ויקרא כ"ד, ו') כנגד חדש קיץ וחורף. כנגד הים נעשה האיוור, וכנגד המאורות נушה המגורה... וכנגדם בגוף שתי עיניהם. וכך שהעינים גבוהות וגנותות בראש, כך היו שני העמודים גבוהים ועבים...<sup>17)</sup>.

במעט כל המדרש תדשא מוקדש לשיטתו של שלשה עולמות: המשכן, העולם והאדם. ולפי שיטתו המשכן וכליו, הקרבנות והmoboth, הם סמלים ליצירה בכלל ובפרט ובعد היובי האדם ומדרונו. גם במדרש חז"ל נמצאת המשבחה שהמשכן שкол כנגד השמיים והארץ: «מה השמיים והארץ הם מעידים על ישראל כתבי, העידות בהם את השמיים והארץ» (דברים ל'). אף משכו עדות לישראל שנאמר, אלה פקודי העדות<sup>18)</sup>. אף במדרש רבתי, שגמ הוא מיסודה של ר' משה הראשון והוא הכנס שם כמה כתעים ממדרש תדשא, נמצא הסמל שהמשכן הוא כנגד האדם. וכבר הביא ר' אברהם עפשתין מבוא שלו את המדרש הזה<sup>19)</sup>. ומעין זה נמצאו גם במדרש ר' שמעיה השועני לפ' תרומה<sup>20)</sup>. וגם כמה מדרשי חז"ל מגדמים החלק הגופני של אדם לחלק החומרי של היצירה. ולודוגמא מצאנו בקה"ר א-ט: «א"ר ברכיה בשם רשב"ל כל מה שברא הקב"ה באדם בארץ שודגמא לו. האדם יש לו ראש ותאך יש לו ראש... האדם יש לו עיניים והארץ יש לו עיניים... אדם יש לו אוזניים והארץ יש לו אוזניים וכו'». ואילו וזה אדר' ג' פלא: «ויצר באדם כל מה שברא בעולם, וברא חורשים בעולם, וכעון וזה אדר' ג' פלא: זה שערות של אדם. ברא היה רעה בעולם וברא חורשים באדם, זה בני מיעו, ברא קורצין בעולם וברא קורצין באדם, זה אוניו של אדם. ברא ריח בעולם ברא ריח באדם, זה חוטמו של אדם וכו'»<sup>21)</sup>. אבל כל מדרשי חז"ל אינם דומים למה שנמצא במדרש תדשא.

עיקרם של דברי המדרש תדשא, שהמשכן הוא סמל האדם והעולם, נמצאים רק בספרי פילון, לפי שיטתו העולם כלו הוא משכן ה'<sup>22)</sup>. והמשכן שנעשה על

(17) מודרש תדשא, סימן ב'.

(18) מודרש תנומא, פקודי ב'.

(19) דף י"א, א' ו'.

(20) נדפס במנוטנסריפט ח'יג', עמוד רב'ג.

(21) עיין במדרש תנומא, האוניו א'.

(22) חוקים המיויחדים א', ס"ו.

פחות ולא יותר». כיוון שהזמן של שלשה ימים הראשונים לא היה זמן גשמי ורק לאחר יצירת המאורות התחליל העולם להתנהג על פי זמן ממשי, נתן הקב"ה ללילה וליום «עדיפה או מעוטה».

המדרש תדשא בסימן כ' גומר דבריו בעניין המאורות, ובפרט המאור הגדל: «מן המשם הוא יכול אדם להבין מה הוא ועל מה נעשה ועל מה נברא בראשונה להודיע לכל כה גבורתו של הקב"ה, ועוד נברא להoir ולהבדיל את היום מן הלילה, ועוד להפריד ד' תקופות בשנה, ועוד לחום ולהפריא את הדשא העשבים וכל ורע הארץ ופירוט האילנות».

זה פירושו של המדרש תדשא על בראשית א' י"ד-ט'ו: להבדיל בין היום ובין הלילה והוא לאתת ולמוסדים ולמינים ולשנים והוא למאורות ברקיע השמיים להoir על הארץ ויהי כן». ולפי דבריו הפירוש של «למוסדים» הוא, שהשמש נבראת כדי להפריד בין ארבע תקופות השנה. פירוש זה של «למוסדים» לא מצאתי במדרשי חז"ל. ורוב המדרשים דרשו «למוסדים», זה שלשה רגלים<sup>23)</sup> שאנחנו מונגים אחר הלבנה. אבל דברי המדרש תדשא נמצאים בפילון וזה לשונו: «והוסיף, יתר על כן, «למוסדים». מתקoon משה לאربع תקופות השנה, ובודאי מפני טעם מספיק. כי איך מושג כולל בזמן קבוע ועד מד אם לי זמן של היגרים? ועתה, ארבע תקופות השנה מביאות לידי היגרים בהביאן כל הדברים לידי שלימותם, כל תוריעה והנטיעת של צמחים, והולדתם ונגידולם של בעלי חיים»<sup>24)</sup>.

## ו

המשכן נעשה כנגד בריתותו של עולם. שני כרובים על ארון העדות כנגד שני שמות הקדושים (בראשית ב', ד'). השמיים והארץ והים — בתים של בריות מה. כנגד השמיים העליונים נעשה עשתי עשרה יריעות של אהל

(15) ועיין ב"ר ז': «והיו לאחותו — אלו שבתו, למוסדים — אלו שלשה רגלים, ולימים — אלו ראשי חדשים, ולשנים — זה קידוש שנים». והמודרש רבתי על בראשית א', י"ד מפרש: «למוסדים לבית המקדש — למוסדים שהיו ממוסדים שם כל ישראל כל רgel ורגל, ומפני שקרה בהמ"ק מועד, שנאמר, שאגו צוריך בקרוב מועדיך» (תהלים ע"ד, ד). הרמב"ן מפרש פסוק זה בעין המדרש תדשא: «ולמוסדים — ורע וקציר וקור וחום וקיץ וחורף».

(16) על בריתת העולם נ"ט.

הגוף אומר לנשמה, ונשמה לנפש, והנפש למלאך, והמלאך לכרוב, והכרוב לבعل כנפים, ובבעל הכנפים יגיד דברו למי שאמר והיה עולם<sup>(28)</sup>). ולפי דברי הגמרא (יומא נ"ד, ע"ז) : «בשבעה שהיו ישראל עולין לרגל מגילין להם את הפרוכת ומראין להם את הכרובים שהיו מעוררים זה בזה ואומרים להם ראו חבתכם לפני המקום חחתת זכר ונקבה». אבל דברי המדרש תדשה מובאים בכתביו פילון כמה פעמים.

פילון ידע מכמה שיטות על סמל הכרובים. אליגוריות פיסיות וкосמוסולוגיות שונות. יש שאומרים שני הכרובים מציגים שני הצלאי כדור הארץ. ויש אומרים שני הכרובים הם סמלים לשני הגלגים. זה של שבעת כוכבי לכת זה של שבעת כוכבי שבת. אבל פילון בעצמו לא הסכים לפירושים אלו.

#### פילון כותב :

עליל' לוגיד שהם ציורים אליגוריים משני כוחותינו הנערכים והנעילים ביותר, היצירתי והמלכוטי. כוחו היצירתי נקרא אלקים, מפני שעליידיו הציב וסידר את העולם, והמלכוטי נקרא ה', שבו ימושל על מה שנברא וימלוך עליו בצדך<sup>(29)</sup>.

#### בספרו על הכרובים הוא כותב :

כוחותינו הנעילים והעיקריים הם שניים שווים : חסד ושלטון. על-ידי חסדו הוא כולל כל הנמצא ועל-ידי שלטונו הוא מושל על מה שהוא. הכרובים הם סמלים של כוחות אלה של מידת השלטון ומידת החסד<sup>(30)</sup>.

(28) עיין ב"ר כ"א, תנומה היישן בראשית, כ"ה, ויק"ר פל"ב, ב'.

(29) חי' משה ב' צ"ט.

(30) על הכרובים כ"ה. ויש להעיר מה שմזכיר פילון נראת, שליפרשו על הכרובים לא היה לו שום קבלה מרבותתו או מהפרשנים הסמלים באלאנסדריה, שהרי באות כ"ז הוא כותב בלשון שלא נמצא בשאר כתבי, וזה לשונו : כי יש בונה רעיוון יותר ונשבג מלאלה. הוא בא מוקול היוצא מנפשי אני, אשר לעיתים קרובות לבוש רוח ה' ומונחשת בששנה יודעת. רעיוון וזה אבע מלימים אם אוכל. מדבריו נראת, שפילון האמין שבא לידי פירוש זה על ידי רוח הקודש<sup>(31)</sup> (ועין גם מדרשים הכרובים הם מיני מלאכים, ויש שיטות שהכרובים הם במעלה העליונה בין המלאכים והשרפים הפורשים כנפים מול השכינה, ובשבעה שאים ישן).

נותן גם פרוש אליגורי על «חרב המתהפקת» (בראשית ג' כ"ז) וזה לשונו : שני הכהחות האלה מלכות וחסד הכרובים הם סמלים כמו שהחרב המתהפקת הוא סמל השכל. כי השכל הוא חום בוער ומהיר ביזת, וביחוד השכל של העילונה), כי היא קדם בビルיה כל דבר, השיג לפניו כולם וגולוי וידעו על פניהם כל.

ידי משה בגורת ה' הוא הסמל של כל היצירה. ובספריו חי' משה ב', פ"ח הוא כותב : כי היה צריך בתיקנת המקדש מעשי ידי האדם, מוקדש לאב ולמושל כל, להשתמש בחמורים שבהם עשה השלית את הכל<sup>(32)</sup>). אלום הארון אשר נקבע בקדשי הקדושים ומוצפה בווב הוא סמל העולם שנינן להכרה על-ידי השכל<sup>(33)</sup>). בגדי כהן גדול הם כדמות כל היצירה. ובhem יש לראות תבנית ודוגמה של היקום<sup>(34)</sup>.

#### ובמקום אחר הוא כותב :

וכך התלבש הכהן הגדול, שבעה שהוא נכנס להגיש תפילות האבות והקרבנות, נכנס עמו תבל ומלואה, המסומלת בגדיים אשר ילبس, הלבוש הארוך מסמל את האויר, הרמן את המים, קישוטי הפרחים את האדמה, הארגמן את האש והאפוד את השמים<sup>(35)</sup>.

ובאמת החלק היותר גדול של חי' משה ב' (ע"ה—ק"מ) מוקדש למחשבת המשכן הוא סמל של העולם — השמים, הים, הארץ והאדם — האברים, הרגשים והנשמה. וכשם שלפלילון המשכן הוא סמל של העולם והאדם, כן האדם בעצם הוא סמל של העולם.

לפי זה יש שחייו דעתה, כע בעיל-חמי הועיר ששמו אדם שקול נגד כל העולם, כי כל אחד מרכיב מגוף ונשמה שכלית, וכך הם אומרים, כי האדם הוא עולם קטן ולהפך, העולם הוא אדם גדול<sup>(36)</sup>.

#### VI

ואין שום ספק שישית המדרש תדשה בעניין שלשה עולמות אינה «ילד רוחו» (עפשתין מבוא דף ב'), רק ששאב דבריו ממדרשים הלניסטים. ועכשו נחזר לפטרוי הסמלים על חלקי המשכן כמו שנמצא במדרש תדשה :

שני הכרובים על ארון העדות נגד שני שמות הקדושים «ד' אלקים» (בראשית ב', ד') הקבלה הזאת אינה נמצאת בשאר מדרשי חז"ל. לפי כמה מדרשים הכרובים הם מיני מלאכים, ויש שיטות שהכרובים הם במעלה העליונה בין המלאכים והשרפים הפורשים כנפים מול השכינה, ובשבעה שאים ישן

(33) חי' משה ב', פ"ח.

(34) שאלות ותשובות לבראשית ספר ב' ד', וכן דברי פילון על המשכן בכלל חוקים המיויחדים א' ס"ז.

(35) חוקים המיויחדים א', פ"ה.

(36) חי' משה ב', קל"ג.

(37) הירוש דבר אלקים קנייה.

המדרשה תדשא מינה מקומות בתורה שביהם הקב"ה עומד במידת הדין או במידת פורענות ומלבד אצל אדם הראשון, נמצא בכל מקומות הלו שם ה'. מכיו ראייה מוכרכה שהמדרשה תדשא קיבל את שיטתו של פילון שה' הוא מידת הדין ואלקיים מידת הרחמים. והמדרשה תדשא אומר שرك אצל אדם הראשון בשעה שעבר על צויה ה' כתיב ה' אלקים. ורצה לומר בויה שקדם שנגען אדם הראשון הקב"ה רצה לצרף מידת הדין למידת הרחמים.

דברי המדרשה תדשא מתבאים על הצד היותר טוב ע"י דרש אחר של פילון. ראשית הוא מציר שני הפסוקים בראשית ב' ט"ז "ויצו ה' אלקים על האדם לאמר מכל עץ הגן אכל תאכל" ובראשית ג' כ"ג "וישלחו ה' אלקים מגן עדן". ובענין זה הוא כתוב:

טבע הדברים, שכן, בתת ה' מצותיו ואזהרותו לפניו האדם הארץ. שאיננו לא רע ולא טוב, אלא בין שנייהם. כדי לקיים את הורוותם האלה. שני התוארים מגיעים לידי שימוש, "אלקים", ו"ה'", כתוב: "ה' אלקים ציווה עליו". וזה, לפי שם ישמר את אזהרוותי, יהיה ראוי בעניין ה' לחסדו; אך אם ימרה את פיו, יגורש מעל פניו אלקים שיש לו רשות שליט עליון. ומאותו הטעם, כאשר יגורש מגן-העדן לעבד את הארץ, שמנה לוקח (בראשית ג', כ"ג). דבר זה בא להראות, שਮכוון ש"אלקים" בשליט וה' "כגומל חסד נתן את פקדותינו, כך בשני תפkidינו יטיל עונש על מי שומרה את פיו".<sup>(34)</sup>

ודשות אליגוריות א', צ"ה. הדרש של פילון נמצא גם בפס"ר פרשה מא' ב': ואדם שבא לבארותו ונטבל שהוא חוטא עלי, ומאר, אם אין בראותו במדת הדין אין לו תקומה, ואם לבארותו ברוחמים רע הוא ומתענג. מה עשה? שיתקי מות הרוחמים ומות הדין וברא אותו, שגאנמי, ויציר ה' אלקים את האדם. וכך עשה לו בזמנו שחתא דין בשתי מדות במדת הדין ובמדת הרחמים. ובב"ר פ"א: "אריב' אל' כשבראו באו במדת הדין ובמדת הרחמים וכשבדרו טdro במדת הדין ובמדת הרחמים".

ויש להעיר שכמה מקומות פילון כתוב, שככל אין הקב"ה משתק שמו על עונשין ועל הקללות (על בלבול הלשונות, קפ"א על המנוסה ופונסה ס"ז), וכן אם המדרש לפילון יש כמה פעמים שה' בעצמו מעניש ולא על ידי שליח (חי' משה א' צ"ז), וגם המדרש תהשא מונה היוגאים מן הכלל שם ה', ורקא על העונשין. ובברי פילון באם גם במדרש תנומה היישן, תורי, י"ב: אמר רבוי אליעזר בן פdot בשם ר' יוחנן, אין שמו של הקב"ה נזכר על הרעה אלא על הטובה. תדע לך שהוא כן, שבשעה שברא הקב"ה את האור ואת החושך וקרא להן שמות, הזכיר שמו על האור ולא הזכיר שמו על החושך, שאמר, ויקרא אלקים לאור יום ולחושך קרא ליליה' (בראשית א', כ"ה). וכן אתה מוזא כשבראו אדם ותחה הזכיר שמו עליה, שנאמר, ויברך אותם אלקים (שם כ"ח), וכשקלם לא הזכיר שמו עליהם . . . לא רצתה הקב"ה לעשות את הרעה על ידי עצמו אלא על ידי מאך. המאמר בשם ר' יוחנן, ובפרט בדבריו שה' עווה רעה רק על ידי שליח, הם מלה במלה בדבריו של פילון.

המדרשה מתכוון לדעת פילון, שהקרוביים הם הסמלים לשני שמות הקדושים ה' ואלקים, שהם סמלים למידת הדין ומידת הרחמים.

## VII

## "אלקים" ו"ה'" — מידת הדין ומידת הרחמים

משמעותו של פילון אנו רואים. שהוא ידע שני שמות הקדושים הם סמלים למידת הרחמים ומידת הדין. תרגום השבעים מתרגם שם אלקים ט' ושם ה' סוסקְעָן ולי' דעת פילון ס' ב' פירשו מידת הרחמים. סוסקְעָן קְעָן מידת הדין, והוא ההיפוך מהקבלה שנמצאת במדרש חז"ל, אלקים הוא מידת הדין וה' הוא מידת הרחמים. ר' זכריה פרנקל<sup>(35)</sup> כבר עמד על שאלה זו, ודעתו היא שפילון טעה בדבר. ולפי מרמורשטיין<sup>(36)</sup> נדרשו במדרשי הארץ הראות של מרדמורתstein קלשות עד למאה, אבל ממאמר אחד במדרש תדשא נראת שהמדרשה הולך אף הוא בשיטת פילון, שה' הוא מידת הדין ומידת פורענות, וזה לשונו: "בכל הספר והשל קינות אי אתה מוצא כתוב בו אלקים אלא ה' בלבד, בששת ימי בראשית אי אתה מוצא ד' אלא אלקים בלבד. בכל פרשת קין אי אתה מוצא כתוב אלקים אלא ה', וכתיב וירא ה', כי רבה רעת האדם (בראשית ו', ה') ונחם ויאמר ה' אמחה (שם שם ו'), בדרך הפלגה אתה מוצא אלא ה' שכן כתיב ויהי כל הארץ שפה אחת (שם י"א, א') בפרש סdom אי אתה מוצא כתוב אלקים אלא ה' דכתיב ויאמר ה' זעקת סdom ועמורה (שם י"ח, כ) ובכלל הקילות והרעות הכתובות על שנואיהם של ישראל בתורה לא תמצא שני שמות של הקב"ה כתובים ה' אלקים כי אם באמ בראשון כתיב וירא ה' אלקים לאדם" (שם ג', ט').<sup>(37)</sup>

כמו שכתב פילון, שה' הבית בעולם האידיאות וברא את העולם הארץ (על בריית העולם י"ה, ובמדרש חז"ל נמצא עין זה: "הקב"ה מביט בתורה ובונה עולמות" (כ"ר פ"א). וכן במדרש תדשא סימן ב', פירשו האליגורי של פילון על החרב המתהפקת נמצא גם במדרש תנומה היישן בראשית כ"ה: "ויאת להט החרב, ואין חרב אלא תורה, שנאי": חרב פיטיות בידם".

(31) בספרו: Ueber den Einfluss der palaestinischen Exegese auf die alexandrinische Hermeneutik, p. 26 ff.

(32) Jewish Quarterly Review, 1931, p. 235 ff.

(33) מדרש תדשא, סימן כ'.

וכורן לשנים-עשר השבטים, החצי מהם השיך ללאה או לזרק, האם לששת ראשי בתי-אב וחצי הבנים של רחל<sup>(39)</sup>. ולפי מדרש תדשא המנורה נשתה כנגד המאורות, וגם בסימן י"א כתוב שמנורת הוהב יש לה ז' נרות כנגד ז' מאורות בעולם, ז' כוכבים. הסמלים האלה נמצאים כולם אצל פילון בחו"ל משה ב', ק"ב:

המנורה נקבעת בדורות ומשמשת סמל לתנועת המאורות במרומי, כי המשם, הירח והארחים סובבים במסלולים בדורות ורחוק מרחק רב מן הצפון. ולכן יצאו מן המנורה הראשית שלשה קנים מכל צד, ומספרם עוללה לשבעה, ועליהם נתונים שבعة נרות ונברשות, שהם סמלים לדברים שאנשי המדינה קוראים מזלות. כי המשם, כמו המנורה, עומדת במקום הרביעי במרכז השישה, וננותת אור לשולשה מעעל לה ושלשה למטה ממנה, וכך יכוון להרמונייה על כליזומר שהנהו באמת אלהי<sup>(40)</sup>.

ה) כנגד השם העליונים נעשה בית קדשי הקדשים ובוגד הארץ נעשה בית הקדשים החיצון (לפי כי של יעלינעך). לפי מדרש תדשא קדשי הקדשים הוא סמל לעולם האצילי (incorporeal), ובית הקדשים החוץ, המקום שבו מקריבין את הקרבנות הוא סמל של עולם החומר, היסוד הארצי, העולם הזה — הארץ, וזה באמת האלגורי של פילון. הוא כותב:

נראה לנו את קדשי הקדשים ואת המזבח כ-אידיאות, הראשון כאידיאה של מידת האצלות והשני של המראת השכל. ועתה, את המזבח וכל אשר עליו אפשר לראות בנקל. הוא נבנה בחוץ והאש האוכלת את הקרבן לא יכבה לעולם ואש בהירה תוקד בו יום ולילה. אך קדשי הקדשים וכל אשר בהם לא יראו, לא רק מפני שהם נתוניים מבפנים, בלבד המקדש, אלא מפני שאין מי שהוא יגעו אליו יסתכל בהם בעין סקרנית ונענש עונש מיתה לפי משפט התורה, שהרתוין אין ערעור. יוצא מן הכלל היחיד נעשה אחד... לו הותר להיכנס פעמי אחת בשנה ולחוות במראות שאסורים אחרים, כי בו בלבד מכל האנשים תשכו השαιפה המרוממת והאלקית לצורה זו של המדות הטובות שהן נאצלות ובלתי כלות<sup>(41)</sup>.

(39) היורש דבר אלקים, ע"ה.

(40) חי משה ב' ק"ב, ועיין גם ביוסטפוס קומוניות ג, ה, ז, ובפילון על היורש דבר אלקים רכ"ב.

(41) על השכבות, קל"ה.

וכשם שהמדרשה תדשא אומר, שעל קללות ורעות על שניהם של ישראל לא נוכרו שני השמות של הקב"ה, כך אמר פילון, שלאדם רע שבטבע הוא רע או תמצא רק מידת הדין ולא מידת הירוז והרוחמים<sup>(37)</sup>.

### VIII

א) כנגד הארץ נעשה השולחן הטהור וכוגד פרי האדמה היינו ערכבים שתים עשרה החלות "שתיים מערכות" «שש המערכת» (ויקרא כ"ד, ז') — כנגד חדי קין וחורף. כנגד חיים נעשה הכירור וכוגד המאורות נשתה המנורה<sup>(38)</sup>.

דברי המדרש תדשא נמצאים בפילון, והוא כותב:  
השולחן ערוך כנגד צפון ועליו להם ומלה (מלח לפי תרגום השבעים)  
כי רוחות הצפון הם שמשפכים לנו מזון, והמוון בא מן השמים והארץ, אלה מורידים את הגוף, וזו מביאה לידי שלימותו כאשר ישקו אותה גשמי<sup>(39)</sup>.  
ב) גם דברי המדרש תדשא ששש המערכת הן סמל לי"ב חדי השנה,  
חדי חורף וקיין, מובא בפילון:

אך בכל יום השבעי חלות להם נערכות על השולחן ששוות במספרן לחדי השנה בשתי מערכות של ששה בכל אחת, כל מערכת מקבלת לתקופה. כי ישנן שתי תקופות בכל שנה, באביב ובסתיה בהפסקות, שכל אחת היא בת ששה ירחים. בתקופת האביב כל תבאות הדועז באה לידי שלימוטה בו בזמן שהעצים מתחלים להוציא פירותיהם. בתקופת הסתיו מגיעים אותם הפירות לידי בישולם, וזה היא התקופה שבה מתחילה הוריעה שוב. כך הטבע הסובב במחזרו מאז ומקדם מגיש חליפות את מתנותיו להמין האנושי, המסמלות על ידי שתי מערכות חלות הלחם, העולות על השולחן<sup>(40)</sup>.

ג) במדרש תדשא ו' ניתנת טעם אחר לי"ב לחם הפנים על השולחן, והוא כנגד י"ב שבטים. דברי המדרש דומים זה לזה גם כן לדברי פילון, שכותב:  
השגה כמו-כך בחלות הלחם הנערכות על שולחן הטהור, איך שתתיים עשרה החלות נחלקות לחלקים שווים ונחותות במערכות של ששה בכל אחת,

(35) דרישות אליגוריות א', צ"ג.

(36) מדרש תדשא, סימן ב'.

(37) חי משה ב', ק"ג.

(38) על החוקים המוחדים א', קע"ב.

הרמונייה שנקבעה מראש בבריאת הראשונה גוננת מקום ליווצאים מן הכלל של סדרה הקבוע. שיטתו של המדרש תדשא מובאה גם כן במדרשו הקטן פסיקתא חדשה לחג הפסח אף שהלשון "כדמות בריתו של עולם" לא נמצאה שם, וזה לשונו: "וכשבאו ישראל לדבר הכרחו וקלטוו להקב"ה, שנאמר זה אליו ואנו הו" (שםות ט"ו, ב'). באותה שעה ברא להם הקב"ה בריה חדשה לאלה בראשית העולם כוה בראש הקב"ה, ביום הראשון ארץ מתוך מים, אף הוא קרע להם הים וברא להם ארץ חדשה מן הים. ביום ב' בראש רקייע, אף כאן פרש עליהם ענני כבוד. ובשלישי בראש דשאים, שנאמר: "עשב מזרע ורעד" (בראשית א', י"ב), זו היא החטא, אף כאן "הנני ממטר לכם לחם מן השמים" (שםות ט"ז, ד'). ברבעי היו המאורות, אף כאן נתן להם שני עמודי אש, אחד מהלך לפנייהם ואחד עומד על המשכן<sup>(4)</sup>). דברי המדרש תדשא, שהננסים שעשה הקב"ה לישראל במדבר הם סמלים לייצרת העולם, נמצאים בפילון. וגם הביטוי שהננסים הם "דמות בריתו של עולם" נמצא בכתביו פילון:

זה לשון פילון (בחיה משה ב', רסז):  
ולכן התבוננות תגליה למehrת חקור כי המון שנינו להם מן השמים  
עליה בד בעס בריאות העולם, כי השנים, בראשית העולם והמטרת  
המוחן הוא והותחול על-ידי אלקים ביום הראשון מן השיטה. הדוגמה היא  
העתקה מדוייקת של המקור *חַדְאָזֶזֶזְמָעָן עַלְעַלְעָן*<sup>ה</sup> כי כמו שיצר אלקים  
את מלאכתו השלימה ביזור, את העולם שלא היה במציאות לעוזיה  
מציאות. כך בראש הרבה דברים במדבר, בשנותו את היסודות כדי למלא  
את צרכי השעה, כך שבמקום האדמה הוצאה האור מזון לכלכלה, בלי  
עכודה ועמל בשבייל אלה לא היה להם שום הזדמנויות לפניות אל פעולה  
מוחשבת כדי לספק מהיה<sup>(4)</sup>.  
ואין שום ספק, שמקור פירושו של המדרש תדשא על הננסים במדבר, וגם  
מקור הביטוי ש"דמות בריתו של עולם עשה הקב"ה נסים לישראל", הם  
כתביו פילון.

(44) בית המדרש מאת ר' אהרן יעליגנוק ח"ו, עמוד ל"ח.

(45) ובחיי משה ב', רסז, כתב פילון שהנס הכி גדול היתה יצירה עצמה,ומי שמאמן ביצירת העולם בודאיאמין בננסים.  
אך בדברים אלה, אף אם נפאלים הם, אינם נחשבים ביזור, כי ידועים הם. אבל לא כן בדברים בלתי-ידועים, אף אם הם עניינים קלים, אנתנו ונעים בפני מה שנראה מזור כל כך ונמשכים אחר הדינש ומתייחסים אליהם בתמונה.

ולפי פילון הקדשי הקודשים הוא סמל של שמים עליונים, ומפני כך רק הכהן גדול יכול להכנס בו פעמי אחת בשנה מפני שנפשו חשקה לשם מימות, אבל המקדש בכלל הוא סמל של חומר וארציות.

## IX

דמות בריתו של עולם עשה הקב"ה נסים לישראל במדבר כשיצאו מצרים. כיצד? בבריתו של עולם כתיב: "בראשית בראש [אלקים את השמים]", ובמדבר כתיב: "וענן ד' עליהם יומם" (במדבר י', ל"ד). בבריתו כתיב: "יהי רקייע", ובמדבר כתיב: "פרש ענן למסך" (תהלים ק"ה, ל"ט). בבריתו כתיב: "ויאמר אלקים יקו המים", ובמדבר כתיב: "וילך ד' את הים" (שםות י"ד כ"א). בבריתו כתיב: "תדשא הארץ", ובמדבר כתיב: "הנני ממטר לכם לחם" (שםות ט"ז, ד'), וכתיב והנדי פרח מטה אהרן וכ' (במדבר י"ג, כ"ג). בבריתו כתיב: "יהי מאורות", ובמדבר כתיב: "ווד' חולך לפניהם יומם" (שםות י"ג, כ"א). וכתיב לא ימיש עוד הענן יומם (שם, כ"ב). בבריתו כתיב: "ישראל המים שרצ נפש חיה ועוף יעופף", ובמדבר כתיב: "ויהי בערב ותעל השלו ותכס את המנחה" (שם ט"ז, י"ג). בבריתו כתיב: "ויברא אלקים את האדם בצלמו", ובמדבר כתיב: "ומשה לא ידע כי קרון אור פניו" (שם ל"ד, כ"ט). ובבריתו כתיב: "וישבות ביום השבעי", ובמדבר כתיב: "אכלו הום כי שבת היום" (שם ט"ז, כ"ה<sup>(42)</sup>).

לפי המדרש תדשא מעשה נסים שעשה הקב"ה לישראל במדבר, שהם דברים שיצאו מגדר הטבע והרגיל הם סמלים להנס היותר גדול, והוא היצירה עצמה, והננסים הם ה ד מ ו ת של היצירה. מהלשן "דמות בריתו של עולם" נראה, שהמדרש תדשא מדמה הננסים ליצירת האדם: כשם שהאדם נברא "בדמות"  
של הקב"ה, כן הננסים הם "הדמות" של היצירה בכלל. פירוש כוה על הננסים,  
ובפרט שהננסים הם כדמות של בריתו של עולם, לא נמצא במדרשי חז"ל. הם  
פירשו שהקב"ה התנה בעת שברא את העולם שהים יקרע לפני ישראל, שהשמש  
וירוח — יעמוד לפני יהושע, וגם עשרה דברים נבראו בין המשמשות<sup>(43)</sup>. ולפי  
מדרשי חז"ל אין הקב"ה משנה את דרכי הטבע, אלא ששבשת יצירת הטבע  
התנה שהעולם יתנהג על ידי שינויים במהלךו הטבעי, והוא:

(42) מדרש תדשא, סימן ד'.

(43) עיין ב"ר ה', ד' אבות פ"ה, מ"ו ופסחים נ"ד, ע"א.

מעוניין את הרשעים במספר עשרה, מברך את הצדיקים ונונן את התורה במספר עשרים.

עיקר שיטתו של המדרש החדש על חשיבות המספרים נמצא אצל פילון אלכסנדראי. לפי הקבלה שלו המספר עשרה הוא מספר חדש, ומעט בכל ספרי פילון נמצא הביטוי שהמספר הזה הוא המספר המלא, וגם  $\tau\alpha\gamma\alpha\tau\alpha\pi\alpha$   $\tau\eta\tau\alpha\pi\alpha\pi\alpha$  מפנגי טעם זה הדברים ניתנו במספר עשרה<sup>(5)</sup>.

חלק גדול מספרו *על כינוס שם חכמה*, מוקדש לחשיבות של מספר עשרה (פה—קכא). שנה נולד בדור העשרי לבריאת העולם יש טעם מוסרי: למשל, הוא מייצג את נח כאח האדם הראשון שנושאצד בכתבי הקודש, וכיצא העשרי מאדם שנוצר מן העפר; ובעתותם כך אין בכוונתו לקבוע איזה מספר שנים שהן, אך להראות לנו בבירור, שכמו שעשרה הוא האחרון במספרים המתחלים מאחד והוא השלם ביתר, כך הצד בנפש הוא שלם ומכלול האמיתית של מעלי החיים<sup>(6)</sup>.

ולפי פילון המספר תשעה הוא סמל לעולם הנברא, ומספר עשרי הוא סמל הבורא (על כניסה לשם חכמה<sup>62</sup>). המקרים הוכו במספר עשרה מפבי שלא האמין בדבר השם<sup>63</sup>). אין שום ספק שההדרש תדשה הולך בשיטת פילון שלמספר עשרה

xii

**ישרבה שליטות באדם = י"ב מנהיגים באדם**

דברי המדרש תדשא שבעשרה שליטים באדם<sup>54</sup>) גם כן נמצא בגמרא: החכמה תעוז לחייב מעשרה שליטים (קהלת ח, ז); החכמה תעוז לחכם, זו תשובה ומעשים טובים, מעשרה שליטים, שתי עיניהם ושתי אזוניהם ושתי ידיים שתהי רגלים וראש הגויה ופה<sup>55</sup>). ואפשר שאליה הם עשרה השליטים שמונה המדרש תדשא, אף על פי שדבר זה קשה, מפני שהוא בעצם מונה בפרק זה י'ב מנהיגים באדם, ואין ספק שהם ה'יב' מנהיגים של ספר היצירה<sup>56</sup>), והם שתהי ידיים, גובלות י'שי בלילה, מרבה דקינה, ברב גרגרתם, קיבבם וטחנות, ולפי דעתמי

<sup>50</sup>) על עשרת הזרות, ב—ל"ב.

(51) על ביגוס לשם חכמה צ'.

שם ק"ד—ק"א. (52)

שם קי"ח. (53)

מדרש תדשא, סימן ו' (54)

(55) נדרים ל"ב, ע"ב.

ספר היצירה פ"ה.)

ימפרים י. ז. ע

1

חלק גדול של המדרש חדש מוקדש למספר עשרה, שבעה, ושביעים. והמספר עשרה הוא היותר חשוב מכלום, מפני שהוא יסוד, מקור, ואב לכלום. ומדוברים הסמלים אשר ניתלו בו. וגם מדרשי חז"ל מגו כמה דברים שבתורה שמספרם עשרה ושבעה<sup>46</sup>). אבל מוספק אני אם חז"ל חשבו שיש קדושה עצמית במספר עשרה, או שבעה, או במספרים בכלל. העולם נברא בעשרה מאמרות, התורה ניתנה בעשרה דברות, מעשר ניתנת אחותו מעשרה, אבל לא נמצא לפיה ידיעתי בדוחז"ל, שהעולם נברא בעשרה מאמרות, או שהتورה ניתנה בעשר דברות, מפני שמספר עשרה קדוש הוא. וגם לא מצאנו השאלה: מפני מה ניתנה התורה בעשר הדברות? מפני מה נברא העולם בעשרה מאמרות? אולם המדרש חדש

בשבעה שדרבר הקב"ה ונתן עשרות הדברות מאות ראשון שבעל בית התחליל להסחה עמם, שנאמר אנכי — אותן ראשון של דבר וסופה י"ד. ממאחד שהתחילה עד עשרה מנין מלא שידעו הכל שהקב"ה מלא את כל העולם והוא ראשון והוא אחרון מלעדי אין אלהים' (ישעה מ"ד, ז"ז). ולפי מדרש תדשא החשבות של מספר עשרה איננה מפני שערת הדברות ניתנו בו, כי אם להפוך, הדברים ניתנו במספר עשרה, מפני שמספר מלא הוא, וסמל להקב"ה שמיילא את כל העולם, ולפי זה יש טעם מסתורי מפני מה הוכו המצריים בעשר ממכוות, וברך את האבות בעשר ברכות, והתיר לישראל עשרה מיני בהמות (תדשא ה'), ועשר ריביות המשכן נעשו כנגד הרקיע, (תדשא ב') ותונשיאים הקריבו כף אחד עשרה זהב, ומן אדם עד נח עשרה דורות, ומנה עד אברהם עשרה דורות וכו' <sup>48</sup>). עשרת הדברות שניתנו הקב"ה לישראל חשובות כיצירת עולם<sup>49</sup>). לפי המדרש תדשא המספר עשרה הוא סמל למלכות השם, הקב"ה

<sup>46</sup>) עיין פסחים ג'ד, ע"א, אבות פ"ה, מכילתא בשלח פ"ז, ערכין ט"ו, כלים פ"א ר' וכו'.

<sup>47)</sup> מדרש החדש, סימן א'.

מדרש תדשא, סימן ו'. (48)

(49) מדרש תדרא': "וכגנו גנת הקב"ה לישראל י' הזכורות למד שלא נברא העולם אלא בשבייל התורה". וכעין זה כתוב פילון בספריו על עשרת הדברים ל"ז: הוא רוצה למד לקוראי התורה הקדושה לך נעה מאור, והוא שכל אדם ואדם, אם הוא שומר מצווה ושותם לדבר ה, הוא ודומה בחשיבותו לאומה שלימה, אף המאולצת ביהות, או לכל האומות, ואם גראחיק לכתח, לכל העולים.

ראשית אנו רואים דבר חדש שהמדרשה חדשה קורא לראש השנה חג השופרות, וכן גם ימנה בין המועדים את "חג העומר", ובזה חולך המדרש תדשא בשיטת פילון שקורא לראש השנה בשם יום השופרות:

(59) עַזְעַזְעָלָגֶס קְעַזְעָקְסְקְסְקְסְקָה

פילון ידע שהוא בתשרי ראש השנה, שהרי הוא בעצם כתוב:  
בראשית החודש הקדוש (תשורי). קרבנותם כפולים נקרבים בהתאם לבחינות הכהולה, ראשית פשוט כירח בمولדו, ושנית כהתחלת החודש החדש. אשר לראיית המולד, הקרבנות המצוימות הם אותן שבירח הmolad الآחרים. וכשראויים אותו ביום החודש הקדוש, המנוחות נכפולות. מלבד במקרת העגלים; רק אחד מהם נקרב קרבן, היות והמנדב דין שבראשית השנה היחיד שטבעו הוא גמגעו התחלקות יש לו יתרון לזוג בר-החלקה<sup>(60)</sup>). מזה אנו רואים שאף שפילון ידע שהוא בתשרי ראש השנה הוא, אף על פי כן הוא קורא אותו "ראש חדש הקדוש" או חג השופרות.

בין זאת ל"ימים הטובים" מונה פילון גם כן את "חג העומר"<sup>(61)</sup>

ובמקומות אחר הוא כתוב:  
אך בתוך החג (פסח) יש חג אחר, שבא מיד אחרי היום הראשון. הוא נקרא העומר, שם שניתן לו על-ידי הטקס שתכננו הבאת עומר למזבח בראשית פרי של הארץ שניתנה לעם לשבת עלייה ושל כל הארץ, כד שהיה משמשת תפקיד זה לעם אחד בפרט ולכל המין האנושי בכלל<sup>(62)</sup>).

### III

ובאמת כל הסימן של המדרש תדשא על מספר שבעה נמצא מלה במלחה בפילון ואין לו מקור כלל במדרשי חז"ל. לפי המדרש תדשא, כשם שהקב"ה גמר את יצירת העולם בשבועת ימים, כן נתן לישראל שבעה رجالים והעולם השמיימי מתנהג על פי מספר שבעה וכונגדם שבעה כוכבי כימה. ובחישבות של מספר שבעה הוא מונה:

א) ז' כוכבים של כימה,بعث שהיא שוקעת חורשין את האדמה לזרע  
אותה, וכשהיא עולה עת קצירה היא.

(59) חוקים מיויחדים א', קפ"ז.

(60) חוקים המיויחדים א' ק"פ.

(61) חוקים המיויחדים ב', מ"א.

(62) חוקים המיויחדים ב', קס"ב.

עשרה שליטים שנמצאים במדרשה תדשא הם עשרה שליטים שנמצאים בפילון, ואין להם שם שייכות עם עשרה השליטים של מדרשי חז"ל. פילון בפירשו האלגורית על בראשית י"ה, ט' כתוב:

זה מה שאנו מוצאים בכתביה הקודש כשנקראם כצורתם: אך אלה שיכולים להסתכל במשמעותם כשם נטולים מהגוף והמציאות העירומה, אלה שחיים יותר חיי NAMES אשר חי גוף, יגידו שמתעתת המלכים האלה, ארבעה הם הכהחות הפעילים בנו על-ידי ארבע התאות: הגנתה, תשואה, שחדר, צער והחמשה הם המשת החושים: ראייה, שמיעה, טעם, ריח ומישוש. כי תשעת אלה הם במובן ידוע עוטוי שלטון, והנום מלכינו ושליטינו. ועתה, תשעת השרים, ארבע התאות וחמשת החושים הם בני שחדר ומוקור הנשחתת. אך הדיבור האלחי והקדוש באמת, שמכזר עוזו הוא במידות, שמקומן בסדר המספר הוא העシリ, המספר הנעלאה והשלם מגיע לידי ניצוח ובუorth הכח הבהיר יותר של אלקים, זוכה בנצחון כל על השרים האלה<sup>(63)</sup>.

וכן גם לפילון יש עשרה שליטים באדם, תשעתם מהם שליטים טבעיים ופעמים מטרתם רע, אבל העשירי השליט של דבר אלקים עולה על כולם ומביא את האדם למעשים טובים. וכשם שהగمرا אומרת שהחכמה תעוז לחכם זו תשובה ומעשים טובים מעשרה שליטים, ואלה הם אבראי הגוף, כד פילון כותב שעמשים טובים יתגברו על תשעת השלים שליטים שבאדם. ולפי דעתינו שליטים באדם שנמצאים במדרשה תדשא הם עשרה שליטים של פילון<sup>(64)</sup>.

### XII

סימן י' במדרשה תדשא מוקדש לחישבות של המספר שבעה, ש"שבועת ימים בראש הקב"ה את עולם, וכונגדו נתן לישראל שבע מועדים. ואלה הן: שבת, חג המצות, חג העומר, חג השבעות, חג השופרות, חג ים כפורים, וחג הסוכות".

(63) על אברהם רכ"ו-מ"ד.

(64) פילון בספריו על כנוס לשם חכמה ז' וכו', על החוקים המיויחדים ד', ק"ה, על עשרה הדברות כ', על שהע אורב על הטוב קע"ג מדבר בחישובתו וקדושתו של מספר עשרה ומונה בו את הדברים הללו: עשרה דורות מאום ועד נה, ועשרה מנוח עד אברהם, עשרה חירות הותרו לישראל, עשר ייעות היו במסכן, עשרה שליטים באדם, עשר מכות במצרים, עשרה הוברות, כף את עשרה זהב, וכו', ורבים בכולם גם כן נמנעו במדרשה תדשא בדברו על החישובת המספר.

בזהל נמצאה הביטוי „אשכול של ביצים“, אבל לא המלה אשכול או סגל בפניהם עצמה, ובכלל לא תיקון עפשטינן כלום, מפני שהמדרשה תדשא מונה ידים או שתי רגליים לשני אבריהם, וכן שתי קליות או שתי ביצים לשני אבריהם, ולפי זה אין המספר ששבה רק עשרה. ולי נראה שההעתקה של ר' אהרן יعلילינק נכונה היא, ובאמת הדברים דומים לדברי פילון כמעט מלה במלה.

המדרשה תדשא, שברא ביטויים חדשים, משתמש במלה סגל במקום בני מעיים, מפני שקרבי החיה נקראים בני מעיים, שעוגלים הם. ומטעם זה גם כ�וף נ Kra מעה, מפני שטמבע עגולה היא. וכן מצינו בשבת ל"א ע"א: «מפני מה ראייתן של בבלים סגלגולת הָןּ», ועל זה כתוב רש"י: «סגלגול — עגולה». וכן בנדרים ס"ו, ע"ב: «שמע ראה נאה? אמרו סגלול». ואין שום ספק שההעתקה יعلילינק נכונה היא: «ועוד ז' בקרבו של אדם ונקראין סgal». והמדרשה תדשא משתמש בביטויי זה במקום «ונקראין בני מעיים». פילון גם כן מונה שבעה אברים פנימיים של אדם, וגם כן מקדים, שהחקלים הפנימיים של אדם נקראין בני מעיים (אעגַלְמִינָא טַבְלָא גַעֲזָלָא בְלָא בְלָא) וגם שבעה החקלים שפילון מונה הם מלה במלה כמו במדרש תדשא.

## פילון כותב:

στόρμασις  
ακράδία  
πνεύμων  
σπλήν  
κάρκα  
μένον τούτο

## ד) מדרש תדשא:

א) ושת  
ב) לב  
ג) ריאת  
ד) טחול  
ה) כבד  
ו) שתי קליות

(ה) המדרשה תדשא מונה שבעה גילים באדם, וכולם הם דברי פילון.

## פילון:

πονέπαια  
παιδός  
μειράξιον  
νεανίσκον  
ἀλθρόλε  
πρεσβύτον  
γέροντος

## מדרש תדשא:

א) יلد  
ב) נער  
ג) רובה  
ד) עלם  
ה) איש  
ו) شب  
ז) זוקן

פילון כותב, כשם שהוא ברא העולם במספר שבעה, כן המספר של כוכבי כימה שבעה הם:

הקבוצה המלאה של כימה מורכבת משבעה כוכבים אשר וריחותיהם ושקיותיהם גורמות תועלות רבה לבני אדם, שכן כאשר ישקו יבקעו התלמידים למווער, כאשר יעדמו לזרוח יברשו מועד הקציר; ואחרי שורחו, ישמחו לבב העובדים בשדה ויעוררו לאוסף את התבאות, אשר תמלא את מחסורתם, וששים יאגרו את מזונם לנצח יומם<sup>(63)</sup>.

(ב) כשם שברא ה' את העולם שבעה ימים מן הגוף החיצוני של האדם נתחלק שבעה חלקים. גם פילון כותב בספריו על יצירת האדם, שאם יבדק האדם יתגלה שהקלים חילק הגוף החיצוני שלו שבעה חלקים, כמו שברא את העולם שבעה ימים, ודרכי המדרש תדשא ופילון שווים הם.

## מדרש תדשא:

- |               |                   |
|---------------|-------------------|
| (א) ראש       | פִילוֹן :         |
| (ב) גרון      | אֶפְאָלָה         |
| (ג) בטן       | סְתֵרְקָנוֹן 64)  |
| (ד) שתי ידים  | צָבְשָׁתְּחָרָק   |
| (ה) שתי רגלים | צָבְשָׁתְּצָבָאָה |

(ג) המדרשה תדשא גם כן מונה שבעה חלקים פנימיים של האדם, אבל בין הכל"י שנדרפס על-ידי ר' אברהם עפשטינן בין זה ושל ר' אהרן יعلילינק משובש מאר. לפי ההעתקה עפשטינן הגירסתה היא: «ועוד ז' בקרבו של אדם ונקראין: סgal, כבד (ושש) ולב וריאה וטחול וכבד ושתי קליות». ועל זה עמד עפשטינן בהערה א', דף זהה לשונו — «כל העניין משובש בנדרפס: ונקראין סgal בכיה, ושת ולב וטחול וכבד ושתי קליות». וגם זה משובש, ולא נبني מדוע לא יחשוב את הקנה, ולמה אומר כאן «ונקראין», מה שלא אמר בשאר אברים. וכן ל"ש צ"ל: «ועוד ז' בקרבו של אדם: קרבן (במקום נקראין) סgal, קנה (או ככה מלשון עד שיוציא כל הכלביי), כלים פיין, הינו קליפות הקנה) ושת, טחול, כבד ושתי קליות». ולפי דעת עפשטינן המדרש תדשא משתמש במלת סgal במקומות ביצים. אף שאמת שמלה סgal הוא התרגם של אשכול, בכל זאת לא מצאנו שמלה אשכול או סgal תעמוד במקום ביצים.

(63) על בריאות העולם קט"ו.

(64) ופה מונה פילון התחה ומדרש תדשא — גרון.

פילון כותב: וכן גם מצוים שבע תנויות

שען עלה  
שען עלה  
תעלן פרוסה  
תעלן אנטזופין  
עפנְיָה  
עפנְיָה  
תעלן עלה פלא

xiv

### עין הדעת טוב ורע<sup>(6)</sup>

המדרש תדשא מביא בשם ר' פנחס בן יאיר שני ביאורים על השם "עין הדעת טוב ורע". הבואר הראשון שعن הדעת טוב ורע נקרא "על שם סופו", אבל כל זמן שלא אכל אדם הראשון ממנו לא היה נקרא שמו אלא עין בלבד, כאשר כל העצים, וקרא את העין "עין הדעת טוב ורע", מפני שהודיעו הקב"ה שלא יוכל ממנה. "לא טוב ולא רע" — שלא יוכל ממנו כלום. ומצאו בתורה שהלשון "טוב ורע" נופל, אם הרצון שלא יהיה שם נגיעה בדבר. וטעם האיסור של עין האחד, "כדי שהוא רואה אותו תמיד וזכר את בוראו ומזכיר שעול יצרו עליו". כאשר שבכל דרש שבמדרש תדשא יש חידוש, גם הבואר זה חדש הוא בספרות המדרשית, אף שכעין זה נמצא במדרש אגדה<sup>(7)</sup>. וגם לא מצאתי באור כוה בספר פילון האלכסנדראי<sup>(8)</sup>. הבואר השני הוא:

<sup>(6)</sup> מדרש תדשא ז'

<sup>(7)</sup> מדרש אגדה בראשית ב' י"ז: "...ומען הדעת טוב ורע, לא אמר הקב"ה עץ הדעת אלא משה שכטב התורה קראו עין הדעת, וגם האדם לא היה יודע שהוא עין הדעת. שכן האשעה אמרה אל הנחש, ומפרי העץ אשר בחור הגן (בראשית י' ג), ולא אמרה מפרי עין הדעת. וכןון כתב הרב כשר בתורה שלמה על בראשית ב', סי' קפ"ג, שהמקור של מדרש אגדה זה היה המדרש תדשא, וכן גם דברי רשי" על בראשית א' כ"ב שהם מדרש אגדה, מקור הראשון הוא המדרש תדשא. ובירך אותם, כתוב רשי" על זה, "לפי שמחקרים אותם וצדין מהם ואוכלין אותם הוצרכו לברכה ואף החיות הוצרכו לברכה אלא מפני הנחש שעתיד לקללה לך לא ברכן, שלא יהיה הוא בכלל". לשון רשי" הוא של מדרש אגדה על בראשית א', כ"ב, אבל המקור הראשון הוא המדרש תדשא. בסימן א' אמרו: "ולמה לא נאמר על החיות שבארץ ברכה כמה שנאמר על בריאות המים? אלא בשבייל רעת הנחש שהיא עתיד לעשות והיה ראוי לקללה ואילו ברכו הקב"ה לא היה מקהלו".

<sup>(8)</sup> אחת מן הראיות של המדרש תדשא, שאדם קודם החטא היה יודע טוב ורע והוא: "שכן מצינו שקרא שם לכל הברים מן חכמה הגדולה שנשנה לו שנאמר

ו) במדרש תדשא: "וז' ימי נדה ווי זיבות לגוף האדם", ודברים אלה נמצאים מלא במלה אצל פילון.

מדרש תדשא:

ז) "ז' תולדות למים: היוצא מן העינים, ומן הפה, ומן הרגלים, של פנים ושל אחר, ושכבת ורעד, וזיעת הגוף".

פילון כותב:

זיבות הגוף מוגבלות אף הן למספר הנזכר, כי דרך העינים זולגות דמעות, דרך הנחירים נזולים מן האף, דרך הפה כייחי הliestות, כמו כן מצוים שני בתاي קיבול להפרשת עודפים, אחד מלפנים ואחד מאחור; ובמקום השישי באה הזיהה, המבצתת ועולה דרך כל הגוף, ובמקום השביעי — ההركة הטבעית של ורעד דברי המין<sup>(9)</sup>.

ח) המדרש תדשא מונה שבעה שערים בנפש, ואין ספק שהמדרש תדשא השתמש במלת נפש במקום ראש. פילון גם כן מונה שבעה אלו.

פילון:

- א) שני עינים בונוס פתולאמוס
- ב) שני אונים אנטזאניס
- ג) שתי אפים אולסיניס טנטזטירוס
- ד) פה אחד אנטזומטוס אומאטיס 66)

ט) במדרש תדשא: "ז' רוחות של מעלה ושל מטה, של פנים ואחר, של ימין ושל שמאל, ושל סבב סבב".

אין שום ספק שהמדרש תדשא אכן מונה הרוחות שמנשבות באוויר העולם, לפי דברי חז"ל "ארבע רוחות מנשבות בכל יום ורוח צפונית מנשבת עם כולם, שאלאן אין העולם מתקיים אפילו שעיה אחת"<sup>(10)</sup> אבל לא מצאו שבע רוחות. המדרש תדשא מונה כאן שבע תנויות של אדם באוויר וקוראת "תנוועה" בשם "روح", ודבריו נמצאים מלא במלה אצל פילון<sup>(11)</sup>.

<sup>(5)</sup> על בריאות העולם קכ"ג.  
<sup>(6)</sup> שם ק"ט.

<sup>(7)</sup> גיטין ל"א, ע"ב.  
<sup>(8)</sup> על בריאות העולם קכ"ב.

איש את ד"י קשה להבין, והמדרש תדשא דורש «את ה"» כמו «מתה ה"», ושלשה שותפין יש באדם: אביו ואמו והקב"ה. והוא הפירוש שנאמר בשם רבי עקיבא: ר' ישמעהל של אל את ר' עקיבא אמר לו בשביב ששים את נחום איש גם זו כ"ב שנה אכימ ורקם מיעוטים, אתים וגמים ריבויין, «אתה», דכתיבanca מהו אמר לו אילו נאמר, קניתי איש ה" היה הדבר קשה, אלא את ה" אמר להו, כי לא דבר רק הוא מכמ' (דברים ל"ב, מ"ז) ואם רק הוא מכמ' שאינו להו, מכך ואילך בצלמנו כדמותנו (בראשית א', כ"ו) לא איש بلا אשה, לא אשה بلا איש ולא שנייהם ללא שכינה<sup>(73)</sup>.

אבל המדרש של «שלשה משלשה» לא נמצא לפי ידיעתי במדרשי חז"ל וגם דברי המדרש תדשא, שיש שלשה מינוי נשות שנקרו רוח נשמה לא נשתיירו במדרשי. בבר פר' י"ד מצאו המאמר: «ה' שמות נקרו לה נשמה, חייה, ורות, יחידה». ולפי המדרש זה הנשמה היא אחת, והשמות נקרו לה, שהם סמלים לכחות שונים שבנפש. ובויק"ר נראת, שיש שתי נשות באדם — נשמה ונשמה: אמר ר' אבון בשעה שהאדם הזה יישן הגוף אומר לנשמה והנשמה לנפש והנפש למלאך<sup>(74)</sup>. ולפי המדרש זה הנפש ונשמה נפרדות זו מזו, אבל לפי מדרש תדשא יש שלוש נשות נפרדות ונקראות רוח, נשמה, וגופם שיטתו שהעצמות, הגידין והמוח באין מן האיש והעור, הבשר והדם מן האשה היא אגדה שמקורה לא נודעה.

אבל אין שום ספק, שככל המאמר מדרש הלניסטי הוא שנמצא בכתביו פילון, וכל דברי המדרש תדשא «שלשה משלשה» היא אליגוריה. פילון מפרש כמו בראשית ד', א' כמו המדרש תדשא, שהפירוש של «קניתי איש את ה"» הוא כמו «קניתי איש מן ה"», ואלה הם דברי פילון:

כאו נעשה הבדל בין ממשחו ומתחוך ממשחו ועל-ידי ממשחו. מתחוך ממשחו, כמתוך חמריים, ממשחו, כמסיבה ועל-ידי ממשחו בעל-ידי מכשיר.

אך האב והבורא של כל העולם איננו מכשיר, כי אם סיבה<sup>(75)</sup>.

ולפי פילון הפירוש «את ה"», הוא שהקב"ה הוא המסובב לבריאות הילד. ובפרט אצל קין, שהוא הראשון שנולד על ידי איש ואשה, והנשמה לפי פילון

(73) ב"ר פ"כ"ב.

(74) ויק"ר פ"ל"ב.

(75) שאלות ותשובות לרבראשית א', ג"ה.

«וועוד על דבר אחר שם עץ הדעת טוב ורע», שעל אכילתו ידע אדם רעות, שעד שלא עבר על הציווי לא נגור עמל, ולא יגעה ולא קור ולא חום, ולא מכאוב ולא כל דבר רע מזיקה, אבל משער על חוק גזירותו של מקום התחלתו הרעות נוגעות. הבואר הו לא נמצא במדרשי חז"ל. אף עיקרו של הבואר השני של המדרש תדשא, שקדום שאכל אדם הראשון מעז הדעת לא ידע לא קור ולא רע ולא יכול כל דבר להזיקו נמצאו רק בפילון. הוא כתוב<sup>(76)</sup>:

מדוע שנייהם, האיש והאשה, נאמר עליהם שהיו עירומים, ולא יתבוששו (בראשית ב', כ"ה).

הם לא התבוששו ראשית, כי היו בשכנות העולם, והחלקים השונים של העולם הם עירומים, כל אחד מהם מורה על כמה תוכנות מיוחדות ויש להם תוכנות מיוחדות משליהם. ושנית מפני נימוסיהם הישרים והתמים מוגרים הטבעיים שלא היה להם אף שמן של גאות. כי הרדיפה אחרי הכבוד לא הייתה קיימת עדין. שלישית מפני שהאקלים ונסיבות הארץ שימשו להם חיפוי מספיק וכך מנעו את הקור או החום מלפגוע בהם. ורביעית, מפני היחס שהייתה קיימת ביניהם והעולם, לא היו יכולים להיפגע ממשום חלק منهו, בהתייחסם אליהם.

דברי פילון, שקדום החטא לא ידעו אדם וחווה משום מחלה, ולא ידעו מקור וחומר ולא כל דבר רע מזיקה, הם המקור היהודי שיש לבואר השני של המדרש תדשא, ואין ספק שהמדרש של פילון היה המקור לפירושו של המדרש תדשא.

## xx

«קניתי איש את ה"» (בראשית ד' א'), למה קרוא כך, אלא לפי שנוצר מן האדם ומן אשתו ומן הקב"ה שלשה משלשה: הרוח והנפש והנשמה מן המקום. והעצמות והגידין והמוח מן האיש, העור הבשר והדם מן האשה הרי שלשה.

שאלת המדרש תדשא «למה קרוא כך» הוא, מפני שהלשונו המקורי

וביא ראה לאדם שמות<sup>(77)</sup>. וגם פילון אלכסנדרי בספריו שאלות ותשובות לרבראשית, א' ל"ט, מביא ראה מקראית שמות שפירוש של «וחפקנה עני שנייהם», אין זה שלא ניתן להם כח הראייה קודם החטא, אבל עיקר הפירוש הראשון של המדרש תדשא לא נמצא בפילון. יש להעיר שאף שהמודרש רבתי ברכ' כ"ו הכנס את הפירוש הראשון של ר' פנחס בן יאיר, הפירוש השני נמצא רק במדרש תדשא וגם בפילון.

(72) שאלות ותשובות על בראשית א', סימן ל.

לפי שיטת פילון כמו למדרש תדשא, הנשמה נחלקת לשלשה חלקים.

על בראשית ט, ד' כותב פילון :

מה פירושו של הביטוי "דם כל בשר לא תאכלו כי נשפ כל בשר

דםו הוּא"?

נראה, שאלקים רצה לומר בוזה, שהדם הוא תמצית הנפש; כונתי لنפש הקיימת על-ידי החושים החיצוניים והחיווניים, ולא זו שמדובר עליה ביתרון מיוחד בהיותה הנפש התבונתית והשכלית; כי שלשה הם אלה חלקיק האדם: החלק התזונתי, החלק התלוי בחושים החיצוניים והשלישי הקיים בשכל. החלק השכלי הוא לפיכך תמצית רוח אלקים לפי משה רבנו, כי בספר בריאות העולם הוא אומר: "ויפח באפיו נשמת חיים", רבו, כי שיטת פילון ומדרש תדשא, ההורים הם השותפים בחלק הגוף של הילד והקב"ה הוא המוסובב לייצירה על ידי נשמה שנוטן באדם.

אך אחותו וארכג' בדם<sup>79</sup>.

ולפי דברי פילון, הנשמה נחלקת לשלשה חלקים א) הנשמה הבלתי-scalit נפרדת לנשמה חיוונית, ב) לנשמה של החושים והדם הוא הסובטנטציה חלקו חלק הנפש שמנגו באוט התחשות. ג) הנשמה השכלית שהיא חלק אלקים ממעל. נשמת החושים עומדת על גבול של שני עולמות — החומרי ועולם הרוחני<sup>80</sup>). המדרש תדשא קורא לשלשה חלקים של הנשמה — רוח, נשפה ונשמה. ושלשה אלה הם מן המוקם כמו שאמרנו. ודברי המדרש תדשא העצמות והגידין והמוח מן האיש, וההעור והדם והבשר מן האשה אינם לפי קבלת חז"ל. לפי דברי הגמara "שלשה שותפות יש באדם: הקב"ה ואביו ואמו. אביו מזריע אלקים, שנאמר, ראה נתחין אלקים לפרטעה, והוא מי המלך הכבוד שחלק מכבודו לרואיו".

הלוון, שמנגו עצמות וגידים וצפרניים ומוח שבראשו ולובן שבען. ALSO מזרעת אודם. שמנגו עור והבשר ושערות ושורר שבען והקב"ה נוטן בו רוח ונשמה ואודם. שמנגו ראיית העין ושמיית האוזן ודברו פה והלוון רגליים ובינה והascal<sup>81</sup>.

וקלستر פנים וראיית העין ושמיית האוזן ודברו פה והלוון רגליים ובינה והascal<sup>81</sup>.

(79) שאולות ותשובות לבראשית ב' נ"ט; ועיין בספריו פילון על בריאות העולם ס"י, על שערו אורוב על הטוב פ.

(80) על שינוי השמות קייז'י-יה.

(81) גודה ל"א, ע"א.

היא חלק ה' באדם<sup>82</sup>). ובכמה מקומות כתוב פילון שהאב והאם הם השותפים ביצירתו הولد, ומפני זה השוויה התורה המזויה של כבוד אב ואם לכבוד המקום<sup>83</sup>. ובמקום אחר הוא כותב:

וה חמישי הוא על דבר כבוד אב ואם. זהו מסוג עליון, מכיוון שהמדובר הוא לאanganim אלא בו, המוסובב כל הדברים להיווע ולהיברא ועל-ידו נראים האב והתאם כמולדים. אף-על-פי שבאמת אין הדבר כך, אלא שהם גורמי היצרה... כי ה' הוא העילאה הראשונה של היצרה אולם הנמק והמפוראר فهو, בזיהחולו היא התכלית האחורה<sup>84</sup>) לפי שיטת פילון ומדרש תדשא, ההורים הם השותפים בחלק הגוף של הילד והקב"ה הוא המוסובב לייצירה על ידי נשמה שנוטן באדם.

(79) דושות אליגוריות א' מ"א וזה לשונו: כי השכל מקנה לתוך גוף הריק מתבונת הפל מל ממתנת אלקים, אך שלשל ניתנה נשמה ע"י א', אך לחلك הבלתי מבוגרת עליידי הפל. כי השכל, הוא בכיר אלקי החק הבלתי מבוגרת. ולפי זה איננו חדש לקרו למשה א' פרעה.

ובוה הולך פילון לשיטתו שה' בעצמו ברא את הנשמה השכלית של האדם, וכך נהמה היא חלקו ממעל (ואה דברי פילון בספרו על בלבול הלשנות קעיש). וככל זה שיטת פילון שהעלם החומרי וגופו האדם נבראו על ידי הקב"ה, אבל הקב"ה בעצמו ברא את הנשמה השכלית, וגם פילון דושות אליגוריות א' מ"א כותב:

כי כל הדברים הנבראים, נוצרים גם בכח אלקים וגם באמץ עתו, בעודם נבראו בכח אלקים אך לא באמצעותו. הדברים טובים נבראו גם בדבר אלקים ועל ידו... השכל שיר לווה, אך החלק ריק מתבונת נבראו עליידי כח אלקים.

דבריו של פילון נמצאים גם כן במדרש הנעלם דף י"ח, ע"א: "בא וראה מעלה של דבריו שהברילו הקב"ה מכל שאר הנבראים. איך? אמר ר' אבהו כל מה שנבראו הקב"ה אמר לפועלם האלה שייעשו לבדים ולא נתיחיד הוא עמהם. אמר לבריאות הארץ: 'ונזאת הארץ נפש היה' וגו', אמר למים: 'ישרצו המים', והוא לא נתיחיד עמהם. וגם המדרש נתיחיד הקב"ה עמם בעשיותו ואמר נעשה אדם ונתן בו קלסתר פניו". וגם המדרש נתיחומא היישן מפרש כפלון שמות ז, א: "ראה נתתיך אלקים לפרטעה, הקב"ה אמר למשה, הרי עשיתי אותך כמותי לפרטעה, והרי עשיתי אותך כמותי בשם בראותי את העולם. שנאמר, בראשית ברא אלקים את השמים ואת הארץ, והרי עשיתי אותך כמותי לפרטעה אלקים, שנאמר, ראה נתחין אלקים לפרטעה, והוא מי המלך הכבוד שחלק מכבודו לרואיו".

(80) על עשרה הדברים קי"ז כתוב פילון:

אנחנו רואים שהאבות עומדים על הגוף בין הצד התමתי והאלמות של המציאות, התמותי מפני קרבתם לבני-אדם ובעליהם אחרים עליידי יסודות הפסד של גופם; האלמות מי פניה שמעשה הפריה מנגוגו אותם עם אלקים, מחולל הכל.

דברי פילון הם כמעט כלשון הגمرا קידושין ל, ע"ב: "נאמר, כבד את אביך ואת אמך" ונאמר, כבד את ה' מהונך, השווה הכתוב מורת אב ואם לכבוד המקום... שלשה שותפות הם באדם הקב"ה אביו ואמו ובזמן שאדם מכבד את אביו ואת אמו אמר הקב"ה מעלה אני עליכם כלו דרתי בינהם וכבודוני". וגם פילון כותב בספרו על עשרה הוברות ק"ב, שמי שאינו מכבד את אביו ואמו אינו מכבד את הקב"ה.

(78) היורש דבר אלקים, קע"א-ב.

נפש ונשמה, ושיטתו על "שלשה מן שלשה", — מיסדים על הכתבים האלי- גוריים של פילון והסמלים של אדם וחוה, איש ואשה, הנשמה השכלית, ושני חלקים של הנשמה הבלתי-שכלית והסמלים של דם בשר ועורות, עצמות גידין ומוחה.

xv

לכל הרגשה והרגשה נתן הקב"ה תורה מה לעשות ומה לא לעשות. לב — "לא תתוּרֹו" (במד"ט ע"ג, ל"ט, לעיניהם — "אחרי עיניכם" (שם), לאונאים — "לא תְשַׁמֵּעַ שָׂוָא" (שמות כ"ג א'), לפה — "לא תאכל כל תועבה" (דברים י"ד ג'), ללשון — "לא תְשַׁא אֶת שֵׁם ד'" וכ' (שמות כ"ג, ז') "ולא תשׁבעוּן" (ויקרא י"ט, י"ב) "ולא תשׁקרוּן" (שם, י"א) "לא תענָה" (שמות כ' ט"ז), לידיים — "אל תְשִׁתְךָ עַמְּךָ רְשָׁעָךְ" (דברי י"ד, ג'), לערווה — "לא תנָאֵי" (שמות כ' י"ד), ולא תונָה" (ויקרא י"ט, כ"ט). رجالים — "לא תלכְוּ אחר אֱלֹקִים אֶחָרִים" (דברי י', י"ד)... כשם שגורע על הביריות והחתוניות מה לעשות כן צוחה לכל הרגשות האברים של אדם מה לעשות<sup>(88)</sup>. המדרש תדשא מונה שבעה עקריו האברים של האדם שהם מקודמים של הרגשות והחוויות, וכשם שהקב"ה ציווה לאדם בכלל מה לעשות ומה לא לעשות, כן ציווה לכל אבר פרטיו משבעה האברים מה לעשות ומה לא לעשות. הבטווי "כן צוחה לכל הרגשות מה לעשות" אינו מצוי במדרשי חז"ל. הם מדברים יותר על חוויב הגוף בכלל או בעניין המלחמה התמידית בין הגוף והנפש, אבל לא על אברים פרטניים וגם המאמר הידוע של ר' שמלאי, שיש מאות ושלש עשרה מצוות נאמרו לו למשה, שלוש מאות וששים וחמש לאוין כמנין ימות החמה, ומאותים וארבעים ושמונה עשה כנגד איבריו של אדם<sup>(89)</sup> אינו דומה למאמר של המדרש תדשא. עיקר הדרש של ר' שמלאי הוא שחייב אדם לקיים מצוות ה' בכל אבריו. דברי המדרש תדשא הם לפי שיטתו של פילון, מפני שפילון אינו מדבר על הגוף מצד עצמו, רק על היסוד הגופני, והם החווים או הרגשות של אדם. הרגשות תופסות מקום מוגזע בין הגוף והנפש, בין העולם החומריא והעולם הרוחני<sup>(90)</sup> והאיש הצדיק הוא מי שנפשו או רוחו מתגבר על החוויות. גם לפי פילון ממש השם הגוף גושא לשבעת הכוחות, היינו: חמישת החווים או הרגשים ולדיבור והכוח המיגן להקמת ורע, ואלו דברי פילון:

(88) מדרש תדשא סימן ט.

(89) מכות כ"ג, ע"ב, הורות ח, ע"א.

(90) על שינוי השמות קי"ת.

ש מ ו א ל ב ל ק י ז

30

ולפי דעתו, דברי המדרש תדשא אינם אלא דברים אליגוריים שפילון משתמש בהם. לפי פילון אדם הוא סמל לנשמה השכלית, והוא סמל של הנשמה החושנית; על ידי ההפך נתגבר סמל התאה, כוח החושני על חלק השכלתי, וזה מקור החטא<sup>(91)</sup>. וכיון שהנפש הבלתי שכלי, שהיא הנפש של החושים, נמצאת בדים ובבשר הרי הדם ובבשר הם סמלים לאשה, ולפי השיטה האליגורית של פילון, השם דמשק נתפרש "דם של שק", וعبد אברהם היה הסמל של הנשמה הבלתי שכלי, הנשמה של הרגשים, ושל חוה, ובנידון זה הוא כותב:

ויפה תיאר משה את דמשק כבנו לא של אביו אלא של אמו משק (בו משלנו, שנפש-הדם, המקיים גם את החווות הבלתי-שכליות יש לה קירבה ליחס האשא וה אין לה חלק למצוא האיש<sup>(92)</sup>). על בראשית ב', כ"ד: "והוilo לבשר אחיך", מפרש פילון את הפסוק על פי סמל, והוא שבזמנו שהנשמה השכלית והוא אדם, מתחבק עם נשמת החושים, והוא חוה. גם אדם נשתגה לסמל של חוה, שלבשר — מקור החושים והטהות<sup>(93)</sup>. העורות הטעויות של אדם וחוה לפי שיטת פילון נבראו אחר החטא<sup>(94)</sup>, אחר שאדם היה מושפע מהחוויות. ועל הפירוש האליגורי הזה מיסוד הדרש של המדרש תדשא של "שלשה ושלשה". "העור הבשר והדם מן האשא" מפני שהם סמלים למיון הנקבה. ולפי פילון העצמות והצלעות הם סמלים למיון הזכר, לאדם הראשון<sup>(95)</sup> והמוות הוא מקום הנשמה השכלית. והגדין לפי פילון הם המקור של הנשמה החונית<sup>(96)</sup> ומפני זה, בדרך כלל, המדרש תדשא אומר שהעצמות הגידין והמוות מן האיש<sup>(97)</sup>.

בקיצור שיטנו היא, שפירשו של המדרש תדשא על בראשית ד' א': "קניתי איש את ה'", ובפרט דעתו על שלוש נשמות נפרדות שנקרוין: רוח

(82) לשיטה זו הקדוש פילון כמעט בכל הספר השני של דורות אליגוריות.

(83) היורש בדברי אלקים נ"ד, ס"א.

(84) דורות אליגוריות ב', ג'.

(85) הפסוק בראשית ב' כ"א: "ויעש ה אלקים לאדם כתנות עור". פילון מפרש בשאלות ותשובות בראשית א', נ"ג שכנות הכתוב הוא לא למלאותי האדם, רק לעור של גופו ממש, ואחר כך הוא מבאר על פי דרך האליגורי, שהוא סמל לגוף האדם (ועיין ה, א, וולפסון פילון, חלק א', עמוד קי"ח). והנה הרדי"ק מעיר על פסוק זה: "וთאומר במדרש כי הכותנות היו עור שקרים על בשרם שלא היה להם עדין" (ועיין בתורה שלמה של הרוב כשר על פסוק זה בסימן קפ"ז), וגם ראב"ע כתב: "יש אומר כי בתחום היה עצם ובשר ועתה קרם עליהם עור". אין ספק שמדובר של פילון בפירוש של "כתנות עור" כבר היה יוציא למדרשי חז"ל.

(86) דורות אליגוריות ב', מ'—מ"א.

(87) שאלות ותשובות בראשית ב', ג"ט.

המזבח של נחשת הנזוכר כאן לא היה בזמן המקדש<sup>93</sup>). המזבח היה של אבניים לחיקיב קרבנות, ומזבח הזהב بعد הקטורתה. המדרש תדשא קורא אותו מזבח של נחשת, מפני שבמשכן בנה משה מזבח של נחשת (שמות כ"ז א-ג). שיטתopardesh תדשא, שהמזבח של אבניים או של נחשת היה סמל לגוף האדם, ומזבח חותוב שהיה מקטרים עליו קטורת היה סמל לנשמה, לא נמצאה בדרשי חז"ל, אבל כן הייתה קבלתו של פילון. במקום אחד הוא כתוב:

פעמים ביום הבשימים של המינים הריחניים ביותם של קטורת מקטרים מעבד למסך בהנץ החמה ושקייתה לפני קרבן הבוקר והערב. קרבנותיהם משמשים בדרקן-זו מתניתודה בעד יסודות הדם בתוכנו, והקרבת הקטורת — بعد חלקו השלייט של מהירrho השכלי בתוכנו, אשר עוצב לפי הדמות האבטיפוסית של צלם אלקים<sup>94</sup> ... שני מזבחות יבנו אשר יהיו שונים אחד מן השני בחומר ובמצבים ובשימוש אשר יותן להם. אחד מהם בבניה מאבן וננתנו אותו על-ידי הכהניטה למقدس והשתמשו בו לקרבנותיהם. השני געשה מזבח טהור; וננתנו אותו בפנים המקדש לפניו הפרוכת הראשונה, ואיש לא יוכל לראותו כי אם הכהנים אשר טהרו והשתמשו להקרבת קטורת הסמים. דבר זה מראה ברור, כי המידה הקטנה ביותר של קטורת אשר הוקטרה לע-ידי איש האמונה יקרה יותר בעניין ד' מאלפי בקר אשר יקריבו אנשים פחותי ערך. כי כמו שהזהב הוא טוב מאבן סתם וכל הדברים בתוך המקדש קדושים יותר מאשר אשר יעמדו בחוץ, כך חשובה יותר באותה מידת קרבן-התודה של קטורת מה של דם-הבהמה<sup>95</sup>). דבריו של פילון והמדרשה תדשא דומים הם ומוקוד אחד באו, שמזבח הותוב והקטורת הם סמל לנשמה, ומזבח האבניים והקרבנות של בעלי חיים הם סמל לדם והגוף של האדם. וכש שמהדרש תדשא אומר, אדם חייב לעבד את ה' בגופו ונפשו, שם סמלים לשני המזבחות, כן גם פילון בנאן הוא לשיטתו באמרו

(93) זבחים ס' ע"א.

(94) חוקים המוחדים א', קע"א.

דברי פילון שהדם של הקרבנות מכפר על הדם וזה מה שמהדרש תדשא קורא 'הגוף' היא לפי דעתינו גם כנ' כונתו של ר' שמעון בן יוחי בפסקתו רבתי רף קצ"א (פאייר איש שלום): "אמ' שמואל אמר שמעון בן יוחי, בא וראה הדם דבר בזוי הוא ומאל כלבים הוא ואמר הקב"ה שיהא קרב על המזבח. אלא כביכול אמר הקב"ה הבא לפני קרבן וטול דמו ותן על קרנותיו של המזבח כדי שיכפר דם עג הדם. בשביל צורך וכפרטן תפטעי קרבן ולא שהיית מבקש לאכול אם אדרעב לא אמר לך".

(95) חוקים המוחדים א', רע"ד-ע"ג.

הצד הבלתי-שכלי של הנפש נחלק לשבעה חלקים: ראייה, שמיעה, הרחה, טעם, מישוש, דיבור והוללה. ואם היה האדם מסלק את השמייני השכל, שהנהו השליט על כלם ונזכר כאן קיין, הוא ישתק גם את השבעה שבעה אלה בנפשו אדם חכם הם זכרים ובתמי מוחולים ומכוון שכך, הם ראויים לכבוד, אולם בנפש הכספי הם טמאים ומזהמים<sup>96</sup> ... אנחנו צריכים להשתמש בחלקים האלה לא לכל הדברים שבכחם לעשות, כי אם על עניינים מחשיבות יתרה. בכך העין לראות כל הצבעים וכל הצורות, אך תרא-הנה מה שהולם את האור ולא את החושך. האוון אף היא בכחיה להקשיב לכל הדברים המבוטאים, אך תסרב-הنا לשמעו לכמה מהם, כי הרבה דברים הנארים הם מגניבים. ומכוון שהטבע חנן אותו בטעם, אל תהיה, הי חסר-תבונה, כמו השליך ותבלע בלתיותם כל הדברים... ומכוון שלשם קיום המין, חוננת באברי הולדת, אל תרדוף אחריו אינוס נויאוף. ומכוון שנפל בגורלך לשונך, פה וכלי-דיבור, אל תגלת כל דבר, גם הדברים שהם בגדר סוד<sup>97</sup>).

בכל כתביו פילון מדבר בארכיות על החובים של החובים, שהם חלק מן הנשמה הבלתי-שכליית, ובעורות הנשמה השכלית האדם יכול למלא מטרתו בעולם<sup>98</sup>, וכך שהמדרשה תדשא מונה מה שבעה הרגשים באדם, ועל כל הרגשה והרגשה צייתה התורה מה לעשות ומה לא לעשות. כן פילון מדבר בכתביו על חממת החובים והדיבור והערות, שהם עיקרי האברים באדם, וכל אחד ואחד יש לו חובים מה לעשות ומה שלא לעשות.

## XVII

א) ושתי מזבחות היו, אחד של זהב כנגד נפשו של אדם ואחד של נחשת כנגד גופה של אדם. כשם שהזהב יקר מן הנחתת בין הנפשות יקרות מן הגוף, אבל בכל יום ויום היה נקרב בהן עין שגור עליהם מן הקב"ה תמיד, כן צרייך אדם לבוא לפני אדוון העולמים תמיד בנפשו ובגוףו. וכשם שהגוף אוכל, כך מזבח הנחתת קרבנותיו למאכל, וכשם שהנשומות אין נהנות אלא מן הריח לכך לא היה נקרב במזבח אלא קטורת סמים, דבר העשווי לריח<sup>99</sup>.

(91) על שהרע אורב לטוב כס"ת.

(92) שם ק"א-ק"ג.

(93) ועיין על היגרת אברם קפ"ד-ה-

(94) מדרש תדשא סימן י"א.

## xiv

ג' טכסים הן הקרבנות: עולה, שלמים וחטא. וג' כתות הן של צדיקים: אהבה, בקשה ויראה. העולה כנגד אהבה, והשלמים כנגד הבקשה והחטא כנגד היראה. העולה נקרבת לכבוד קב"ה בלבד, אבל השלמים והחטא בעוד עצמוני. יקרה היא אהבה מן הבקשה והבקשה מן היראה. ואיזו אהבה? אלא שיש צדיקים שעובדים באהבה ונונתנים לכבוד היראה. יקר למלוכתו, מפני שהוא לבדו קודם הכל ובטבו הרב בראש את עולמו במאמר ולא בעמל, והוא אלה ואב ומלך וגבור וחזק וטוב וرحم וסובל את הכל ומלא את העליונים ואת התחתונים. ומכלל ברייתיו וידע רוז' עולם ומטיב לרעים ומאריך לרשעים לבבורה ישובו ויחיו על כל הצדיקים אהובים את המקום ונונתנים לו הילול ושבה על כל מעשיו הגדולים — על והעולה נקרבת. ואיזו היא הבקשה? אלא שיש עזבים את המקום ומפלים תחנות ובקשות ושאלים ממנה כל מודה ומדה בשביל הנאתן, כמו חכמה, בינה ודעת ואורך ימים ורפואה ואשה משכלה ובנים ישרי לבב, והצלחת מעשים ועשה וכל שהוא קניין טוב — זו היא הבקשה ועליה שלמים נקרבים. ואיזה היא היראה? [אלא] שיש שעובדים את המקום ביראה גדולה ובפחד מרובה והן מתפלין להנצל מן הקלות הכתובות על המועלים במצותיו, ועל העוביין פקדיו של מקום בין בעולם זה ובין בעולם הבא... — זו היא היראה ועליה החטא נקרבת. אבל אלו הקרבנות עולה ושלמים וחטא שווין, בין הצדיקים בין באהבה בין בבקשתו ובין ביראה שווין אלו לאלו, שכלים בצל הקב"ה חוסים. והאהב אותם אהוב והමבקש ממנה מבקש והמתירא ממנה מתירא<sup>(98)</sup>.

המאמר הזה של המדרש תדשא, בין פירושו על הסמל של שלשה הקרבנות כנגד שלשה צדיקים, בין שיטתו במטרתו של כל קרבן, כמעט שלא נמצא במדרשי חז"ל.

א) שיטתו, שהקרבן עולה נקרבת לכבוד קב"ה בלבד ובعد הטבות שה' עושה עם היראה ובני אדם בכלל ושבה לה' בלי שום נגיעה פרטית ולא بعد כפרת חטא, איננה השיטה המקובלת בש"ס. בתוספתא יש מחלוקת התנאים על מטרת הבאת קרבן של עולה: "בצד סומך זבח עומד בצפון ונויו במערב, סומך

(102) מדרש תדשא סימן י"ב.

שאף שקרבן הנפש הוא יותר חשוב מכל, אריך אדם להקדיש את עצמו לעבודת ה' בין בגופו בין בנפשו<sup>(99)</sup>.

ב) המדרש תדשא אומר מאמרו: "ועוד למה גור הקב"ה לעשות קרבנות למזוחה? אלא רצת הקב"ה למדנו אם מקריבים לו קרבנות בצדקה הוא מהדר ומאבד ומפני עזריהם ואין מניחין להויק אותם. שכן כתוב: וכל קרני רשעים אגדע תרוממנת קרבנות צדיק' (תהלים סוף ע"ה), ואם לאו הוא רודף ודוחף אותם מפניהם שכן כתיב: "ונתתי את ערים הרבה — ולא ארlich בריח ניחחים' (ויקרא כו, ל"א) על פי העתקת יעלילינעך).

דברי המדרש תדשא, שאם אדם מקריב "קרבנות בצדקה" יכניע הקב"ה שונאו ואם הוא מקריב את הקרבנות שלא "בצדקה" הקב"ה רודף אחר המקריב את הקרבן, נמצאים גם כן בכתבי פילון:

כי אם עובד האלקים נעדר רגשות טובים או צדק, קרבנותיו אינם קרבנות. המנחה המקודשת מחוללה, התפללותهن מליטם מבשרות רעות וכליון גמור צפוי להם. כי אם לмерאית-עין יקריבו קרבנות, אין בהם מחילה, כי אם מזכרת לעוננות קודמים אשר עשו. אך אם האיש הוא טהר-לבב ושיר הקרבן עומד בתפקו... כי מה היא הנדבה האמיתית כי אם אדיותה של נפש היראה לאלקים. קרבניתהודה של נפש כזאת מגיע לידי חי עולם ונרשם בספר אלקים<sup>(100)</sup>.

ג) לעניין קבלת הקרבן, שהעיקר הוא לפי מדרש תדשא אם נקרב בצדקה, הקדיש גם כן את סימן י"ג: "הובחים מוכחים בין רשע לצדיק וכן אינה מוצאת בין קין להבל שנאמר: וישע ד' אל הבל ואל מנהתו ואל קין ואל מנהתו לא שעה' (שם ד', ד). קרבנו של נח קיבל ברכzon [שנאמर]: וירח ד' את ריח הניחוח (שם ח', כ"א).

על פשוטו של המקרא "ירח ד' את ריח הניחוח", יש כמה פירושים במדרשי חז"ל<sup>(101)</sup>, אבל כל הדרשות איןן כלשון של המדרש תדשא, שהוא סמל שה' קיבל ברכzon את הקרבן, אבל הדברים נמצאים מלא במללה בפיilon, וזה לשונו: וכשבשימים אלה מוצאים חן בעיניהם, יפארם משה בשיר תהילה בדברים: וירח ה' את ריח הניחוח (בראשית, ח', כ"א<sup>(102)</sup>).

(98) חוקים המוחדים א', רנ"ג.

(99) חי' משה ב', ק"ז-ח'.

(100) עיין מכילתא דרשבי, ט"ו, י"א, ערובין ס"ה, ע"א, ויק"ר ז"ג.

(101) על בינוי לשם חכמה קט"ג.

ב) שיטת המדרש תדשה שקרבו השלמים הוא בשביל הנאותו של המקוריב וגם בתור בקשה להצלחה, שיש נגיעה פרטית בהקרבת הקרבן שלמים. אינה נמצאת במדרשים. ובאמת מדרשי חז"ל מבארים שהשלמים הוא הקרבן היותר חשוב. ומה שהמודרש תדשה מביא כמטרת קרבן העולה מיחסים שאר המדרשים קרבן השלמים. התודה היא אחד מקרבני שלמים. ועל זה נאמר במדרש תנומה: «זאת תורה זבח השלמים... החטא היה באה על השגגה שנאמר, וחטאיהם לפניו היה על שגחתם» (במדבר ט"ג כ"ה), עולה היה באה על הרהור הלב שנאמר והשכם בובוקר והעליה עולות מספר כולם כי אמר איוב אולי הטעו בני וברכו אליהם בלבבם (איוב א' ה'). אבל התודה שהיא באה על הנס היה באה אמר הקב"ה: זו חביבה עלי מכל הקרבנות. ואף דוד אמר: זבח תורה יכבדני (תהלים נ' כ"ג). יכבדני איננו אומר אלא יכבדני<sup>(103)</sup>». וגם מצאנו דברי רבינו פנחס רבי לוי רבי תנומה בשם רבי מנחם דגלאה לעתיד לבוא כל הקרבנות בטלים חז"ל מקרבן שלמים (ויקיר פ"ט ז).

ואין שום ספק שהמקור בעד כל המאמר שנמצא במדרש תדשה הוא פילון, וכל דברי המדרש תדשה, בין שלוש הכתיות של צדיקים ובין שלשה הקרבנות שנקרבים כנגד נמצאים בכתביו פילון, והוא לא בדה דבריו מלבדו, רק שהיתה קבלה לדבריו. הוא כותב:

הוא מחלק אותם לשולש חלקים ראשיים אשר יקרא אותם קרבן העולה, קרבן השלמים וקרבן החטא. לכל אחד מהם הוא מוסיף קשות-יפולחן מתאימים, על ידם יציליח לחבר ייחד גנוסים ויראת הכבוד. החלקה היא מצוינית והולמת יפה את העובדות שיראה בהן סדר הגינוי. שאם אדם רוצה לבדוק יפה את המניעים אשר הביאו את האנשים מזומנים להשתמש בքרבנות בתור תפילות והודיה, ימצא שהשנים תופסים מקום בראש. אחד נתינת כבוד לאלקים לשמו בלבד, השני בלב הד, השלישי כוונה אחר הד, דבר נחוץ וחשוב. והשני הוא התועלת היחידה אשר יפיק המתפלל. וזהו היא כפולה, מצד אחד היא מכוננת לשם קבלת חלק בברכות, והשניה היא כבוחה, אשר כולה קודש לשמו יתרוך. קבוע את קרבתן העולה, כי בהיותה גמורה ומושלמת מצד עצמה, הרי היא הולמת יפה את התוכנות בתווך

(103) מדרש תנומה היישן צו ט, ועין סנהדרין מ"ג ע"ב וויקיר פ"ט ב.

במערב ובפני המערב, מניח שתמי ידיו על קרבנו של מזבח ולא היה מניח ידיו על גבי זבח ולא היה מניח ידיו זו ועל גבי זו ולא היה דבר חוץ בין ידים לקרבנות. מתודה עליון עוזן עברה, על חטאת עוזן חטא, על אשם עוזן אשמה, על עולה עוזן לקט שכחה ופהה שאין להם וידי — דברי ר' יוסי הגלילי. אמר לו ר' עקיבא על מה עולה מכפרת, על דברים שיש בהן עונש הררי עונש אמרו הררי לא תשעה שהן אמרה על מה עולה מכפרת על מצות עשה ועל מצות לא תשעה שיש בו קומ ועשה<sup>(104)</sup>). ודברי התוספתא אנו למדין שבין לר' יוסי הגלילי ובין לר' עקיבא קרבן העולה באה بعد כפרת עוזן, וכן פסק הרמב"ם: «ועל עולה מתודה עוזן עשה ועוזן לא תשעה שניתק לעזה<sup>(105)</sup>». ואפשר שכעין שיטת המדרש תדשה הם דברי ר' שמעון: «אמר ר' שמעון חטא למה באה לכפרה, אלא למה באה לפני עולה, לפקליט שנכנס רוצה פרקליט נכנס ד ר' ז' נ' אחריו<sup>(106)</sup>». אבל דברי ר' שמעון דנים רק בעולה שבאה אחר החטא ולא בקרבן עולה בפני עצמה. ובכן, ר' שמעון קורא עולה «ד ר' ז'» שבינוי פירושה «מתנה». ואפשר אמם שדעתו הייתה שעולה רק מתנה לשם, אבל מוספק אני בהזה. בספרות המדרשית מצאתי רק מאמר אחד שמסכים עם המדרש תדשה והוא נמצא בקובנטרס אחרון מדרש «ילמדנו», שנפס בבית המדרש של ר' אחרון יעלילינק, וזה לשונו: «זאת תורה העולה היא עולה» (ויקרא ז', ב') שלא תזו מזבחות, מ פ נ י ש ה י א ח ב י ב ה מ כ ל ה ק ר ב ב ו ת, למה ה"ד, מלך שהיתה לו שמחה והיו אריסין ובני ביתו ואוהביו מביאין לו דרונות והיה מקבלן. אל מי אתה? אל: אריסי של מלך, וכן שני וכוכב שלישי, ובא אחר טעון דורון. אל: לכבד את המלך באתי. אמר המלך: דורון שהביא זה לא יהיה זו מן השולחן, אל: מרוי, למה תבכט דורון זה מכל הדרונות? אמר: כל אלו שהביאו דרונות ח י ב י נ ל י ו ח י ב י נ ב כ ב O ד י, אבל זה שאינו לא אריסי ולא בן ביתך אלא כבוני חם דרונו זה ח ב י ב ע ל י מ כ ל ה ד ר' ז' ב ו ת. כך אדם חטא מביא קרבן חטא, ואם שם מביא קרבן אשם, אבל העולה נדבה היא לפיכך חביבה היא לפני<sup>(107)</sup>. לדעתינו שני המאמרים הללו שמתנגדים לההלה המקובלת בתוספתא ספרא וגמרה, נובעים ממקור אחד שאינו ידוע לנו בספרות ההלכה.

(103) תוספתא מגמות י', י"ב. ועין גם כן בספרא ויקרא ז' יומא ל'ה ע"א

(104) הלכות מעשה קרבנות, פ"ג ה"ד.

(105) זבחים ז, ע"ב.

(106) בית מדרש חלק שני דף פ"ה.

אותם כורדים. כי הנסי נושא פנים לשניהם, וזה שורצת ליהנות מכחיהם המועיל וכן לזכות בברכותיו, וזה שמאפייס את השלטון והסמכות של האדון כדי להימנע מעונש. כי אני יודע יפה שלא רק שלא ירעו כי אם ילכו הלוך וטוב עליידי התמדתם בעבודתם ודבקותם בחסידות זכה ובבלתי מוחלט. כי אם שונות הן התכונות אשר יעוררו בהם את הדחיפות לעשות רצוני, לא אפקוד עליהם את עונם, מכיוון שיש להם מטרה ותכלית אחת לעבדני<sup>(100)</sup>.

xx

### סמל של מני הקרבות

ולמה מן הג' בהמות ותור וגוזל צוה הקב"ה להקריב קרבן ולא מן האחרים? לפי שהארץ נמשלת כעגלה, הים נמשל כעוז, והשמים נמשלו כאיל, ואויר נמשל כתר וגוול. עד שלא בא אברהם כל מי שהקריב לשם הקב"ה, מן הבהמות כלון היה מקריב קרבנו שכן (מצאננו בפ' "והבל הביא גם הוא מבכורות צאננו" (בראשית ד' ד') ו עוד כתיב: "ויבן נח מזבח לה' ויקח מכל בהמה הטהורה ומכל העוף הטהורי" (שם ח' כ')<sup>(101)</sup>).

המדרשה האליגורי הווה בנוי על בראשית ט"ג, ט', "ויאמר אליו קחה לי עגלת משלשת ועוז משלשת ואיל משליש ותר וגוזל". ולפי מדרש תדשא מני בעליך חיים שהוכשרו להקרבת קרבנות תחילה נועוצה בקרבנות שהקריב אברהם אבינוו. והקרבנות הם הסמלים של יסודות היצירה: ארץ, ים, שמיים אבינוו. וגם חוויל אמרה, שהקרבנות שהקריב אברהם הם כנגד הקרבנות שנצטו ואויר. וגם חוויל אמרה, שהקרבנות שהקריב אברהם הם כנגד הקרבנות ישראאל להקריב<sup>(102)</sup>. אבל האלגוריה של המדרש תדשא, שהקרבנות שהקריב אברהם הם כנגד יצירת העולם אינה במדרשי חז"ל. האלגוריה שנמצאת במדרשי היא לא זו אשר במדרשה תדשא. במדרשי חז"ל (בב"ר מ"ד) הקרבנות של אברהם אבינו הם סמלים אбел באופן אחר: "קח לך עגלת מושלשת — זו בצל שהעמידה אבינו נוכדנצר ואויל מרודך ובלשצ'ר, ועוז מושלשת זו מדיא, שהי' מעמידה ג' מלכים: כורש ודריווש ואחרוש, ואיל משולש, זו יונ... ותור וגוזל זו אדום. תור היא אלא שגולן הוא"<sup>(103)</sup>. וכן מצאננו בפרק דברי אליעזר, פרק כד: דברי ר'

(100) על אברהם קכ'ז.

(101) מדרש תדשא סימן י"ב.

(102) במד"ר י"ד.

(103) ב"ר פ"ד.

הכוונה, שאינה מכילה שום יסוד של טוב ה בת-חולף ופרט י"ח; אך במקרה שהדבר נגע בצרבי בני-אדם, מכיוון שהאידיאה הנicha מקום לחלוקה, עשה המחוקק גם הוא חלוקה וקבע קרבן שלמים להקביל לשאי פה בברכות, בעודו שלשה קרבנות לשם שלוש מטרות, קרבן העולה שאין לו שום בינה אחרת כי אם אלקים בלבד, שרואין ונכוון לבבדו, והשניים האחרים, כשהגנו מכנים את עצמנו בחשבונו, קרבן השלמים, לשם קיום ושיפורם של עסקי בני-אדם, וקרבן החטא לתעם ריפוי המעילות אשר מעלה הנשמה (חוקים המיחדים א' קצ"ח—ר"א)... כי מצין, וזה היא נקודה בולטת, שבשלשת הקרבנות אין הבדל במין. כולם הם ממין אחד, איל, כבש וכבשה. התורה באה למדנו על פי זה מה שהוכרתי קצת קודם, שלשלת מני הקרבנות הן אחיות של משפחה אחת, כי החזר בתשובה ניצל מחתמי הנפש, וشنיהם חותרים ומגיימים להלך הנפש השלם והישר בתכלית שקרבן העולה משמש לו סמל<sup>(104)</sup>.

xiv

אין לנו צורך להסביר שהמדרשה תדשא ופילון נובעים מקור אחד. המאמרים מדברים בעד. וגם דברי המדרש תדשא שהקרבנות הם סמליים بعد שלש כיתות של צדיקים העובדים מתוך אהבה, בקשה ויראה, אף הם נמצאים בספר פילון. פילון כתוב:

באמת, אפשר להגיד שלאותם האנשים אשר אנו לנפשותיהם אלקים מדבר ברורים, בדברים האלה: שכרי קבוע לאלה אשר יכבדו אותו לשמי ולכבודו בלבד, והשני לאלה אשר יכבדו לטובת עצמן, אם שהם מקוימים לזכות בברכות או לקבל כפרה מעונש. מכיוון שעבודת-אלקים שלהם היא بعد שכר, ואני נקייה מפניות, אולם בכל זאת שטחה משתרע בגבולות האלקים ואנייה תועה מחוצה לה. אך השכר הקבוע לאלה שיכבדוני לשמי עצמי יהווה מתנות-ידידות; ואלה אשר כוננתם היא טובת עצמן, אין השכר בא להעיד על יידידות, כי אם שאינני רואה

(104) חוקים המיחדים א' ר'ג'.  
ואף שר' אברהם עפסתין לא טיפל בשאלת אם דברי המדרש תדשא מתנגדים להלכה, בכל זאת הוא ראה כבר שיש להשווות פרק י"ב במדרשה תדשא לשיטת פילון על שלשה הקרבנות (ועיין 1-4 Revue des Etudes Juives, 1891, pp. 1-4).

פסטרו שאלות ותשובות לבראשית פילון מביא כמה פירושים על בראשית ט"ז שנקצאים גם כן במדרשי חז"ל<sup>113</sup>). אבל הפירושים האלו אינם נכונים בגדר דיווננו עתה. הוא כותב שפרש המקרא בזמנו על פי הפשט קבועים, שאין הפסוק הזה יכול להתרפרש כאלגוריה על יסודות היצירה, והעיקר שאינו זו רק גיריה מן השם להקריב קרבנות. פילון אינו מסכים עמהם ולפי דעת בעלי אלגוריה יש מה טעםomas :

ולטבע בעלי החיים הנכוונים לעיל יש קשר אמיתי עם חלקי העולם : השור קשור לאדמה, בהיותו בעלי-חי שלאלכתו למשוך במחרשה ולפלח את האדמה ; העז קשורה אף היא עם מים, בהיותה בעלי-חי אשר שמה באה לה מרוץ וחיפוף טססן<sup>114</sup> זו וזו ; מכיוון שהיא דבר פוחת, ושטף הנחרות, וגודל ורוחב הים, והם עצמו הנסער משפל וגאות המים, הם עדות להתאמת השם והקשר הנאמן.

ואיל קשור אל האוויר, בהיותו בעלי-חי עז ומלא חיים, ומפני כן האיל הוא מועיל יותר לאנושיות מאשר בעלי-חי אחר, כי יספק להם תלבותות. אך רקיע שלם נמצאו קשור הדוק עם צפירים עופות כמו יונקים ותורמים המחולקים למולות מתגנעותם וכוכבים קבועים<sup>115</sup>).

ואין שום ספק שהמדרשי האלגוריה של פילון ושל מדרש תדשא נובעים ממקור אחד. החילוק הקטן ואינו חשוב בין פילון והמדרשי תדשא הוא, שלפי פילון התור והגוזל הם הסמלים של שמים והail סמל לאוויר, ולפי המדרש תדשא הדבר להפק, השמים נמשלו כאיל והאוויר נמשל כתור וגוזל, אבל בין פילון ובין למדרש תדשא הקרבנות של עגלת, עז, איל, תור וגוזל הם סמלים לארכץ שמים ים ואוויר. והעיקר, שפילון בעצמו כותב שכמה פרשנים מבני דורו לא הסכימו עם האלגוריה של הקרבנות, ואמרו שהקרבנות הם רק גיריות של הקב"ה ואינם סמלים לצידת העולם. ובדרשי הפרשנים שהתנגדו להאלגוריה של פילון ומה שהכניםים המדרש תדשא במדרשו דומים כמעט למה שנמצא במשנה : "האומר על קו ציפור יגיעו רחמייך ועל טוב יזכור שכך מודים מודים משתקין אותן" <sup>116</sup>). ועל זה אמרת הגמרא : "בשלמא מודים מודים משתקין אותן, מושם דמחייך בשתי רשותות, ועל טוב יזכור שכך נמי משמע על הטובה ולא על הרעה, ותנן : חייב

שבbia לי קרבן мало שאין ברשותך אלא мало ברשותך, ומונ הגודל על האיבום שלך הה"ז : שור או כבש או עז".

(113) שאלות ותשובות לבראשית ג' ג.  
(114) ברכות פ"ה, מג

עקבא האומר : הראה הקב"ה לא"א בין הבתרים מלכיות מושלין ואבדין שנאמר, ויאמר אליו קחה לי עגלת משולשת, זו מלכות רבייעית שהיא מלכות אדום שהוא עגלת דשה, וזו משולשת זו מלכות עכומ"ז, שנאמר : וצפיר העזים הגדל עד למאד (דניאל ח, ח), ואיל משולש זו מלכות מדוי ופרס, ותור אלו בני ישמעאל<sup>117</sup>). וכמעט בכל המדרשים פרשו בראשית ט"ז ט' בתור סמל לשעבוד ישראל. הסמלים של המדרש תדשא לא נמצאו בחז"ל וגם קשה להבין בכלל מפני מה הארץ נמשלה בעגלת הים כזאת, השם כאיל והאור בתור וגוזל<sup>118</sup>).

המדרשי האלגוריה זהה הוא מדרש הלניסטי, שנמצא מלאה במללה בפילון והוא בעצם כותב. שכמה מהפרשנים שבדורו לא נהנה רוחם מפרשנים האלגוריים ומיסטיים על בראשית ט"ז ט'. אבל פילון בעצםו חשב שהם אמיתיים לאמיתה של תורה<sup>119</sup>)

(113) פירקי דר' אליעזר פ"כ.

(114) בשאלות ותשובות לבראשית ספר ג', סימן ג', פילון כותב על בראשית ט' ט"ז : הוא מונה כאן חמשה בעלי-חיים אשר עולמים על המזבח ; כי אלה נחלקים לסוגי קרבנות, שלשה בעלי-חיים ארציים, הפר, העז והשה ; ושני סוגים של צפירים, החור והיוינה, כי התורה מלמדת אותנו תמיד כי הקרבנות ראייה משלשלת מן האב הקדמון, אשר היה גם ראשית הגוזל ... האם אין הדבר מפני שהפר וההוא נקרים ככפרה לחטא ?

(115) דברי פילון הם לפי קבלת חז"ל. במקילתא יתרו פ"ט כתיב : "הראהו המקום לאברהם אבינו בית המקדש וסדר הקרבנות שנאמר, קח לך עגלת משולשת". דברי פילון שעגלת המשולשת הוא סמל לקרבן כפרה بعد חטא נמצאים גם בבר מ"ד : "הראה לו שלשה מנין פרים : פר יומם כפור, ופר הבא על כל המזבחות ועגלת ערופה". ועיקר החילוק בין פילון והמדרשי תדשא הוא וזה שהם מפרשים "עגלת משולשת" שלשה עליים, והם סמלים שלשה פרים, ולפי פילון הפרוש הוא עגלת בת שלוש שנים", ולפיכך הוא רואה את הסמל רק לפר אחד. וגם ראב"ע על פסוק זה כתוב : "יש אמורים ג' עזים והישר בעיני בת שלוש שנים", וכן הוא בתרגום השבעים : זיגאנק'זעקד

(116) שם בשווית לבראשית ג' ג' פילון כותב : לפיכך במקרה זה אמרו שום דבר אחר תואר ונזכר כאן כי אם קרבן מצוחה. עלי-ידי חילוקת בעלי-החיים, בדיקת קרביהם ומזה שותגלה בהם, הם משמשים אותן. וסימן לדברים רצויים והולמים אשר מגע מדברים גלויים.

(117) הפרשנים בין בני דורו של פילון לא היו "צדוקים" שלא קבלו את התורה ככתבה. הם רק התנגדו לשיטת האלגוריתם (ועיין ספרי פילון ותורה שבבעל פה עמודים ג'-ג'). ולודעתם גם ה. א. וולפסון : פילון חלק א', ובפרט הפרק "היהדות הלניסטית ופילון"). ולודעתם הבהמות שהוכשרו לקרבנות אינם סמלים מסתוריים, רק שהتورה גורה להביא קרבנות ממנה מפני שאין טרחה להשיגם. והוא באמת גם פירוש של מדרשי חז"ל בזק"ר כ"ג. "א"ר יהוא ב"ר סימון, אמר הקב"ה : עשר בהמות טהרות מסתוריים לכם, שלש ברשותך ושבע אין ברשותך. אלו שמן ברשותך : שור,שה כבשים ושה עזים. אלו שאין ברשותך : איל צבי וכו', לא הטרחת עלייכם ולא אמרתי לכם לעלות להרים והתיגע בשדות כדי

וחכמים אומרים ששניהם נבראו בעבר שבת ראשונה והחדש היא בדברי החכמים ולא בדברי ר' פנחס בן יאיר<sup>(21)</sup>). ולפי העתקת יעלולניק אין שום מחולקת בדבר<sup>(22)</sup>). ר' פנחס בן יאיר נוקט בשיטה, שאדם וחווה נבראו ביום הששי של השבוע הראישון כדברי הפסוק (בראשית א, כ"ז) : "זוכר ונקבה ברא אתמי", וכדברי חז"ל : "דו פרצוףן בראו"<sup>(23)</sup> ובשבת השנייה יציר את חוה מצלעותיו של אדם. עוד שם במדרשה תדשא : "למה גור הקב"ה שהיולדת זכר אחר ארבעים ים וילדת נקבה אחר פ' יום תבא לבית המקדש ? להזכיר מה فعل הקב"ה עם אדם הראישון שנבראו חוץ מגן עדן ואח"כ נכנס לגן עדן, لكن היולדת זכר אחר שתהא מ' יום, שעור יצירת הولد לזכר ופ' יום לנקבה שייעור יצירת הנקבה תכנס להביא קרבנות".

ר' אברהם עפשטיין סובר ש مكان ראייה מכרעת שהמדרשה תדשא לכך דבריו מספר היובלים, מפני שם נמצאה האגדה שהאשה נכנסת לגן עדן לאחר שניםים יומם. אבל האגדה הזאת מספר היובלים שורה היא למדרשי חז"ל לא נמצאה במדרשה תדשא כלל ובירור למדרשה תדשא יש בכתב פילון. בספרו שאלות ותשובות על בראשית א' ובי'. פילון כתב :

התורה אומרת כי האשה נוצרה מצלעותיו של אדם, ובזה רמז שהציצי גוףו של אדם הוא של נקבה. ועודות לכך היא מבנה הגוף, ואיך שהוא מחובר יחד, על-ידי תנועתו ועצמו, על-ידי מה הנפש שלו ועוזה ... מכיוון שמבנה האדם הוא שלם יותר, ואם אפשר לומר כן, מוכפל יותר מבניה האשה, כך יצטרך לחציזי הזמן, ככלומר ארבעים ים ; כאשר לבתיה-השלם, ואם אפשר לקורוא כן, חציזי חלק האיש, ככלומר האשה, יש צורך בזמן כפול, ככלומר שמונים ים, כדי שעלי-ידי הכפלת הזמן אפשר יהיה לשנות מטבחו האיש, וכייצירת תוכנות מיחודות של האשה<sup>(24)</sup>.

נמצא לפי דברי פילון שכיוון שהוא פרצופין ברא ה' את האדם — זכר ונקבה בראם, היה צריך זמן כפול לייצירת האשה מאשר בראת האדם, ומכאן

(21) שיטת החכמים לפי העתקתו של ר' אברהם עפשטיין שווה לדברי אבות דר' נתן, הוצאה שעתכטער עמוד ו' : "בו ביום נברא בו ביום נוצרה צורתו, בו ביום נעשה גולם, בו ביום ותקשרו אבריו ונתפתחו נקביו, בו ביום נתנה בו נשמה, בו ביום עמד על רגליים, בו ביום נודוגה לו חזה, בו ביום קרא שמות, בו ביום הכנסו לגן עדן" (ועיין בעין זה בסגנודרין ל"ח, ע"ב).

(22) ועיין מדרש בראשית מאת חנוך אלבעק עמוד ט"ז הערכה ג.

(23) עיין ב"ר ח, ברכות ס"א, ערובין י"ת.

(24) שאלות ותשובות בראשית א', סימן כ"ה.

אדם לברך על הרעה כשם שمبرך על המותה ; על כן צפור יגיעו רחמייך מ"ט ? פליגי בה תרי אמראי במערבה ר' יוסי בן אבון ור' יוסי בר זвидא, חד אמר משומ שמטיל קנאה במעשה בראשית, וחד אמר ש ע ו ש ה מ ד ו ת י ו ש ל הקב"ה רחמיים ואינן אלא גזירות<sup>(25)</sup>).

## xx

## מ' יום לזכר ופ' יום לנקבה

עיקר ראייתו של ר' אברהם עפשטיין שהמדרשה תדשא שאב מקורותיו מספר היובל נבנה על אמר ט"ו, וזה לשון המדרש : "למה גור הקב"ה על [היולדת] זכר לישב ד' נקדים ועל נקבה לישב י"ד יום, אלא להזכיר יצירת אדם הראשון שנברא בו' ימי בראשית של שבת ראשון, יצירת חוה שנטלה מצלעותיו בשבת שנייה, זו דברי ר' פנחס בן יאיר. (בכמ"ד) (צ"ל חכמים) אומרים אבל שניהם נברא בערב שבת הראשונה ביום השישי" (נוסח זה הוא העתקתו של ר' אברהם עפשטיין), ולפי הכ"י של ר' אהרן יעלניוק : "למה גור הקב"ה על [היולדת זכר] שטמאה ד' ימים ואם נקבה שבועיים, אלא להזכיר יצירת אדם הראשון שנברא בו' ימי בראשית של שבת ראשון, יצירת חוה שנטלה מצלעותיו בשבת שנייה" (נבראו ביום של שבת הראשונה). ועל זה כתוב עפשטיין "ההಡה הזאת של רבבי" שהואה נבראה בשבתו השני היא הדסה וורה לקבלת חז"ל ולחק אותו בעל מ"ת מס' היובלים כי יסופר שם בפ"ג ובשת ימי שבת השנה היביאו בדבר נסן אדם את כל חית הshedde... ויאמר ד' לא טוב להיות האדם לבדו נעשה לו עור בנגדו... ויקם ביום השישי ויקח אותה... ובשבוע הראשון נברא האדם ובשבוע השני הביא אותה אליו" (כפי העתקת הר"ר רובין<sup>(26)</sup>).

ובאמת דברי עפשטיין מחויסרי הינה, שהרי דברי ר' פנחס בן יאיר הם לפוי פשוטו של המקרא שadam נברא ביום השישי, ולאחר כך נברא השבת, ולאחר כך נכנס אדם לגן עדן, וקרא שמות לחיות ולבסטוף יציר ה' את חוה מצלעות של אדם<sup>(27)</sup> וזויה שיטת ר' פנחס בן יאיר, שיצירת חוה הייתה בשבת השנייה.

(21) ברכות ל"ג ע"ב.

(22) מקדמוניות היהודים עמוד ה.

(23) גם פילון כותב שadam נכנס לגן עדן קודם שנבראה חוה. על בראת העולם קג"ז : בעוד שadam חי חיים בודדים, והאשה לא נוצרה עדין, גיטע פרדס או גניעדן על-ידי אלקים.

ואربיעים לילה<sup>(22)</sup>). ולפי מדרש תדשה, בשם שיצירת זכר מ' יום כך היה עונשו של דור המבול מ' יום — זמן ירידת המבול. ובשם שמספר ארבעים יום נזכר לעונשין, כן נזכר גם כן לטוב. מ' יום סמל לעונשין גם כן נמצא בפרקיו דרי' נתן: "מן מה מ' גזירות (עשרה על אדם, חוה, נחש והארץ) בגדי מ' יום שהולד נוצר ולא עוד אלא כיון שאדם נכנס לדין והוא מתחייב לוקה מ' בגדי מ' הללו"<sup>(23)</sup> אבל פירושו של המדרש תדשה נמצא בכתבי פילון על בראשית ז' י"ב: "והי הגשם על הארץ ארבעים ואربיעים לילה, וזה לשונו: מודיע ארך זמן הגשמי של המבול ארבעים יום ואربיעים לילה? הפסוק שלפנינו לא הגיע לכל שימוש בלתי-נכון, כשהפירוש בדבר הוא ארבעים יום ואربיעים לילה; אולם יש להשתמש בו גם לרמזו על מספר כפול, שנקבע ליצירת האדם, והוא ארבעים ושמונים כפי שנמצאו למדים מדברי כמה אנשים מומחים ברפואה ובמדעי הטבע, אך מתוארים במילוי בתורה הקדושה, שהיתה בשביבם העיקרי הראשון של מדעי הטבע. מכיוון שהכלוון היה צפוי לכל האנשים והנשים מפני הצירוף החדש של ריבות וחטאיהם, חשב שופט כל הארץ לרائي לפוסק זמן אחד להשמדתם... ועוד, המספר ארבעים הוא פרי כמה מידות..."<sup>(24)</sup>).

## XXXIII

"וכי תבוא אל ארץ כנען" (ויקרא י"ד ל"ד), למה זכר שם ארץ כנען על גגינו? אמר להם הקב"ה: הסתכלו בארצכם מניין היא עיקרת של ארצכם כנען. اي אתם יודעים שחם חטא וכנען [נארכ'], שנאמר: וויאו חם אבי כנען" (בראשית ט, כ"ב), ויאמר אדורו כנען" (שם כ"ה), אף אתם כשחתתו ארצכם תחפֵס ללקות<sup>(25)</sup>.

ולפי מדרש תדשה הארץ כנען נלקחה מן הכנענים וניתנה לבני ישראל מפני חם אבי כנען חטא. זה נמצאו בפילון לבראשית ב', ס"ה על הפסוק בבראשית ט' י"ח "וחם הוא אבי כנען". פילון כותב:

כך יתנו התראה מפורשת גם לאנשים האלה שעליידי חריפות ראייתם השכלי יפליגו לדאות במרחקי הזמן, שהוא מתכוון לקחת את

(22) מקדמוניות היהודים עמוד מ"ב, העלה א.

(23) פרקי דרי' נתן, עמוד נ"א.

(24) שאלות ותשובות לבראשית ב', י"ד.

(25) מדרש תדשה, סימן י"ג.

שיצירת הזכר במעי אמו ארבעים יום ויצירת נקבה זמן כפול — שמונים יום. ולפי דעת פילון במקום אחר, דבר זה מפורש בתורת משה.<sup>(26)</sup> ואין ספק שהוא מתכוון לתורת היולדת שצריכה להמתין שמונים יום קודם שתוכל להיכנס למולד. ולפי דעתו העתקתו של יעלעניך נכונה, וגם ר' פנהס בן יאיר שנocket בשיטתה דו פרצופין נבראו בשבת ראשונה, ויצירת חוה הייתה בשבת שנייה אחר שנכנס אדם לנו עדן וליצירתה דרוש היה זמן כפול, ולפי זה דרך הטבע שיצירת האיש מ' יום ויצירת האשמה שמונים יום, וכן גם טומאה זמן כפול. ופילון ור' פנהס בן יאיר הולכים בשיטתה ר' ישמעאל אמר טמא וטיהר בזכר וטימא וטיהר בנקבה מה כשטימה וטיהר בזכר יצירתו כיווצא בו, אף כשהטמא וטיהר בנקבה יצירה כיווצא בה<sup>(27)</sup>). ואין לי שום ספק שדברי המדרש תדשה אין להם שום שייכות לספר היובלים והמקור לכל הדברים פילון האלכסנדראי.

## XXX

והראיה היהר מכרעת שבנון יצירת הولد שאב הרבה המדרש תדשה מפילון, יכולם אנו לראות מהדרש הקוצר שנמצא שם: "וילך בכח האכילה ההחיה ארבעים יום" (מלכים א', י"ט ה') לזכר מ' יום. מרגלים מ' יום וישובו מזור הארץ<sup>(28)</sup> (מץ ארבעים יום) (במדבר י"ג, כ"ה). וגם איפופסים של עולם עולם [מ' יום]<sup>(29)</sup>.

איפופסין היא מלה יוונית לגזר דין ἐισαγόγη וכמו שהעיר עפשתין מכון המדרש תדשה לבראשית ז', י"ב: "והי הגשם על הארץ ארבעים יום

(26) שאלות ותשובות לבראשית ב', י"ד.  
זה לשון פילון:

הרבה אשים מומחים לרפואה וגם במדעי הטבע רמו על כך, אך הדבר בא במילוי בתוותה.

(27) במסנת נודה ל', ע"א מצינו מחלוקת בין החכמים ור' ישמעאל: "ר' ישמעאל אמר . . . שהזכר נגמר למ"א והנקבה לפ"א, וחכ"א אחד ברית הזכר ואחד בריית הנקבה זה וזה מ"א". ועל זה נאמר בגמרא ל', ע"ב: "אמרו לו לרבי ישמעאל, מעשה בקילו-ופטרא מלכת אלכסנדרוס שנתחייבו שפהותיה הריגה למלאות ובודקן ומצאן זה וזה למ"א. אמר להם: אני מביא ראייה מן הלהבה ואתם מבאים לי ראייה מן השוטים". ויש גם קבלה להיפך, שר' ישמעאל הביא ראייה מהכמי הטבע אשר במצרים, שלנקבה פ"א יום, וודברי פילון ונראה שגם חכמי אלכסנדריה סברו שם' יום לזכר ופי' ימים לנקבה, כמו הקבלה השנייה שנמצאת בגמרא. וכשם שפילון בונה את שיטתו על פרשת תורועץ וגם מביא ראייה מהכמי הטבע שבמצרים, כן גם ר' ישמעאל מביא הראיות הללו. יש להאריך בהשווות שני המקורות האלה, אבל אין כאן המקום.

(28) מדרש תדשה סימן י"א.

עשה המתודה קודם לא יתפרנס לגנאי על-ידי משפט הרשע ולזות השפטים של בני ביליע ומרי נפש, ולהפץ ברבים דברי גינוי ודופין, אלא שישאר בתוך גבולות המקדש, אשר הנהו גם מקום הטהור<sup>(32)</sup>.

## xxv

ואף שהמדרשה חדשה יוצאה בעקבות שיטת פילון, שכונת התורה שהחטא את לא יכול חוץ למקדש הוא כדי שלא לבייש את החטא, וכפי שאמרנו, רעיון זה גם נמצא בחוץ, מכל מקום יש חידוש גדול במדרשה חדשה בעניין יודוי על הקרבן, שבאמת זו הוא למסורת היהודית. וזה לשונו של המדרש חדשה:

למה גור הקב"ה לשורף פר החטא בפרהסיא חוץ למחנה? אלא רצה הקב"ה ללמד שלא יהא אדם מתביש להתודות החטאתו לפני כהן גדול (צ"ל כהן) שכן כתיב: «וְהַתֹּודָה אֲשֶׁר חָטָא עַלְיהָ» (ויקרא א', ה' ה'). שיאמר כהן [גדול] לא נתביש מני אני לא מתביש ממנה, לפי שהיהודים הוא כפרת החטא שנאמר: «מִכְסָה פְשָׁעָיו לֹא יִצְלִיחַ וּמוֹדָה וּעוֹזָב יִרְחֹם» (משל*כ"ח, י"ג*)<sup>(33)</sup>.

התורה מהייתה את האדם להתודות על הקרבן, אבל לא מצאו שהיהודים של החטא צריך להיות לפני המקירב את הקרבן. ולשון הרמב"ם בהלכות תשובה: «וכן בעלי חטאות ואשומות בעת שמביאין קרבנותיהם על שוגטן או על זודם אינו מתחperf להם בקרובנם עד שייעשו תשובה ויתודו ויודיע דבריהם שנאמר: «וְהַתֹּודָה אשר חָטָא עַלְיהָ»<sup>(34)</sup>. החיק להתודות לפני כהן לא נמצא בין במדרשי ההלכה ובין במדרשי aggadah. בעבריות של בין אדם למקום לא היה צריך לפרש חטא, וכן שכתב הרמב"ם: «אבל שבינו ובין המקום אין צורך לפרש עצמו ועוזות פנים היא לו אם גילם אלא שב לפני האל בך הוא ופורט החטא לפני ומתחודה עליון בפניהם סתום וטובה היא לו שלא נתגללה עוננו»<sup>(35)</sup>.

(32) חוקים המיויחדים א', רמ"א. ובכל זאת כתוב פילון על שכיר ועונש כס"ג, שהיהודים צריכים להיות ברבים וזה לשונו:

הם נזוחים בעצםם כשלבם ארוּך כל כך ומצפונם נקי ונפנוי מכתמים מפתים, ושנית להביא בלשונם את שומיעיהם לדרכ טובה יותר.

ואפשר שפילון מתכוון פה לעבריות של בין אדם לחבריו. עיין בספרי פילון והتورה שבעל פה, עמוד ק'נ"ה, והערה ג'ז; וזה, א. ולפענון, פילון, חלק ב', עמוד רנ"ז.

(33) מדרש תדשא, סימן י"ח.

(34) הלכות תשובה, פ"א, ה"ג.

(35) הלכות תשובה, פ"ב ח'ג.

הארץ מיד הכנינים אחורי תקופה של כמה שנים ולחתה עם סגולתו אשר יעבדו בamat ובתמים את האלקים. על כן יקרא בפירוש בשם התושב העיקרי של החבל, כלומר כנען, ולהראות שהוא מחייב במעשהיו הרעים המשונים של أبي, כך שמל' הבהירות אפשר יהיה להרשו עבדות בזיה והתרפשות<sup>(36)</sup>.

ולפי פילון, כמו לפי מדרש תדשא, ארץ כנען נלקחה מן הכנינים מפני שם אבי כנען וכנען בעצמו חטא, ובנען זה מסיים המדרש תדשא: «אם אתם שתחחטו ארצכם תחפס ללקות». ואפשר שהדרש של פילון והמדרש תדשא מכוונים למה שנאמר בפ"ג במוגילת תענית: «בנוגנים אמרו ארץ כנען שלנו היא שכן כתיב בתורה ארץ כנען וגבולהה»; אמר להם גביה בר פסוסא, וכי יש גור דין שמקצתו בטל ומڪצתו קיים הרי כתיב בתורה: «ויאמר אדורו כנען עבד עבדים יהיה לאחיו, עבד שקנה נכסים, עבד למי ונכסים למי»<sup>(37)</sup>.

## xxvi

למה גור לכהנים שלא לאכל חטא הדירות חוץ למקדש אלא בחצר אהל מועד, שלא לימד אדם אחר שחטא ההדיות ויתביש<sup>(38)</sup>.

עicker דברי המדרש תדשא נמצא כבר במדרשי חז"ל. בסוטה נמצא המאמר בשם רבי שמעון בן יוחאי: «אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יוחאי: מפני מה תקנו תפלה בלחש שלא לבייש את עוברי עבירה, שהרי לא חלק הכתוב מקום בין חטא לאשם»<sup>(39)</sup>. וכן מצאו בירושלמי: דמר ר' לוי בשם רב"ל במקום אשר תשחת העולה תשחת החטא לפני ה' שלא לפרש את החטאים<sup>(40)</sup>, השאלה העיקרית של המדרש תדשא היא לא על שחיטת הקרבן חטא רק על אכילת החטא, מפני שהיא נאכלת חוץ למקדש כמו שלמים. שאלתו ותשובותו נמצאות מלאה במלה בפילון. על השאלה מפני לא נאכל החטא חוץ למקדש הוא כותב: האיסור על הוצאת הבשר מחוץ למקדש בא מפני רצונו שכחטא אשר

(32) שאלות ותשובות לבראשית ב', סימן ס"ה.

(33) ועיין סנהדרין צ"א, ע"א.

(34) מדרש תדשא, סימן י"ח.

(35) סוטה ל"ב, ע"ב.

(36) ירושלמי יבמות ט', עמוד ג' (קוראטשין).

בעשהתו כל הדברים האלה באמונה, הוא ציוה להביא עגלת ואילם, את העגלה הקריב קרבן חטא, בהוכיחו על-ידי משל וה, כי החטא מצוי אצל כל יצור, אף הבהיר, קודם כל מפני שנוצרו, והחטאים דורשים תפילות והתפילהות קרבנות לפיסס את הבורא פן יחרה אף וشفך את זומו עליהם").

במקום אחר הוא כותב :

אף הכהנים היו צריכים להביא את ראשית פרי אדמתם למקדש ולא להעלות על דעתם שהשירותים והשימושים שהם מלאים פוטרים אותם מחובבה זו<sup>(4)</sup>.

## xxvii

ובמדרש תדשא בסימן זה נמצאת השאלה : «למה גור המקומ בתורה לכל אדם העושה חטא בשגגה להביא קרבן بعد עצמה, ואין אותו האיש נקי עד שיקריב קרבן על שוגתו ? אלא שלא יעשה אדם חטא לפני המקום בזדון».

לפי המדרש תדשא אין להביא קרבן חטא על עצם מעשה עבירה שעבר אדם בשוגג, שהרי החטא לא נתכוון למעול במצבה השם והוא נקי מעונן, אבל התורה חייבת אותו להביא קרבן כדי שלא יבוא לעבור עבירה בזדון. פירוש כזה לא מצאנו במדרשי חז"ל. לפי ההלכה רך אנו, מלאכה בלי מחשבה בשבת ומתעסק אינם נקראים חטאים מצד עצמן, ומפני זה אינו חייב להביא קרבן יטאטם, אבל אם שגג בחטא אפילו בשבת, אם שכח עיקר שבת או שלא ידע שהמלכות האלו אסורות בשבת, שאו היה לו הרצון לעשות הפעולה אבל לא הייתה כוונתו לעبور עבירה, עצם מעשה העבירה נקרא חטא על כך מביאין קרבן חטא. הפירוש של המדרש תדשא אינו נמצא בפילון, אבל שיטת פילון הוא המקורبعد דברי המדרש תדשא. פילון קבע בכמה מקומות שעבירה ש אדם עבר בשוגג אינה נקראת חטא :

... אך הוא מראה, לפי דעתינו, על-ידי הסמלים האלה (והוכחת-אמת היא זאת), כי העבירות ששבוגג, אף אם חמורות הן, חפות מפשע ואין בהן חטא, כי אין להן מרשיע קפדן במצפון, אולם עבירות שבזדון, אם כי שטח פועלתן איננו רחב, מתחייבות על-ידי הדין שבנפש וכך יתגלו מעשי רשע ועכורות<sup>(4)</sup>.

(44) חי משה ב', קמ"ז.

(45) חוקים המיויחדים א' רנ"ה.

(46) על שדי אינו משתנה, קכ"ה.

ואפשר שהמדרש תדשא אינו מתכוון שתנאי כפרת הקרבן הוא היהודי לכחן بعد דברים שבינו ובין המקום. בעברות כלל החוטא התוודה רק לפני הקב"ה, כמו שאמר המדרש תדשא מקודם : «למה גור לכהנים שלא לאכול החטא הדיטות חוץ למקדש ? אלא בחזר אהל מועד, שלא לימוד אדם אחר שחטא הדיטות הוא ויתבישי». אבל דברים שבינו לחברו היה החשוב להתוודות ברבים, והיה צריך לפרט את החטא<sup>(44)</sup> ) ואם הביא קרבן חטא על שבועת הפקדון היה צריך לחברו היה ממונו של חבריו קודם שביאו הקרבן, ובקרבן بعد עבירה של אדם לחברו היה הכהן מוכರח לדעת את החטא והתשובה של המקריב. כמו שמצוינו בתוספתא : «הביא אשמו ולא הביא גזילו לא היה ממסר, דמו עד שביאו גזילו, אלא תיעבר צודתו ויצא לבית השရיפה»<sup>(45)</sup>). וכךון שהכהן לא ורק את הדם עד שמילא החטא תנאי כפרת הקרבן והויזיר, מילא היה הכהן המקריב יודע החטא. וגם פילון כותב שקרבן החטא שבא על חטא בין אדם לחברו, כמו שבועת הפקדון, הוא צריך קודם כל להחויר הממון לבעל הפקדון :

וכאשר ריצה ככה את פני החומר בתשובה הוא צריך למלא אחורי הדברים, אמר המחוקק, על-ידי ביקור במקדש לכפרת עונותיו בקחתו אותו כפרקליו הנאמן את הכרתו הפנימית אשר הצילה אותו משואה גורלית<sup>(46)</sup>). היוצא מדברינה, שלדעת המדרש תדשא בדברים שבין אדם לחברו המקריב את הקרבן היה צריך להתוודות לפני הכהן החטא, וגם שמילא תנאי התשובה, מפני שהקרבן לא היה נקרב עד שריצה את חברו, אבל עצם הכפירה אינה תלולה בזידוי לכחן.

## xxvi

במדרש תדשא במאמר י"ח גם כן נמצאת השאלה : «למה לכהן גדול לא עשה אלא בפרהסיא גור המקומ לשחות פר החטא של כהן גדול ? שילמדו שייראו, למה כן, בשלבי טעמים הרבה. אחד שייראו הכל צדקתו של הקב"ה שיאנו נושא פנים לא לקטן ולא גדול, לא למלך ולא לכהן גדול, שכן כתיב : וכי ה' אל' הוא אלקינו האלקים', ועוד כתיב : לא ישא פנים ולא יכח שח"ד » (דברים י' י"ז). דברי המדרש תדשא נמצאים בפילון, בעניין פר של כהן גדול הוא כותב :

(41) יומא פ"ו, ע"ב.

(42) תוספתא פסחים פ"ג ה"א. ועיין מה שכח בעניין זה אדאלף ביכלער בספריו, חטא וכפירה, עמוד ת"ט, ועיין ר' לוי גיננברג 59 .Eine unbekannte jüdische Sekte, p. 59.

(43) חוקים המיויחדים, א' רל"ג.

והמדרשה חדשה נוקט בשיטתו. שם שכתב שלמים בכלל אינם לשם בקשה לעתיד, כן קרבן התורה נקרב על הודיעת עסק טוב שכר באל י. ו. וכבר כתבנו, שלפי המדרש תנומה היישן קרבן התודה «על החנן הייתה באה», והוא כמו שיטת המדרש חדשה על מטרתו של קרבן העולה. ובגמרה ברכות מובה: «ארדי אמר רב: ארבעה צרכין להודאות — יורדי הים, הולכי מדביריות, מי שהיה חולה ונתרפא וממי שהיה חbos בבית אסורים ונתרפא»<sup>153</sup>. ודברי הגמרא ממש שארבעה האלו בזמן שיצאו מסכנותם הביאו קרבן תודה. שהרי המאמר מיסוד על תhalim ק"ז, ושם פסוק כ"ב כתיב: «ויזבחו זבח תודה ויספרו מעשיו ברינה». אבל מלשון של המדרש חדשה גראה, שARBן התודה בא על «עסק טוב שכבר בא עלייו», ואין זה כלשון הגמרא, ובודאי דבריו הם כנגד שיטת המדרשים על החיבוב של קרבן תודה, אבל אין ספק שדברי המדרש חדשה מיסדים על מדריש הלניסטים.

ואלה הם דברי פילון:

קרבנות השלמים כוללים קרבני-התודה. העיקנון שביסוד הדבר הוא כדלהן. מי שהחי חיים של שלום והמלחמה לא תחרידנו המצויה בסביבה של רוח וחתה וזה צלח, ולא יירא שואה וכשלון, ב heißt ליגו בנתיב הישר של ים החים הגדול בתוך אור המשמש והשלווה ומסיבות מסוימות. כשהרווח השפע הצח תמיד מאחוריו ההגה, חוכמו המפורשת היא למול לאקלים, קברניטו, אשר ר' ענין קלו בטחון מבלוי להיפגע ממלח, חסדים בלב עוזר וברוב דעת... כי לביעור הקרבן זהה ניתנת רק יום אחד, לא יומיים, כבקרה הקודם של קרבן השלמים, שאלת אשר חסדים נפלו להם בענימם. יגמלו טוב מיד, בלי איחור»<sup>154</sup>.

עיקנון של דברי פילון, שהתודה נקרבת بعد העבר ובפרט بعد כל הטבות שקיבל האדם מהקב"ה בין בע�קו ובין בחיו בכלל, ובזה הולך המדרש חדשה בעקבות שיטת פילון.

ובמאמר שציטתי מפילון אני מוצא בכלל, שפילון ידע מקבלת חז"ל, ארבעה צרכין להודאות, אבל הוא הבין את הקבלה בדרך סמל ואלגוריה.

(153) ברכות נ"ה, ע"ב.

(154) חוקים המיויחדים א', רכ"ג.

ובמקום אחר שם הוא אומר: *ששוגותיו לא כדי להכenis בחשבונו* <sup>155</sup>.

וכן הוא אומר:

ובאמת אמרו, שהשוגות בטלות סוטה לא רק מפני שהחטא נעשה בעלי דעת *סוטה*, אלא גם אי-אפשר לחתת דין-וחשבון *סוטה* של עבירות שבשוגה. לפיכך, כאשר אנשים חוקרים ודורשים אחרי טעמי הדברים אשר נעשו, הננו אמורים לעתים קרובות שאין אנו יודעים ואין בכחנו לבארם; כי בזמנם עשויהם, לא ניתנה הדעת עליהם, והגיעו מבלי שהשוגנו בהם

<sup>154</sup>).

ובמקום אחר הוא אומר:

מוחדר לנו לאדם המרגיש כי עבר עבירה בשוגג להגיד כי התקלה באה לידי כנירית ה', דבר שאין העובר עבירה במודע יכול להגיד <sup>156</sup>). ויפה הבין וולפסון <sup>157</sup> דברי פילון, שיש שני מיני שוגות. אם אדם הרוג את חברו בשוגג נחשב הרוצה לשילוח של המקום, וזה הוא סימן שהנרג היה חייב מיתה بعد עבירות שעשה כבר. וכך יפרש פילון את הפסוק בשמות כ"א, י"ג: «ואשר לא צדה והאקלים אינה לידי», וכן פירשו חז"ל את הפסוק <sup>158</sup>). ויש שוגות בעבירות בכלל, ואז אין החוטא יכול לומר, שנגור החטא מן השמים. רק שגירות המקום היא, שעל פי דרך הטעע אי אפשר לאיש שלא יחטא כלל, וטבע הדבר שאדם עובר עבירה בשוגג, ומפני זה אין החוטא אחראי בעד החטא. אבל במדרשי חז"ל לא נמצא דבר מסויתו של פילון על עבירות בשוגג בכלל. ודברי המדרש תדשא שהחיו חטא על עבירה בשוגג, הוא כדי שלא יבוא לידי מזיד, מובנים היטב לפי שיטת פילון:

#### XXVIII

ג' טפסים בזובי שלמים תודה, נדר ונקרבי על ג' דברים: על שעבר, על דבר העומד, ועל שעמיד לבוא, זבח תודה נקרב על הודיעת עסק טוב שכבר בא עלייו ולכן נקרא תודה שהוא מלהל ומודה וمبرך את המקומ על הטבות שקיבל ממנו

(147) שם צ'.

(148) על עבירות אדמה, קע"ג.

(149) על המנסה והפגישה ע"ג.

(150) פילון חלק א', עמוד חל"ג.

(151) מכות י ע"ב. ועיין במאמרי *לשאלת המקורות של פרשנות פילון האלכסנדרוני*.

(152) חורב תש"ו בעריכת דר. פ. חרוגין עמוד י"א. מדרש חדשה, סימן י"ט.

## השירים לחדשי השנה לכלב אפנדופולו הקראוי

מַאַת

שמעון ברנסטיין

כלב בן אליהו אפנדופולו (Afendopolo) היה מן הגדולים החשובים ביותר שבין חכמי הקראים בטורקיה בחצי השני של המאה ה-16 וברבע הראשון של המאה ה-17. הוא נולד לפני הודעת עצמו בשני ששבט שנות הר'ה (1464<sup>1</sup>) א' בא' שנת מותו אינה ידועה, לפי השערת קרובתו מת בין 1525—1520 בערך. במשר שניים רבות שימש בכחונת "חכם" לעדת הקראים בקונסטנטינופול ורבה הייתה השפעתו בכל קהילות הקראים במדינות ביזנטניות. הוא היה ידוע גם בתור חכם ו"חוקר" בתורת הטבע, פיזיולוגיה, הנדסה ואסטרונומיה שעורר בחיבוריו התעניינות רצינית גם בין כמה מגדולי היהדות הרבניים ועםם בקשרי יהדות והכרה הדידית. בתור מחבר פירושים על התורה ופסקן בהלכות דת ואמונה היה גערץ בין הקראים לא רק במורה אלא גם בקהילות בני דתו מארך קרים עד ליטא וריינן. כמעט כל ספריו וחיבוריו עדין נמצאים בכתב ייד וטומנים בספריות הגדולות שבאירופה, וביניהם הדיואן הגדול שלו "גן המלך" שהעתק כתבייד ממנה נמצא בספרייה של בית המדרש לרבניים שבארהנט בניוירק (אוסף אדרל), שתוכנו העתקתי את השירים ברשותו של יידי הגדול פרופ' ר' אלכסנדר מארקס, והמתפרסמים כאן בפעם הראשונה. נמצאים עוד שני כתבייד של באנסניט, האחד בספרייה הממלכתית בלינינגראד והשני בספריה הבודלאנטית "גן המלך". האחד בספרייה הממלכתית בלינינגראד והשני בספריה הבודלאנטית באוכספורד. כלב אפנדופולו ידוע לנו גם בתור מחבר "שירי קדש" ומספר גדול של פיטוטיו הדתיים נדפס בסדרי התפלות של הקראים שרובם רשומים באוצר השירה והפיוט של הפרופ' ישראלי דוידזון ז"ל<sup>2</sup>. אבל זהה הפעם הראשונה שהוא מופיע לפניו בתור מחבר של "שירי-חול". העובדה כשהיא עצמה, מציאותו של "דיואן" שלו היה ידועה ורשומה בספרותנו המקראית<sup>3</sup>. אבל שיריו החול שלו מעולם לא נתפרסמו בדפוס — למרות הפלא המוזר שתפקידו ימי הבינים נמצא קראי שחיבר שיר-חול. בספר השנה של בית המדרש לרבניים בסינסינטי לשנת 1951 ימצא הקורא את מאמרי "מחברות (מקאמות) כלב בן

לאחר שעבדים מנסייתם הארכוכה. הם מברכים ברכת הגומלין, ובזמן שהמקדש היה קיים היו מבאים קרבן תודה. ולפי פילון יורד הים צרייך להודות מפני שהוא: מפליג את הנטיב הישר של ים החיים הגדל בתוך אור המשמש והשלוחה... כשרוח השפע הצח תמיד מהורי ההגה... חובתו למול לאלקים, קברגיטו...<sup>4</sup>

השני לפי הגمراא צרייך להודות הוא חולת שנתרפה, ולפי פילון הוא צרייך להודות לה' מפני שנתן לו: בטהון מבלי להיפגע ממחלה. השלישי שחייב להודות הוא מי שהיה חבוש בכית אסוריים, ולדברי פילון מפני שקיבל טובות מן ה' בלי קבלת עונשין: חסדים בלי עונש. הרביעי הוא הטולך מדבריות וחור בשולם, ולדברי פילון: מי חי חיים של שלום והמלחמה לא תחרידנו.

ובקיצור רואה אני דבר חדש בכתביו פילון שלא מצוי בשום מקום אחר בכתביו וזה שהוא ידע מהකלה שיורדי הים צריכים להודות. ולפי שיטתו אין לה מי שיורד לים ובא בשלום שצרייך להודות. רק האדם שהוא חי בתוך ים החיים, וזה הוא הקברגיט שלג, ולא סבל שום יסורים בחיי, ולהפך, כי גמל לו טובות הרבה — אדם זה צרייך לברך. וכן החולת שנתרפה לאו דוקא, אלא מי שלא חלה כלל. וכל הולכי המדבריות לאו דוקא, אלא מי שלא יצא למלחמה בחיי, ולאו דוקא מי שיצא מבית אסורי, רק מי שלא ענש בימיו כלל הוא צרייך להודות. וכך אמיה פילון קבלת חז"ל שהיתה ידועה לו ומבאар הקבלה על פי דרך האלגורית שלו.

<sup>1</sup> ראה להלן בשיר י"א שורה 4 ובשיר י"ח שורה 3.

<sup>2</sup> ראה ברך רביעי, לוח הפינטים, עמוד 430, סימן כלב אפנדופולו (בן אליהו).

<sup>3</sup> הרואן שרשם ופירסם בדףו את מציאותו של הדיואן היה ח"י גוראלנו, בציירף כמה חרוזים וידיעות מתוך כתה". ראה חוברותיו "גנוו ישראלי בסט. פיטרבורג", 1866—67.

שנועדו למען הקחל הרחב, יש מעין ערוביਆ מוזרה בין קדש וחול עד שקשה להכיר את ערך היצירה וכיוונת הספרותי והציורי. בשיריו אלה הוא מתחיל כמעט בכל שיר בקדש, בתפליה ובקדושה ובטהרה ווגמר בקדש ובבקשה לביאת הנואל — אלא שבין שתי הקצאות האלו, ההמתלה והסימן הוא מכניס חרויים אירוטיים ואיד-צנוגעים. קריזות עין ורומיים איד-מוסריים וחידושים חריפים שאין מגלין אלא לצנועין, מקשרם וכוללם יחד לפני הקורא המשטאה והגדה, ואני יודע כיצד למיין אותם לקודש או לחול.

לצדתו של אפנדופולו ציריך להגידי, שהוא אכן מגיש את שיריו החזודים" האלה תחת מסה שוא, מן המחובא והסתתר דבר, אלא מודיע בפירוש ובגילוי-לב את שיטתו וכוננותו: לגרש את רוח העצבות והצער מבתי בני ישראל — והוא מדגיש כמה וכמה פעמים, שהוא אכן פונה לאיזו "כתה" ומפלגה בלבד אלא גם לכל העברים ולכל ישראל — לבדה את דעתם ולהכenis קצת שמחה והנאה בחיקם היומניומיים. שיריו מוסgo "הפגומים" הם "דברי לצנות ועגבים" (א) "דבר לצים ודברי מהתלות" (יד) אבל הוא מבקש את היהודים בלבד יבוזם ולא "ילעגו עליהם" מפני שכונתם טובה ורצואה: להסיר כל יגנות ולקrab גיל שיר וזרה במושבותיהם של בני העדות. אכן — הוא מודה — יש בהם "דברי חרפה" אבל ההכרח לא יגונה מפני שהזמן" הרע גרם לצערם של ישראל ולכון נכבדים" הם שיריו שציריך שייחיו מושרים בפיותיהם של קהילות הקדש בכל עת מצוא. ולא חסרו סיבות לישראל לצער וליגון בחיי הכלל והפרט באotta התקופה. גירוש ספרד הגadol בשנת 1492, הגירוש מפורטוגל בשנת 1500, הריגות וגירושים יוצרי הריניננס). ואין זהה פלא. הקרים הרוחניים ההדדיים בין חממי ישראל וספריו באיטליה ובין החכמים והמשכילים שבקושטא קריית מלך רב ושאר ליטא חבר אפנדופולו "קינות" מיוודות) עשו פעעים עמוקים בחיי כל אדם מישראל ויטלו עליהם רוח יגון ועצבות ומועקה שהחחיסו כל בית היהודי. נוסף לו זה ציריך היה להתחשב עם החיים הדתיים של הקרים ש"אלות" נשתה אצלם להרגל. כל הקללה שלמצוות קשות ומכבידות אסור היה אפילו להזכיר ולא נתנו לכל בטוי של שמחה ותענוגי העולם הוה לגשת אפילו לצל צלן של דירותיהם של בני מקרא. חיבור שירדים לעידוד-הרוח ולהכנסת שמחה ובידוח הדעת לבבותיהם של ישראל היה איפוא מצוה שהזמן" גרם, לא רק דריש פיויתית

ספרותית אלא אולי בעיקר צורך חוני והכרח נשפי בשביב הציבור.

אולם כשנubby בדיק על "שירי החדש" האלה ניכר על נקלה של מרמות הפגימות ה"מוסריות" והרומיים הבלתי-צנוגעים ואולי חריפים ביותר פה ושם הרי הם כלם שירידי-קדש. אף על פי שמתוכם וצורתם ניכר שהמחבר לא יצר אותם

אליהו אפנדופולו" הכולל במאה וחמשים משיריו על אהבה ויין, על "מלחמות" ודורי ריבום בין גברים ונשים, על פרחים והדר הטבע כלם מועתקים מאותו ה"דיואן" ובhem המחבר מופיע לפניו בתור משורר רב-עדך ומליץ נפלא המושפע במידה מרובה ממשורי ספרד ואיטליה שבעקבותיהם הוא הולך. באותו אמר התעכבי בפרוטרוט על חייו, תולדותיו וספריו של אפנדופולו באופן שאין צורך לחזור במאמרי הנובי עלי אותו הדברים.

כלב אפנדופולו מלבד היותו "חכם וחוקר" בידיעות הטבע ועוד כמה מקצועות שבשבילם מצויים אותו אחדים מההיסטוריה היהודים בתור "פוליהיסטור" היה גם מעין "משכיל" שלא התיחס בחיבה יתרה לבני-הdom האדוקים הקיבוציים "מורדי האור". די להזכיר שכשהתעוררה המלחמה הכביריה במנחת הקרים בסוף המאה ה-ט' על דבר התנועה להתריד הדלקת נר ביום ו'ليل שבת היה הוא בין ראשיהם, מעשה "ריבולוציוני" ממש בחיה הדת של הקרים. הוא היה שלוט בכמה לשונות, בינוין גם ערבית ויוונית וכותב בהן פרוזה ושיר, ותורת השיר והפוט למד מפי מורים רבנים. ה"דיואן" הגדול שלו נגמר בשנת 1509 לערך והאוסף כלו חדרו ברוחה והשפיעה של תקופת ר' יניש אנס האיטי אנט, רוח החופש והדרור בחאים ובספרות כמו שיצא ברורו מ"המקאמות" (מחברות) שלו הנכללות במאמרי הנזcker. גם בכמה מקומות של השירים ל"ראשי חדש" המתפרסים כאן (ראה למשל שיר יד וט"). הוא מגלת ישר את מסירותו לרוח השיר והפוט כפי שהתבטא אז על ידי יוצרי הריניננס). ואין זהה פלא. הקרים הרוחניים ההדדיים בין חממי ישראל וספריו באיטליה ובין החכמים והמשכילים שבקושטא קריית מלך רב ושאר ארציות ביוזאנטים היו אז חוקים במידה מאד ניכרת).

אלא שה"שירים לראשי חדש" מייצגים לפניו חטיבת ספרותית שהיא במידה ידועה משונה וקוריווית, שלא היתה כMOה בספרות העברית מימי הבינים באופן כה "מקורו". שירים לראשי חדש שיכים לכארה לשירידי-קדש, כמו שהיה הרגלים של כמה מחברים ובננים באotta התקופה וגם כמה פיטיננסים קראים היו נוהגים כך. אחרת היא עם רוב השירים מוסgo זה אצל אפנדופולו. בשיריו אלה,

(4) על אדרות השפטות הריניננס על משוררי ישראל בעברית, השפעות שחדרו לקהילות ישראל בטורקיה ובשאר ערי הביזנטון, ראה ד"ר שמעון ברנטון, "משירי ישראל באיטליה", הוצאה דרום, ירושלים תרצ"ט, מבוא עמוד וואך ואילך.  
 (5) בונגיג לזרים איסיים בין חשובים וגדולים באיטליה ובין קללה קויטה במאה ה-ט' והט' עיין ד"ר משה אביגדור שלוואס, "רומא וירושלים", הוצאה מוסד הרב קוק של יד המורתי העולמי, ירושלים תש"ד, בפרק הרשוניות. הזרים היו מתחווים על ידי הנוסעים מאיטליה וארכ' ישראל דרך קושטא.

ישראל (נג'ארה) הוא ידע כי לא חברתי פזמון נועם זמירות היישמעאים כדי שיתעללו בהם תעלולים ואנשי לzon בתוף וחליל ויין משתיהם כנגיבת שותי שכר... שירו (של הנגארה) כלו סג' ייחודי נאלה ואין ראוי לבוא בקהל, וכן השנים השירים שאחרי, שלשותם דברים הרואים לנואפים..."...).

עובדת היא שהראשון בין סופרי ישראל שהנaging את השיטה האירוטית הטורקית<sup>6</sup> בשירה העברית, שיטה שעברת אחרי כך גם לשדה הקבלה היה כל בן אליו אפנדופולו הקראי.

עכשו כישל לנו היכולת להתודע עם "שירי החדש" של אפנדופולו ומקורו מוצאים של החווים הפסלים שבתמן, יש לנו איפוא הומנות מענינה להבין ולברר חרוז "חשוד" אחד שהוא נפוץ וידוע בקרב כל קהל עדת ישראל. חרוז זה נמצא באחד מפזמוני של ה אר"י הקדוש והגעץ להכניס את הטעמא אל הקודש, וזה פזמונו "אתקינו טעודה" הידוע ב"זמרות של שבת" המתחליל אמר בשבחין למיעל גו פתחין" וכול את האקרוסטיכון "אני יצחק לוריא בן שלמה". נמצא שם החרוז הזה:

—  
וביסוקא דילאה  
?חבק לך בעלה  
?העביד ניקא לה  
?הא בחתך בתקשין

<sup>6</sup> עיין לאגדותה, עמוד העבודה, עמודים 82—181. השווה לזה ספרו של רבי ישראל נגארה "זמרות ישראל", מהדורות יהודה פריס — חורב, הוצאה מחברות לספרות, תל-אביב תש"ג, בסיוウ מסוד הרב קוּק, והוא שם עמוד 65 הכול רשות החכמים שפירסמו כמה חלקים שונים משירי הנגארה.

בין המשוררים מאותה התקופה אחרי הנגארה שנמשכו בשיריהם אחרי היסודות האירוטיים המזרחיים האלה אף על פי שברוכם בנו את מליציותם על פסוקים וקטעים פסוקים משיר בטורקיה, בארץ ישראל ובכל ארצות הביאונט משך המאה ה-10 וה-11 עד שבסוף המאה ה-12 נתקבלו משום מה בתור זרים יסודים לביטוי הרעיונות והアイדיות של עולם הקבלה. וכך על פי שר' ישראל נג'ארה היה זה בלבונו ובסגנוו ושירי אהבתה שלו מובעים בউלিয়া נפשית ובעיניות מרוממת עד

<sup>7</sup> הפmono מובה ברוב סדרי נסוח ספרד ואי מצטו כאנ' מהספר "זמרות של שבת", ערוכות ומפורשות עלי-ידי נפתלי בן-מנחם, הוצאתה הוועדה לתורה ולספרות של המועצה למען השבת, ירושלים תש"ט,רכ"ט עמודים. הפmono נמצא בשם עמוד י"ז, ושם בעמוד י"כ הוא מובה בתרגום לעברית שנעשה עלי-ידי י. טופרובסקי. והוא החزو בערית:

חתקק לך בעלה וביסוקא דילאה  
?עהלה נמת לך ?קה מכה מפחים

לשם תפילות ב齊יבור בה"מדרשות" של הקראים. מספר הגון של השירים הם לגמרי או כמעט לגמרי "כשרים" (ג' ד, ג' ט, יא יב, יג יח, כ' כג, כד), ובאותם השירים שהוא מכנים לתוכם יסודות ורומיים אירוטיים חריפים ניכר שהזה אצלו רק "סכמה אסטרטגית", כדי למשוך אחריהם את המוני העם הפחותים ולהעלותם בחכה: מתוך רדיפה וגירות אחריה ה"מים הגנובים" יתרגלו בקדש על ידי החווים, ההתחלות והסימונים שהייהו מושרים בקהל אל הרנה ואל התפלה ולהמצאות המשותם מן התורת ביתר דיקט אפשר לומר שהמחבר בעצם חילק את "שירי החדש" שלו ל"שני גודדים", ל"שיר" וחשוד". הוא חשב, שהשיטה "תאחו זזה ומזה אל תנח ידק" תהיה לו המעלילה ביותר ועל ידיה יצילח למשוך אחרי פזמונו את לבותיהם של בני הקהילות להזיגין ולשדרותיהם השונות.

בחכנת היסודות האירוטיים אפליו בשיריה-הקדש שלו חיקה אפנדופולו את הניגונים המונינים של ה ט ו ר ק י ס שהיו נפוצים בתחום כל שדרות העם והוא מושרים על פי "לחנים" ידועים שהיו ממשים הן לשיריו חדש והן לשיריו חול (מה שקוראים באנגלית Ditties) של האוכלסיה הטורקית. אפנדופולו בעצם מרמו לנו על זה בהודתו שורות "העגים" בשיריו באוט מתריך "דבורי זרים", הינו טורקים. הניגונים המונינים האלה היתה להם השפעה מרובה על כמה ממשוררי ופייטני ישראל בארץ תוגרמה שהכניסו לשירה העברית שהיתה יכולה או ברובה שירות קדש את הנוסחות ה"חשודות" כלשונו יחד עם הלוחן הטורקי שלם. הגדול שביניהם היה ר' ישראל נג'ארה שלקח מהטורקים את הצורות והמליציות של שייחות האהבה וההגבבים והלביש אותן בלבוש קדש של אהבה טהורה וחיבה עליונה שבין החתן והכלה — הקב"ה וכנסת ישראל. מהמקור הטורקי הבלתי-טהור היה הושפעו בלשון ובציויר השירה והפיוט העבריים בטורקיה, בארץ ישראל ובכל ארצות הביאונט משך המאה ה-10 וה-11 עד שבסוף המאה ה-12 נתקבלו משום מה בתור זרים יסודים לביטוי הרעיונות והアイדיות של עולם הקבלה. וכך על פי שר' ישראל נג'ארה היה זה בלבונו בן דרו של נג'ארה בעיניו זה. הלא כה דברי הלונזנו: "ונראה בעיניו (של ישראל נג'ארה) שעשה דבר גדול והוא לא ידע כי שיר כזה FAGOL הוא לא ירצה, כי האומרו זכר דברי הנואף והונאפט ולבו ורעיון עליהם... ואל אלהים יודע

א

(פתחה הראשונית)

ויהי כאשר ראה שלמה<sup>3</sup> מעלת מספר הימים עשר וטעמו, בקש מאביו השר, לחבר שיר מיוישר, על חדש השנה הימים עשר, מרוה לעצם ובר, ואביו שמע בקולו וישא משלו:

— — — / — — — / — — —

עלְלִי חֲדַשִּׁי שָׁנִים עָשָׂר בְּטוּרִים  
בְּהַולֵּךְ בְּחַלְלִים תֹּוךְ חֶבְרִים  
בְּכָל חֲדַשׁ בְּזָעַם נִיבְן וּשְׁרִים  
בְּטוּב טָעַם בְּתוֹךְ חֶבְרַת יִשְׂרָאֵל  
וּשְׁמָחוֹ בְּסֶם זָקְנִים עַם נְעָרִים  
מְשֻׁמְחִים לְבָב וְאֶת יְנוּן מְסִירִים  
וְאֶבְגִּינִים בְּתוֹךְ חַפְתְּ חֶבְרִים  
בְּתוֹכְם אֲהַבָּה אֲחֻתָּה יִקְרִים  
וְאֶזְרָחוֹ בְּרִאשִׁית הַדְּבָרִים  
לְדָבָר צָח וּטוֹב נָעַם אֲמָרִים  
וְכָל מַעַשׂ וּגְנִיבָן מְטוּסְדוּרִים  
לְרָאשִׁי חֲדַשִּׁי שָׁנָה בְּטוּרִים

וְאַנְיָ אֲשִׁיר לְפָרִים יִקְרִים  
וּמְשֻׁמְחָ בְּסֶם יִדְיד נֶפֶשִׁי  
וּמְגַלְוָן וּשְׁמָ שְׁבָטוֹ אֲכָפָה  
וְאַמְוֹקָם וּמְקַרְיָה אֲבָאָר  
וְדָבְרִי אֲחַתָּה עַם גַּיל וּשְׁמָחָה  
וּבְסֶם דָּבְרִי לְצָנּוֹת וּגְנִיבִים  
אֲפָשָׁר בְּסֶם לְעַלְתָּה חָן וּבְעַלְהָ  
וּשְׁאַתָּם אֲנִי אֲסִיר וְאֲשָׁלִים  
וּצְרוֹעָן וּמְשֻׁבְבִּי אֲפָאָר  
10 לְהַנִּישָׁר נִיבָן שְׁפָטִי וּלְשָׁנִי  
הַיּוֹת עַלְהָ לְכָל עַלְהָ וּסְבָה  
וְאֶת גִּיסָּן אֲשִׁימָהוּ לְקַאָן

<sup>3</sup>) שלמה, אחד מבניו של המושר שהיה נקרא שלמה ידייה. ושני השמות הם, כידוע, היוינו הך.

1. בטוריים = אבני טובות, כלומר השירים היקריים, והמושר מתכוון כאן לפסוקים שמות כת, ז ; לט, י : והאבנים תהין על שמota בני ישראל שתים עשרה... לשנים-עשר שבט.

3. ישיעו לה, כת : ושמחת לבב בholeך בחליל.

4. ואמותם ומרקיהם = חלודותיהם ומארעויותיהם של השבטים שאירעו בכל חדש.

7. תפקידו של המושר הוא לגורום לשלומ-בית בין האנשים השקועים בעצבות ועל ידי כך נתרכקו מהם נשיהם. אויל רמז לבני עדותו הקרים שהתנהגו בתמידות כ-„אבל ציון“. אלא שמתברר גם שכיוון כאן הוא אליגורי, לחודש את האהבה בין ישראל („יעלה חן“) ובעליה = הקב"ה.

10. ולשוני, להשלמת המשקל הדורש כאן תנועה צריך לחשב שהמושר חשב את ר"ר לתנועה בפני עצמה.

12. בטוריים = בחרוזים, השיר כולל שתים-עשרה שורות.

והנה אותו רעיון ואותו צייר אנו מוצאים כמעט מלא במלה בשנים מ„שירי החדש“ של כלב אפנדופולו :

שיר ט", שורה 9: **וְצִמְתָה אֱגָלָה גַם לְשָׁוָקה וּמִבְּתָשָׁה אֲנִי אֲכֹת בְּעַלִי**  
שיר כ", שורה 7-8: **וְאַשְׁמָחָ בָּה בְּמוֹחָן וְאַשְׁהָ בָּה עַלִי אַתָּה  
וְאֲפִילָו בְּתֹוךְ פָּתָח וְאֲכֹת בְּעַלִי מִכְתָּש**

השאלה מי לקח ממי אין לה כאן כל מקום בהחלה. אפנדופולו שמת בשנת 25-1520 בערך לא יכול היה לחתת את הרעיון ואת הנוסח מהאר"י הקדוש שנולד בשנת 1536 ומת בשנת 1572. כמו כן אין להעלות על הדעת שהאר"י הקדוש לקח את החזרו בדרך השאלה מהפייטן הקראי. ברור איפואו שנייהם הקראי והאר"י לקחוו ממקור אחד היינו מהניגונים הטורקיים ומוסרים בין המוני העם הפשטוט והגס בקרב הטורקים והיהודים כאחד. מי ידע, אולי גם האר"י ברצותו לחתת לבני עדתו פזמון של שמחה והנהה לשלו שלוש סעודות של שבת ראה צורך לעצמו להתחשב עם הדרישה ה-„המוניית“ והכניםס „קונצטיה“ אחת לפזומו הפופולי המقدس.

ידועים לנו התירוצים וה-„באיורים“ השונים שניתנו בספרותנו הדתית להרונו המופלא והיחידי של האר"י<sup>4</sup>, שכאילו מקור קדוש יהלך ושהקבלה היא היא שיצרה את הנוסח להציגו שלו. אבל מה נעשה ואנו עומדים כאן לפני עובדה היסטורית-ספרותית גלויה וברורה המוליכה את החזרו למקומו הנכון, דרך אפנדופולו לניגונים הולגריים של ישמעאל. אלא שהלא ידוע לנו החוק ההנדסי: „שנים שעושים דבר אחדי אין הדבר אחדי“, משום שככל עשה ועשה מכנים בדבר נימה משלו וט בד נצ'יה וגנטיה משלו. מה שכتب אפנדופולו לחוד ומה שיצא מעתו ורוחו של האר"י הקדוש לחוד. היה המקור מה שיהיה, ריעינו של האר"י כלו עליון וככלו שבת. טהור ומטוהר בגוף ובנפשת.

וחשיבות מיוחדת יש להם לשירי אפנדופולו המונחים לפניו. אין לנו שום ידיעה על אדות השירים, ה- Ditties Ditties המונחים הטורקיים, על מותחן ונוסחותיהם ולא ידוע לנו אם בכלל נמצאים הם בדףם. מתוך השירים ל-„חדש השנה“ של כלב בן אליהו הקראי אנו מקבלים הד חד ומושג חי מתכנס ונטוותיהם של השירים והניגונים הישמעליים שנעלמו מאותנו.

<sup>4</sup>) בנוגע למקורות שבהם נמצאים פירושים לפזמון זה ראה „זמירות של שבת“ הנזכר בהערה הקורמת עמוד קי"ט, ובנוגע להרונו הנודע המהדרי מעריך בעמוד קכ"ב: „עין דברים קשים על בית זה המובאים בספר אמונה ה", ירושלים תרצ"ג, עמודים שס"ט, שיע"ג.

ג  
חדש אירר  
(שמעון - מול שור)

להושיע ימיי גם שמאל  
ולחול עלמות בחליל  
ויסרו פגעי ציר וחליל  
ואעדה נמי עם סות מעלי  
זה אומר לאות: פאג'י וצחליל!  
ברבוררים מושלים ואלי  
עלמות שיר בחרופים צלאלי  
לטבע גט אתן בפרט כליל  
תתחה בה אוי ארים לרוג'לי  
ומצמיח ישועות אל פלילי  
צמחים עם פרחים איזן ואלי  
תבואתו מלאות וקליל

5 10 15 20 25

באיר את פני צורי אהלה  
בצאת ללקט ציצים בנים  
בחדר וו אשכח כל יוננות  
ואלבש בגדי רקמה ווּבָב  
5 משוקות עם תשיקון שמחות  
ולא אחותה לבד חופים ווילם  
ולא אשמע לבד פנור ווינב  
ואשכח הנדרשה גם תכמה  
9 חיות נפש לנפש גם לרווח  
10 וו שמש במנעל שור מבוא  
בכח שור תפואות מתרבות  
תונן צור במנעל שור לשמעון

1. ימיי גם שמאל = כל האדם.
2. ולחול עלמות, בליקוי המשקל וגם המובן מטוושש. לדעתינו צרייך לנסה "ולחול במחולות" (לפי שופטים כא, כא), ואו יקויים המשקל.
3. עלמות שיר = כלי מורה לפני תהילים.
4. מרוב שמחה אפנדופולו שהיה ידוע בתור חכם בידיעות ה"טבע" ("הגודה") (הוא מצין אותה בחיבוריו "אריטמתקה") ואסטרונומיה = "תכמה" נכוון להסתלק לגורמי מהתעסוקות בענינים האלה ולהתמסר לתענוגי החיים.
5. הסוגר של הבית הזה לKEY מادر המשקל ואפשר לקימנו על ידי השמטת מלא ושינוי בסדר המלים ונמנעת מזה. וליקויים רציניים באלה אינם רגילים אצל אפנדופולו.
6. נפש לנפשי = על ידי השחרורתי מחקירת הטבע המטרידה, תה לי מנוחה.
7. 10–11. מצמיח ישועות = מזון לבריותיו; משלו יוז, ד: ורב תבאות בכח שור. —  
אל, לשון אלה, עץ.

ב  
חדש ניסן  
(ראובן - מול טלה)

בנין נרא פלאי אלהים ונאנשים  
אשר בו נאלו עברים בזרים  
וروم לבשה עצמותibus  
בטל שמי ירוה את גרשים  
אשר היה עלי הארץ נטושים  
וחוצאים בלב כסף ווּבָב  
5 ובוראו: קבץ את תלאים  
ובו שמש הלא נכס בטלה  
לואת שמנו אלהים ראש חדש  
ובו חזש משפר חזק חדש  
ועמית הפטוי בו הם חלשים  
10 ותיל כושים או עזרן חניתו  
לחכנס בחק עולם ונשים  
בחושך עם חזקה ונשים  
בציצים נעלמים עם גורשים  
ומה יפו בתורו תור וסיטים  
תאמץ יה בכור און פם בטלה  
ווארה יה אשר ברא שחקים

1. משמח = אכן חדש ניסן ממשחת.
2. בזרים = על ידי צירם, משה וארון; בו = ובאותו חדש הוכו בכורי מצרים.
3. ישעה נו, טו: להחיות רוח שלדים ולהחיותם לב נדכים.
4. טלאים, בניו לישראל. ובכינוי זה משתמשים גם הפיטינום הקרים בשירות הקדר שליהם.
5. טלה = מול טלה.
6. שמות ט, לא: כי שעורה אביב, תור חדש, לתג המזות ולעלית הרגל.
7. 9–13. הקור עבר וחיל ועונת הסתיו הגיעה (חלשים = חמימים). ואו והופיעו בני ההמון הגס ברחבות (כוכים = מצרים, ישבאלים) לרדוף גזונים: עוזר חניתו, חיזוד בלתי נגע (בדרי הימים א', יא, יא), אבל עם ישראל (גרושים מצרים) שזו ושםחו לו לול התור שנשמע בתור בזמן הווה ולשרית היסים בין היצים והפרחים. המשור משמש כאן כמו פעמים בלשון נופלת על לשון. — בקרני המש. אפנדופולו הולך בשורות האלו לפי שיטתו בתור "חכם טבעי ופיזיולוג" ומעיר על השפעתם של עמי האביב " החלשים" על אותן הטעמומי בקרוב ביביאדם, וושא שעליו הוא מתעכב בפרוטוט ובאנטומיות גליה בכמה חלקים בשיר ובפראו "דיאאן" שלו. אבל יש הבדל בין זה בין ה"הרשי" וישראל, הכוונים גושים לרדוף יימה בשעה שישראל אמורים שרה, ועל יסוד זה הוא מגן על ראובן בכורו של חם (= יעקב אבינו) שבתחנו נשל וגעשה ל'קרבן החמן' "חכם והחלש" ומתחפל שעונו היה נשכת ובלתיידוש לעונש. שכן כל הטבע בשמים ובארץ מתעורר מחדש האביב לפריחה ולפריחה.
14. שנאים, עצי, קר נקרותי בלי חת"ף פת"ח לשם מירת המשקל.

ה  
חדש תמו  
(יהודיה – מול סרטן)

ואבל בלבנות יענה בצירים  
ואאונק בלבבי תמרורין פארים  
חרדות או פמור רקמת עפרים  
ולחמי יהיה ארמת עפרים  
בעת הביקע יסוד בית אל וערבים  
ותורת אל שרפוחו באורים  
הלא שם בהיכל אל וערבים  
לחשכם הבלתי מיטרים  
היית לחותת ברית בו נשברים  
ואשכח בו בבואה גואל לעברים  
תווך והאיילו מן בפירים  
הшибחו בדרכי הנישרים  
ומניהרו בונר נמאורים

10. ואעתעה בתשעה בו ואצים  
במנול סרין נרע יהודה  
ואם גראה בחור לאותרי  
בתקלם אהבה ממשך בקדם

בתוכו אעשה מסף בטני  
ושלול אלכה ערום ויתף  
ואתפר שך עלי גדי ואלבש  
בדם עני אגולל את כסמי  
וצר הצר ובנו בז' שלל  
ויר בבה ובטלו החמידים  
ואלמי חישים פסחים ותמו  
ונוסף מכאבוב לבוי ואירי  
ונגראה אוי כליה בנטה  
10 ואעתעה בתשעה בו ואצים  
במנול סרין נרע יהודה  
ואם גראה בחור לאותרי  
בתקלם אהבה ממשך בקדם

1. כתני, לשון הכתוב מיכה א, ח : מסף תנינים.
2. תמרורין, בליקוי המשקל.
3. ואתפר – אויב יוז, קו.
4. بدם עני = בדממות.
5. ותמו = עבודה זרה (יחוקאל יח, ד). וערבים = שייך לחזרים ופסחים.
6. עובי האילים מאינים שבהביבלים הם מורידים מטר בעזירת הגשמיים.
7. כלה = הכנסת ישראל.
8. ואתענה בתשעה בו, הקרים שומרים את יום צום שבעה-עשר בתומו ביום התשייעי ונקרה אצלם "צום הרבייע" (לתוכו שהוא החדש הרבייע).
9. תזק, פעל נמצא רק פעם בכתב (דברים לא, כב). וראה תהלים לה, יז : השיבה ... מכפרים חדתי.
10. כהוור לאותרי = כשיודה = בני ישראל חוטאים (ביטוי יהודי לורך הסרטן).

ד  
חדש סיון  
(לו – מול תאוומים)

בסיון יערוך שיר לזר חון ומישיר שמו אהיה ה'  
אשר הראה פלאות ביד דוברי נבואות בשכל נחכאות ונגילם אל ה'  
ליישע עם קרובו הלא יצא ברכבו ישرون שם בלבו להקשיב ניב ה'  
ופאה פיו נבראים והוא עשר דברים חייהם בנהרים למווא פי ה'  
5. ומזכה שם ותורה וחקעם אומברה וקהלת נתמורה חקעם איש ה'  
ושמעו את אללים מדבר מגובים ונרעדו ורוחים בשומעם קול ה'  
קדוד קי ממהים בשת איש אלהים בענן הנוהים אשר שמה ה'  
היה צור עוז ומתחה וכל פשע חטא ביום הדין ומעשה אשר תשפט ה'  
במול תאוומים לאיש לוי בתמים תענה כסד ורוחמים ברוחמי ה'

## חדש אלול

(ובולון – מול בתולות)

באלול פשמה עם תוף בתולות  
ונדור פרחיק ותסירה יוננים  
משפטות אנשים גם נזונים  
ואשלות בחרוז בוגרים  
בטרפי צמחו בס צוארים  
ואל פרדוש לך טוב מערדים  
ובחרום יששים עם זקנים  
ול חורי תפלאו חאנם  
תכלפל גם תשלח ציר לבנים  
10 להוציא האסורים מן בבלים

2. נדור, לשון צער וקינה.

3. בת גבן, בן גבן, כינוי לין בשירתו העתיקה, כמו בת גפן. ויש אמרים שנקרה כך מפני שהכיוון לגבעות הגדלות על הרים גבוניים.

5. בטרפי צמחו, לשון טרכ ועליה בעץ. ראה יהוקאל יי, ט על הגפן ושרשתה.

6. אל תורוש בשביבן מעדרים אחרים, מלבד יין.

7. תירוש – זכריה ט, יז.

8. סל חורי – בראשית, מ, יג.

9. ציר = משיח ; לבנים = לבני ישראל.

10. עיר צבי = ירושלים.

## חדש אב

(יששכר – מול אריה)

ברכת דמעותי  
ובנים עם האב  
בשביל אדם דש  
והסיר כל מופתי  
אשר יאלל ( )  
וישחה יונתי  
יקולל ממעלה  
וישוב לשאלה  
אליך תחתיתינו!  
בעמך הבשן  
אביתני מתחמי  
ועשר עם צמצום  
בעני רב עצום  
אחלקה לך אלוי  
ובני ובנותי  
להקריבו אשכבר  
במור מאוצרותי  
ומשפיל את לותם  
לשאה אובד נחם  
בעלות שכבת טל  
לך קבוץ נטול  
לעמק המטילטל

במו יונים נגהים  
ואבל גם נראב  
ובטל שיר חזך  
לבחור ולמורה:  
ולבן קול קורא  
וישכב עם עילה  
לבגד או אישן  
בשבעה בו אצום  
באירה מזלי<sup>1</sup>  
וירע ישכבר  
10 באב באב רחים  
לעמק המטילטל

1. ישיעיו נטו, יא : וכינויים הגה הנגה. המשורר כנראה רצה לכתוב "גיגים" (שם, יט : המזפסים והמהגים) אלא שינה את הפעל להכורה החורו.

2. מצמתי = שונאי ישראל.

3. הרג אנסים כמו דוב טורף. — מופתי = אודרים ותומים.

4. לבחו ולמויה = לצעיר וזקן. — אשר יאלל, בחוסר מילת בהתאם החורו.

5. וישכב = מי שישכבר.

6. ואל ארא = אווי נמנע מהתבונן בתולות כמו בעשן כבשן. שושן = שושנה – צביה. לאו גם תהי תחתי לא אשים עין בה.

7. בשבעה – ועשר, כמנוגה הקראים לא להתאבל בתשובה באב אלא בשבעה בו ואמורים קינות גם בעשרי באב (ראה סדור תפנות הקראים, ויזען, 1854, סדר תפנות הצמות, עמוד שכין ואילך).

9. בעמק, כינוי לירושלים לפי ירמיהו כא, יג : הגני איליך יושבת העמק. ראה שם פירוש". אבל המשורר אומר "להקריבו אשכבר" = קרבנות וכיבונו לבית המקדש.

10. באב, באב, לשון נופלת על לשון.

11. ותחלץ = תדשן עצמותי (ישעיהו, נת, יא).

ט

## חדש מרחשון

(נפתלי – מול עקרוב)

— / — / — / —  
 ואלבש שריון כובע וצנה  
 במרחשות אמי אריך חניכי  
 ואלהם עם נשייאן ואדיקים  
 במרקחתת אגש פמרורי  
 בעופת צוף ושיכתו להשקיית  
 5 אשחה מיעסים רמן ואשכבר  
 או אמלך באקלים או מדינה  
 ואם אין שדי בת הגפניים  
 וארפאה בל רקח ואורי  
 וצחותו וצנתו אסירים  
 בנשקי פי ומורה באמונה  
 10 במיל עקרב מסעד ותחלים  
 לנפתח בכל שנה וננה

המשורר ממשיך להלך את כחו של היין. בימות הגשימים והקור של חדש חנון הוא מוצא תרופה והגנה בבית הגפניים.

1. כובע וצנה, לשון כליזין והגנה.
2. קרתי וצנה, לשון קריירות; באור = באש, לחם; נשיאן = עניין. שמואל ב' כב, מג: כתיט חוצות אדייקם ארכעם.
4. נשיכתו – של העקרב = מול מרחשון. ועוביו = את גופה של העקרב = הקור.
5. קול טחינה = קושי העבדה והדאגה ללחם.
6. אמלון, כלומר, בדמיוני, כמו לעיל שיר ח' שורה 8. – אקלים = מדינה, בbijteri זה אפנודופולו משתמש בדיון שלו כמה פעמים והכוון למתח או ארך גודלה.
7. אור = אש; מלונה = אהל.
8. וצנתו, לשון קריירות.

ח

## חדש תשרי

(דנ – מול מאונים)

— / — / —  
 בתשרי שיר ענבים לי אעוזר  
 בכל יום את פני צורי אבקשה  
 נחיבי כל מסלומי ירומוין  
 בשילוחני אני אערוך אבוסים  
 5 בונחת צוף ופנג אטענען  
 ואציבקה לאילת אהבים  
 באיצ אישיש עסיס רמן וגפן  
 אמלא כוס ואשכח ריש גיגון  
 שפת עפרה אני אשך וארח  
 10 אידלן שור ומן אוליה בחר  
 ובמאוניים תמלט דן, קדושי,  
 גנדבות פאמוי פניפ אלחים

5. פנג ( – ואותגעג, לשון נופלת על לשון), לשון אפרסמן = פרדי מתוק, ולפי יחזקאל כו, יוו שם מקום שבו הפרי גדול: בחטי מנית ופנג ודבש. – הנודדים, לשון צער וייגוניות.
6. לאילת = את האילת, מבון אקווטיב, וכך דרכו של המשורר להשתמש לצורך זה בלמ"ד בראש השם.
7. הצד"י (ציז) בbijteri הספרדי כמו סמ"ץ, אשיש, עסיס = בלשון נופלת על לשון.
- 8–10. ואם אשנה = אחוזור, ככלומר, אם אוסיף לשחותין או הוא עולה לראש ובדמיוני אני ראש לשריימלחתה, היפחה קרובה אליו ואני מadolג על ההרים אפיקל כשאין לי רגליים ואדרר צחות גם כשאנני כבד פה. ודרך מליצה זו על כח היין רגילה היא בשירת ישראל בימי הבינים. – ואיזען = אומר שיר אהבה במטריצות למרות כבוד שפטני שנוגרים על ידי היין.
11. במאוניים = במאוני זוק; קדושי = אלהי; יעלת, כינוי לישראל. ומהשורר מגלה כאן מי היא היעלה" שלג.

יא

## חדש טבת

אשר - מול נדי

ואורה צור אָשֶׁר בְּרָא שָׁכְלִים  
ומים אַרְ וְגַם תְּשֵׁעה וְלִילִים  
ובו עֹלָם הַלָּא כֶּלה וְהַשְּׁלִים  
שְׁנַיִם בְּוֹ שְׁעַת הַרְכָּבָה שְׁפָלִים  
טְהֻרָ לְבָב וְאַישׁ מִן יִשְׂרָאֵלִים  
סְבִיכּוּתִ נְעָרִי עַם נְבָלִים  
רְקִיקִים עַם שְׁמַנִּים הַם בְּלִילִים  
וְבַת גְּפֹן אֲמְלָא אֶת נְבָלִים  
עֲשֹׂות בָּן וְמִינִי מְאַכְלִים  
לְפָנִי לְעַשֹּׂות אֶת פְּשָׁלִים  
וְאַחֲרַת מְבָשָׁלָת רְחִילִים  
וְצְפִיחַת בְּשָׁמָן זִית צְלָולִים  
פְּלַבְבָ הַלְּבָבוֹת בְּחַכְלִים

בְּטַבְתָ אֲשְׁמָה עַם תְּזֵף וְחַלְיל  
וְבְרָא אַשְׁר וְרוֹתָח וְעַפְרִים  
וְאַת אָדָם בְּצֹוֹתָו יָצַרְוָ  
וְהַולְיד עַבְדוֹ הַשְּׁר בְּטַבְתָ  
5 בְּתְשֵׁעה בְּזַהֲלָא בְּמוֹל וְתְהִיה  
לוֹא אָעָרֹך לְפָנָיו שְׁוֹלְחָנִי  
וְאָוֶבֶח שָׁוֹר וּבְרָבָרִים אֲכִיסִים  
אֲשִׁישִ לְדִם עֲנָבִים אֲעָרֹך בָו  
וְאֲקָרָא נְעָרָוִתִ אוּ לְבָשָׁל  
10 וְחַשְׁפָוָ אֶת זְרוּעָוָן וּבָאוָ  
וְהַן אַחֲת לְשָׁלָטָן מְעִירָה  
וְאַחֲרַת תְּבַשֵּל הַרְקִיקִים  
וְאַחֲת מְעָשָׂה אֶת הַחַכְמִים

1. שכלים, בניו ידוע למלכים בספרותנו העתיקה.  
2. עפרים = עפר ; צר = יצה — תשעה גליליים, המשורר מודיעש כאן את יديתו בטהע ותוכנה.

3—4. בשורות האלו המחבר רושם לבדוק את יום ושותה הולדתו ומתראר את הסעודה הגדולה שערכ לכבוד מאורע זה.  
ההשורה. הוא נולד ביום ב' טבת שנת הרכיה ולפי המספר הרוגיל ביום 30 דצמבר 1464. השווה לזה שריר יה שורה. 3. — שפלים = כשהಗדים היו רעות (?).

5. נבלים = נבל וכונר.  
6. נבלים = נבליל יין.

7. כון = עוגה (ירמיהו ז, יח ועוז), יש אומרים שבכינוי זה נקרא גם מקום או שלוחן מיוחדו מণחים את כל מיני המאכלים שכוכינים לכבוד איזה טקס דתי חגיגי (ראה ערך השלם ויאסטרוב) והמשורר שלו מתחזון, כנראה, לשולחן מעין זה לחשיבות המשתה הגדול.

8. דברי הימים א, ט, לא : על מעשה החבטים. הנערת הדחת שעשתה את החבטים שנקרא בארכץ ישראל "חביבת". זה מתברר גם מהצינו "חביבים", ככלומר לבבה את הלבבות (שמואל ב, יג, ח), וזה היה איפוא מעשה אופיה. "חביבת" פירושו איפוא ארוכים.

## חדש כסלו

ניד - מול קשת

בְּכֶסֶלו צָר בְּלָב טְוָה אַהֲלָל  
בְּעַזְרָתוֹ אַנְיָסִיר נְיִקְיָו  
וְאַמְּשִׁים אַגְם מִים לְמִדְבָּר  
גַּלְאָ צָרִי בְּעַזְרָתוֹ יְכִסְמָם  
5 וְאַמְּקָרָה בְּפָטִים יְשִׁילְכָו  
וְאַמְּהָוָה קְשָׁטוֹ הַוְשִׁב בְּאַיִתָן  
אַנְיָם עַמְּרָעָה אַשְׁבָ בְּדָוְתָן  
וְכַפְיָ אָפְרָשׁ לְאַל וְאַסְגָד  
בְּמַנְלָה צְנוּמִים יְדָרְשׁ אַל  
10 וְחַסְדוֹ יְמָשָׁק לְעַד לְעַבְדוֹ

3. נתעبرا = לשון עיבור ולידה, כולם נתמלא בעב, הגשם. ואולי צריך לפרש וגtauב, לשון קצף וחורן אף, לפyi תחילים עח, לב : ובגנתלו התעברה.

5—6. האלים מבטל את כל נזיקיו והפסדיו של חדש זה ונוטן לכל אדם את זרכיו. — בראשית מט, כד : ותשב באיתון קשטו. לוייתן = למרות הקור המר והחריף האלים מציאו לבני האדם מון רב וגודול כמו הלויתן. ואם קrhoהו — לפyi תחילים קמו, יונ. — ישב, בליקוי המשקל.

7. צייר אליגורי : רעה, בניו לתורה ; ב"dotan", רמו חידודי לדת ואמונה.

8. לפנק, נמצא רק פעם בכתבוב : משלי בט, בא. והמשורר לא שינה מפני שהוא נוסח כתוב. בני גה, נוכרים בכתבוב הרבה פעמים.

9. צנומיים = רעבים, ישראל. אריאל, כינוי לירושלים לפי ישעיהו בט, א : הוּא אַרְיאֵל אריאל קריית דוד חנה.

לבד גילה ובעלה בתרדרים  
ו אין דורך לאמר או לפשטים  
ידיד יוסף ושפך אָר וערירים  
מִתְהַרְהָרָה קָרְבָּה לְנֹאָל פָוָרִים

י

## חדש אדר

(בנימין – מול דגמים)

נֶפֶשׁוֹת בְּהַפּוֹךְ אֲבָלוֹת לְטַבְּחָה  
וְלֹא אֲדָרוֹשׁ לְבַד גִּילָה וְשְׁמָחָה  
וְאֲשָׁם הַאֲלָה הַמְּלִוָּה  
בְּדוּמָ עֲנָב וְאַקְרָא קוֹל צְוָה  
וְקַלְלָ רָע וְוַרְשׂ נְשַׁבְּחָה  
אֲשֶׁר חָסָו בְּצָור אֲבוֹת וּבְטָהָה  
שָׁמוֹ דְּיָם וְתָמָאִים לוֹ מְנוּחָה  
וְעַלְיָוָן יַעֲמֹד דְּיָי וְשְׁפָחָה  
שָׁמָעַ לֵי יְהָה בְּעֻזָד יְדִי פְּתֻוחָה  
לְפָנֵיכָ יְהָי עֹלָה וּמְנֻחָה  
וּמְרַחְתָה לְנִפְשֵׁי קוֹל שְׁבָחָה

6. מנגני חיריפות הקורו והשלג אין אדם הולך לשוק וכל בני המשפחה מבלים את זמנם רק בוריותיהם.

7. יוסף – שף, לשון נופלת על לשון ; צר = החיריב את השונא ועריו.

1. אדור – דר – אדורו, לשון נופלת על לשון.  
לטבחה, לשון סעודה של עונג ושמחה, לפי מישלי ט, ב (טבה טבה מסכה יינה) וגם שמואל, כא, יא : את לחימי ואת מימי ואת טבחתי אשר טבחתי לגורוי.

3. ואשים = על שולחני.  
5. רע = המן הרע הנה (אסטר ג, ז). זרש – המשורר התכוון כאן למיליצה ישעיהו כה, טז :azon נשכחה.

8. ותויא – תוריד גשמיים במיעינות רבים, יחוּקָאל מו, י : ועמדו עליו דוגים ...  
תהייה דוגמת כדגת הים הגדל רמה מאר. ושפחה = יפה, השווה לה שיר טו, שורה 6.

9. מזרוי = למזרוי, למחלתי. בעוד ידי פתואה – בעוד כי חיים וביכלתי לקבל רוב טובך.

ואסעד מעדני חן כמלך  
וְהִי תִּתְהַלֵּל

15 אָשָׁר יֹאמֶר : הַוְהָ אֶרְץ לְשָׁלוֹן !  
בְּמַנְלָה לְגָדִי יְרָם וַיַּגְדֵל

וְמַשְׁלָג וְנִקְרָח חַשְׁמָר פָּמָם  
וְעַבְרִים בְּעִשְׂרָה בְּזִצְוֹן

20 מִתְצָא אַוִיבִי וְחוֹשֶׁה עַזְמִתִי  
תְּקַנְאָ צָר בְּחַצְרָה בֵּית אֶל וְקוֹדוֹשָׁ

נְבִיא תְּשִׁיבִי לְשִׁמְמָחָ אַבְלִים

יב

## חדש שבת

(יוסף – מול דלאי)

שְׁבָט עַבְטָ וְהַעַז עַל נִשְׁיאָיו  
וְהַפְּסָם עַמְּשָׁבְטִיו בְּאַמְרִים  
וְקַרְחָו בְּפִתְמִים שְׁם בְּאוּרִים  
בְּקַרְוּ לְבָב אֲנֹשׁ וְכָאָב בְּצִירִים  
וְלֹאָתָר בְּלָא אִיש בְּבִיתו נָח וְשָׁקֶט  
5 וּבִידִי הַצְבִּיות מְרַחְשָׁת  
וְכָל מְתַחְתָה לְפָת וְאוּרִים

— 14. הִיִּתְיַי כִּמֶּה, כָּאֵחֶד מִן הַגָּאֹוְלִים שָׁאַן עַלְיוֹ מְרוֹת וְשַׁלְטָן וְבְכָחוֹ לְתֵת פְּקוֹדוֹת  
לְכָל, אֲפִילוּ לְצֹוֹת עַל הַשְּׁלָג שִׁתְבְּטָל וַיַּהַפֵּךְ לְעַפְרָב בְּכָדי לְגַרְשָׁן אֶת הַקּוֹרֶן מַבְנֵי הָאָדָם. — אֲשֶׁר  
הָוּא אֲהָוב לְכָל וּמְקוֹשֶׁת בְּדָגֵי אַהֲבָה, דָּבָרִים לֵג, כְּד : וְלֹאָשָׁר אָמַר בָּרוּךְ מַבְנִים אֲשֶׁר יִרְצַח  
אֲחֵיָה.

17. תְּדֻקָּר – בְּקָוָר, לשון נופלת על לשון.

18. כִּים, בְּכַתְבֵּה-הִיד, כְּגָן (?) תְּחִינְתִּי לְפִי רַמְּיָהוּ וְג – ג, מְב : קָוְלָם כִּים יִהְמָה.

19. זָם עַשְׂרָת בְּטַבְתָּה נִשְׁמָר גָם אֶצְל הַקּוֹרָאִים בְּאַתָּה יוֹם, וְנִקְרָא אַצְלָם „זָם הַעַשְׂרִירִי“.

21. אֲבִילָם, אַין הַכְּרָה לְחַשּׁוֹב שְׁמַשּׁוֹר מַתְכּוֹן בְּוֹתָה לְהַקּוֹרָאִים הַיּוֹדָעִים בְּכָנוֹוי „אֲבִילִים“  
(„אֲבִילִ צִוְּן“). בְּכָל הַדְּיוֹאָן שָׁלוֹר לא מַצְאָתִי „הַפְּרָד“ מִכּוֹן בֵּין יִהּוּדִים וְקָרָאִים כַּשְׁהָא מַתְפֵלָל  
עַל הַפְּדוֹת וְהַמְּאֹולָת.

1. עַבְטָ, לשון ולא יעבטון או רוחותם (יואל, ב, ז), כלומר פרץ פרץ בשורות הטבע  
בהתנגדותו לנשיים ועננים, גרש את הגשם ויריד שג וקורו ; צצריםם, כמו אחד משבטים  
כגען (בראשית י, י' וע'ו), כלומר, כגען שהה ליפוי מושג המשורר מכיה בכעס ובאכזריות.

2. וְקַרְחָה, לפי המשקל צריך לנתק וקרחו (ק' ו/or קמוֹצָות) אלא שדרכו של המשורר  
שלא לשנות את נוכחות הכתוב ; באורוים, בתבטים חמימים.

5. לְפָת וְאוּרִים, מילים ארמיות, כינויים למיני מאכלים ירקות. ראה ספר מילים לאסטרוב.

טו  
חדש תשרי

אֲעוֹרֶר שְׁמֻחוֹת	לְזָכְרֵי וּכְפָרִי	קְתַשְׁרֵי לְעָבֵרִי
לְהַסִּיר אֲנָתּוֹת	מְפֹזֵר בְּקָרְבָו	שְׁמֻחוֹת בְּרָבוֹ
בְּפִי שֶׁם וְשִׁיחּוֹת	אֲשֶׁר נִיב וּמֶלֶת	תְּחִילָה תְּהִילָה
וּבוּ נִם בְּפִיחוֹת	הַלָּא שֶׁם קָדוֹשִׁי	וּנוֹסֵף וּנוֹשֵׁף
וּבֵין שְׁתִּבְשֹׁחוֹת	דָּרוֹזִים מִפְאָרִים	לְמִתְּאֵר אֲסּוֹרִים
וַיְפֹתֵת שְׁפָחוֹת	מִבְּשָׁמֶן גְּנָדִים	חַבִּית יָין מָאָרִים
וּנוֹפֵל בְּשִׁיחּוֹת	וְעַרְכָו לְגָנְדִים	וְרֹאֶה בְּגָנְדִים
מְלָאוֹת שְׁמֻחוֹת	וְצָלָמָה בְּצָדִים	שְׁמַחָה בְּרוֹלִים
וְשִׁיחּוֹת שְׁבָחוֹת	וְרוּוֹעֹת דְּבָקוֹת	וְעַמְשָׁקִים נְשִׁיקּוֹת
בְּסִם מְרֻחָחוֹת	וְאוֹכְלִים לְשָׁדִים	וְאוֹר לִיהוּדִים
וְלְהַשְׁקִיט צְחוֹות	וְצָוֹפִים לְצָוִפִים	וְאוֹכְלִים אַלְפִים
	קְיֻחָה בְּלָשָׁנָם	לְרוּוֹת יְעָפִים
	מִתְּקִהָה חַטָּאתָם	חַסְלָח בְּחַטָּם
	בְּמַגְלָלָם אֲשֶׁרֶת רַאשֵׁר פְּרוּדִים	וְיִהִי דֵין לְרוּעִי

אחרי ה-„פתייה“ שבשיר הקודם המחבר עבר לפרש ר' עיינו הפירוש ומטרכו.

1-2. מצריך = ערבי. הגרי = טורקי. נקרי = סתום בלתייהודי. כפרי = בן ההמון הנגס. הגמור אוisha הבדל בין כפרי ובין בן „עיר גודלה“ ואינו זה מן הנגע שהמשורר הקראי החזיק בספרינוגרפיה זו. לכוון יש נתיה פנימית לשיחות ולקלות דעתך בכדי להפיג צערם. 3-5. האלהים בחשdon חנן אותו בקשרו הדיבור ובבנייה (איוב לא, לו) ושם בקרבונו חושש גמור, ואנו חפסים כמו שר ופה. דורותים = חפסים. ולכן אנו מפארים למתריר אסורים, ככלומר לאלהים שהתריר לנו לחבר שירים אסורים.

6. יפות שפחות, ראה לעיל שיר יג, שורה 8.

7. העלמה רואה את החושך כנדם ונופל = מחמת שכנות. — שיחות, לשון בורות ושיחות.

8. עמוס ה, ו : השותים במורקי יין.

10. צופים לצופים = לנעל.

11. את כל זה עושים היהודים רק בדמיונם, כשהם שוקעים בשינה מתוקה ולכן אין בכך שום עון וחטאותיהם תהinya נשלחות ונדהות.

12. לרועם, כינוי לאלהים.

## יד

## (פתחה שניה)

ויסוף המשורר, לבות האדם לעורר, עם דברי שיר ומורה, להסיר ועם וערכה, ולהרבות צהלה ושמחה, להיות לנפש רוחה:

וְעַזְׁדָּקִים וְדָבְרֵי מִתְּחִילָה	קְיֻחָת רָבוֹ לְמִלְחָקָה תּוֹךְ יְדִידִים
וְנִדְרָפָה בְּלִבּוֹת נְחַמְדִים	וְנִדְרָפָה בְּלִבּוֹת נְחַמְדִים
וְאַשְׁבָּחָ רִישׁ וְנִוּסָוּ גְּדוּדִים	וְאַשְׁבָּחָ רִישׁ וְנִוּסָוּ גְּדוּדִים
וְרִיחָם טָוב בְּרִית גְּדוּדִים	וְרִיחָם טָוב בְּרִית גְּדוּדִים
לְשָׁכָל גְּנָהָבִים רַב לְדוֹדִים	לְשָׁכָל גְּנָהָבִים רַב לְדוֹדִים
בְּעֵת יָאָכֵל פָּרִי עַצְם מְגַדִּים	בְּעֵת יָאָכֵל פָּרִי עַצְם מְגַדִּים
וּבְיוּגִים וּטְלִילִים חֲמוּדִים	וּבְיוּגִים וּטְלִילִים חֲמוּדִים
וְמַעְרָם וְקָרִים וְכָבְדִים	וְמַעְרָם וְקָרִים וְכָבְדִים
בְּחוֹתָה לְפָנָה לְשָׁנִי גְּדוּדִים	בְּחוֹתָה לְפָנָה לְשָׁנִי גְּדוּדִים
וְמַרְבּוֹ יְפָנָה לְשָׁנִי גְּדוּדִים	וְמַרְבּוֹ יְפָנָה לְשָׁנִי גְּדוּדִים
וְלֹא יְלַעֲגֵן דָּבְרִי תּוֹךְ יְהוּדִים	וְלֹא יְלַעֲגֵן דָּבְרִי תּוֹךְ יְהוּדִים
וְלֹיְגָלִים אֲשֶׁרֶת רַאשֵׁר פְּרוּדִים	וְלֹיְגָלִים אֲשֶׁרֶת רַאשֵׁר פְּרוּדִים

בשירו זה המשורר מדבר בגויליב על מטרת שיריו, לגרש את העצבות מבנייה האדים ולגרום בידוח-הדרעת בין הקאל. דברי היליצנות והמתallows שלו ערוכים ל„שני הגודדים“, וליגזון השומן הרע הכנסת לחיהם. והוא פונה לקוראים היהודים בבקשת שלמות שוררי ליצנותם ל��ותם מ„ורים“, ככלומר מקורות בלתייהודיים, אל יתרה אף בו ולא ילעיגו על דבריו.

2. נחמדים = אנשים טובים וישראלים מתייחסים בגדרם ובבוזו לשירה מעין זו.

3. גודדים = דאגות וחלאות.

5. גנאהבים מאר (רב) לדודים = לדודים.

7. בין זוגים = רודפי זמה ובין טיללים, אנשי הכל ורעות רוח. חמורים, מוסף לחכמים.

8. דברי „חרפה“ המובאים בשיריו נעשים לחובבים מפני תלאות הומן.

9. כאן = לאן. בכחאי „לכאן ולכאן“, נגד המשקל. יפנה, בלשון זכה, כמו כמה

משוררים עברים מהתקופה ההיא לא היה אפנודופולו מודיק בלשון זכר ונקבה.

11. שהוא. ניקרתי כך להכרה המשקל ; אשmeno ראש, לפי המשקל המלא ראש מיותרת.

לרווחת האורים  
ושיאו מגירים  
וארון עם שררים  
בשלאראש המורים  
גואלים לאסורים  
תישר נהדרים

למחסה ולמסטור  
ונעם או עברה  
ואקער לפני אה  
עם עלה אתם  
במנול הקשת  
בנו נד מקרשת  
להוציאו גם קשות  
ודרך לפני שר  
לועלמי עד הישר ועקב בשער

בעת ימטר מטאור  
וקרח הנורא  
ואשב עם בז אה  
ויצחק עם רחתם  
לזהzia גם קשות  
להוציאו גם קשות  
להוציאו גם קשות  
ולעקב בשער

יהי צור לי כל תור  
בין אשמה אה  
ומלקה אליהם!  
ויצחק עם רחתם  
לזהzia גם קשות  
להוציאו גם קשות  
להוציאו גם קשות  
ולעקב בשער

## חדש טבת

ואשר שר Shir בעוגבים ומנים  
אני אסיר ואני כל יוגדים  
שנת הרכבה למוסדר בנינים  
בעיר לך וחוינו בו סגנים

בטבת אדרישה מחול וחותפים  
דאוני לב אשמה ועצב  
שנים בו יציאתי לאור יום  
וואייב בעשרי בו הלא בא

3. כל תור = תמיד : האורים, כולם ישובי בני האדם, עמוקים (ראה מלון בז'יווה).  
וביירושלמי זה כמו למן התבואה (אסטרוב). בז'יווה מביא夷יעחו כה, יד : על כן באורים כבודו  
ה, ומוסיף : המפרשים החדשניים מגדיהם : בהרים, באים.

4. מגירים, לשון שופך והמטר.

5. לפני את = תנור. בן אה = קרוב משפחה. אשמה אה = לשון האח האח, קריאה  
של שמחה. שרים = קחל מומרים.

6. בשורה זו המשורר מביע בלשון חיה ויידוד ואלגוריה את אופן "מלחתו" עם  
ה"עליה" : ויזחק, לשון חזוק והוללות ; רחם = בתולה (שופטים ה, ל : רחם רחמים בראש  
גבר) ; נשיא ראש המורים רמו לעטרה, במובן יורת כתף.

7. שיורר הבית הוא : להוציא את שבט גד מושחת הגלוות ולבנות את האסורים  
(ישראל) לגואלים.

8. בשער = שירי הניגול הכתובים וחוקוקים של ייטרו בחסוך, ולפני המחבר רוח  
הפסוק : יחוּקָל כב : ותוסף אל תזונגה ותרא אנשי מחקה על הקיר צלמי כשורדים חוקוקים  
בשנה. — ועקב —夷יעחו מה ד : שם, מה, ב : אני לפני אלך והדורים אישר. בשורה זו  
נכלה מטעם "התנצלות" מצד המשורר על היידונו החורי.

3. למוסדר בנינים = בריאות העולם. המשורר נולד בשני לחדר טבת. והשוואה לה עלייל

שיר יא שורה 4.

## טו

## חדש מרחשון

במרחשון פוי צורי אחלה  
לשנגו את ספיתי ושותפי  
וואת ורוי בברך צור ואטה  
וואות למינקליו שעשה וינדריל  
ולחם חום ונפת צוף וקליל  
ונין מקיליל ולבן עם רקיקים  
ויאלשים את אכנית חן בצלע  
ויאוסיך כוס בין לבן ואסק  
ויצמחה אגלה גם לשוכה  
10 ואשמה בה ברן לא יעריך לו  
וארס עקרב אסיר ורושא  
וישלח את משייחני לקבץ

להורייד מי נרכות על ובויל  
לנרות חטרי נצרי יבול  
מאד דשן ושמן רב להפליא  
אויע עם שיר אסלאל עד לאאל  
ולחם חום ונפת צוף וקליל  
חלות שמנו וברנ נא ואלי  
ואשכח ביני אדם בכל  
שפתקה להסיר צוק וחלוי  
ומקפתשה אני אכotta בעלי  
שבו או פטרה נום ותלי<sup>ו</sup>  
ואחיה בו וירם אל לדגلى  
פוערין ושבט נפתלי

## י

## חדש כסלו

בכסלו יהה לי למעו צור אליו ירווה ליבולי  
פרי עץ נשלה יימר או אורה שמו כי לי ירדה נטעים גם חוטרים  
?מלאת מחסורים

2. ושותפי, — "ו" כאן בתור תנועה בפני עצמה.

4. עד = לעוד.

6. חלות, לפי המשקל צריך לנתק חלות (ח' בחטףفتح), אבל נמנעת מזה משום שעל  
ידיך ישנה השם לפועל (חלות = התפלל).

9. משליכו כו, כב : אם תכתוש... במקחש... בעלי (כ' בפתח, ע' בחטף סgal, ל'  
בחירק). והשוואה לה שורה 8. בכתב יד הנוסחה "אכotta איי" בסירוס המשקל והפטחי

10. וחיל, ח' בלי חטףفتح, אך צריך לנתק להכרה המשקל.

מונחה אמי ארוח	מלחא לשד שמניא	לחמי גומ יני	5 אעזרוך בשילטני	חלה לשבן
תוק גיר ותוך אורה	רבבה כלפתהי	ייפה ווונמי	אקרא בני ביתוי	בם עלה מה לנוטות
אברה בל' טרח	בש' במ' מותות	בי אפרשה מותות	בש' בשיר מעלות	על שמחות יעלות
תchapש צ'יר מרכח	ימים גומ לילות	ישיר ביטר מועלות	שכט בני יוסף	תפמוד ויתן הוסה
ישע' אמי פרח	טלא לתקומי	טלא לתקומי	10 ותצ'ו רפואתי	יום חום ולקרתי
תשכו אמי יערח	הוואל פאלני	הוואל פאלני	תשוב תרחתני	על יד מישחננו

כ

## חדש אדר

גָדוֹל וְגָדוֹר	יִקְרַב עַיִינִינוּ	נֶהֱדָר בָּמוֹ דָר	אֲדָר בְּחַדְשֵׁינוּ	—
יּוֹם קֹזֵן זְרֻדָה	הַחְלָף לַיּוֹם בְּפֹרֶר	בְּאֲדָר לְהַרְיוֹן	הַחְלָיק אָגֵן בְּפֹרֶר	—
גָּנָן גָּנָדר	הַעֲמִיד אָלָהִים לֵי	בַּי אֹו בְּמֶרְחָבָה	הַפְּלִיא אָלָהִים לֵי	—
שֵׁם הוֹד וְהַרְרָה	הַמִּיתָ לְכָל שׁוֹטָנִי	וְרַשׁ וְהַמָּן	הַכְּפִיל מָאוֹר עַיִן	—
יּוֹם יְד בְּאֲדָר	לְכָן לְאַל נֹרָא	אַקְדִים תְּחִלָה	שִׁירָה מְפֹאָרָה	—
שְׁרִיד לְדָר דָר	שְׁנִית אַהֲרֹןִי	עַל רַב חָסְדִי	בִּי הַשְּׁאָרָנוּ	5

5-8. בלי בושה, בפרהסיא אמי שוטף בתאות-בשרים. המשורר מתכוון כאן לפסקון ביהזקאל ט', כו : ותונני אל בני מצרים שכנים גדיי בשם. ועיין בפירשו של פרופ' ג. ג. טורטשניר על הביטוי "גדלי בשרו" ; הביטוי "בשר כמו מותות" הוא באותו הכיוון.

ט' תמושך = מן הגלות.

6. לדור דר = לדור דורות.

וְבָנו חַיל וְגַם דִּיק סְבִיבָה	וְנִאֵסֶר עַם בָּאָסָר מַעֲרָצִים	5
וְלֹכְן עֲבָרִים בָּו יּוֹם יְצָוֹמָן	וְאַכְל יְעַשֵּׂו מִסְפָּד בְּתָגִים	וְצַוְּרִים יְמַשֵּׁךְ חַסְדוֹ עַלְיָהֶם
לְשָׁלֹג יְגַדֵּר פְּרָץ בְּאוֹנִים	וְלֹא יְקֹו בְּקָנְתוֹ וְצַנִּים	ברוח פיו יְחִים אֶת לְבָבָם
גָּדִי אֲדִיר בְּנַטְעַ נְעָמִים	גָּדִי יְרַבֵּץ וַיְמַד שְׁלָמָמִים	וּבָן אֲשֶׁר יִהְיֶה נֹשָׁע בְּמַנְלָה
וְאוֹיְבִי יְשֻׁרָאֵל אֶשְׁאָלָהִים	בְּקָלָשׁ תְּאַכְלָם וְיִבְנֶה אַרְמוֹנִים	10 גָּדִי עַם דָּוב וּנְמַר עַם שָׂוָרִים

יט

## חדש שבת

בְּשַׁבְט פְּלָאי צָר	אָגִיד בְּלִי קָצָר	בְּיַהְוָא מַהְדָק צָוָר	בְּקוֹר וּבְגַרְבָה
אוֹצְרוֹת בְּפֹר מְלָא	שָׁלָג בְּלִי תְּכָלָה	פֹרֶר בְּלִי עַצְלָה	אוֹצְרוֹת בְּפֹר מְלָא
עַם קוֹר לְאַשְׁהַפְּךָ	סְפִיר וְגַם נְפָךְ	דָמִים הַלְאָ שְׁוֹפָךְ	עַם קוֹר לְאַשְׁהַפְּךָ
לְכָן בְּבֵית חָרֶף	אָשָׁב וְעַד טָרָף	אַבְרָה וְאָוּ טָרָף	לְכָן בְּבֵית חָרֶף

6. זום עשרה בטבת נשמר אצל הרבניים והקראים באותו יום.  
10-11. רמזו לימות המשיח לפי ישעיהו יא, ו. — שלמוניים, נמצא רק פעם בכתוב (שם א, כג) וכיוונו רודפי שוד וכסף, ואפשר שהמשורר התכוון כאן לගולה כמו ביציאת מצרים במנון ואחריו כן יצא ברכוש גדול. לודעתו של מונם כיוונו כאן שלם ושלות וכח בך להתקמת החורו. ארמוניים = ירושלים (לפי תהילים קכט, ז).

3. הקור גורא נהפק לאש בווערת ומוחקמת הקור געשה הכל אדום כדם לזקן וילד (פרח). (יזהאיל כת, יג-יד : ספִיר נְפָךְ ... בָתוֹךְ אַבְנֵי אַשְׁתָּהַלְכָתָה).

4. טורף = אוכל ונזון. ישיש-טורף = זקן וצעיר.

אעוזר בצעינם  
ונשים אֲשֶׁר רצאות  
ואגיל בטע מוצאות  
בערים ובחוץ  
ואשך בלחתון  
ואטעם טעמיון  
בניצן ובצמחיים  
בנרד ובפרחים  
עליל יבל מים  
עלמות עננה שיר  
ידיות לוצר לישיר  
רואהן אשר הקשר  
לגלות ירכים  
10 בטלה ירחם לו  
ובו יגאל חבלו  
וניתר ואת בבלו  
בחרש שם אביך  
להא יהנה חביב  
בכור און פיעץ חיים

כב

## חדש אייר

ונדר בצענאי אֲשֶׁר נחמוני  
בו יעלה עם איש הלא נאמנו  
עמתקעלסים עם תוף וכפער ומלחיל  
על אוח ובשיותים ובם גלבדו  
אייז רק שמחות בו יצורם יודו  
5 סיס שעבז וינט דאנא  
טטרפי צמחו אשר הפרקדו  
מצאו, ועל שוען ופרח דנו

9. לישיר = לסלות רואהן אשר הקשר, השווה לזה לעיל שר, 2, שורה 13 ושם אין  
שמו נזכר.

10. השיעור: וбо יגאל ויתיר חבלו. — ישבר כקרים, ויקרא יא: וכירום יתץ.

3. גלבדו, לשון יתלבדו ולא יתפרקדו, איוב מא, ט.

5. הפרדי, בכתבבהיד: הפרדו.

6. שלומי, דורורים, לשון צפוריים. דורור = חופש. גרו = עלו ועמדו.

ואשמה בימי  
גם יعلת החן  
אשימים לנוּני  
אשתחה ואשפר עם  
10 מהביר במוי דויים  
וקטען בני בנים  
ושלח נביא תשבי

פורים בעסיס  
רמו נום עם מי  
אור שך וקדר  
עם חברה רעים  
בומן ימות חזים  
שבטי ישוּן  
את בנימין  
קבץ פורדים  
או אהיה לאָבי

גפן סמדר  
יופיה אהיה בוחן  
או אוח בקדר  
להיות מסדר  
שים ראש לנאמנים  
להיות מהדר  
פאר וגדר

כא

## חדש ניסן

בנין בשיר ומירה  
ונאל אַסְרֵי עם  
והרבבה שפטיהם  
והציאו יוסף  
5 בתרור זה אני אשמה  
אשר עיר ואיש ברא  
במושגים ואות נעם  
וישונאים באפ' ועם  
מאל צר נשייא ווים  
ואת מהמודים  
השימים בוגל עיים  
ושלח ביד חושף  
בזחוב ורב כסף  
בוחר בטע מוצאות  
ונאהה להאל נורא  
וארץ ושמיים  
ושונאים באפ' ועם  
השלם בכל פלים  
להזקה לחהריב למארים

8. לפניippi היילה חשק וקידר האור, מליצה רגילה בשירת ספרד.

9. אוח קדר, יהודי כמו הגרי.

10. בכדי שייהו דגמים מוכנים ומסודרים במספר רב לימות התגים.

1—2. יציאת מצרים היא למשורר זכר למעשה בראשית. צר = הצר. נשיא גוים

= פרעה.

3. עים, כך נגידתי התאם ולצלול החרונו.

5. בתרור זה = בשירי (לשון תורה וסיס) אני שמה כшибוא הנמן (בתוך תורה) ירוש  
במהירות כעוף (תורה, לשון יהדות) להחריב את מצרים. — לשון נופלת על לשון.

ומחייבים לפתח מחבריו  
אשֶׁר הוֹצִיאָךְ מִכּוֹר וְשַׁרְיוֹ  
וְלֹא טָטוֹחַ חֲמִינִים וְאַשְׁרֵי  
לְעוֹלָם לְאָסְלָחַ חָטָא וְאַיְרֵי  
אַשְׁר שְׁבַת אֱלֹהִים מִיכְזָרֵי  
וַיִּמְים תְּאִירֵךְ וְשָׂנוֹת לְדוּרֵי  
אַשְׁר צָלָמוּ בְּצָלָמוּ לְאַגּוּרֵי  
וְלֹא תָשָׂא בְּגָנְרֵי בְּיָהִירֵי  
לְמִשְׁפָט גָּר וְפָט עַל אָחָשְׁעָרֵי  
וּבֵית רָע וְכָלִיל הַגְּזָרֵי  
וּוּלְמָם וְהָנוֹת מִסְתָּרֵי  
וּבְשָׁנִי חִמְשָׁה מִעְבָּרֵי  
בְּפֶה אֶל פָּה נְיוֹתָם מִבְּחִירֵי  
וְאוֹפְשִׁיבֵל תְּצִלָּח בְּאָמְרֵי  
אַשְׁר הַעֲדֵיךְ עַד רְאֵמֵי וְתוּרֵי  
וְלֹא גְּבִישׁ וְלֹא רְאֵמוֹת יְקָרֵי  
בְּמַנֵּן אַרְבָּע שָׁוֹרְשִׁי יְקָרֵי  
וּרוּעַ לְנִשְׂיא תּוֹמִים וְאוֹרֵי

5. לְגַנְפֵשׁ הֵם מַשְׁבִּים אֶל מְלוֹנָה  
שְׁמֵי אֲהַיהֲ שְׁמָר לְעַבְדֵד בְּעַוְדָךְ  
וְלֹא יְהִי לְךָ אֶל זָר לְפָנֵי  
שְׁמֵי לְפָנָא חֶדֶל לְךָ מִשְׁוֹא בְּיִ  
וּכְרֵ שְׁבַת בְּלֵב טָהֹר לְקַדְשֵׁ  
10 וְאָבֵן מִכְבֵּד עַד וְתִמְתֵּה  
וְלֹא תְּרָצֵחַ גְּנִיקִי כַּפְאָךְ יְרָא אֶל  
וְלֹא תְּנָאֵר נְשִׁי רְעִים וְאַחֲםִים  
וְלֹא תְּعַנֵּה לְנָעֵיד שְׂוָא לְהַתּוֹת  
וְלֹא תְּחַמֵּד לְתַהְפָּאָרָת אֲנָשִׁים  
15 וְשָׂוֹר וְחַמְוֹר הַנּוֹכְרִים  
בְּלָוֹת חַד בְּתוּבִים נְתַמְשָׁה  
גַּתְוִינִים עַל יְדֵי מִשְׁהָ נְבָיאָו  
רְצֹן קָנֵךְ עִשְׂה לְשִׁמְרָר דְּבָרֵי  
אַיִלָת אַהֲבָה מִי יְדַמֵּה לְךָ  
20 אַשְׁר לֹא יְעַרְזֶךְ בְּם פְּטָהָת כּוֹשׁ  
וְהַמִּצְוָה וְחַק תּוֹרָה וְמִשְׁפָט  
בְּמַנְלֵל תְּהַאֲוִים פָּנֵן לְלוֹי

5. אל מלונה = אל גופה. התורה מחייבת את הנפש והגוף.
6. בעודך = כל זמן שאותה חין.
7. חמנים = עבודה זרה ; ח' בחטף פתח להכרה המשקל.
8. אסלוח, בליקוי המשקל, האל"פ במקומות תנועה דורש כאן יתרה.
9. ושנות = שנים, ימים ושנים.
10. גוריו = כאליים.
11. מה פירוש "הគוכרים", ומnen לו לאפנדופולו שرك על מין זה של בהמות חל האיסור ?
12. אילת אהבה, כינוי לתורה ולפעמים לשראל. — ראמאי, רמז לכיסא הכבוד ; ותוורי = תורה זהב. על ידי נתינת התורה לישראל ניתן להם האלהים את הקישוטים הגדולים ביותר.
13. מזויה, חק, תורה, משפט = במניין ארבע יסודות = יסוד עולם.

חַמְדָה לִי עַלְלָה שָׁחָ: שְׁחִי נָא אַצְלִי,  
שְׁגִיא בְּשָׂר אַכְלִי וְוִיטָעָם טַעֲמוֹ  
10 שְׁמַחְיִ בְּמוֹ בְּלָה בְּתוֹדָה וְחַד  
שְׁמַעְזָן בְּמַנְלֵל שָׂוָר תְּשִׁמְחָן וְהַדּוֹךְ  
וְשְׁלִיחָ מִשְׁתְּחַנוּ לְעַמִּי יְגַאל

## כג חדש סיון

צָאֵי אָז לְהַתּוֹת אֶל דְּבָרֵי  
בְּסִיןְ לְקָרְבָּתְּ חַטָּן, אַבְּדִיךְ,  
אֲשֶׁר הַמָּה יִסּוּד מוֹסֵד לְמִצּוֹת  
וְהַמָּעֵשְׁ בְּעַשְׂרֵה הַסְּפִירֹת  
מַאַד צְדָקוֹ וּמִתְקָוָן מִדְבָּשְׁ צָוָה

7. ראו איך הצלפים נהנות ומתעלמות על העצים ומצפפות לנו...ם בגאות גליה  
וביהירותו.

8. חמד = בחור חמד.

9. שגיא, בכתב היד : שגיא, בלי אל"פ, והוספה לפני הכתוב שגיא כה (איוב לו, כב).  
בשר, כך ניקותי להכרה המשקל. ופירוש המלים הוא כנראה כמו "גדלי בשר" (יחוקאל טו, כו). והשווה להזה לעיל Shir יט שורות 5-8. — אשר מדור (את המן), לפי שמות טה, יח :  
וימודו בעמר.

10. כהמ, כמו צפור הדורו. הדلت בלתי-מחזרה. אחרי "בתוֹרָה" חסרות שתי תנועות להפסד המשקל והמובן.

11. נعبدנו, כלומרה, את השונאים שבני ישראל עבדום להם.

השיר מיסוד על עשרה הדברות.

2. כארבעה יסודות, כDOI להעיר כאן על טעותו של אברם דאנון במאמריו "על  
תעודות לתולדות הקראים בטורקיה האירופאית" בבעון האנגלי, סדר חדש, ברוך כי, עמור  
189 מהימים למשורר שלנו לבב בן אליו אפנדופולו ספר בשם "ארבעה יסודות", מכיוון  
שהעublicה שהמשורר משתמש כאן בשם הרוי עלילה להטעות את הקורא. על טעותו זו  
של אברם דאנון העיר הד"ר מיכאל וילנסקי במאמריו Karaitica 2007 רביעון ברוך ליה (1944)  
עורךם 117-120 ועל יוד כתבה היד "ארבעה יסודות" שמצא בספריה של בית המורש לבניהם  
בסינטני, והוכיח בזיהויות שלמה שהיא למעלה מכל ספק שהמחבר הוא לא אפנדופולו כי אם  
הקראי הייעש שמחה יצחק לו זקן שחי במאה ה"ה".

3. עשר הספרות, ביטוי "אסטרוגנומי" שהמחבר משתמש בו בכמה משיריו בה"ריוואן".

בָּאוּ צָרִים תֹּוךְ מַקְדֵּשׁ אֶל  
נִם בְּעִשְׂרָה בּוֹ בּוּכִים אֶל  
מֶלֶךְ שָׁרֶן כְּשֻׁמְיאָל  
שִׁיר אוֹ זָמְרָה לְבָכּוֹת יְזָאָל  
עַד בָּוָא בְּנֵי הָדוֹד אֲיַשׁ גּוֹאָל  
יּוֹם שְׁמַתָּה יוֹם גִּיל מְהֻלָּל אֶל  
בְּכָמוֹ כְּמֻלָּל אֲרִיה אֶל  
יְהִיָּה אוֹ שׁוֹפְטָל כָּל שְׁוֹלָל  
עַמוֹּעַן מֶלֶךְ אָוּרִיאָל

כו

## חדש אלול

וּכְנָחָר וְאַמְפַתָּה  
בְּאַלְלוֹל אֲדָרְשָׁה סָלִים  
בְּחַפּוֹן בְּלִי נִמְתָּה  
וְאַשְׁבִּימָה בְּנוּשָׁפִי יּוֹם  
לְבָתְגַּפְן וּפּוֹרְתָה  
וְאַשְׁפּוֹלָה מְשֻׁמְתָּה

4. בוכים אל, אל לשון כח וחוק, כאמור לעיל שיר י' שורה 7 הקראים מתאבלים באב פעםם, לא ביום התשיעי אלא ביום השבעי והעשירי.
5. ישעיהו ה, א: בקרן בן שמן, שיש שחובשים קרן בן שמן לכינוי לירושלים, אבל אפנדופולו רואה בזוה כינוי לביתה המקודש.
6. אל = יתגבר באל, לשון כת.
10. בית עת = חזון הגואלה. שולל = שונא ישראל.
11. עמו = ישראל או יהיר בעין מלאך אוריאל.

נִפְלוּ עֲבָרִים בְּמִכְמֹרִים  
יּוֹם שְׁבָעָה בּוֹ עֲבָרִים צָמִים  
5 גָּרוּ בּוֹ שְׁמַן בְּסִמְרָה  
לְכָנָכְלָן וְרָעָם יְרָחִיק  
שְׁמַתָּה אוֹ גִּיל יְרָחִיק מַטָּה  
אוֹ יּוֹם רָעָה יְהִיָּה לְהָם  
שְׁבָט יְשָׁבָר יְתָגָבָר  
10 גָּם שָׁרָיְדָע בִּינָת עַת  
יְהִיָּה אוֹ שׁוֹפְטָל כָּל שְׁוֹלָל  
יּוֹם הוֹא שָׁם יְהִיָּה אַתָּה

כד

## חדש תמוז

---/---/  
פְּמוֹ אֲהִי בּוֹכָה וְאַשְׁבָח גַּיל  
אֲקָרָא מְקוֹנָת לְקֹוֹן לִי  
צָר לִי מָאֵד הַצָּר וְהַרְעָלִי  
אֲצָוָם בְּתִשְׁעָה בּוֹ וְאַבְכָה מַר  
5 אֲרָחִיק צָבָתָת מַן וְכָל עֲדִי,  
לְקָם חַמְדוֹת אֲרָחִיק מַטָּי  
אַל צָר יְשׁוּעָתִי אֲשָׁוע  
אוֹלִי יְסָלָח אֶל וְיוֹשָׁע  
גַּם אֶת יְהֹוָה-מַכְפֵּר מַצִּיל  
10 בְּלִבָּ אֲשֶׁר הַגִּיד יְגֹוֹתָה מַמָּ  
גַּם יְתַעַדְנָה נִפְשָׁוֹתָה גַּן

כה

## חדש אב

---/---/  
אֲבָחָדָשׁ מַר לְאָב וְלִבָּן  
בְּטַל קָרְבָּן מִנְתָּחָת נִסְךָ

3. צָר = הצורר.

4. בחשעה בו, ולא ביו"ז בתומו. ראה לעיל הערכה לשיר ה' שורה 5.

6. עיריה, של החומה = ירושלים. אכן, לפי מדרש תנומא, פרשה ויחי, לפסוק אוסרי לגפן עיריה, עיריה כינוי לירושלים האבל המשורר הקראי בודאי שלא הוכחנו לה.

8. יסללה, בליקוי המשקל, הי"ד דורש כאן יחד במקום הנעה.

9. גוֹרָא = מכפיר גורא.

10. המשורר מעיד על עצמו שהוא מדבר על היגנות והתלאות ברגש תם = בamat ובחטמים, וכן יוכה לשמייה בשמות יהודה.

## פִּירּוֹשִׁים וְהָאֲרוֹת בְּמִשְׁנָה וּבְתַלְמוֹד

מְאַת

### אֶבְרָהָם וּוַיִּס

הָעֲרוֹת לְבָרְכּוֹת פַּרְקָ' ו' \*)

"מְוֹצִיא... הַמּוֹצִיא לְחַם מִן הָאָרֶץ"  
"שָׁבְרָא מָאוֹר... בּוֹרָא מָאוֹרִי הָאָש"  
"פִּסְתָּא"

א'

ל"ח א'. ת"ר מה הוא אומר המוציא לחם מן הארץ רבי נחמי אמר מוציא לחם מן הארץ, בכ"מ ובד"ס שם: ת"ר על הפת הוא אומר וכו'. lagi' זו לבריתא אופי של מקור עצמאי. אבל לගירסתנו לה כאלו אופי של מקבילה המשנתנו: שעל הפת הוא אומר וכו'. אולם מזה לכל היוטר, שלפני בריתא זו עדיין מקור, שבו רק: חוץ מז הפת. מ"מ אין מכאן להסיק כלום על משנתנו אנו. במשנת הירוש' אמנים: חוץ מז הפת הוא אומר המוציא, אבל בסוגית(\*) הירוש' קלפנינו: שעל הפת הוא אומר וכו', ובמשנה שם השמטה המעתק מז פת לפת.

ב'

אמר רבא(\*) במוֹצִיא כ"ע לא פְּלִיגִי דָּפִיק נִשְׁמֻעַ דְּכַתִּיב אֶל מוֹצִיאם מִמְצִירִים כִּי פְּלִיגִי בְּהַמּוֹצִיא רַבְנָן סְבָרִי הַמּוֹצִיא דָּפִיק(\*) מִשְׁמֻעַ דְּכַתִּיב הַמּוֹצִיא ג' מִים מִצּוֹר הַחֲלִמִישׁ וּרְבִי נָחָמִיה סְבָר<sup>a</sup>(\*) הַמּוֹצִיא דָּמְפִיק(\*) מִשְׁמֻעַ שנאמר ה' י"ז חורב ברך הקודם מעמי' וּלְרָגְלֵי טִיב הָעֲרוֹת וּמְהוֹתוֹן הַוּסְפִתִי אֶת הַשֵּׁם הַרְאָשׁוֹן וְגַם כָּמָה שָׁמוֹת פְּרִקִים בְּפֶגַים.

(1) שם ה' י"א (ו' א') וה' י"ב (ו' סע"ב).

(2) ביחסו תנאים ואמוראים של רבינו יהודה ברבי קלונימוס משפירא הוצאת הרוב י. ל. הכהן פישמן בראש ערך זвид א': ר' ר' ר' ע"ז הלין הערכה 13.

(3) ד"ס ויחוסי תוויא שם: נמי דאפיק.

(3) בילוקט וארא רמו קע"ו: סבר כתיב המוציא, והשאר: דמפיק משמע שנאמר המוציא, ליתא. אבל בתהלים שם רמו תחת"ב קלפנינו.

(4) יתו"א שם: דמפיקא.

וְאַשְׁפּוֹן בְּעֵצִי מִתְחָת	5 וְאַסְטוּ מִן הַאֲגָתִי
וְאַכְהָבָה עַלְיִ תַּחַת	וְאַפְּלִיל יַעֲלָת הַמַּן
וְאַשְׁנָה בָּה עַלְיִ אַנְתָּה	וְאַשְׁמָה בָּה בָּמוֹ חַמֵּן
וְאַפְּלִיל בְּתוֹךְ פְּתָחָת	וְאַכְוֹת בְּעַלְיִ מִכְתָּש
וְלֹא אַרְאָ לְשָׁרֶפֶת	וְלֹא אִישָׁן בְּכָל לִילָה
וְיוֹנָמִי בְּכֻבּוֹרָתָה	וְבָקָר אָוֹר אַנְיִ קַמְתִי
וְשִׁים רַמְזָן בְּקַלְחָתָה	וּמְלַאֲתִי עֲנָבִים סֶל
וּבְאַתִּי עִיר מְשׁוֹלָחָת	וּרְכַּבְתִּי עַלְיִ סָוסִי
וְאַל פְּשָׁבָח לְנַשְּׁפָחָת	בְּנִי תִּשְׁמֹר לְמִצְוָתִי
גְּנִיה דּוֹרֶשׁ בְּוֹרָתָה	לְבַת צְפָן וְכָנָן גְּבָן
חַלְהָ לְדַרְוָשׁ וְגַתְתָּה	15 פְּנִי צְרוּרִי וּמְעוֹזִי
לְהַמְשִׁיכָו לְבּוֹרֶשׁ שְׁחָתָה	זְבוּלָן מָאָרִי טוֹרָה
וּמְאוֹבֵב לְבַל יִתְחָת	בְּתוּלָתוֹ תְּאָרֵשׁ לוֹ
בְּשִׁ פְּרִים וְשָׁהָ מְגַמָּת	וְשִׁירְתִּי תָּהִי נָא לִי
בְּשֹׂנְרָר שִׁיר וְתְשַׁבָּחָת	גְּסָכִים, גְּסָמִים יְהִי סָפִרי

5. בעצי תחת = תחת העצים.

8. ואכות בעלי מכתש, באותו המובן שלעיל בשיר ט'ו שורה 9. ואפילו, כלומר, את העילן. פחת, לשון בור, בכיוון חשור.

9. בלילה כל הלילה בתהנוגים עם בת גפן, בחופש גמור, בלילה מלפני משה, אפילו לא מנוי שר ושליט. והנה באור הבקר צביתי (בתהנגן — ה'ין) ברוחה וכמעט שאינה היה בא לידי סופו וחולף החלום.

11—12. העיר היהת מרחק רב (משלחת) והסלים והקלחת של הי' היו מלאים ענבים ורמוניים, לא יכולתי להשתמש בחומריו והותרכתי לרוכב על סוס במרירות לביתי כדי לשמה על היין. 13—14. לנשכחת, כלומר, בתהנגן = יין לבן ישן ומשומר כשהוא נמצא בכוס של זכוכית הוא "וּוֹרָה". — נשכחת, נמצא רק פעם בתהנגן ולבפני המשורר רוח כאן הפסוק בישעיהו כב, טו : ונשכחת צור ... כשירת הזונה.

15—16. חלה, בחתך פת"ח, להכרה המשקל ; התפלל לה' שיקח את זבולון (כnestת ישראל) מהארץ הטרוף (שונאי ישואל) והמשיכו (את הארץ) לבור שחת. קחת = את ה'ין.

17. בחולתו = מול בחוליה של חדש אלול.

**מדוע הלשון:** שהוציא לחם מן הארץ, לית מאן ذכר שמייה<sup>10</sup>). הרי "دلשubar בעינן", ולשון זה ודאי לשעבר משמעו, ובו אין גם שם עירוב אותיות. ועוד, הרי דוקא לשון זה קרוב יותר לשון הפסוק<sup>11</sup> : להוציא לחם מן הארץ.

יעתה כל הדיעין שבבדרי רבא, כל עניין דבריו הוא זה, ש"מושcia" לכ"ע משמעו עבר וב"מושcia" מחלוקת חכמים ור"ג, לחכמים אף המוציא משמעו עבר ולר"ג משמעו עתיד. אבל דא עקא, שכל הבדיקה דקוויקת זו שבין המוציא ובין מוציא היא נגד כל חוקי הלשון. שני הביטויים הם ביןוני הפעיל. וכל היותר מוקם להכניסם לצד שם תואר<sup>12</sup>). אולם אין בשום אופן להכניס אחד לצד עבר ושני לצד עתיד.

ג'

אף להלן ניב סע"ב בביברור הפלוגתא: בש"א שברא מאור האש ובה"א בורא מאורי האש, מעין הסבר כותה זול<sup>13</sup>:

אמר רבא י"ז בברא<sup>14</sup>) כי לפ' דברא משמע כי פליגי בבורא ב"ש סברי בורא דעתיך למכרא משמע וביה סברוי בורא נמי דברא משמע מתייב רב יוסוף יוצר אור ובורא חזשך יוצר הרים ובורא רוח<sup>15</sup>) בורא השמים ונוטיהם אלא א"ר יוסוף בברא ובורא כי לפ' דברא משמע<sup>16</sup>) כי פליגי במאור ומואורי זב"ש סברי חדא נהורה אילא בנורא וביה סברוי טובא נהורי אילא בנורא תנ"ה אמרו להם ביה לב"ש הרבה מאורות יש באור.

(10) בבר פט"ו אמנים כבר גי' כואת, ע' ביר תיאודור-אלבעק שם. אבל היא איננה באלה בחשבון, ע' בהערות המו"ל שם. ועי' להלן העערה 12.

(11) סבראו זו כבר בתוס' הנ"ל כתירוץ לקושית היירושלמי: מעתה המן הארץ שלא לערב בראשיתאות. אבל בתחום ד"ה והלכתא נימוק הגינוי: אבל במקום שא"א בגון בלחםמן... לא חשו וכוי, וברא"ש סס"י י"ד: ואע"ג לדחמם מן הארץ לחם שאין כן נoston של ברכות וכוכ. וברא"ש סס"י י"ד: ואע"ג לדחם מן הארץ מעורב הוא התם א"א לחן לשון אחר לפי שהוא לשון המקרא להוציא לחם מן הארץ. וכן, ברא"ש כבר צירוף התוס' והרש"א. ועי' להלן העערה 17 והערה 27 וע"י העערה 31.

(12) החכמה מנוח כבר עמד על הקושי, ע"ש. אבל קושיותיו אלימות מתירוציו, כי אין כאן בשום אופן להכניס לצד הבדיקה בנוגע לתומן. ד"א הוא ג'כ' משקה כבר מודיע אין אומרים שהוציא.

(13) ביחסוי ת"ו"א ובפר"ח המובא שם: רבבה. ועי' בהערות המו"ל את ז'.

(14) גי' ד"ס ופר"ח להלן בפניהם.

(15) בכ"ם ליתא פסוק זה, ובפר"ח רק פסוק זה בלבד. ובד"ס רק שני הפסוקים האחרונים. ונראה שמעיקרא גירסאות שונות. בגין אחת פסוק זה ובגין שנייה פסוק אחר. ולפנינו כבר צירוף גירסאות.

(16) דברא משמע ליתא בכ"ם. וכן ליתא בד"ס ופר"ח.

המושcia<sup>17</sup>) אתחם מתחות סבלות מצרים ורבנן ההוא<sup>18</sup>) הכי קאמור להו קב"ה כד מפיקנה לכלו יב) עבדינה לכלו מלטה כי היכי דידערתו<sup>19</sup> בדאנא הוא דאפייקת יתכו ממצרים דכתיב וידעתם כי אני ה' אלהיכם המוציא.

העתקי את כל הסוגיא בצורתה ובஹיתה כי היא יכולה מוקשה:  
לפי המקובל בדברי רבא ה"פ: במוציא כ"ע לפ' דאפייק משמען, היינו "מושcia" כבר והוא ודאי ברכה הגונה דלשubar בעינן שהרי כבר הוציא הלחם הזה מן הארץ שהוא בא ליהנות הימנו). כי פליגי... ור"ג סבר המוציא דמפיק משמען, היינו "שעתיד"<sup>20</sup> להוציא דכתיב המוציא אתכם וכשנאמר פסוק זה למשה עדין לא יצא והמושcia לך מים עדין היה מוציא כל ימי היוותם במדבר".  
אייברא בדברי רבא בהכרה הסבר לפולגותת רבנן ור"ג. ולפי"ז בדבריו לא רק שאין בהם הסבר אלא בהם עוד קשיים משליהם.

כש"מושcia" כ"ע לפ' "והוא ודאי ברכה הגונה", עצם הפלוגתא היא רק בהמושcia, שרבנן סברי אף המוציא משמעו לשעבר ור"ג סובר "שעתיד להוציא משמע", היה צריך להיות לשון הבריתיא: רבי נחמה אומר מוציא וחכ"א אף המוציא. שהרי במוציא כ"ע לפ' דרכחה מעלייה היא.

עוד, סוס': "והלכתא"<sup>21</sup> המוציא לחם מן הארץ דקייל' קרבען דאמר דאפייק משמע. הנמק: דקייל' קרבען וכו', הוא מאוחר<sup>22</sup>). ושיטת בעליו אמן דוגמתית אבל בירורה. לפניו פלוגתת חכמים ור"ג. והלכה חכמים, ותו לא מידי, אבל בתוס' שם<sup>23</sup> כבר: ואע"פ דבמושcia כ"ע לפ' דאפייק משמע ובירושלמי<sup>24</sup>) מפרש טעמא כדי שלא לערב האותיות כגון העולם מוציא וכו'. ובכך, הטעם להלכתא המוציא איננו רק דוגמתה "דקיל' קרבען", אלא נימוקה עמה, כדי שלא לערב האותיות<sup>25</sup>. כשהטעם החכמים כדי שלא לערב האותיות, בהכרה שמטעם זה הם חולקים על "מושcia". בזה מתבאר אמן מודיע אין לפניו און לפניו בפלוגתא הלשון: אף המוציא אבל לפ"ז מה פירוש דברי רבא: במוציא כ"ע לפ', הרי חולקים וחולקים, אחרת מה טעמא דרבנן. ועוד, העיקר חסר מן הספר, ובמקומו עניין שאינו מובן כלל<sup>26</sup>:

44) ליתא בכ"ם, שם עוד כמה ש"ק, אבל בעיקר בפנינו.

45) בד"ס אותן תי' במקום כל זה: לכלו ידיעתו לי דאנא וכו'.

5) לשון רשי"ז שם.

6) להלן רע"ב.

7) ע להלן ע"י העערה 41.

8) שם רע"ב ד"ה והלכתא.

9) על הגלילון: בירושלמי ב"צ, אבל ה"וינו" לא מעלה ולא מורד. ולירושלמי

עאמו ע"י להלן בפניהם.

סוגיא זו כמו שהיא לפניינו אף היא צריכא לפני ולפניהם. כבר הלשון: בברא כ"ע ל"פ דברא ממשמע, קשה. לשון זה אומר, שבברא כ"ה מודים וכל המחלוקת היא בברוא, ומלה זו משנתנו: בש"א שברא... ובה"א בורא. שב"ה חולקים על לשון שברא<sup>(2)</sup>.

הנה עוד דברי רב יוסף: בברא ובורא כ"ע ל"פ וכיו' כי פלייגי במאור ומואר. כל הצעת דברים זו אומרת, שבברא ובורא אין כלל מחלוקת. הינו או שניהם סוברים או שניהם סוברים בורא. אלא הם חולקים במאור ומואר. ובכן, בחלק ראשון דחיתת שיטה, האומרת שחולקים בשברא ובורא, ובמקרה שיטה חדשה, שחולקים במאור ומואר. אולם במשנתנו מפורש כבר שחולקים במאור ומואר, ומה הוא חידושו של רב יוסף. אכן פה עדין רק שאלת משנה אינה צריכה, ומקום עוד להגין, שעצם החידוש שלו הוא ההסבר: דב"ש סברי חדא נהורא וכו', אעפ"י שהסביר זה כבר מפורש בבריתא אבל לא כן הדחיה: בברא ובורא כ"ע ל"פ וכו'. דחיה זו היא נגד המשנה שלנו. הרי במשנה מפורש חולקים בברא ובורא: בש"א שברא... ובה"א בורא.

## ד'

יתר על כן, בסוגית הירוש' רק בירור הפלוגתא: שברא — בורא; על דעתהון דב"ש אשר ברא פרי הגפן על דעתהון דב"ה בורא פרי הגפן יון מתחדש בכל שנה ושנה האש אינו מתחדש בכל שנה האש והכלאים אעפ"י שלא נבראו מושחת ימי בראשית אבל עלו במחשבה וכו'.

סוגית הירוש' ברווחה: לכוארת שהפלוגתא היא יסודית. הינו שב"ש סוברים לשער בעינן וב"ה סוברים הוות בעינן, לפ"ז: על דעתהון דב"ש אשר ברא פה"ג על דעתהון דב"ה בורא פה"ג<sup>(3)</sup>. על זה כתירוץ: יין... שעטה, הינו הפלוגתא איננה יסודית. ורק באש בש"ח חולקים, וטעם, כי האש אינו מתחדש בכל שעטה. לכן בברכת האש לכוון לאותה הבריאה החוד פעמייה.

## ה'

אחכ"ז דברי רב יוסף: בברא ובורא כ"ע ל"פ וכיו', הם איפה בכלל דחדה סתומה. ובאמת התלבט בהם כבר הר"ח המובה ביחסו תויא<sup>(4)</sup> וזה:

(17) אף כאן בஹ"ד בברא רק: ואית הויל ול"פ בלשון ברא אמאי אמר בורא ויל' לדשן קרא עדיף.

(18) ע"ע בפרשבי הירוש'.

(19) בערך הנ"ל.

"פי" ר"ח אמר רבה כ"ע במאור ומואר לא פלייגי דמאורי מברכינן אל כי פלייגי בברא ובורא ב"ש סברי ברא לשון עבר הוא ואנן הци מיבעהו לנו לברכוי להקב"ה דברא הדין נהורה דלקמן וב"ה סברי אין ודאי הכל מיבעהו לנו לברכוי מיהו ברא ובורא לשון עבר הוא מתיב רב יוסף כי הנה יוצר הרוים ובורא רוחך כך הוא אומנתו של הקב"ה שככל זמן הוא יוצר הרוין במעי אשה ובורא רוחך בקרבו<sup>(5)</sup> אלמא לאו לשון עבר דוקא אלא אמר רב יוסף בברא ובורא כ"ע ל"פ דברא לחוד ובורא לחוד ובורא טפי עדיף לברכוי וכן נמי בורא פרי הגפן וכן נמי המוציא לחם מן הארץ שכך הוא אומנתו של הקב"ה לעשות בכל זמן כי פלייגי במאור ומואר ב"ש סברי נהורה חדא הוא דאית ליה לנורה וב"ה סברי טובא נהורי אית ליה נהור דגחלים ונהורא דשלחתת דכמה גוננים והכי סלקא שמעתה דברוא כ"ע ל"פ דאית קראי דברא דברא דברא ממשמע".

בפרק"ה אמנים פרפהזה ותוספת ביאור, אבל בולט ג"כ שלפנינו גי' אחרת.

## ו'

והנה עוד גי' ד"ס אות ס' וו"ל: אמר רבא במאור ומואר כ"ע לא פלייגי כי פלייגי בברא ובורא ב"ש סברי ברא ממשמע בורא דעתיך לمبرי מדברי משמע וב"ה סברי בורא נמי דברא מתקיף לה רב יוסף אלא מעטה דכתיב כי הנה יוצר הרוים ובורא רוח וכתיב בורא שםים ונטיהם ה"ן דעתיך לمبرי אלא א"ר יוסף בברא ובורא כ"ע לא פלייגי<sup>(6)</sup> כי פלייגי במאור ומואר וכו'.

## ז'

שתי גירסאות אלו כמו שהיא לפניינו הן אמנים קרובות אבל לא שות. מחד גיסא בשתייהן בדברי רבא: במאור ומואר כ"ע לא פלייגי, אבל מאידך גיסא בגין ד"ס מפורש בדברי רבא: ב"ש סברי... בורא דעתיך לمبرי ממשמע, ובדברי

(20) בהערה המועל שם אות ט"ז: כנראה שORTH מפרש יוצר הרוים — יוצר הרוין, והוא פי' חדש, וכו'. אבל בחגיגה ה' ב' איתא: רבבי אילא הוה סליק בדורא דבי רביה בר שילא שמעיה לינוקה דוהוה קא קרי כי הנה יוצר הרוים ובורא רוח ומגיד לאדם מה שישחו, אמר עבד שרכו מגיד לו מה שייחו תקנה יש לו, אמר רב אפיקו שיחה יתרה שבין איש לאשתו מגידים לו לאדם בשעת מיתה. בפרק"ח על האתר רק: כי הנה... שיחתו אמר רב אפיקו וכו', וכמעט גוראה שכאן המקור לפירוש הר"ח: הרוים — הרוין, ומשמעותו שגן במהר"ש"א שם: יוצר הרוים ובורא רוח הם כוללים הגוף והנפשה הגוף נוצר באמצעותו של עולם מהר הבית והנשמה נבראה מרוח ה' וכו'. כשambilאים עוזו בחשבון שצורת העורק להריון הוא בעורק: הנה או פירוש הר"ח כמעט מפורש כאן. ובאמת רק על יסוד פירוש זה לדרכי רב אחיה בפסוק.

(21) בכ"ג כאן כבר: דברא משמע.

רב יוסף: ה"ג דעתך לamberi. לעומת זאת בפרק כל עניין "עתיד" לית מאן דבר שמייה כלל וכלל, ובמקרה רך בדברי ר' י: אלמא לאו לשון עבר דוקא. וכן בפרק"ח ובגיא" ד"ס גם שיטות שונות. שיטת ג'י" ד"ס עליה בקנה אחד עם סוגינו אנו"). אף בה אליבא דברא, שכ"ע סברי בעין לעבר, וב"ש וב"ה חולקים בבורא, לב"ש בורא משמעו עתיד ולב"ה גם בורא משמעו עבר. ורב יוסף מוכיח מן הפסוק שבורא לא משמע עתיד (23), וקשה לב"ש. מות מסקנתו: בברא ובורא כ"ע לא פלייגי וכו'. לא כן שיטת הר' י:

דברי הר' י: אלמא לאו לשון עבר דוקא, מוכח ששיתתו היא שאelibaa דברא לכ"ע צרכיהם לשון עבר דוקא. וב"ש וב"ה חולקים, אם בורא משמעו עבר דוקא או לא. לב"ה "ברא ובורא לשון עבר הוא". ולב"ש בורא איננו עבר, והוא לא מיידי. אבל אף ב"ש אינם אומרים שמשמעו עתיד. על זה קושית רב יוסף והוחתחו מן הפסוק שבורא "לאו לשון עבר דוקא". וקשה לבית הלל (ולא ללב"ש). מכאן מסקנת ר' י, שב"ש וב"ה אינם חולקים כלל במשמעות הלשון בורא, אלא בש"א שברא, מפני שרק שברא משמעו עבר דוקא וב"ה אין צורך בעבר דוקא ובורא בהווה "טפי עדיף לברורו... שכך הוא אומנתו של הקב"ה לעשות בכל זמן": כי פלייגי במאור וכו'.

מכל זה, שלפני ר' י בערך ג' כו: אמר רבה במאור ומארוי כ"ע לא פלייגי כי פלייגי בברא ובורא ב"ש סברי ברא דברא משמע וב"ה סברי בורא נמי דברא משמע מתיב רב יוסף כי הנה יוצר הרים ובורא רוח אלא א"ר יוסף בברא ובורא כ"ע לא פלייגי כי פלייגי במאור ומארוי וכו'. קרוב יותר למילוי ג'י" ד"ס יסודה בגיא" הר' י. הינו אף לפוי בעלי ג'י" ד"ס מעיקרא רך ג'י" ר' י והם פירושה כשיטת הסוגיא שלפניו. ומכאן הגיא הנוכחית שבד"ס.

איך שהיא בגיא" ד"ס מלבד הקשיים שבסוגינו עוד קושי נוסף, והוא הלשון: במאור ומארוי כ"ע לא פלייגי, שבדברי ר' י. שהרי במשמעותו מפוזר חולקים במאור ומארוי.

אכן אף בפרק"ח בדברי ר' י: במאור ומארוי כ"ע לא פלייגי, והר' י עבר על זה בשתייה כאילו לא היו הדברים מעולם. אתמהה. זאת ועוד אהרת. מכל מה

(22) מותו אספקלריה זו צודק הרבה בעל ד"ס בהערתו שם: ג'י דוחקה וארכוה היא ולמאי איצטראיך לאדכורי ברא כל דלא אפלגי בהא ולשון הרופס עירק. ולהנוג טענות המועל שם: והנה אנחנו רואים כי כן הייתה לפני לפני רבענו חנגןאל.

(23) ע"ע רשי שם ד"ה בורא.

שלפנינו, גם לפני הר' י רק הלשון: בברא ובורא כ"ע לא פלייגי כי פלייגי במאור ומארוי. ולשון זה אומר בהחלה, שבברא ובורא אין מחולקת כלל אלא כל המחלוקת היא במאור ומארוי: בברא ובורא כ"ע לא פלייגי דברא לחוד ובורא לחוד ובורא טפי עדיף וכו' וכו' .

### ח'

אכן מכל הגירסאות שלפנינו נראה שככל הבעייה, שבה נושאים ונונאים רבה ורב יוסף, היא שאלת בירור נוסח המשנה. ודברי רבה ורב יוסף הם פשוטים ממשמעם: רבה אמר במאור ומארוי לא פלייגי כי אם בברא ובורא, ורב יוסף אמר בברא ובורא לא פלייגי כי אם במאור ומארוי.

בידם שתי נוסחות: א') בש"א שברא מארוי האש וב"ה א' בורא מארוי האש. ב) בש"א בורא מארוי האש וב"ה א' בורא מארוי האש.

רבה רוצה לדוחות את הנוסח: מארוי — מארוי, ולקבל בעיקר את הנוסח: שברא — בורא, כמו שפורש בגיא" ר' י ו' ד"ס: אמר רבה במאור ומארוי כ"ע לא פלייגי כי פלייגי בברא ובורא. הינו הנוסח העיקרי הווה: שברא — בורא, ולא: מארוי — מארוי. ועכט המחלוקת היא, שלב"ש עבר דוקא בעין, כי עצם בריאת האש היא חד פעמית וכבר עברה. וכדיitia בירוש': האש איננו מתחדש בכל יום. לכן לב"ש רק הלשון "שברא": ב"ש סברי ברא דברא משמע, הינו רק ברא שמעו עבר דוקא. לעומת זאת סבירים ב"ה שאומר בורא כלשון ברכות الرجل בהווה ולא שברא. וכשבאש צורך בעבר כי בריאתה כבר עברה, הרי בורא גם שמעו עבר, ואית לתרתי גם עבר וגם לשון ברכות الرجل כבורא פה"א ובורא פה"ג: וב"ה סברי בורא נמי דברא משמען, לפיכך אין שום סבה לשנות כאן את הלשון הרגיל.

על זה קושית ר' יוסף, הרי בפסוק גם על בריאת חד פעמית, כהרים רוחה וכיוצא בה, הלשון בורא בהוה וקשה ללב"ש. והיות אין בפולוגטא: שברא — בורא, מקום לנמק את עדמת ב"ש, מעידף ר' יוסף את הנוסח: מארוי — מארוי, על הנוסח: שברא — בורא. כדאיתא בהדייא בדבריו לכל הגירסאות גם יתד: בברא ובורא כ"ע לא פלייגי כי פלייגי במאור ומארוי וכו' .

כדי עוד לציין, שמדובר גיסא המחלוקת מארוי מוכחת מן הבריתא: תנ"ה אמרו להם ב"ה לב"ש וכו'. ובריתא זו רק בבלאי. ומайдך גיסא בסוגית תירוש' רק ברור המחלוקת ברא ובורא. כמעט הירושם, שהנוסח: שברא—BORAH תוא"י, והנוסח: מארוי — מארוי, הוא בבלאי.

אולם בכל אופן נצטרכו אח"כ שטי הנוסחאות. גם בבלאי וגם במשנה שבירושי' כבר שתי המחלקות גם יחד, לרגלי זה השיטות השונות כשייטת הר"ח ושיטת סוגיתנו. ומכאן ג"כ הגירסאות השונות.

ט'

איך שיתיחסו לכל סוגית נ"ב ב' מ"מ אף לגירסתנו אנו בה רק שההו בורא בוגוד לעבר בראש מעמדו עתיד. וכמה רוחה היא הבחנה זו מסוגיתנו אנו המכניתה מוציאה והמושגיא לידר הבחנה כזו. אכן לסוגית מוציא — המושגיא עוד מקבילה בירושי' ויל' שם ה"א (י' א):

רבי אבא אמר רב ושמואל תוריהו אמרין ירך שלוק אומר עליו שהכל נהיה בדברו רבי זעירא בשם שמואל הראשי לפתח ששלקן אם בעינינו חן אומר עלייה בורא פרי האדמה (א) שח зан חוץ מן הפת שעלה הפת הוא אומד המושגיא לחם מן יוסי ומונתניא אמרה (ב) כו' חוץ מן הפת שעלה הפת הוא שאר כל הדברים אף על הארץ ופת לאו שחזקה היא לא מיר אלא חוץ מן הפת הוא שאר כל הדברים אף על פי שישוחקין בעינינו חן ... (ג) רבי יעקב בר אחא אמר א-וילגין רב נחמן (ד) ורבנן רב נחמן אמר המושגיא לחם מן הארץ (ז) ורבנן אמר מושגיא לחם מן הארץ אתיא אילין פלוגותא Cainon פלוגותא לפת רבי חיננא בר יצחק ורבי שמואל בר אמי

(23) ב"פירוש מבעל ספר חרדים" כאן: ולא פלייג אדרוב ושמואל דאמירין שלוק שהכל והחט בירק הנاقل כי וכי והכא להיפך הראשי לפתח אין ודרכן להאכל כי וכי.

(24) בהגתה הגר"א: לא אמרה, אבל עי פ"מ, שם אותו הירוש לגידסתנו אנו.

(25) במאצע פה סוגיא על ברכת שלוקין. עלייה להלן בפניהם.

(26) צ"ל נחימה. והשיטה מוחלפת מזו שבבלאי. התופעה מזוהה ועליה כבר בתוס' יבמות קי"ג ב' ד"ה יצחה.

(27) בבר"ר פטו פ"י ז': הארץ שכביר הוציא לחם מן הארץ ורבנן . . . הארץ שפה עתיד להוציא לחם מן הארץ כי ספת בר הארץ לפת תורי אין אמרו אין פלייג רבי חיננא . . . עתידה להיות רבי ירמיה בריך וקלסיה קרבי נחימה אתמה לאו של לאו לעבר ראשי אוטיות שם גם י"ג: שהוציא, במקומות: מושגיא, אבל זוזה "תקון" ומוכחת, ע"ע מנחת יהודה שם. וכן נראה שההוספה: "שכביר הוציא לחם מן הארץ", "שהזוא עתיד להוציא לחם מן הארץ", הן אך ורק תוספות ביאור הבאות במקומות: אהיא אילין פלוגותא Cainon פלוגותא, שבירוש.

וכן בבר"ר: כר"ג אתמה אלא, במקומות: מה כר"ג, שבירוש.

במודרש תהלים מומור ק"ד פ"י א: להוציא לחם מן הארץ רבי יעקב ב"א ר"ג ורבנן ר"ג ראה לשון שהתקינו הכלמים בברכת המושגיא שהוא מושגיא לחם מן הארץ ורבנן אמריו שהוא עתיד להוציא שאנמר יהיו פסת בר הארץ. אותו הלשון גם בילוקוט שם רמו תחס"ב. בדור שפה ריק תמצית ועיבודו, ותו לא מידי. אבל בהזאת רשב' בעתרות המועל אות מ': הלשון פה משובש וצ"ל כמו שהוא בירושמי וכו'.

لتנחותם יעקב פ"י ז' עי להלן בפניהם.

זה אמר לפת לא פת הייתה וחינה אמר לפת לא פת היא עתידה להיות יהיו פישת בר בארכ' בראש הריס ובוי ירמיה בריך קומי רב' זעירא המושגיא לחם טן הארץ וקלסיה מה כרבי נחימה שלא (א) ג'ערוב ראשיתות מעתה המן הארץ שלא לערוב ראשיתות על דעתיה דבר נחמן הבודא פרי הגפן ועל דעתהו דרבנן בורא פרי הגפן.

במפרשיה הירושי' (ב) ובמקבילות (ב) אמנם שיטות שונות בוגוד לה, אם מושגיא הוא עבר והמושגיא הוא עתיד, או להיפך, מושגיא הינו עתיד והמושגיא הינו עבר. אבל ככלם גם ייחד מחלוקת ר"ג ורבנן היה, אם ברכבת הפת צריכה להיות המכניתה מושגיא והמושגיא לידר הבחנה כזו. אכן לסוגית מושגיא — המושגיא עוד מקבילה בירושי' ויל' שם ה"א (י' א):

י'

ואה ודי ברכבת הגונה היא כי פלייג בהמושגיא דמס אף המושגיא ממשמעו לשעבר ומ"ס לא. אלא המחלוקת היא בוגוד לעצם יסוד הברכה: מ"ס בעינן לשון עבר, כי: לפת לא פת הייתה, ומ"ס צריכים לשון עתיד, כי: לפת לא פת היא עתידה להיות. ובכך, שיטה מפורשת, והיא איפה גם הלכה רוחות, שברכת הפת צריכה להיות בלשון עתיד, איתהה. איפה מצאנו ברכבה בכלל בלשון עתיד, ובפרט ברכבת הנהה כברכת הפת.

כבר בזה יותר מן הזרות, והנה עוד המשך: רבי ירמיה בריך וכו', על המשקנא: על דעתיה דר"ג וכו'. בהמשך איפה שיטה אורתה החולקת על הקודמת. בו עתיד ולפת לית מאן דבר שםיה, וכל הטעם לשון המושגיא הוא: שלא לערב ראשי אוטיות. ובכך, שיטה חדשה לוגרית לוגרית למושגיא הוא: מעתה המן הארץ וכו', והأشكנא איפה כשיתה הקודמת. הינו לעולם חולקים בעבר ובעתיד, והסביר שבספת לשון עתיד בעינן סובך באמת שוגם לשון ברכבת יין צריך להיות בעתיד (ג): על דעתיה דר"ג הבודא וכו'. אולם מדוע גם לשון ברכבת יין בעתיד, חרוי בין אין כבר הטעם של "לפת לא פת עתידה להיות". ועוד, מדווע רק יין ולא גם שאר ברכות הנחננים, האם באמת נקט יין רק כדוגמא ולאמת הדבר גם שאר הברכות בכלל!

אכן, הגם כל זה כבר בהדייא בבר' וכאליו מפורש בהצעת סוגית הירוש:

(27) בಗליון הש"ס: שלא לערב ראשי אותיות ע' בראש בדף ל"ח שם דמשני וכך קרא כתוב המושגיא לחם הארץ. נראה אמן שההערה שיכחה ל"מעתה הארץ" ובמקומות המושגיא צ"ל להוציא, אבל מדווע הרא"ש ולא התמס' שימושו לו מקור.

(28) ע' רש"ס ופ"מ ושם.

(29) ע' בבר' ובש"ט הג'.

(30) ע' חהרשב"א ויתחשי תוי"א שם ורש"ס ופ"מ ושם.

בתנוחה אמנים גם ש"ג וגם עיבוד צורה, אבל פה ושם אותו המקור, ולפני המקור שלנו שם עוד המאמר: יש מקומות וכו', הקשור ענייני במקור שלנו, כי ב\_nrאה ה"פ<sup>(2)</sup>) של מאמר זה: יש מקומות שקורין פט של ליפות פיסטא<sup>(3)</sup> מלשון הפסוק יהיו פט בר הארץ. והכל יחד בא בתנוחה כ\_nrאה מוציא — המוציא. שהרי הטעם השני: שלא לערב ראשי אותיות, הופך, ונשאר לפ"ז רק טעם זה בלבד. ואף רענון זה שלעצמם הוא יותר ממואר: להנחה, שלפנוי בעל התנוחה כבר שני המאמרים ביחד. ובאמת מתאים המאמר: יש מקומות וכו', יותר מפלוגת ר"ג ורבנן לפלוגת לפט. פה ושם פט ולפת, ופה ושם הפסוק פט בר.

(32) אבל ע' עץ יוסף ועה"ש ס"ע לפטא, שם דרך אחרת, אבל אני כתבי הנלע"ד, וע"ע הערת הבא.

(33) לפ"ז נראה שפטה היא לפט אפוא. אכן בעורך ערך פטאת א': ירוש' דפסחים פרק אלו בדברים (פ"ז ה"ה, לג' ג') הדין (לפנינו: ההין) داخل חובץ ובודעתה למיכל (לפנינו: מיכול) קופד ציריך מבערא פיסטא פט לחם מלשון פט בר. ובעה"ש ערך פט ו' מכוניס פטאת ledger פט היינו חתיכת. ואולם גם מלשון היירוש' ברכות פ"ז רה"ב (י' ס"ב) שפטה איננה פרוטת לחם סתם. שם איתא:

תדר פטסי אטה לבבי רב בגין ודאגן אכל פיסטא ולא אנא חכימ מברכא עלייה ואנא אמר בריך דברא הדין פטא נפק אנא ידי חותמי אמר ליה אין.

במקבילה בבלאי מי' ב' אמנים: בנימין רעיא בריך ריפטה ואמר בריך מריה זהאי פיטה א"ר יציא (בכ"מ): אבל גנאי אמר בריך מריה זהאי ריפטה. ריפטה במקום פיטה גם בד"ס שם דהאי יציא (או: ריפטה). במקורה זה נודע לרוב והוא אמר עליו: יציא, ולא יותר. בריך מריה זהאי ריפטה (או: ריפטה). במקורה זה נודע לרוב והוא אמר עליו: ... נפיק אנא אבל מכל הצעה והלשון שבירוש': אתה ... ולא אנא חכימ מברכא עלייה ... דרין וכוכ.

ידי חותמי, שלא בעם הארץ שאנו יודע אפילו ברכת המוציא קיימין. כל לשון זה כולם אומר, שלפנינו ודוק איש היודע פרק ברכות אלא על פיסטא" הוא אינו יודע איך לברך, לפחות הוא מברך: בריך וברא הרין פטא. ופעם הוא בא לפני רב ושל אלם ייזא ידי חותמו, ורב השיבו שהוא יוזא. ובאמת הכל יסודי גם בלשון הברכה עצמה: בירוש': בריך ד ב ר א, לשון ברכה ממש, במקום שבבלאי: בריך מ ר י ה, לשון תם ושאינו יודע לשאול.

אכן אפילו כשהונגע לעצם המעשה נקבל את נוסח הבבלי כעיקר, ואת נוסח היירוש' נפרנס בו, שבאי' חשבו שבודאי לא בעם הארץ שאנו יודע ברכת המוציא קיימין, אין כל זה לא מעלה ולא מוריד. שהרי בעיתנו היא שאלת לשון בירוש', ולא יותר. ומלשון היירוש' שפטה הוא מכך שבוגע לברכות מקום לספקות. ומזה בהכרת שפטה איננה לחם דגן.

אף בירוש' פסים הנויל בעורך אין בהכרת שפטה לחם. אף פט לפתחות אפשר לאכול גם עם חבית' וגם עם קפיז. וכן אפשר לפרש שפטה פט לפתחות גם בירוש' שבפס"ז (י' ד'): קופדה משלים לפסיקת פיטה לא משלהמה לקופדה, וגם בירוש' חנית פט שנאמר יהיו שפטה בירוש' אכל כל צורכייה הוה צבע פיטה בקיטמא, ובכל זה לכל היותר, שפט לפתחות תפש מקום חשוב בשורת המאכלים.

אתיא אילין פלוגותא Cainon פלוגותא לפט וכו', בכל זאת קשה להעלות על הדעת שבירוש' שיטה רחוקה ורחוקה כזו. אולם מהצעת היירוש' לא רק שיטה זו בלבד, אלא ממנה איפה ג'ב, שפלוגת לפט היא כאלו הבסיס לפלוגות מוציא — המוציא. שהרי הטעם השני: שלא לערב ראשי אותיות, הופך, ונשאר לפ"ז רק טעם זה בלבד. ואף רענון זה שלעצמם הוא יותר ממואר.

## י"א

מכל זה שדברים בגו, והדברים בעיקר בקטע: אתיא אילין פלוגותא ... בראש הרים. لكن נῆסה ק"ב לעמוד על טיב סוגית היירוש' ועל שיטתו ביל' קטע זה, ואח"כ נשתדל לפרנס את קטע זה.

כשנגורוס את סוגית היירוש' בדיוג על הקטע: אתיא ... הרים, נראה שה"פ: ר"ז שיבח את ר"י שאמיר המוציא. ע"ז מקשימים: מה כר"ג, ומתרצים: שלא לערב ראשי אותיות. שוב מקשימים מעתה המן הארץ, המקשן בל"ס ידע שא"א להגיד: לחם המן הארץ, והוא משתמש בלשון זה ר"ז כדי להבהיר יותר את קושיתו בצורה הקצרה ביויתר<sup>(3)</sup>. על זה כתירוץ: על דעתיה דר"ג הבוואר פה'ג' ועל דעתיהון דרבנן בורא פה"ג, היינו כשהטעם איננו: שלא לערב ראשי אותיות, אלא איזה טעם שהוא אחר, בהכרח שייחלקו גם בברכות אחרות כגון ב"ג, שר"ג יסביר הבוואר, ורבנן יאמרו בורא. והיות שחולקים רק במוציא המוציא, בהכרח שהטעם הוא אך ורק: שלא לערב ראשי אותיות: (מענה) על דעתיה דר"ג וכו'.

לפי"ז שיטת היירוש' היא פשוטה וברורה. מנוקדת ראות לשון הברכות הרגיל היה צ"ל: מוציא. אלא היה יש כאן בעית עירוב אותיות סבר ר"ג: המוציא, ולא מוציא. והחכמים אינם חוששים מפני איזה טעם שהוא לעירוב אותיות, لكن שיטתם היא: מוציא, ולא המוציא. בשיטה זו אין כלום לא מן הדחוק ולא מן הזורות.

## י"ב

והנה עוד הקטע שידלגו עליו. לקטע זה מקבילה בתנוחה עקב פ"י ז' וז"ל: אמר רב כייא בר יעקב יש מקומות שקורין לפט ליפותוא פיסטא שנאמר יהיו שפט בר הארץ וגוי רב כייא בר פפא ורבי שמואל בר מניא אחד היה אמר הלו הלו הלו לא פט היה והאחד היה אומר לא היה פט אלא עתידה לעשותות פט שנאמר יהיו שפט בר הארץ אימתי אלו ימות המשיח וכו'.

(31) ע"ע לעיל הערת 11.

חגונה יסודית, שלשון הברכה צריך להיות בהוה. ובאמת לשון כל הברכות הוא איפה בהתאם להנחה זו. ונראה שהנחה זו משמשת גם יסוד ובסיס בסוגיות חירות''). שם רק טעם להוספה "הא" לפני מוציאתו לא מידי. והטעם הוא: שלא לעבר ראשיאות. אלא שבסוגיות הירוש' אמן טעם להוספה "הא", אבל אין שם שום טעם מיוחד בעל שיטת מוציא מתנגד כאן להוספה "הא" עיפוי שיש חשש של עירוב ראשיאות. חשש המוסכם ומוקובל'') גם בבלאי וגם בירוש'.

לכן לא נחתיא כנראה מטרת האמת, כשנאמר, שישית רבא יסודה כבר בהנחות הללו, ובה רק כאמור נוסף לשיטת מוציא. אף רבא מקבל בהנחה מוקדמת, שבברכה צריך להיות לשון הפועל בהוה, שהרי זה הוא לשון הברכה הרגיל, וגם רב יוסף בקושיתו עליו בסוגיות שברא — בורא מדגיש יסוד זה, כמו'יך ידוע לו כבר, טעם הוספה "הא" הוא שלא לעבר ראשיאות, כי החשש לעירוב ראשיות מוסכם וידוע. ובעיקר הוא בא רק לסת תשובה על השאלה, אם דמאן דאמר מוציא, הלא פה מקום לחשש של עירוב ראשיות. והצעת דבריו ופירושם הם איפה כזה:

אמר רבא במוציא כי לפ' דאפיק משמען, הינו שמשמעו הוא אפיק''). ר' מודי שצורת ההוה מוציא היא פועל: דכתיב אל מוציאים מוציאים, הרי מוציא כפועל: כי פליני בהמוחזיא רבנן סברוי המוציא נמי דאפיק משמען, רבנן סברוי אף המוציא היא בעיקר הדבר לא שם כי אם פועל: דכתיב המוציא אך מיט מצור החלמייש, שהרי בדברים פ"ח מפסוק י"ד: ורם לבבך ושכחת את ר' אליהך המוציא... המוליך במדבר... אשר אין מים המוציא לך מים מעור החלמייש המאכילך מן במדבר... ובקשר זה המוציא לך מים הוא בודאי בחבורי המוציא והמוליך והמאכילך פועל ולא שם. לכן גם בברכת התפת לרוגלי החשש של עירוב ראשיאות: המוציא, ולא: מוציא. ר' טבר המוציא דומפיים משמען, ובכן, רק דמפיק, ולא כבסוגיות נ"ב ב' הנ"ל: דעתך לمبرין.

(36) ביחסו תואם שם אחריו שמביא פר' ח הנ"ל הוא ממשיך וזהו: ולפר' ח ולירוש' דוורא עדיף מברא וכל זמן משמע מיהו בברכת מוציא לפי תלמוד שנלו דרביה מפרש ודמושיא כ"ע לפ' דאפיק משמען אין סוגיות ר' ח כמשמעותה והכי מיבער לייה למימר במוציא פ"ע ל"ס ומשמע דכל זמן מוציא ולפי הדחק דאפיק משמע שכבר הוציא וכן כל שעשה כל זמן מוציא אבל על העתיד ממש לא משמע. אבל ע"ע להלן בפניהם.

(37) ע' ברכות ט"ו סע"ב וירוש' שם פ"ב ה'ב.

(38) אפיק — הוציא, הינו פועל, ולא יותר, אחרת היה צ"ל: דאפיק, מ"מ מכאן כפער גם הלהא: נמי דאפיק משמע, וע"ע העירה הבא.

## יג

איך שהיא אף בירוש' סוגיא שבה גם לפת ופת וגם פלוגתא. לפני סוגיאנו אנו איתא שם: ר' י"ז בשם שמואל בראשית פתוחות שלקון... שחkon אומר עליו השגה'ב אמר ר' יוסי ומתניתא אמרה... ופת לאו שחוקה היא לא מר אלא חזץ מן הפת הא שאר כל בדברים עיפוי' שחווקין בעינן חן'). הינו על לפת שלוקה לכ"ע בפה'א. אבל בלפת שלוקה וגם שחוקה חולקים. לר' א' אף עליה בפה'א. שחיקה היא אמן שינוי הגורם שינוי ברכה בפתח. אולם רק בפתח בלבד, אבל "שאר כל הדברים בעינן חן". לעומת זאת שיטת שמואל, שחיקה היא שינוי גם בפתח. שחיקת לפת שלוקה שווה לשחיקה בפתח וגורמת שינוי ברכה. לנו: שחkon אומר עלין השגה'ב. ובכן, פה פת ולפת וגם פלוגתא, אם לפת כפת או לא, לנו לו לא מיסתפינה הייתה אפי' אילין פלוגותא... בראש הרים, מוסב על פלוגתת ר' י"ז בשם שמואל ור' י' ולא על פלוגתת ר' י' ורבנן'). אתייא פלוגתת ראשית לשוקים וחווקים כפלוגתת לפת. שמואל המשווה איפה לפת עם פת כאילו בשיטה: לפת לא פג היה. ור' י' כאילו בשיטה: לפת לא פת עתידה להיות, אבל לע"ע לפת לחוד ופת לחוד.

איך שיתיחסו לכל זה מ"מ אינו גראא שבירוש' שיטה האומרת לשון ברכת הפת והיין צריכה להיות בטuida. כמו'יך אין בשום אופן להמשך החל מן: רבי ירמיה בריך וכו', איזה עניין שהוא לבית עבר ועתיד. שם רק הטעם: שלא לעבר ראשיאות, וטעם זה עומדים קיים גם במסקנתא.

## יד

עתה נזהור על הראשונות, על סוגיות הבבלי שלנו: בפרק ח הנ"ל מפורש: ובורא טפי עדיף לברכוי וכון גמי בורא פה'ג וכן גמי המוציא לחים מן הארץ שכח הוא אומנתו של הקב"ה לעשוות בכל זמן. ובכן,

(34) עי ליעיל העירה 223. בנוגע לעצם הדין נראה מכאן שפת יرك בפה'א. וע"ע להלן בפניהם עי' העירה 47. ושם שזאת היא מיעקרא גם שיטת רב בבלאי. בזה מתבלטה יותר מחולקת הבה'ג והרי'ף וש'ם בעינן זה.

(35) עצם התופעה שקטע נמצוא לפה'ג שלא במקומו איננה זורה. כן כבר מעין זה בתוס' י'במות ק"ד סע"א ד"ה מר: והרבבה דברים יש בירושלמי שצורך להפכו. וע"ע לעיל בדברי על סוגיות לא' בחורב ברך י' עמוד 6 ובהערה 19 שם.

את התהווות מצב טקסטי כוה מקום לפרשנים בדריכים שונאים. כי התהווות הטקסטיב של התלמוד היא בכלל רב גוניות. בכל אופן נראה שלפני בעל הבר' כמו שהוא לפניו סוגיאנו כבר בזרותה הנוכחית וכבר הוא הכנס לרובלי זה את פלוגתת רבנן ור' ג' לגור עבר ועתיד, ע' לעיל העירה 27. ומכאן איפה שיטת המפרשים בירוש' ואולי גם זו שבבלאי, וע"ע להלן עי' העירה 40.

הינו אן בעין פועל והמציא בה"א נספת הוא שם<sup>(3)</sup> (כמו השומר, הסופר, וכיוצא בו): שנאמר המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים, כי ז"ל כל הפסוקים בשמות פ"ו מסוק ו': לבן אמר לבני ישראל אני ז' והוציאתי אתכם מתחת סבלות מצרים והצתי אתכם מעבדתם וגאלתי אתכם בזורע נתואה ובשפטים גדולים ולקחתי אתכם לי לעם והיתי לכם לאלהים וידעתם כי אני ד' אלהיכם המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים. בפסוק זה "המציא" הוא איפה באמת יותר שם ותוואר מהוה ופועל. אחריו: אני ד' והוציאתי והצתי וגאלתי ולקחתי, נראת איפה, שווידעתם... סבלות מצרים, הci פירשו: ותדעו שאני אלהיכם ואני המוציא<sup>(4)</sup>. לבן אעפ"י שיש מקום לחשש של עירוב ראשיאות לא: המוציא, כי אם: מוציא, כלשון ברכות הרגיל, פועל והוה: ורבנן ח"ק להו קב"ה כד פמיקנא<sup>(5)</sup> לכו ידעתו לי דאנא הוא דאפייקית יתכן וגוו, הינו פסוקים אלה ה"פ אני ד' והוציאתי וגוו' ואחריו כן תדעו שאני אלהיכם המוציא אתכם. דרך זה באת כל הסוגיא על מקומה בשלום. הוא מיסודה בהנחות ידועות ומוסכמת. וכל בירורה הלשוני יסודו בחוקי הלשון וההגון, בו מתפרק ג"כ לשון סוגיתנו: מפיק, כנוגוד לאפיק, מבלי להזכיר כלל עבר ועתיד ולא כבסוגית נ"ב שלפנינו: עתיד למברא, כנוגוד לדברא, אעפ"י שכנהarah השפיעת גם היא<sup>(6)</sup> על פירושה של סוגיתנו אנו. אולם היא השפיעה אמן על הפירוש אבל הזרה לא נטשטשה, ופה רק בעית שם ופועל בלבד.

ל"ח א'. משתבחין ליה רבנן לרבי זירא את בר רב זביד אחותה דר"ש בר רב זביד, גירסתנו היא גי' הרש"ל וכבר תפסו עליה ריעב"ץ בהגחותינו. בכ"י גירסאות שונות. ונראת שגיגי ד"ס אותן א': לרבי זירא כי רב זביד אבוה דר"ש בר רב זביד, היא עיקר. היא מוכחת גם מיחסוי תוא' עריך זביד הנ"ל. וע"ע ריעב"ץ שם.

המעשה כשלעצמו מוכיר באיזו מידה שהיא שבירוש' הנ"ל: רבי ירמיה בריך קומי ר"ג. ביפ"ע ציין כבר למקבילה זו. אולם ההבדל שבין

88) לפ"ז אויל בלשון היתו"א המובא לעיל הערתה 4: דמפיקא, באמת יותר מפליטת קולמוס, והגי' הראשונית היא: מפיקא.

89) וכן באמת רבינו עובדייה ספורנו בפירושו על האתר: כי בהיותו אלהיכם משגיח עליהם בפרט ו א נ י ה מ ו צ י א ומשתולע עתה להוציאכם אין ספק שאעשה כל מה שאמרתי.

(39) כמו ד"ס לעיל בהערה 4A.

(40) ע"ע לעיל הערתה 35.

הנוטחות הוא כוה שאינו נראה, שפה ושם אותו המעשה בנוסח אחר. קרובה יותר שני מעשים היו והירוש' לחוד והבבלי לחוד.

ל"ח ב'. אשמעין טעמא ואשמעין דהילכתא כרבנן, ובכן "טעמא" לחוד ו"הילכתא כרבנן" לחוד. וכן מפורש ברשי' שם. אבל בכ"י פ': ואמר לו טעמא קמ"ל כרבנן, ע' ד"ס שם אותן ג', ושם עוד גירסאות. וכמעט הרושם שמעיקרא רק ואמר לנו טעמא. על זה אח"כ כבאיור: קמ"ל כרבנן. ומזה ס"ס הגי' שלנו.

ולhilכתא וכו' דק"ל כרבנן דאמרי דאפיק מושמע, בכ"י פ' מפורש,ermen ויל"ב יאורה נספח מאוחר, ע' ד"ס אותן ג'. ונראת שלא היה עדין לפני התוס'<sup>(4)</sup>). ובד"ס שם עוד: ובב"נ ליתא כלל הך והילכתא וכו' וכן ונראת קצר מלשונו חרואה, אבל לשון הרא"ש אינו מוכיחה כלום, ובפרט כשהתוס' כבר גרסו הילכתא.

"ועל הירקות אומר בפה"א"  
"ירקות דומיא דפת"

א'

ועל הירקות אומר וכו': קתני ירקות דומיא דפת מה פת שנשתנה ע"י החור אף ירקות נמי שמשתנה ע"י החור אמר רבניי משמוה דאבי<sup>(5)</sup>) זאת אמרת שליקות מברכין עלייהו בORA פרי האדמה ממאי מדקתני ירקות דומיא דות, הצעת הסוגיא היא איפה פשוטה. מדיקים בסדר המשנה המציעה: ועל הירקות אומר וכו', סמוך לדין פת: שעל הפת הוא אומר וכו'. ודיק זה משמש בסיס לדברי אבי: זאת אמרת שליקות וכו'. אכן לפ"ז הנמק: ממאי... דפת, שאחרי דברי אבי כבר מיותר לगמרי, שהרי אותו הדיק כבר בראש דבריו כביסיס. ובאמת כבר מוקף כל הטיסום: ממאי... דפת, ועל הгалון: ברי"ף וברא"ש ליתא כל זה, וכן ליתא כל סיום זה בד"ס אותן ו'. בתוס' לשון ד"ה הוא מדקתני, הינו שגרסתו, אבל בחחרש"א לשון ד"ה זה הוא: קתני, ולא: מדקתני.

(41) ע' לעיל ע"י הערתה 8.

(42) סתם רבניי הוא אחיו של רב חייא בר אבא ותלמידו של שמואל, ע' ברכות פ"א ב' ובב"ש, סנהדרין ע"ד ב', כתובות כ"א ב' נ' ב' וחולין ע"ז ב', האם מכאן שאין רבניי או שהוא שני אבי. לאבוי ע"ע שבת ט' ב' וונ"ז ב'. אבל ע"ע בד"ס שם. ע"ע פשחים מ"ז סע"ב, יבמות מק"א סע"ב, שבעות לה"א.

אולם דוקא מזה, שלפי הצעת סוגיתנו אין שום מקום לסיום זה, שדברים בגו. היינו שאלוי מעיקרה שתינו נוסחאות: אחת ג'סה את הדיק בראש וככיסיס לדברי אביי, ואחת גרסה אותו בסוף כנmock לדבריו, ולפנינו צירוף שתיה הנוסחאות. איברא בכי"מ גי' אחרית למגמי זול:

## ב'

אמור רב יركות דומייא דפת מה פת שנשתנה עי' האור אף יركות שנשתנו עי' האור אמר רבני משמשה דברי שלקוט מברכין עליו בפה"א ממש מאדי מדקתי יركות דומייא דפת.

בד"ס שם את ה' אמנים: וגוי' מוטעת היא דין זה לשון גمرا ועוד Mai האי דקאמרתו רבנאי.

אולם גם לטעות דרך התהווות משללה, ומניין, כאן טעות זו. העדר שם מחבר מקום לפrens בהשחתת המעתיק, אבל במה לפrens הוספה. ועוד, הרי בכ"ם בהתאם לගירסתו גם בדברי אביי רק: שלקוט מברכין וכו', ולא: זאת אמורת שלקוט וכו', וס"ס גם הפסום: Mai... דפת, שאין איפה לפrensito אלא דרך צירוף של שתי נוסחאות.

והנה עוד "לשון הגمرا והאי דקאמרתו רבנאי". לגי' כי"מ לפנינו פה סוגיא אחרת למגמי, לנירסתנו בראשונה דיק בראשה דריש סמכים, ומדיק זה הידין שלקוט. לעומת זה אומר לגי' כי"מ הענין: אמר רב... עי' האור, סוגיא לעצמה, בה אין דיק בסדר המשנה אלא ביאור והגדלה לדין יركות שנשתנה. ודברי אביי: שלקוט וכו', הם עניין לעצם. עליהם כנmock ומראה מקום הפסום: Mai... דפת. בנmock זה כבר דיק בסדר המשנה מבחינת דריש סמכים.

## ג'

לולי כן, היינו כשבדברים: יركות דומייא דפת מה פת וכו', ביאור לשנה, בהכרח שמחד גיסא במשנת יركות אייזו קושי ושמאידך גיסא בדברים אלה ישוב לקושי זה").

באמת במשנתנו קושי בולט, והוא, שכל הכבא: ועל הירקות אומר בפה"א, היא מיותרת ומשנה שאינה צריכה"). הלא אף יركות הן פירות

(45) כן רמב"ם ברכות פ"ח ה"א: ועל פירות הארץ והירקות וכו'. אולם לאמתה הדבר לשון הרמב"ם יסודו במשנה.

(46) השוה עירובין מע"ב ובנ"ש. ועי' רמב"ם עירובין ה"ח ושם. ע"ע לעיל העירה. 33. ועי' העירה הבאה.

(43) העדר הקושיא איינו אומר כלום.

(44) על יסוד לשון התוס' פ"ד ה"ד: ועל הירקות הוא אומר בפה"א ריב"א ברוך מצחיה האדרמה בדבריה, מקום איפה להנכט לגדר בעית מקורות. אבל הקושי במשנה במקומה עומד.

הארץ, לאחרת איך מברך עליהם בפה"א, ועל פירות הארץ כבר ברישא: ועל פירות הארץ הוא אומר בפה"א חוץ מן הפת וכו'. ובמשנה היה צ"ל: ועל פירות הארץ... חוץ מן הפת שעל הפת הוא אומר המוציא לחם מן הארץ ריב"א על הירקות אומר בורה מיני דשאים. אפילו כשהיא מזוה מקום לספק<sup>(45)</sup> אם ירकות נכללות בפירות הארץ, או היה מהצעה כזו כבר ברור שלת"ק ירקות הן בכלל פירות הארץ וعليון בפה"א.

עתה דברי רב: ירקות דומיא דפת וכו', כביאור לשנה. כביאור לשנה ממשמעם, "ירקות" שבמשנה הן ירקות דומיא דפת. היינו שהצעת המשנה ופירושה הוא איפה כזה: ועל פירות הארץ... חוץמן הפת... לחם מן הארץ [אבל] על ירקות [דומיא דפת], היינו שנשתנו עי' האור כתף על ידי איפה] בפה"א וריב"א [על הירקות בכלל] בורה מיני דשאים.  
על נקלה להכניס את פירוש זה לתוך לשון המשנה, וכן לנכון לפrens את המשנה שאינה צריכה: ועל הירקות הוא אומר בפה"א. יתר על כן, באספקלארייה המציאות דין זה הכרחי והוא קבוע ברכה לעצמו. לפי מושגנו היום פת היינו פת דין ולא יותר. אבל בתיקות התלמוד עשו פת גם מינים הנכללים בפירות מת דגן ותא יותר. כדאיתא בעירובין פ"א א': אמר חייא בר אבינו אמר רב מעירובין הארץ כירקות. כדאיתא בעירובין פ"א א': אמר חייא בר אבינו אמר רב מעירובין בפתח עדשים. אף"י שאין מעירובין בחזרות אלא בפתח<sup>(46)</sup>, מעירובין בפתח עדשים.  
הרוי פת ירקות שאפילו בהלכה כלל בפתח<sup>(47)</sup>.

## ד'

בזה מתחבלמים ביתר שאת דברי רב: ירקות דומיא דפת וכו', כביאור לשנה. דין ירקות הוא הכרחי במשנה, כי בלעדו היה מקום לטעות ולהכניס פת ירקות לצד המוציא: ירקות דומיא דפת וכו', היינו בדיון זה באה המשנה להשמעינו שירקות המתקנות ועשויות כתף גם עליון בפה"א.  
לפי"ז גם דברי רב לחוד ודברי אביי: שלקוט וכו', לחוד. כי בכל אופן שלקוט ופת ירקות לאו בחדא מחייבתנן.

מכל זה ברור, שבכי"מ כאן לא טעות כי אם גירסתה. יתר על כן, לא רק סתם גי' אחרת, אלא נראה גם גי' ראשונית. ונירסתנו אנו יסודה בזה, שבראשונה

(45) כן רמב"ם ברכות פ"ח ה"א: ועל פירות הארץ והירקות וכו'. אולם לאמתה

(46) השוה עירובין מע"ב ובנ"ש. ועי' רמב"ם עירובין ה"ח ושם. ע"ע לעיל העירה. 33. ועי' העירה הבאה.

(47)

ונעכ' לא קאמר ר' יוחנן אלא משום דברינו טעם מצה וליכא, ע' חחרשכ"א  
ותר"י. מזה שה"פ': משום דברינו טעם מצה ובמבושל ע"פ' שלא נימוח ליכא  
כבר טעם מצה. אבל לר"מ רק במboseל ונימוח אול ליה טעם מצה.

### זית כבוש — שליקות

**ירושלמי פ"ו ה"א** (י' א'). רב**י**ochanan נסב זיתא וביריך לפניו ולאחריו והוה רב**י**ochanan בר ווא מסתכל ביה אמר ליה רב**י**ochanan עליהן שהנ"ב א"ר נחמן כי לית לך כל שהוא ממין שבעה טעון ברכה לפניו ולאחריו אית ליה ומה צריכא ליה מפני שגלעינטו ממעתו ולית ליה לר"י שגלעינטו ממעתו מה עבד ליה רב**י**ochanan משום בירייה מלטיה דרב**י**ochanan אמרה שכן אפליו אצל פרידה אחת של ענב או פרידה אחת של רימון שהוא טעון ברכה לפניה ואחריה יין בזמן שהוא כמוות שהוא וכוי שמן זית אומר עליו וכוי רב**י**ochana אמר רב ושמואל<sup>(50)</sup>... רב**י**ochana אמר רב ווא בשם רב**י**ochanan זית כבוש אמר עליו בפה"ע רב**י**ochanan בר יפת בשם עוד ארכח<sup>(51)</sup> אני ראיית את רב**י**ochanan ואמר להו<sup>(52)</sup> א"ר מברכין עליה בפה"א שאכל זית מליח וביריך עליו תחלה סופ' אי אמרת בשלמא שליקות במלתיהם קיימי בתחלה מביך עליו בפה"ע ולבסוף מביך עליו ברכה אחת שהנ"ב א"ר שמואל בר רב יחק מתניתה מסיע לררב<sup>(53)</sup> אבל לא כבושין ולא שלוקין ולא מבושלין אם בעיננו

(50) לכל זה מקבילה בבלאי עצמו, ע' בנש.

(51) ליתא בשבת ע"ד ב' וביצה כ"ח ב', וכן ליתא בד"ס אות י'.

(51) במקום כל זה בבב"ג: וא"ר יוחנן, וע"ע ד"ס אות י' (52) גבעדר כאן והבא כבר לעיל, ע' הערא 25. שם גם המשך: רב**י** יעקב בר אחא אמר אתפלגין וכו'.

(52) מכאן יעד כיוון שלוקו נשנה גם בפסחים פ"ב ס"ה (כ"ט, ג').

(52) בחחרשכ"א: כבוש.

נשmet בטעות<sup>(48)</sup>: אמר רב. לרגלי זה בא אה"ג במקומו בראש דברי רב: קתני, ובראש דברי אבי: זאת אומרת. דרך זה נולדה הגי' שלפנינו, אלא שברבי"ף נשmet כבר מטעם וזה גם הנימוק שאחרי דברי אבי.

### ברכת שליקות

דרש רב חדא משום רבינו ומנו רב שליקות מברכין עליהם בפה"א ורבותינו היורדיין מא"י ומנו עללא ממשימה דברי יוחנן אמר שליקות מברכין עליהן שהנ"ב ואני אומר כל שחצלו בפה"א שלקו שענן"ב וכל שתחלתו בפה"א שלקו שהכל היכי משכחות לה אר"נ בר יצחק משכחות לך בתומי וכורת. ברש"י שם על דברי רב חדא: «ואני אומר, ליישוב דבריהם שאינן חולוקין יש מהן פרי הארץ ויש מהן השכלל». מכאן שיטת חכמי צרפת שתומי וכורת ששלוקן שהנ"ב. אבל לר"ג רב חדא חולק וטמא דעתפה קאמר. לכון שיטת הגאנונים והרי"ף והר"ח, שוגם תומי וכורת ששלקו בפה"א<sup>(49)</sup>. הלשון: ואני אומר, משמע יותר בשיטת רה"ג. לשיטת רשי"ה היה צ"ל איפה: ומור אמר חדא ומור אמר חדא ולא פליגgi. אכן לשיטת רה"ג לשון הקודם: דרש ר"ח משום רבינו... עללא ממשימה דר"י אמר... איננו מדויק די צרכו. מלשון זה איפה שר"ח בשיטת רבינו. אחריה לשיטת רשי"ה מירושן גנ"ל: רב אבא אמר רב ושמואל תרוויזון אמרין ירך שלוק אומר עליו שהנ"ב רב**י** זעירא בשם שמואל ראייש לפנות שלוקן אם בעינן הון בפה"א. וכשאין רוצחים להכנס לגרדר תרי אמראי ואלייבא דshmואל קרוב בייתר «ליישוב דבריהם» בשיטת רב חדא<sup>(50)</sup>.

דרש רב נחמן משום רבינו ומנו שמואל וכוי, ולא היא דכ"ע וכוי, כבר רה"ג המובא בחחרשכ"א אומר שההמשך: ולא היא וכוי, הוא مستמא דגمرا. וע"ע מ"ש על סוגית קורא לעיל ל"ז א' בד"ה ועוד (בחורב בכרך הקודם עמ' 11) ובהערות 32, 33 שם.

(48) העדר הקושיא גורם להשמטה. והשיטות בברכת פת ירך השפיעו את"כ על התהווות הגי', ע' לעיל הערא 34.

(49) ע' תוס ד"ה משכחת ותרוי" ד"ה אפילו ושם ברא"ש שם. וע"ע בפרק"ח המובא באוצר"ג ובשם. וע"ע רמאי"ם ברכות פ"ח ה"ג ובכ"מ שם. לחחרשכ"א ע"ע להלן בפנים.

(50) ע' לעיל הערא 23, וע"ע להלן בפנים.

מעין שלוש אלא אֵי אמרת שלקות לאו  
במלתיהם קימי בשלמה בתחלת מברך  
עליו שהנ"ב אלא לבסוף מאי מברך  
רבי יוחנן יאות לרבי חייא בר ווא או  
רבב"י לא ר'ח בר ווא ועוד מן הדא  
דאנן חמיין רבנן ררבביה עلون  
לאבריתא ונבסין תורמוסין וمبرכין  
שמואל<sup>53</sup>) יrokeות ש אדם יוצא בהן ידי  
חוותו בפסח יצא בהן ובקלח שלחן  
עליהן בפה"א ותורמוסין לאו שלוקין  
אין תימר<sup>54</sup>) שנייא היא שאמרה התורה  
מרורין תורמוסין כיון שלקון בטלה  
מאוי לא שאבי התם דבעינן טעם מרור  
וליכא אמר ליה רבי ירמיה לובי זира  
וית עלידי שדרכו לאכל חי אף על  
פי<sup>55</sup>) שכובש בעינו הוא ירך כיוון  
שלקון נשנה רבי יעקב בר אחא  
שיעוריה אל מי סברת כוית גдол  
בעינו כוית בגיןו והא איכא  
וההוא דאייתו לקימה דרבי יוחנן זית  
גודול היה דاع"ג דشكלה לגרעינותיה  
פש לה שיירוא דתנן זית שאמרו לא  
קטן ולא גдол אלא בגיןו וזהו אגורי  
וא"ר אהבו לא אגורי שמו אלא אברוטי  
שמו וא"ל סמרוסי שמו ולמה נקרא  
שמו אגורי שםנו אגור בתוכו.

אין להטיל ספק בדבר, שבבבלי ובירוש"ן אותו המקור ואותו החומר.  
השאלה היא רק מה הוא היחס שבין סוגיות הbabli ובין זו شبירותו. והנה  
בחחרשב"א לסוגיתנו בד"ה א"ר גב' בר יצחק קבע עולא לששתיתה כרבב"י זול:

(53) כ"מ וד"ס אותן לי לנכון: רב שמואל בר יצחק, והוא ר'ש בר' יצחק בן דורו של ר' זרא וכונראה קשייש ממנוי, ע' כתובות י"ז א.

(54) בראש"ס: אין תימר מהני שניא... מרורים וכיוון شبישלן או שלקון בטלה מרירתן. בדפוס קונשטי ואמש' כלבנינו אלא שם ליתא תורמוסין. בדפוס הרגיל: אין תימר מתני' שנייא, אבל בפסחים ליתא אם בדפוס הרגיל. בק"ע מגה, אבל ע"ע בפ"מ פה ושם. כרואה ושםטה המלה מתני' לרוגלי ר'ת: אין תימ' מת. והבטוי: תורמוסין, בא אוילי מן הגליון, ומייקרא ממתרתו להעיר, שעדיין קושית תורמוסין במקומה עומדת, ובדברי ריברב"ב מתורצת גם היא.

(55) בפסחים ובחרשב"א: אפיקו בכוש.

פי' דקים ליה לרבות נחמן דברי חייא ורבי בנימין פליגי, ור'ז דקה תהה  
חוינו דתהי האיך שני מחלוקת בבב' מדרשא בין ר'ח ובין ר'ב, שלא חשב ר'ב  
למעבד שמעתה פלוגתא בר'ח וכו', מותיב רב שמואל בר' יצחק מלא כבושין  
ולא שלוקין, לר'ח הוא דקה מותיב ולסועה לר'ב דלר'ב כולחו שלקות לאו  
בAMILITYHO קיימי, וכן מצאתה בירוש' בהדייא דגROS התם רבי חייא בשם רבי יוחנן  
וית כבוש... א"ר זעירא מאן ידע משמע מאן רבי יוחנן יאות רבי חייא בר בא ע"כ  
גוי ירושלמי, אלא תמה למה فهو למעבדה פלוגתא ולשותיה לעולא משתבש  
ומדוחה לההיא דרב חסדא אמר כל שתחלתו שהכל שלקו בפה"א וכל שתחלתו  
בפה"א שלקו שהכל, ולפיכך מסתבר לר'ג'ן בר יצחק בלחו דס"ל דפליגי  
ותלי ליה לעולא בשושא, אבל ר'ז דתהי בה ה'ק היכי אפשר דעתו לא שביביק  
אסחדתיה ושמעתה דר'ח ונkitת דרבב"י, אלא ודאי לא פליגי דרב חייא  
בשנשתנה לעוליא וכו' ורבבב"י בדאשטען לזריעותא כתומי וקרתי, ובירוש' גמי'  
איכא מאן דאמר הakin גבי הא דר'ח ורבב"י, דגROS התם רבי יוסי ברבי בון ולא  
פליגי זית ע"י שדרכו לאכל חי אפיקו כבוש בעינו הוא ירך כיוון נשנה  
ונראה דעתות יש בגוי' זה והakin הוא זית ע"י שאין דרכו להאכל חי אפיקו כבוש  
בעינו הוא, וכסבירתי דרב חסדא ממש.

הבאתי את כל דברי הרשב"א כי הם כולם קשים מאד:

### א'

אינו נראה כלל שבידי ר'ג'ן בר יצחק מסורת "דפליגי ותלי ליה לעולא  
בשבושא". וכשאין בידו מסורת, הניחא "דפליגי", כי זה כאילו מפורש בדבirs. האום מניין לי, שררבב"י טועה וועלה קבעה לששתיתה כרבב"י. אדרבא לפניו תרי  
LAGBI זהה, עילא ורבב"י נגד רח'ב"א.  
וזהו. מדבריו, שר'ז מוסב על רח'ב"י וחולק עליון, וזה אי אפשר מפה את  
סדר הזמנים. מכל מה שלפנינו, זהה הוא רבי זира, ולא רב זира.

זאת ועוד אחרת. מה פירוש הדברים: אלא ודאי לא פליגי דר'ח בשנשתנה  
וכו', כמסקנה רבי זира. הלא בדברי ר'ז א'ך ורב שרבב"א הוא בר סמכתא ורבב"י  
איןנו בר סמכתא, הינו שרבב"י טועה. וזאת הוא מוכיחה גם מכח מומנט אשיש' וגם  
מכח הוראת ר'י בטורמסא. בכל סוגיתנו בכלל הבדיקה: דר'ח בשנשתנה וכו', לית  
מאן דבר שמה, ובפרט בדברי רבי זира וכמסקנתו. לויל' ממטרת ר'ז להסתיק  
דא פליגי, מן הנמנע, שמחד גיסא יאריך כל כך בהוכחה, שררבב"י טועה ורבב"א

והנה באמות לביטויים כי ישلك עוד הוראות אחרות, ולא הוראות סתם, אלא הוראות אחרות, שמהוד גיסא אחת היא אנטיתזה של השניה, ומайдך גיסא הולמות הן את בעית הבדיקה הענינית שבטוגיתנו.

### "ח' — ח' כמות שהוא — כמות שהוא בח'"

א') במקות טיז' ב' איתא: אמר רביה ב"ר הונא ריסק תשענה נמלים והביא אחד ח'(<sup>54</sup>) והשלימן לכית וכו. ח' כאן פירושו שלם בגנוד למסוסק. כן כבר מפורש בתוס' שם ד"ה ריסק ובחולין צ"ו רע"ב ד"ה ורב' יהודה ובש"מ(<sup>55</sup>). וכן גם ברמב"ם מאכליות אסורות פ"ב הכה': ריסק נמלות והביא אחת שלמה וכו'.

ב') גודלי נרבותה(<sup>56</sup>) וח'יר אלחנן(<sup>57</sup>) ולפי המנaging(<sup>58</sup>) גם ר"ת מבארים גם בברכות נ"א א':

א"ר זידרא א"ר אבחו וא"ל במתניתא תנא י' דברים נאמרו בכוס של ברכה טעון הדזה ושתיפה ח' ומלא עיטור ועיטוף וכו'. ח' במובן שלם ולא שכורה, ועל הכוון קאי. הרשונים(<sup>59</sup>) אמנים חולקים ומבארים ח' במובן בלתי מוגג אבל כבר בתוס'(<sup>60</sup>) על פירוש גודלי נרבותה: וכן משמע קצר דכל י' דברים הן בכוס ולא בין. והנה עוד המשך הסוגיא שם:

תנא הדזה מבפנים ושתיפה מבחוץ א"ר יוחנן כל המברך על כוס מלא וכו' עיטור رب יהודה מעטרתו בתלמידים רב חסדא מעטר ליה בנטלי א"ר חנן ובחי א"ר ששთ וברכת הארץ עיטוף ר"פ מעטף ויתיב וכו'.

(56) בכ"ם: והביא אחרות. אבל זה הוא טס. דלית נתחלפה בריש. וכן חית ו"יוד" נעהה תיו. אף העדר מלת ח' לדפוס ויניציאה יסודו בהשמטה. ע"ע ד"ס שם אותן כ'.

(57) ע"ע הערא הבאנה.

(58) ע' Tos' ברכות י' ב' ד"ה מודים, שבת ע"ו ב', ד"ה כד', פסחים ק"ה ע"ב ר' שחנן וב"ב צ"ז ע"ב ד"ה ע"ד.

(59) הברה הלכות ברכות פ"ז הט"ו אותן צ'.

(60) הלכות סעודת סי' י"ג, דפוס ורשא ל"א ב': ורבינו יעקב מ"כ כתוב ח' למעוטי כוס שבור כויאתא בב"ק לבני כלים שבתרון זו היא מיתנן ותדע שכן רוב שרה בכוס המ. שתי הוכחות אלו גם בתוס' ב' שם. אולם בתוס' שם וכן גם בתוס' שבת וערובין ופסחים בשם ר'ת שח' הינו מוגג ובלתי מוגג. וכן בשמו בתראי' ובחרשב"א ובש"מ.

(61) ע' רשי' שם, וע' ר"ף ור' שח' באוצרת' ובחරשב"א ושב"מ.

עיקר. ומайдך גיסא לא ירמו אף בדבר קל לעיקר, היינו למסקנה, דמר אמר חדא ומיר אמר חדא ולא פלייגי.

בירוש' אמנים המסקנה: ולא פלייגי וכו'. אבל גם שם: א"ר ב"ר אבין ולא פלייגין וכו', ולא רב' זעירא. ומהו איפה רק זאת בלבד, שמדובר לדוחות גם את שיטת ר"ז על זו של רבבי' וגם את מסקנת סוגית הבהיר, המכבלת שיטה זו כהחלתית, ולקים את רבבי' ורחב'א גם יחד, כי מיר אמר חדא ומיר אמר חדא ולא פלייגי. אבל עמדת סוגיתנו היא בהחלה: דפליגי, וזה בשום פנים להכנס לתוכה הסוגיא כמו שהיא לפניו את השיטה ולא פלייגי. על ארכ' שאין להכנס שיטה זו לתוך דברי ר'ז, שוגם בירוש', שיטתו שרחנ'א עיקר.

### ב'

והנה עוד חזותי של הבדיקה ריבר"א: זית ע"י שדרכו וכו', עם הבדיקה רב חדא בסוגית הבהיר שלפני כן: ואני אומר כל שתחלו בפה"א וכו'.

בדברי ריבר"א כמו שהם לפניו בדוק סברא הפוכה מזו של רב חסדא אלא שהרשב"א מגיה וגופס: שאין דרכו, במקרים: שדרכו, ומעמיד דרך זה את ר'ח ואת ריבר"א בשיטה אחת. אכן הගה היא בכלל פירצה דחוקה, ובפרט של ללשון לא משמעו כן. לויל' כרשב"א היה צ"ל לכה"פ: זית ע"י שאין דרכו לאכל ח' כבוש בעינו הוא, מי: א' פיללו כבוש. ועוד, ס"ס לפניו: זית ע"י שדרכו לאכל ח' אף על פי שכבוש בעינו הוא. ולשון זה איננו אומר, שבשוני זיתים קיימים, היינו זית חי כנוגוד לזית כבוש. לשון זה, שבזית אחד עומדים, היינו זית כבוש נחשב בעינו מפני שאוכלין את הזית הכבוש ח': זית אעפ' שכבוש ע"י שדרכו לאכל ח' בעינו הוא.

### ג'

איברא מזה בהכרת, שאין לביטוי "ח'" פה ההוראה הרגילה, היינו בלתי מבושל או בלתי כבוש<sup>61</sup>א). שהרי הכבוש הוא שנאכל ח'. זאת ועוד אחרת. מזה ג'כ, שאף לביטוי "שלק" כאן ההוראה אחרת, ובכל אופן לא ההוראת בישול באיזו צורה ובאיזה מידה שהיא. כי מ"מ הביטוי ח' הוא האנטיתזה של הביטוי שלק, וכשהי איננו שלילת כבוש הוא איננו גם שלילת בישול, וממילא אין שלקת פירושו בישול ממשיל.

(55) ההוראה זו יסודה בשימוש א', ב', ט'ו: ולא יקח ממך בשור מבושל כי אם ח'.

לפי המקובל המלים: כמוות שהוא, הן איפה רק חוץ המשוגג, וכל המשפט: כמוות שהוא חי, משמעו בלתי מבושל, ותו לא מידי.

א'

## במקבילה בירוש' שם פ"ב ה"ט (מ"א ד') איתא:

אמורי קומי רבוי חייא רובה תני רשבוי כן אוכל תשברתו בכיסף ואכלתם וגוי מה מים לא נשתנו מבריתן אף כל דבר שלא נשתנה מבריתו התיבון הרוי שוטליה ופונקריסין וקובטיות וקליות וחמים שלחן הרי אלו מותרין ניזח כולהו שכן יוכלו להשנות לחזרו לכמות שהיה קליות ומה רבוי יוסי בי רבוי בון בשם רב כל אוכל שהוא נאכל כמוות שהוא בחיה אין בו משום בישול גוים עם הפט<sup>(\*)</sup> יש בו משום בישול גוים.

ובכן, מהותה נאכל עם הפט האנטיתזה לכמות שהוא בחיה, במקום שלפי סוגית הbabeliy אין לנאכל עם הפט שום עניין לכמות שהוא בחיה<sup>(\*)</sup>. זאת ועוד אחרת, מלשון היירוש': יכளין להשנות לחזרו לכמות שהיא, "כמהות שהוא" פירושו מצב טבעי וקדם לתקון האוכל ע"ז צלי וכיוצאה בזיה, היינו "חי" בהוראה המקובלת. לפ"ז נשאר כעיקר האנטיתזה לנאכל עם הפט הביטוי: בחיה<sup>(\*)</sup>, שימושו איפה עצמה.

הgam לכואורה היירוש' לחוד וה babeliy לחוד, בכ"ז כבר מהעמדתם זה מול זה, שפה ושם אותו המקור. אולם כשהלפינו פה שום אותו המקור, איך נתנו מימירת היירוש', המכילה נסחת סורא ונסחת פומבדיתא גם יחד כמיירת איחידה, שתי נסחותו. שהרי נסחת סורא היא בדיקת החלק הראשון של מיירת היירוש', במקום שנסחת פומבדיתא מקבילה לאנטיתזה שבת. או גם להפך, איך נוצרה משתתי הנוסחות שבbabeliy המיירה האיחידה שבירוש', ובפרט שבירוש' ע"ז שם בסה"ט איתא:

חווא מלטא היא, עליה על שלחן מלכים פירושו חשיבות, ע"י ירוש' קידושין רפ"ז וע"ז ס"ח ב', ומקום להכניס לגור חשבות גם את המושג לפט בו את הפט. ובאמת מן הראשונים הגוקטים רק עליה על שלחן מלכים, ע"י רשי, ומahan המוכרים רק אכילה עם פט, ע"י ר"ת אבל ע"ע העטרה הבאה.

(65) הינו הנאכל עם הפט, ובכן, פט ליתא כלל עליה על שלחן מלכים, וע"ע העטרה הקודמת. האם באמת מעיקרא שתי נסחותו, מי החכם וידע.

(66) אף בר"ת פה וגם להלן ליט' סע"ב: בחיה. אולם גם בירושלמי המובא להלן: חי, אלא שם הלשון הוא: חי כמוות שהוא, ולא כמוות שהוא חי.

בחחרשכ"א: גי' קצת ספרים חי אר"ש עד ברכת הארץ ו/or נמי דגרטי מוסף בברכת הארץ. הagi' הראשונה היא גי' הר"ף והר"ח והשנייה היא של רשי' וכי"מ, ונראית שפה מחולקת בין המכמי ספרד וחכמי צרפת<sup>(2)</sup>). אולם איך שהיא מ"מ מכאן לכואורה סייטה לראשונים החולקים על גדולי נרבותה.

אכן בד"ס שם עוד גי' הב"ג ווז"ל: ... בנטלי א"ר שש בברכת הארץ,ogi' כי פ' זוזל: בנטלי רב בהו<sup>(3)</sup> א"ר שש בברכת הארץ. איך שיתיחסו<sup>(4)</sup> לבעית הגי' כאן מ"מ לפניו גי' שאינה גורסת חי' כלו, והכל שייך לעיטור, ומילא אזולא לה כל הסעיטה.

ברם לפ"ז איתא לאגי' זו בירור לכל אחד מן הדברים שבמקור היסודי: הדחפה, שטיפה, וכו', מלבד לדבר השלישי: חי, אטמהה. אכן אף לgi' האומרת שדברי ר"ש הם בירור לע"ז קשה. בירורו כל הדברים הם על הסדר שבמקור היסודי, ורק בירור זהaigno במקומו. מקומו הוא בין שטיפה ומלא ואין עיטור ועיטוף. זאת ועוד אחרות לפירוש גדול נרבותה מקום להגיד שימוש זה אין בירור לחיה, כי הוא כולל בירור למלא", כשהחכמים איננה שלמה היא איננה מלאה. האם מוה שגמ' גי' הב"ג וכי"פ' וגם פירוש גדול נרבותה עיקרי, מי חכם וידע זאת. מ"מ יש להם לפחות נרבותה על מה לסמוד.

## ג') בע"ז ל"ח רע"א ובנ"ש איתא:

א"ר שמאל ב"ר יצחק אמר רב כל הנאכל כמוות שהוא חי אין בו משום בישולי עכו"ם בסורה מתני הכי בפומבדיתא מתני הци אר"ש בר"י אמר רב כל שאיןנו נאכל<sup>(5)</sup> על שלחן מלכים לפט בו את הפט אין בו משום בישולי עכו"ם מאי בינייהו א"ב דגים קטנים וארכדי ודידי.

(62) ע' ד"ס שם אות ו' ואוצרת חלק הפירושים סי' רנ"א ורמב"ם ברכות פ"ז הט"ו ומונחים שם ושי'ם.

(63) ד"ס ברכות מה"ה א' אותן ר' קיזור השם מר' אביהו ומצוי הוא בהכ"ג. בראכ"ה המובא באוצרת הג' נסחים סי' רל"ח: וראיתי שגורס ר' חי א"ר חנן ובברכת הארץ וכו', ובכן, רק א"ר חנן בלבד. בכ"מ: א"ר חנן א"ר שש. ע"י כל זה אליו מקום להשערה שמייקרא שני רק בשמות בלבד. וכן בהו באו לבתי ותחי, ולפנינו כבר צירוף גירסאות שונות.

(64) כי"מ ווד"ס: עולה, וכן לקמן נ"ט א' ויבמות מ"ז א', וכן בר"ת. ובהרבה מבעל הגי' במקומות: לפט, הביטוי: לאכלה. הולם יותר מפאת הסגנון, ומהו איפה שהביביטוי: נאכל, ראשון. בילקוט טופ רמזו תחת'ת ליתא לפט בו את הפט. אולם נראה שזאת היא רק השמטה, כי אין לו חברה. ועוד נראה הכל יחד

המطبع. ומילא אף בשתייהן אותה השיטה עצמה. ועוד, הרי שתיהן מפי רשב"י בשם רב. דרך זו נצרכו גוסח סורה עם גוסח פומבדיתא למיירת אחת. ומכאן שתי הנוסחאות כמיירת אחידה. לא כן מיררת רב הונא ראש ישיבת סורה, אותה מוסר רבי יוסי ביר' בון בצורתה ובஹיתה ובגוסח סורה.  
 איך שיהא מ"מ פה לפניו בירוש' וכנראה גם בבלאי הביטוי "ח'", לא כנוגד למושל וכיווצה בזה אלא במובן "בפנין עצמו", הוראה הקрова בכל אופן יותר להוראה שלם ובلتיה מרוסק מההוראה בלתי מושל.

**"פקם — פקסוסית, שלק — שלוקוקיה"**  
**"פקל (פקולין) — פורגרא, פרג, צומחתה"**

א'

בכמה וכמה מקומות<sup>(68)</sup> גראה שלק נכנס לצד בישול וכיוצא בו, היינו או בישול ולא בישול ופתחות מבישול או יותר מבישול. הראשונים איפלו שבנדון והמלחיקת בבבלאי והירוש'. אולם כבר רבי בנימינוספיא חושב שלקל גם הוראה אחרית זו ול בעה"ש ערך שלק ב':  
 בכורות פ' מומין אלו [מ"ה א': א"ר יהודה אמר שמואל] מעשה בתלמידיו של רבי ישמעאל שלקו זונה אחת שנתחייבו שריפה למלך גראה שפי' מלאה זו כמו שלק חתק ובקע ואולי מזה אבטחה משישלק<sup>(69)</sup> כלומר משיתבקע כי האבטחה יבקע מיilio בהיותו גדול.  
 עמנואל לעפ"<sup>(70)</sup> מקבל פירושו של רב"ם ומוצא בביברות בבלאי שלק המוגש נתוח מתים במובננו אנו. אבל מורה ר"ש קוריס בקדמונות התלמוד שלו<sup>(71)</sup> חולק ומבהיר גם פה שלק במובן בישול. היינו ע"י בישול הסירו את הבשר ודרך זה עמדו על מספר האברים.  
 לכוארה גם מן השו"ט שאח"ז בביברות שם שלק כאן היינו בישול. שם המכלילה שתי הנוסחאות, יסודה באמת מקור שלפנינו בבבלאי. היינו בעל מיירה זו לא הבין נוסחאות אלו כשיויות שונות<sup>(72)</sup>. הוא ראה בהן אותה השיטה עצמה בצורות לשינויו שונות. שהרי גם באסקלריית בריתות ר"מ הג"ל וגם מפתה סגנוןן הנ, בשתייהן יחד ר"ל בשתי הנוסחאות הללו רק שני הצדדים של אותו

(68) ע' גדרים פ"ו מ"א, גויר פ"ו מ"ט, וש"מ. ע"ע י. ג. אפסטיאן, מבוא לנוסח המשנה עמ' 263. שם : "שלק, רתח במים חמימים".

(69) בפי מהר"י בן מלכי צדק אחריו הפירוש המקובל : פ"א משיתבקע ויעשה כמו שיילוק.

(70) בארכיאולוגיה של ש. קרויס ח"א ר"ע 511.

רב' יוסי ברבי בון בשם רב הונא כל אוכל שנأكل ذי כמות שהוא אין בו מושום בישולי גוים ויוצאים בו מושום עירובי תבשילים. ובכן, פה באמת אך ורק הנוסח של סורה ולא יותר.

ב'

איירא בירוש' עירובי רפ"ג איתא :

מתני' דר"ם דתני כל דבר שהוא נאכל ذי כמות שהוא מערבין בו עם הפת אין מערבין בו השום והבצלים על דעתיה דר"ם אין מערבון בהן<sup>(73)</sup>. אף פה "נאכל עם הפת" כנוגע לחי כמות שהוא". זאת ועוד אחרת. כל המירה כוללה הן מפתה מהותה הענינית הן מפתה צורתה הלשונית היא בירוש' כבר בריתא. וכל העניין ידוע איפה לחכמי א"י.

ג'

והנה עוד לשון הנוסחאות שבבלאי. לנוסחאות אלו צורה סגנונית כזו, שמנוקות ראות סגנון הן באמת רק כלו שני צדדים של אותו המطبع, ואחת יכולה לשמש אנטיתזה לשניתה. בנוסח סורה : כל הנאכל... אין בו, ובנוסח פומבדיתא : כל שאינו נאכל (או : עולח)... יש בו.  
 זאת ועוד אחרת. הנוסחאות שבבלאי הן שתיהן מפי ר"ש ב"ר יצחק בשם רב, ומקבילתן בירוש' היא בשם רב. לעומת זה היא מיירתה ירוש' השניה בסה"ט בשם רב הונא, ראש ישיבת סורה.

ד'

מלל זה הרושם, ואולי יותר מרווחם, שמיררת ר"י ב"ר יצחק בון בשם רב, המכילה שתי הנוסחאות, יסודה באמת מקור שלפנינו בבבלאי. היינו בעל מיירה זו לא הבין נוסחאות אלו כשיויות שונות<sup>(74)</sup>. הוא ראה בהן אותה השיטה עצמה בצורות לשינויו שונות. שהרי גם באסקלריית בריתות ר"מ הג"ל וגם מפתה סגנוןן הנ, בשתייהן יחד ר"ל בשתי הנוסחאות הללו רק שני הצדדים של אותו

(71) שום ובצלים דרכם אמן לאכל בלתי מושלים אבל לא בליל פת.

(72) על יסוד זה בבלאי : מא' בינייהו וכו', לעצם טיב השיטה ע' חוס' שם ד"ה אכן, אבל הר"ח שם מבהיר בין דגמים קטנים ואדריכי ובין דיסא, ולפ"ז מוקם להיכנס גם לידי אחר. ע"ע בפר"ח שם ל"ט סע"ב, ומהם בחידושים הרמב"ן שם, שלhalbנה ר"ח ור"ת בשיטה אחת.

עד שיפקסו<sup>73</sup>) מיבני ליה אי תנא עד שיפקסו ה"א עד דגמר לפיקוסיו קמ"ל  
ושיפקסו<sup>74</sup>) מכי אתחولي פיקוסיו.

בבבלי كانوا בהדייא כפירוש המפרשים: משיפקסו, היינו משינטל פיקס  
שהן מהה כבר בהכרה: ואם איןנו מפקס, היינו אם אין גוטלים את הפיקס שלהם,  
אלא משאירים אותם עם הפיקס, ובירוש<sup>75</sup> איפה אותו הדבר בצורה לשונית אחרת.  
כמעט הרושם שלא רק פה ושם אותו המקור בצורה אחרת, אלא שבאמת במקום  
אחד רק תרגום של מקום שני, אולם לפ"ז הסיגנון שבוגיות הירוש<sup>76</sup> קצת מזו.

היה צ"ל: מן (לא: מאן) די ירים פוקוסיה (או: פקסיה, אבל לא: פקסוסיה).  
זאת ועוד אחרת. הפירוש כשהעצמו אינו הולם די צרכו את לשון המשנה.  
בהתאם לפירוש זה היה צ"ל במשנה: משיפקס<sup>77</sup>), ולא: משיפקסו — משיפקסו.  
שהרי לפ"ז בפעולות הבעלים קיימין ולא בפעולות הקשוואים והדלוואים ובחילק  
מפרוצץ גידולם.

ג'

והנה עוד משנת בצלים על סוגית הירוש<sup>78</sup>, שעלה שמאפת מהותן וצורתן גם  
יחד הן עומדות להיות שווה למשנתנו ולסוגיתנו:  
במשנות שם מ"ז איתא: הבצלים משיפקילו<sup>79</sup>) ואם איןנו מפקל משיעמיד  
ערמה, ועילה בירוש<sup>80</sup> שם: מן זו ירים פורגרא.  
אף כאן במפרשים<sup>81</sup>: משיפקילו, היינו משיקלפו או משיסירו העלים  
שליהם. ומהו שעליים אלה נקראים בירוש<sup>82</sup>: פורגרא. אכן לפורגרא מקבילה בירוש<sup>83</sup>  
שם על נקלה להכיר מה זה פורגרא.  
על משנת פאה פ"ג מ"ד: הא מהות של בצלים חיבות בפה ור"י פוטר,  
איתא בירוש<sup>84</sup> שם: רב אמר פורגרא ושמואל צומחתה.

(77) כי פ': שיפקס.

(78) השוה גי כי כי"ב' בהערות הקודמות.

(79) במשנה שבבבלי: משיפקל אבל בכ"מ ובוד"ס אותן ז': משיקפלו ואם איןנו מפקל.

(80) רה"ג בפי לעוצין פ"ב מ"ה ור"ש ורמב"ם ומרח"י ב"מ"צ על האתר. בר"ש

שם עוד יש מפרשים משיעיטה אותן אגדה ובירושלמי מפרש מן דורות פודגרה שעוקרים  
במ"צ שם. הבצלים אמנים נוקרים באמת עם השרשים אבל אין מפרשים אותן. ונראה שבאמת  
גורסו פודגרא וסמכו ליה השרשים. וכן מפורש בפי רשות לפסה שם. בראש"ס שם עוד ה"י:  
פודגריא מגדר פודוגר ומכאן זה הוא שם לאם הבצל. ובעה"ש (כנראה בשם רוז") מפרש  
פודגריא מבונן היקף (?), ומהו יהודה גור, מלון עברי בעילו: אחד הבצלים הקטנים  
המתפצלים מסביבו לזרע הבצל (?). אבל כבר היפה על האתר בפה שם הזכיר שנכונים  
לגור זרע הבצל. ויטרובי בערכו אומר כבר מפורש בצל הזורע. אולם במשנות על האתר  
מנכון גם הפה קליפות.

מלכת אלכנדרית שהבייה שפחותה שנותהייבו מיתה למלך וקרעטו ונמצא הוכר  
נגמור לארבעים ואחד וכור. אפילו כשהלא נזהה את המקורות, אלא נאמר שמו אל  
בככירות ובריתת נדה והחותם, שם הם גם מקורות וגם מעשים שונים, מ"מ  
ברירתא מצד אחד מפורש וקרעטו<sup>85</sup>) היינו חתן ובקע, ומצד שני אין שם בשום  
אופן להכנס לגדר שליקה במובן ביישול, וمبرיתא זו גם לעמוד על הוראת שלק  
בככירות. ומלשון סוגית בכוורת איתמוחי מתמחה לכל היותר, שבuali תירוץ זה  
הבנייה שלק שם במובן ביישול.

ג'

"אבתי משישליך" הוא במשנות פ"א מה זול:

אייזה גורן למשירות הקשוואים והדלוואים משיפקסו<sup>86</sup>) ואם איןנו מפקל  
משיעמיד עירימה אבטיח משישליך ואם איןנו משלק משיעיטה מוקצה יrok הנאגד  
משיאגד וכו'.

במפרשים<sup>87</sup> שם של הקשוואים והדלוואים צומח שער הנקרה פקס. וכן  
באבטיח אלא שהשער שלו נקרא שלק. והמשנה ה"פ': משיפקיסי, היינו משיעוסר  
שער זה: ואם איןנו מפקל, היינו כשהבעלים אינם מסירים אותו השער אלא  
מכרים עמו השער.

בירוש<sup>88</sup> שם ה"ה איתא:

מן<sup>89</sup>) די ירים פקסוסיה מאן די ירים שלקוקיה הוא מפקס ראשון וראשון  
ומשלק ראשון לא נטבלו עד שיפקס כל צרכו וישLOCK כל צרכו.

ובמקבילה בבבלי ב"מ פ"ח רע"ב:

מתיב מ"ר זוטרא אייזה גורן... משיפקסו<sup>90</sup>) ואמר רבוי אסי משינטל זיא)  
פיקס שלחן מאן לאו משיפקסו<sup>91</sup>) אפילו בשדה לא משיפקסו<sup>92</sup> בביית א"ה משיפקסו

(71) בבבלי: ובדקן, אבל בשו"ט שם: ודלא קרעהו.  
(72) במשנה שבירוש<sup>93</sup>: משיפקסו.

(73) ר"ש ורמב"ם ומרח"י ב"מ"צ וש"מ. אבל ברשי' ביצה י"ג ב' (כ"מ פ"ח ב'): והוא כמו פרח בראשו כמו שיש בתופחים וגופל מאליין כשמתייבש. והרמב"ם בפה"מ:  
שער או כמו קוץ דק מאד והוא הנקרה פקס וכו', ובהלכות מעשר פ"ג ה"ח כבר: משישפשח  
בידיו ויסיר החיזוק שליחין כמו שער דק. וליסוד כל פירוש זה ע"ע להלן הערה 89.

(74) בכ"ר: מן, והיא היא.

(75) בכ"ר: משיפקסו מאן משיפקסו אמר ר' אסי וכו'. אבל זאת הוספה מאוחרה  
מסוג הוספה הקושיא או השאלה לפני המירא המכילה תירוץ לקושיא ותשובה לשאלת

(76) ד"ס אות ס': משינטל.

(77) כי פ': משיפקס, וע' להלן בפנים.

אולם כשיופיעו הינו כהבדלים יעשו פוקולין מה פירוש המשנה: ואם איןנו מפקל משיעמיד ערמה. וכי בדידיה תליה מלטה שהבדלים יפקלו או לא. עוד, עשית הפוקולין היה באחלה לפני העמדת ערמה וכבר בעשית פוקולין גורנו לעשר.

אכן מדרך מגדי בצלים, מהם שטפליים באסיפה זרעוני הפורגרא ומהם שאיןם מטפליים בה, זה שלא כדי להם בטיפולם הן שלפעמים הם רוצחים בזעונים מטעם מטפליים. יתרום יפים יותר טובים.

אחכ'ו נראה שבסוגית הירוש' בעיקר הדבר תירוץ על הקושי הזה שבਮישן המשנה: ואם איןנו מפקל וכו', וה'ק': מן די ירים פורגרא הינו מי שמספריש פורגרא. ר'יל מה שאיתא במשנה, גורנו של בצלים הוא משיקולי, הוא למגדי בצלים המרימים ומפרישים את הפורגרא, הינו למטפליים באסיפה זרעוני הפורגרא. ואם איןנו מפקל, הינו מגדל בצלים שאיןו מטפלי בפורגרא להפרישה לשם זרעוני זריעת בצלים<sup>83</sup>), משיעמיד ערמה.

ה'

גם מהකבלת המשנות וגם מהקבלת סוגיות הירוש' שעלייהן, שמשנת קישואין ובاطיה עולה איפה בקנה אחד עם משנת בצלים.

הביתונים: משיקוסו, משישלק, אף הם פירושם: משקהואים והדלועים יגדלו פקס והאבתייה יגדל שלך. ומלשון הירוש': פקסותיה ושלוקקה, הרושם, שהקהואים והדלועים בעלי הפקס והאבתייהם בעלי השליך נקראים כן. יתר על כן, מקום אפילו להשערה, שפקסותיה ושלוקקה אין סתם קשוואים ודלוואים ואבטחים בעלי אופייהם משליהם, אלא הם הקשוואים והדלועים והאבתייהם המופרשים לזרע. בכל אופן אף במשנת קשוואים אותו הקושי עצמו שבמשנת בצלים: ואם איןנו אופן אף במשנת קשוואים אותו הקושי עצמו שבמשנת בצלים: ומה פירוש המשך: מפקל וכו'. גם פה גורנו למעשר משיקוסו ומשישלק, ומה פירוש המשך: ואם איןנו מפקס וכו' ואם איןנו משלך וכו'. נראה שגם פה סוגית הירוש' מכוננת לפני קושי זה: מאן די ירים פקסותיה מאן די ירים שלוקקה, הינו למאן שמרים הבצלא וחוור זומר וכו', וכן קריגיל גם בפ' מורה' במאץ שם.

(83) ברובם: הבצלים השמורים לזרע, אבל בערך ערך אם: ראש בצלים גודלים ומניין בארץ לעשויות מהן זרע, וכן בר"ש על אהמותה שבמשנה. אה'ז הוא מביא את הירוש' ומפרש רק זומרתא בוה'יל: כשהעקרין הבצלים נשאר מן הנשרשין הארץ ועמן מן הבצל וחוור זומר וכו', וכן קריגיל גם בפ' מורה' במאץ שם.

(84) ע' ערך במילון. משלש זה עצמו גם פרג במבנה החלף המר, וגם פרגיות כשם לאפרוחים. עצם פעולת הצמיחה נקראת גם החלף, החלף. השווה תחלים צ', ר': בבוקר יצץ הביתונים: אמן, חמרא, ע' במפרשים שם וברם'ם טומאת אוכליין פ'וי הייא. מ'ם נראה שם מצעדים איה מצב עובר ויעאי. ובכל אופן במשנה, שכל זמן שהבצלים הם במצב 'חמר'ם' הם חברו. אבל התחל להפרידים ולהוציא בצל הזרע חדרו מליחות חברו.

(85) בוגוע לסוגית הביבלי על נקלה להבנין גם אותה לגרור וזה: משנית פיקס שלהן, הינו כשהקהואים והדלועים אף כאן: מי שנוטל פיקס שלהן.

ועוד, אולי באמת מיקרה אף כאן: מי שנוטל פיקס שלהן.

האהמות שבמשנה הן בל"ס בצל הזרע<sup>84</sup>). ורב ושמואל מפרשין את הביתוי: אהמות של בצלים, שבמשנה, הינו שהביתונים: פורגרא — צומחתה, הם שמות בצל הזרע. כדיוד זריעת הבצלים היא על שני דרכים: יש זרע בצל בזרות זרעונים קטנים בכיס שבראש עליה אחד של בצל. בין הבצלים רק פה ושם בצל אחד מעלייו מתקשה יותר מthan האחרים ובראשו כיס קטן בזרות קונס שבו גודל הזרע. ויש זרע בצלים בזרות בצלים קטנים מאד, בצלצלים. זריעת בצלים אלה היא איפה כזרעת תפוחי אדמה. אין להטיל ספק בדבר שהביתונים פורגרא וצומחתה מכוננים לשני מיבני זרע אלה. ומר כי א' ריה ומר כי א' אריה. שנוסף על זה מבאים עוד בחשבון שההרש' פרג<sup>85</sup>, פרגיא משמעו זרע, ברור, שפרגורא הוא שם הבצל בעל כיס הזרע, וצומחתה הוא שם הבצל הקטנטן הנתחב לתוך האדמה כזרע. ושניהם גם יחד הם אהמות של בצלים.

מכל זה שאין בשום אופן לפרש: מן די ירים פורגרא, במובן: משיסירו העלים שלהם. כי מלבד הקושי הנ'ל שבלשון המשנה: אי הכי, משיקולי — משיקולו, משיקול מיבעי לייה למיתני, עוד הקושי, שפורגרא אין עליים שמטיסרים אותו, אלא פורגרא הוא בצל הזרע.

ד'

וסו"ס עוד הביתוי פקל במשנת בצלים והצעת המשנה בכלל. המפרשים ואחריהם לקסיקוגרפים מזהים פקל עם קלף. ומפרשים אותו במובן קלף פצל הסר הקלפה<sup>86</sup>). אכן השרש פקל נמצאו גם בהוראת כיס זרע. במדרש<sup>87</sup> שכל טוב שמות ט', ל"א איתא: פוקולין שהזרע נכנס בתוכו, וכן בת"י להפשטה גבעול<sup>88</sup>, שבשמות שם: וכינתנא עבד פוקולין, הינו הפשטה עשה זרע. ונראה שגם משיקולי שבמשנת בצלים נכנס לגרור הוראה זו ולא לגרור הוראת קלף והסר. וה'פ: הבצלים משיקולי, הינו משיעשו פוקולין, משיעשו פורגרא.

(84) ברובם: הבצלים השמורים לזרע, אבל בערך ערך אם: ראש בצלים גודלים ומניין בארץ לעשויות מהן זרע, וכן בר"ש על אהמותה שבמשנה. אה'ז הוא מביא את הירוש' ומפרש רק זומרתא בוה'יל: כשהעקרין הבצלים נשאר מן הנשרשין הארץ ועמן מן הבצל וחוור זומר וכו', וכן קריגיל גם בפ' מורה' במאץ שם.

(85) ע' ערך במילון. משלש זה עצמו גם פרג במבנה החלף המר, וגם פרגיות כשם לאפרוחים. עצם פעולת הצמיחה נקראת גם החלף, החלף. השווה תחלים צ', ר': בבוקר יצץ ותרגום שם: די בצפרא ינץ' וסגי. וכן בלשון התלמיד: גוזו מחלף. ואפרוחים גם הם כלו זרע העוף. אף תפרג שבב"ס המבוा במלון עברי של גור ערך פרג א': דאגת מחיה תפרג גומה, ונכנסת כנראה לגרור החלף ולא לגרור: הפרג השבתה הרתק.

(86) ע' לעיל הערכה 80 ובמלוני ערך פקל.

(87) מובא במילון עברי של גור ערך פקל.

אינו מפקס... ואם אינו משלק, ר"ל ואם בעל השדה אינו מטפל בהם להפרישם:  
משיעשה מוקצה. משיעשה עריםה... משיעשה מוקצת.

ו'

את"ז בירוש' שם: הוה מפקס ראשון... וישליך כל צרכו. המשך זה הוא  
ברייתא בתוס' פ"א סה"ד ושם: כיוון<sup>87</sup> שגמר כל צרכו הרי זה חייב, במקום: לא  
נטבלו... צרכו. אבל בדצ"מ סה"ה ר"נ<sup>88</sup>: כיוון שליקת כל צרכיו הרי זה חייב.  
ג"י דצ"מ עליה בקנה אחד עם ג"י הירוש' לפי פירושנו הנ"ל: הוה מפקס ראשון  
ראשון ומשלק ראשון ופירישם מן האחרים למטרתם הם (למטרת זרע). וכל הפירות  
ומשלק ראשון ופירישם מן האחרים למטרתם הם (למטרת זרע). וכל הפירות  
אין נטבלים עד שיפוקו וישליך, היינו עד שיפריש כל צרכו, כל מה שהוא צרך  
למטרתו. וכל זה בתוס' בלשון פשות: כיוון שליקת כל צרכו<sup>89</sup>. מ"מ נראה שבבריתא  
זו בירוש' כאלו המשך ההסביר הקודם. ר"ל אף למטפל בפקסוטיה ושלוקות גורנן  
למעשר רק אחריו שיגמור להפריש הסכום הדרוש לו לצרכיו.

ז'

בנוגע לעצם מהותו של "פקס" ו"שלק", יתרון שכל טיבו נכנס לגדר גון  
ובצע<sup>90</sup>. היינו שלקשואוי ודולואי הפקס ולאבטיחי השלק גון משליהם. באמת  
במנינם אלה גם כוה شبסטם צבע הפרי הוא ירוק במקומות שבעצם הפרי המופרש  
לזרע הוא צחוב. אבל לא מן הנמנע ג"כ, שכל טיב מהותו הוא פתיחה ובקעה<sup>91</sup>.

(87) לפני כן שם ש"ג או ט"ס, אבל זה לא מעלה ולא מורד.

(88) כשבולווע קימינין-צרכיכם" הם יותר ברורים יותר מוגדרים.

(89) לביטוי פקס ע' במלוניים בערכו. כדי עוד לציין שבירושלמי שבת ספ"י י"ב,  
רע"ד): הפוקסת חייבות ממשום צבעת. ולעומת זה בבלאי שבת צ"ד סע"ב: פוקסת ממשום  
טווה, ושם צ"ה רע"א: פוקסת ממשום בונה, ושניהם מחותם תיקון שעיר. ונ"ק שפירוש  
הפרשנים ל"משיפקסו" הנ"ל ע"י הערכה 23 יסודו בסוגיות בבלי זו.

בנוגע לביטוי שלק כבר בערכו: אבטיח משילק פ"י כשנוגרין הן ירוקין  
כעין דבר השלוק. ובכן שלק מיען צבע. וברם ב"ם בהלכות מעשר הנ"ל הערכה 23 הביטוי  
ציהוב, לגבי פקס ושלק גם יחד. וע"ע לעיל הערכה 69.

(90) והנה עוד מלכים ב' י"ט, כ"ו (ישעה ל"ז, כ"ז): ושרה (ושדמה) לפני קמה, ובתרגם  
שם: דישליך (דשליך) עד שלא מטה למיהו שלליך. אכן כבר שkol אם שלק פירשו  
צחוב או כרות, חתון, שבור. כי שיוף גורם גם זה וגם זה.

(91) השווה שבת קנה סע"ב: איזו היא המראה... מרביצה ופוקס את פיה ומאלילה  
וכו, במקבילות אמונן ש"ג. אבל את פוקס את פיה אין לפרש אלא במובן פוחת את  
פיה. שלק ע' לעיל בפנים בבירור דברי רב"מ.

וכן אפשר שאחד נכנס לנדר אחד ושני לנדר שני. איך שהוא מ"מ לכל הדעות אין  
ל"שלק" כאן שום עניין לבישול באיזה מובן ובאיזה מידה שהוא.

והנה עוד אי אלה מקורות אחרים המפיצים אוור על טיב המשוג שלק:

א) בברכות ל"ט א' איתא: א"ר זира כי הונן כי ר' הונן אמר כן הני  
נרגלידי דלא פרא פרמיננה פרימה רבא בפה"א פרימה זוטא שחנ"ב וכי איתאן  
בי רב יהודה אמר כן אידי ואידי בפה"א והאי דפרמיננה טפי כי היכי דנמתיק  
טעמיה.

ובירוש' הנ"ל<sup>92</sup> איתא: רבי זעירא בשם שמואל ראשי לפנות ושאלין אם  
בעיני זו אומר עליון בפה"א שחנקן אומר עליון שחנ"ב.  
ברור שבירוש' ובבלאי אותו המקור עצמו. אלא בבלאי מוסר רבי זира  
גם שיטת ר"ה וגם שיטת ר"י בצורה ספרותית תיאורית. ובירוש' הוא מוסר  
רק שיטת רב יהודה בצורה ספרותית של מימרא. ושם הוא מוסר אותה בשם  
שמואל, מפני שידע שישית ר"י היא מיסודה של רבו שמואל<sup>93</sup>.  
מ"מ, בבלאי: פרמיננה פרימה, שפירשו בכל אופן<sup>94</sup> לעשות בדבר  
שלם חתיכות<sup>95</sup>א). ובמקומו בירוש': שלקין.

ב) תרומות פ"י מ"י: כל הנכשין זה עם זה מותרין אלא עם החסית.  
ובירוש' שם ה"ח על משנה<sup>96</sup> זו: אמר רבי יוחנן לית כאן נכשין אלא נשלקין  
כבודם כרותה הו.

הראשונים וגם האחוריים מתלבטים כבר בדברי ר"י אלה. אולם מהצעת  
כל סוגיות הירוש' שהם מוסבים בעיקר על משנתנו אנו. והדברים כשלעצמם  
משמעותם ואין להכניסם לשום פירצה דחוקה. הם אמורים. שבסנה צ"ל:

91 ע"י הערכה 23.

92 השוה עירובין ז' סע"א ומ"ה א', יבמות י"ח סע"א, כתובות י"ב ב' ו"מ: א"ל

אבי ליב יוסף הא דרב יהודה דשמאול וליא.

93 לשבת ע"ד ב': דפרים סילקא חייב ממשום טוחן, אמן בפרק' ומה בערד

עריך פרם: כעין כתישה ולא בעין חתוך. ע"ע ראי' ש' שם, אבל השה גם ק"ג שם אות ז'.

ומסתוגינו אגנו שפרם נכנס לגרור חתוך. וגם כשםשמעו חתוך יתכן שהחובי שלו הוא ממשום

טווחן. ע' תוס' שם קי"ד ב' ד"ה אלא רambil'ם הלכת שבת פ"א ה"ח ובכ"מ שם, ושם<sup>97</sup>.

כעין דבר השלוק. ובכן שלק מיען צבע. וברם ב"ם בהלכות מעשר הנ"ל הערכה 23 הביטוי

ציהוב, לגבי פקס ושלק גם יחד. וע"ע לעיל הערכה 69.

94 ר"ש שם מ"ח ושם המובאים בתורתן של ראשונים שם לומדים אמונן את ר"י

על מ"ט שלפני כן: הגבוי טמאים שנכבשו וכו'. אבל גם בר"ש שם: משמע ואכולה מתנו

קיי דכל היכא דתנו נכינה נטילת במקומה וכו'. ע"ע י. ג. אפסתין, מבוא לנוסח

המשנה מעמ"י. אבל ע"ע והיר' ח"א בר' ה' מעמ' רפ"ד. הלו לומד את ר"י על

המשנה הבהא: ר"יא כל הנשלקין וכו' כשלעצמה ע"י הערכה הבהא.

ג') עוקצין פ"ב רמיה: המתחך ?בשל אעפ' שלא מירק איינו חיבור לכבות ולשLOCK ולהניח על השלחן חבור. אף כאן קשה להכניס שלק לגדר בישול. טעם הרישא: המתחך לבשל... איינו חברה, הוא נראה מפני שבישול החthicות ממילא תפדרנה<sup>93</sup>). לולי כן מה טעם של הסיפה. הניחה לכבות ולהניח על השלחן. גם בלכבות וגם בללהניח על השלחן הוא איינו רוצה בפרק החthicות וגם תשרנה בלתי נפרדות. אבל ב"לשLOCK" Mai Aiaca לימי. אפילו כשהניד שלק איינו טפי מבישול<sup>94</sup>) אלא פחות מבישול. הרי החthicות ירך תפדרנה גם בבישול כזה, ומדוע המתחך לבשל איינו חבור ולשלוק חברו.

אכן אף שלק בהוראה חתק ובקע איינו הולם כאן. שהרי במשנה: המתחך... לשLOCK. אולם מזה באמת רק שלק איינו משמעו חתק סתם ובקע סתם ולא יותר. ד') מכל זה נראה, שלק פירושו תיקון וערירת פירות ובעיקר ירך. שפירות העריכה הוא, שקדם כל החthicים את הפירות או את הירך ואח"כ מתקנים אותו. ובכך, שלק הוא מין כיבוש. יתכן שההבדל בין שליקה וכבישה הוא בעיקר באמצעי העריכה כגון שמן ותומץ או סוקר ומלח וכיוצא בהז<sup>95</sup>). כמו שאפשר שהשליקה היא תיקון לאכילה בזמנ הקרוב או אפילו תיקף מיד במקום שמהות הכבישה להעמיד את הפירות ולקיים לוzman מרובה. מכל מקום נראה שהחthon הוא חלק אינטגרלי בפרוצס השליקה. ומכאן שלק אף בהוראת חתק סתם<sup>96</sup>).

ה') ע"ע מעשרות רפ"ד: הcovש השLOCK המולח חייב המכמן באדמה פטור, Tosfeta Trumot פ"ז הי"ג: מי כבשין ומי שלקין מיל תורמסין אין בהם משום גלו מים ששרה בהו כבשין שלקין וטורמוסין אם יש בהן בנזון טעם מותרין ואם לאו אסוריין, וש"מ. אף במקומות כאלה נראה יותר להכניס שלק לצד התורה הניל מלגדיר הוראה המקובלה של בישול. פה השLOCK בין הcovש והמולח. וכאן מי שלקין לחוד ומי ששרה בהן שלקין לחוד. וע"ע ירוש' פסחים

96) ע' בה"מ לרמב"ם שם.

97) ע' ר"ש וש"מ.

98) אף באמצעי הכבישה אינם קבועים, השווה ע"ז פ"ב מ"ז ומ"ח. ע"ע לעיל העורה 29א. 99) וכן הפירוש המקובל לשLOCK ומן המkommenות, שביהם נראה באמת שLOCK נוכן לצד בישול, לכל היותר שמדובר להבחין בין שני מושגים שלק שונים. אכן יתכן ג"כ שロック מושג שLOCK אחד. אלא שלפעמים היה LOCK מפורץ ערכית השליקה גם הוראה במים ורותחן או בישול באינו מודה. ומכאן שLOCK במובן חתק ובמובן בישול גם יחד.

נשלקין, ולא: נכסין, כי כבוש כרותה, ובהכרה שהנכਬשין זה עם זה אסורין ולא כבמשנתנו: מותרין. אולם דא עקא, שמו שכבכוש יש בליה ושבLOCK אין בליה. ואיך שנבר שLOCK בנסיבות הפירוש המקובל, דברי ר' הם חדה סתומה ולית גרא ובר גרא דיפרינעה. בין שLOCK הוא בישול ולא בישול בין שLOCK בין שLOCK והוא טפי או פחות מבישול בין שכונתו היא הורחה, מ"מ תכנס שליקה זו יותר מכובש לגדר בליה.

איברא כאשרין מפרשין כאן שLOCK במובן בישול, אלא מכנים אותו לגדר חתק ובקע, דברי ר' הם בהירים ופשוטים. במשנה איתא שככוש מותר. על זה אומר ר' אין לגרוס כבוש כי הוא כרותה ואסור. ובמקומו צ"ל שLOCK שפירושו חתק. בLOCK זה יש רק עניין דוחקא דסכינה והרטיבות שמחמת החתוך ובכל הנשלקין זה מותר. אבל בחסית שטעמה חריף<sup>97</sup>) אף LOCK אסור.

95) השוה התוס' שם פ"ט הג': אלוז הן מני חסויות (דצ"מ: חרסיות) הליף והשם והבצלים והפליטות רב' יהודה אומר אין לך מני חסויות (דצ"מ: חרסיות) אלא קפליט בלבד (בדצ"מ ליתא בלבד).

96) מריביתא זו שמונת חסית שלנו היא קדומה. עד נוסף לדבר הלשון: אלא עם החסתה, ובכן: אלא, במקום: חזק. אלא במובן זה איינו רגיל כי. השוה עוד גיטין רפ"ט ובסוגית הש"ס שם פ"ב א': האי אל חזק או על מנת. וג"ק שהמשך משנה קדומה וזה הוא להלן שם סמי"א: רב' עקיבא אומר כל המתבלין זה עם זה מותרים אלא עם הבשר. פה ג"כ אלא במובן חזק.

ובאמת גם מלבד זה הורשム של החומר שבין חסית ומשןת חסית ומשןת ר"ע שירק איפא למשנת חסית. הינו הbijuro הבלתי אמצעי: חסית של חולין עם חסית של תרומה ירך של חולין עם חסית של תרומה אסורה אבל חסית של חולין עם ירך של תרומה מותר, הוא כמובן ביאור למשנת חסית. וההמשך: רב' יוסי אומר כל הנשלקין עם התדרים אסורים מפני שהם נוחנין את הטעם ר"ש אומר כרוב של שקייא עם כרוב של בעל אסורה מפני שהוא בbijuro נוסף מבחינות גمرا למשנת הקדומה.

לשיטת רב' יוחנן: לית כאן נכסין וכו', במשנת רב' יוסי בעיקר הדבר, שתדרים נוכנסים לצד חסית: מפני שהם נוחנין את הטעם. אף את ר"ש מוקם להכניס לצד בעית המשנה הקדומה. סוייס בה ר' רק ביאור הדגשה של הצד השני: מפני שהוא בולע, הינו עיקר השאלה היא אם הוא בולע. השוה ירוש' שם סה"ז. לסוגית הירוש' שם במשנת ר"ש זו השיטה, שנותן טעם לפוגם אסורה, ותרני תנאי ואליבא דר"ש, ע' פ"מ שם. אבל ע"ע בשנו"א שם. אולם אף לפירושיה פה שיטת ר"ש, שלא לשבח ולא לפוגם אסורה.

בירוש' שם ח"ט על משנת שקייא: אמר ר' יוסי הינו סברין מימר של בעל בולע מן מה דאמר רב חונה סב מן איבה והב לפולפה הדא אמרה של שקי בולע. לנראה הלשון: הדא אמרה של שקי בולע, פירושו: אף של שקי בולע. שחררי מדברי ר' ר' סב מן איבה וכו' לכל היותר, שגם בשל יש לחלותית, ולא, שرك בשל בעל יש לחלותית. ולפ"ז דברי ר"ש כוונתם שבולעים זה מוזה. אבל ע"מ אחרות, ושם דריך אחרות, ואכמ"ל.

אולם איך שיהיא גם ר"ש עמוד בשאלת קרוב. ומהן הירוש': הינו סברין מימר של בעל בולע, שאף פה קשה להכניס שLOCK לצד בישול. בישול קשה להכניס להרחה אם יש לחלותית משלו או לא. אפילו כאשרין לו לחלותית משלו לרגלי הבישול הוא יתן הטעם שלו.

ב'

בסוגיות הפלילי כל החומר שבסוגית היירוש'. אלא בה גם עוד חומר נוסף  
וגם שניוי סדר בוגע לרבות שמואל ב"ר יצחק. אכן אף מן הסוגיא עצמה כמו  
שהיא בפלילי לראות שלפנינו סוגיא א"י בעבוד בפלילי. זה מתבלט עוד יותר ביחס  
שאת באספקלרית המקבילה בירושלמי.

מצעת סוגיתנו ומהערת רנבי': משכחת לה בתומי וכורת, לסוגיא  
הקדמת: דרש רב חסדא וכו', שלפנינו לכ"פ כבר שתי סוגיות אלו. ועל יסוד  
דברי ר' זו: וכי מה עניין רבב"י אצל רחוב"א וכו', העיר ר' ג' בר יצחק על שתי  
סוגיות הללו שלפנינו: קבע עולא לששתיה רבב"י.  
על יסוד המקובלות בפלילי עצמו מקום לספק, אם כל העניין: רחוב"א דיק...  
ורבב"י לא מהדר, הוא כאן ראשוני. מן המקבילה בירושלמי כמעט ברור, שככל זה  
יסודה במקובלות שבפלילי, ונכנס לגדיר שכל ענייני מאוחר.

כל הקושיא: ועוד ארחב"א אני ראיתי וכו', כולה היא פרובלמית: מה  
מקשים על רבב"י: ועוד ארחב"א אני ראיתי וכו', הרי לסוגיתנו בהכרח שררב"י  
מכחיש את רחוב"א. אלא מי יסוד הקושיא היא, שיתכן אמן שטעה במימרא אבל  
במעשה שראה בודאי לא טעה. אולי כן, מדוע כתירוץ הדיחה הקלושה  
והሞזה: דילמא בורא נפשות וכו'. ברגע ברכבה תחלה וסוף הינו ברכבה אחת  
מעין שלש<sup>100</sup>). ועוד הרוי הלכה רוחות שווית לאחריו ברכבה אחת מעין שלש<sup>100</sup>).  
עת ועוד אחרית. מחד גיסא הרושם, שהמקור: ארחב"א אני ראיתי וכו',  
נעתק מוקומו, שהרי המשך שלו הוא בודאי החלק האחרון: אל רב ירימה לרבי  
זירא רב יוחנן היכי מברך וכו'. ומайдך גיסא נראת שאף קושית ר' ש ב"ר יצחק  
אייננה במקומות. מקומה הוא לפני רב זירא וככopsis לתהיתו. הערטו של רנבי':  
קבע עולא וכו', אייננה יכולה לשמש בסיס לתהיתו זו לא מפהאת העניין ולא מפהאת  
סדר הזמנים. ומקום להתחיה רק אחרי נסיוון לקבל את רבב"י כעיקר. ועוד, ס"ס  
במקומה הנוכחי היא מפרידה בין הדבקים, בין המקור: ארחב"א אני ראיתי וכו',  
ובין השו"ט שעליו: אל ר' ר' לר' ז' רב יוחנן היכי מברך וכו'.

(102) השווה ה"ג ד"זו ז' ב': ומאי לא כלום לאפקי מברכה אחת מעין שלש אלא  
מבואר נפשות לא נפק, ע"י ר' ר' ברכות ס"י קמ' ושם.

(103) ע' ברכות מ"ד ס"א ובר"ף ובתר"ש שם וברמב"ם הלכות ברכות פ"ח ה"א  
ובשם". וכן מפורש בירושלמי הנ"ל בפי יוחנן: כל שהוא ממין שבעה טען ברכבה  
לפניו ולהחרינו.

פ"ד ה"ד (ל"א א'), שם על "הדחת כבשים ושלקות" מן המנחה ולמעלה ביה"כ  
שחל להיות בשבת.

חי — שלק  
אחכ"ז מקום איפה להכניס את הביטויים: חי — שלק. שבדברי רבי יוסי בי  
רבי אבון בסוגית היירוש' שלנו לידר ההוראות הנ"ל, והצעת כל הסוגיא כולה היא:

א'

בראונה המעשה: רבי יוחנן נסב זיתא וכו', ששימש אולי מקור למימרת  
רחוב"א בשם ר' ר'י, שזoit כבוש מברך עליו בפה"ע. השו"ט שעל המעשה הוא מסתמא  
dagmara והתווכן שלו הוא בירור בעית שעיר. ש"ט זה מקבל חלק האחרון  
בסוגית הפלילי. אולם בפלילי ובירושלמי, כאן לא רק שיטות שונות כי אם מסורות  
ואולי אפילו מקורות שונים<sup>100</sup>).

אחכ"ב הסוגיא השנייה: רבי חייא בר והוא בשם ר' ר'י זית כבוש אומר עליו  
בפה"ע רבב"י בשם ר' ר'יך שלוק וכו'.  
על שתי מימרות אלו בשם ר' ר'י קודם כל: א"ר שמואל ב"ר יצחק מתניתא  
מסיע לרabb"י וכו'. ומילא מכאן קושיא לרחוב"א, נגד זה: א"ר זуורה מאן ידע  
משמען רב יוחנן יאות וכו' ועוד מן הדא וכו'. הינו מדברי רשבר"י איפה  
שררב"י עיקר ולא רחוב"א, איתה. הרי כבר מנוקדת ראות אישית, שרחוב"א הוא  
יותר בר סמכא מררב"י. ועוד, מדין תורמסא ג"כ שרחוב"א עיקר. וקושית רשבר"י  
אייננה קושיא: מתניתא שניא היא וכו'. מכל זה שרחוב"א ורבב"י חולקין, ועוד,  
שרחוב"א עיקר, שהרי הדין תורמסא הוא כרחב"א ונגד רבב"י. על זה ס"ס:  
א"ר יוסי ב"ר אבון ולא פליגין זית ע"י שזרכו לאכל זוי, הינו שלם<sup>100</sup>)  
או בפני עצמו: אף על פי שכbowש בעינו הו, כי לרגלי זה שהוא נאכל שלם או  
בפני עצמו הוא נחשב בעינו אעפ"י שהוא כבוש: ר'יך כיוון ששלקו נשתנה, לא כן  
ירק שלוק שנחתר לחthicות ונתקן ונערך. היהת הוא נחתר ונתקן הוא איינו  
נחשב יותר בעינו.

(100) ע' תוס' שם ד"ה בצד ליה שייעורא ותר"י שם ד"ה אני וחhrsב"א ל"ט ר"ע א  
ד"ה ההוא ור"א ש"ט ס"י ט"ז. בתוס' וברשב"א וברא"ש שם גם שיטה שבפלילי והירושלמי  
הם בחינות מר אמר חדא וממר אמר חדא ולא פליג. אולם זה יתכן רק כשנאמר "דשני מעשים  
הוא והאי דירושלמי הוי זית שלם" (לשון הרא"ש).

(101) ע' סוף העשרה הקומת. לראשונה בשיתם: והאי דירושלמי הוי זית שלם,  
אמנם גם מטרה וגם דרך אחרת. אבל זה איינו נוגע בעצם המעשה, ואולי בשלא גידר  
שמעשה זה הוא המקור לሚמות רחוב"א בשם ר' ר' שית מברך עליו בפה"ע מ"מ בחדא  
מחיתא מהתינהו.

ג'

## ספר הסדרים לרשיי

מ א ת

ישראל ש. אלפנביין

### ר א ש ד ב ר

בספר זהה אני נוטן פרק רביעי מעבודתי במקצוע ספרות דבירשיי. הוצאת קובץ זה מבית מדרשו של רבינו שלמה בר יצחק היא אצל בבחינת פריעת חוב ישן, לפני כמה שנים — בשאיפתי להציג מן הנשיה כל שורה ספרותית היוצאת מבית מדרשו של התיר הגדול הזה — מיהרתי להעתיק את שני פסקי רשיי הה: «ספר איסטור והיתר לרשיי עפּי» שלשת כתההי, וגם «ספר הסדרים לרשיי זלען» עפּי כי יהידי. הוסיף עלייהם העורות ושינויו נסחאות ומפתחות. והיה בדיוני למסור אותם למוסד הרב קוק», אלא מכמה סבות לא עלה הדבר. והגני נוטן כאן לעת עתה את «ספר הסדרים לרשיי».

קובץ זה שנמצא בספריה במינכן (מספר 5/28) מכיל :

- (1) פירוש רדך על ספר בראשית. (2) פרושים על התורה מר' יעקב מוין.
- (3) ספר רזיאל. (4) אמריש פFER (ראה אוזחהס סי' 833). (5) ספר הסדרים לרשיי זלען.
- (6) בעל כנפים לר' יוסף חיים (השווה אוזחהס סי' 528).

העתקה מכ"י זה נמצאת אצל רשותה (ראה קהילת שלמה סי' 162) וכעת היא «בראםטגאט» בולונדון (השווה רשימת דר. הרשפעלד סי' 125), והצלום שקבלתי ע"י ביהם"ד לרבניים מלונדון הוא כי העיקרי שהונח ליטסוד להוצאה זו. ציטטים מספר זה הביאו הראשונים בשם «ספר הסדרים», שכן, נראה, בהרבה פסקי הלכות מתחילה המסדר בזה"ל : סדר יומם הקפורים, סדר הלכות סוכה, סדר הלכות חנוכה, סדר הלכות פורים, וכדומה. וישנן כאן הרבה סדרים המובאים בארכיות בספר הסדרים שלפנינו, שאין נמצאים בסידור רשיי.

במבואו אני מביא פרקים הללו : א) שם הספר ואופן חיבורו. ב) ייחס «ספר הסדרים» לרשיי ובית מדרשו. ג) המקורות אשר שאב מהם המסדר. ד) תשובות-שאלות לר宾ו שלמה בר יצחק, בלתי נמצאין בספרי דבירשיי

מלול והרושם, ואפילו יותר מרושם, שמעיקרה הובאה סוגיתנו לבבל בערך באותה הצורה שהיא לפניינו בירושה. מבון בלי השכבה האחורונה, הינו בלי הסיום המסקנתו של רבי יוסי כי רבי אבון : ולא פליגין וכו'. ע"י סוגיא זו העיר רגב"י : קבע עולא לשכחתה כרבב"י. הערה זו נקבעה באופן בלתי אמצעי אחריו רבב"י, מפני שהဟURA עצמה רק השם רבב"י ולא יותר. לרגלי זה נעתקה אח"כ קושית רב שמואל בר' יצחק מקומה הראשון. שחררי באופן בלתי אמצעי אחריו הערת רגב"י אין מקום לקושיא זו מהוה ראה לררב"י. בזמן מאוחר השתמשו במקור : ארחוב"א אני ראייתי וכו', מהו נקודת מוצא לסוגיא השניה, להקשות גם ממנה על רבב"י. קושיא זו הכנסה אח"כ ונקבעה לפני קושית רשבב"י, כי לא היה יכול המשך שיטת רבי זира, במקום שרשבב"י מתנגד לה. והיותה המktor : ארחוב"א אני ראייתי וכו', הובא כבר פה, השמיתו בסוגיא השניה, בinityים נוספים ג"כ ע"י המקבילות שבבבלי השכלול המאוחר שעל דברי ר"ז : וכי מה עניין רבב"י אצל רחוב"א. דרך זה קיבלת סוגיתנו את צורתה הנוכחית, ומכאן השינויים שבין הירושה והבבלי.

שלפנינו. ה) שמות הראשונים וספרי הקדומים המובאים ב"ספר הסדרים".  
ו) הגאנונים שהביאו את "ספר הסדרים" שלפנינו. ז) יחס "ספר הסדרים" להפרדס,  
מחוזר ויטרי, האורה, איסור והיתר, וסדר רשי. ח) רשימת לועזים.

בהתוצאה זו התאמצתי לתת את הנוטחה הנכונה והשarterית את הקצורים  
וاث ראייה התיבות — כמו שהיו לנו בפנינו בכ"י — כדי שלא להפיג הטעם המיעוד  
של כתה"י — בני המאה הי.ב.

### סדר והלכות תפילה:

[א]: (כ"י פ. ב) אמר רבי ברכיה. מלך [בשר ודם]. משגר פרוזודגא<sup>1</sup>  
למדינה, מה הן עושין כל המדינה<sup>2</sup>. עומדין על רגליים ופורעין את ראשיהם וקורין  
אותו באימה ביראה ברתת ובזיע. אבל הקב"ה יתברך שמוי ויתעללה זכרו [לע"ד]<sup>3</sup>.  
אמר להן לישראל, זהו<sup>4</sup> קנית שמע פרוזודגא<sup>5</sup>, דידי היא, ולא הטרתתי עליהם  
[לקורתה]<sup>6</sup>. לא עומדין [על רגליים]<sup>7</sup>, ולא פורעין<sup>8</sup> ראשיהם, אלא שבתק  
בביתך ובלכתך בדרך ובשכובך ובקומו. ולמה<sup>9</sup>? שהקב"ה אינו בא בתרחות.

1) פסיקתה דברכ, פיסקא שור או כשב, 47; תנומא פ' אמרור ס"י ב-46; ויקרא  
רבה פ"ז בשם: א"ר יצחק: מדרש הגודול ויקרא עמי 10, ונשנה שם עמי 555; ליקוט  
מיכח תקנ"ד; סדר רע"ג, ארכז [סרעעה"ש עמי 209 — טור או"ח סי"א בשם: כתוב ר"ע];  
מה"ז סי"ב עמי 12 — כ"י סמ' 4[4]; סדר רשי<sup>10</sup> 14 אות ב'; שו"ת מהרש"ל סי'  
ע"ב: מבוא רשב' להארה עמי 86, ושם עמי 155, וגם לסדרשי"ל עמי 60 [ובכ"י שלפנינו  
חסר במלחמות. ואולי אפשר להשילם העפ"י סדר רשי סי' יי'. והשווה מש"ב במכוון].  
2) ותיקנתי זה עפ"י טאו"ח סי' סי"א בשם: והכי איתא במדרש.

3) קרי: — פרוזודגא (וכ"ה הגוי להלן בכ"י שלפנינו); סרע"ג: פרוטוגמא;  
טא"ח: פרוטוגמא (בכח"י: פרוטוגמא). וענינו — כתוב המלך וגלגולעת אל בני מדינתו.  
והשווה פסיקתא רבתיה (הוציא רמא"ש) לג' עמי 151 אות מ"א, ושם עמי 205; קרייס,  
להונגרטער עמי 483.

4) קרי = כל [בנין] המדינה.

5) סרע"ג: ישתחב ויתעללה זכרו לעד.

6) מה"ז: הדא ק"ש.

7) עיין לעיל סוף אות 3.

8) וכ"ה בכל המקורות. טאו"ח: הרי לא הטרתתי עליהם לקורתה.

9) תירוש זה עפ"י פסדר"כ שם. מה"ז: עומדין על רגליים [קרי: — [ולא] עומדין  
על רגלייהם].

10) טאו"ח: ולא פרועיראש.

11) סדרע"ג: ובמה הקב"ה משתבח, שאיןו בא גטרחות; טאו"ח: אבל באימה  
וביראה ברתת ובזיע מיה צrisk. (ועין בכ"י שם שמייר בזה להלכה).

ומי<sup>1</sup>) דעביד איפכא, לא יאות<sup>2</sup>), כא עביד. הילכתא<sup>3</sup>) מצוותא של קריית-שמע  
בישיבה<sup>4</sup>:

[ב]:anagan [תני]<sup>5</sup> קמיה דרי<sup>6</sup>) טעה בין פרק לפרק, כgon<sup>7</sup>) שגמר פרשה  
וזיריך להתחיל פרשה אחרת ואני יודע באיזה פרק טעה? חור לפרק ראשון<sup>8</sup>)  
להפסקה הראשונית והיה אם שמו. באמצעות הפרק חור לתחילת-הפרק, כgon<sup>9</sup>)  
שידיע שפרק זה טעה ודלאג, אבל איןנו יודע באיזה מקום בו [טעה]. בין כתיבה  
לכתובת חור לכתובת ראשונה. שיוודע<sup>10</sup>) [ש]צריך לומר וכתבתם על מוחות ביתך,  
ואינו [יודע] אם ראשון או [אם]<sup>11</sup> שני חור [לכתובת ראשונה]. אבל אם אמר  
למען ירבו ימיכם, סירכה [סירכית]<sup>12</sup>) נקט כבר, ואין לטעות מכאן עד אמת  
ויציב, ואין צריך לחור [אללא] לאמת<sup>13</sup>, שהפרש שגורה בפיו:  
[ג]: וצריך להתינו זין של למען תוכרו, שלא לישמע<sup>14</sup>) תשכרו, دمشמע

12) קרי: = [ומאן] דעביד. והוספה זו מן "ולמה" עד לבסוף אינה לשון המדרש,  
כ"א לשונו דרב ערמים גאון.

13) מה"ז: ותני כאן הפטור מן הדבר ועשותו, נקרא היותו (והשווה ירושלמי  
ברכות ספ"ג, ה"ט; שבת פ"א, ה"ב). וממצא בשינוי הלשון בראביה, הוציא אפטוביצר,  
ח"א, 33, ושם ח"ב סי' תקצ"ז; וואה סרעעה"ש עמי 209.

14) סרע"ג ומוח"ז: הילך מצוותה של ק"ש בישיבה. וכ"ה בסדר רשי סי' יי'.  
ולודעתץ צל': [הילך] במקומות "הילכתא".

15) מדרש שמוי"ר וארא פמ"ח: וקרוין ק"ש והן יושבין לכבודו וכו'; סרעעה"ש  
עמ' 209 אות לג'; ראבייה, הוציא אפטוביצר, סי' לא עמי 19 אות 1 בשם כ"י אמשטרדם:  
וכ"ש דישוב שפיר טפי.

16) ותיקנתי זה עפ"י המקורות בג"ל.

17) = דר יוחנן. והשווה ברכות ט"ג, א'; מה"ז סי' יג' 12 [כ"י סמ' א4]:  
בקצת שינויים.

18) וזה דעתו של רשי<sup>15</sup> בפרטשו לברכות שם: שיוודע שגמר הפרשה וכו'.

19) מה"ז: חור לראשון (והשאר חסר שם).

20) לפ"י פירש"י שם; ובמוח"ז ליכא.

21) ותיקנתי זה עפ"י הגוי בפירוש"י שם. ובכ"י שלפנינו הגוי כולה מסורת זול':  
שיוודע צריך לומר וכתבתם על מזוזות ביתך. ואני יודע[ו] אם ראשון או שני חור. בין  
כתובת לכתובת חור לכתובת ראשונית.

22) ותיקנתי זה עפ"י פירש"י שם.

23) קרי: [סירכית] נקט [נאתי], וכ"ה בוגרא שם.

24) וכ"ה בפירוש"י שם. ומון "וואין לטעות" עד לבסוף ליתא בסדר רשי סי'  
י"ח עמי 15.

25) קרי: = לישחת[מע]. וכ"ה בטור שם.

[ח] : ומייבע ליה לאיניש<sup>(3)</sup> לסמוך גאולה לתפילה. דאמר ר' זעירא<sup>(4)</sup> בשם ר' אבא בר ירמיה ג' חכיפות הן, תclf לגאולה תפילה, תclf לسمיכה [24] שחיטה שנאמר<sup>(5)</sup> וסמק ושות. תclf לנט<sup>(6)</sup> ברכה שנאמר<sup>(7)</sup> שאו ידיכם קודש וברכו את ה'. תclf לגאולה תפילה שנאמר<sup>(8)</sup> יהיו לרצון אמר פי והגון לבי לפניך ה' צורי וגואלי. מה כתיב בתריה<sup>(9)</sup> עניך ה' ביום צרה. אמר ר' י"י<sup>(10)</sup> בר אבון כל מי שתוכף<sup>(11)</sup> לسمיכה שחיתה, אין פסול נוגע באותו קרבן. כל מי שתוכף לפטני<sup>(12)</sup> ברכה, אין שטן מקרטרג באותו סעודה. וכל מי שטומך גאולה לתפילה, אין שטן מקרטרג כל אותו היום.

אמר ר' אמי כל מי שאינו תוכף גאולה לתפילה, למה הוא דומה, לאוהבו של מלך שבא והרטיק<sup>(13)</sup> על פתחו של מלך, ויצא המלך לידע מה הוא מבקש. מצאו שהפליג, אף [הוא]<sup>(14)</sup> מפליג. חזקיי מלך יהודה אף הוא הזכיר לפניו הקב"ה. דכתיב<sup>(15)</sup> וכור<sup>(16)</sup> את אשר התהלך לפני לפניך באמת ובלב שלם והטוב בעיניך עשית. ואמר<sup>(17)</sup> Mai ה טוב בעיניך עשית. אמר ר' י"י<sup>(18)</sup> אמר רב שטומך גאולה לתפילה. העיד ר' י"י<sup>(19)</sup> בן אליקים משומם קהלא קדישה שבירושלים כל השומך גאולה לתפילה אינו נזוק כל אותו היום בכל מקום שעמידה.

(40) סרע"ג שם: ומיבעי ליה למיסמן.

(41) וכ"ה בסרע"ג עמ' 6 עפ"י הירושלמי ברכות פ"א: ה"א. אמן בסרעה"ש 223 הגי: ר' זיויא בשם ר'आחא בר ירמיה [ראיה ברכות מ"ב. ומודרש שוח"ט קל"ז].

(42) ויקרא א': ר' וזה.

(43) תהילים קל"ה. ב.

(44) שם י"ט, ט"ג.

(45) שם כ', ב'.

(46) ר' יוסי בר אבין [וכ"ה במת"ז שט]. ובירושלמי דיויניציא רפ"ג ב' סוף ע' ד' הגי: ר' יוסי ב' רבי בנו כל מי שהוא תוכף סמיכה לשחיטה.

(47) וכ"ה ב"כ, רשי' שם; מהיו: כל מי שטומך.

(48) וענינו = נקפתה על הדלת. [ולכל המקורות שצ"י רשותה במת"ז 13 אות ס', איריך להוטיק]: פ"ע: שכ"ח (ודפק על פתחו), וגם ס"ר ר"ש<sup>(20)</sup>.

(49) קרי: = אף [הוא ה]פליג [וכ"ה ב' האשכול הוצאת אלבעק 24, המנהיג פ' א' ס"ה ה', ראבי"ה הוציא אפטובייזר ח"א 17 אות 19, ומ"ז 13] אמן בירושלמי ובסרעה"ש שם: עוד הוא הפליג.

(50) ישעיהו ל"ה, ג'.

(51) קרי: זכר נא.

(52) קרי: ואמרין מאוי והטוב בעיניך.

(53) אמר רב יהודה ברכות י' ב'.

(54) ה"ה ר' יוסי שם ט' ב'; והובא בסרע"ג ובמת"ז שט.

ע"מ<sup>(21)</sup> קיבל [על הגלילון: שכר] ופרש-ירושלמי<sup>(22)</sup>. ובענין אחר דמשמע [כע"ו]<sup>(23)</sup> אסכרה.

[ד]: ואסור להפסיק<sup>(24)</sup> בין אלהיכם לאמת. אלא כשהיא אמר אני ה' אלהיכם, חייב לומר מיד אמת ויציב, כתיב<sup>(25)</sup> ז' אלהיכם אמת.

[ה]: ואין להוסיף דבר על ה' ימלוך<sup>(26)</sup>, מפני שיש מי שטועה ואומר מה שלא תיקנו חכמים כאן בגלל אבות תושיע בנים ותביא גאולה לב"ב<sup>(27)</sup> בא"י וכו'.

[ו]: ואין אומרם דברים<sup>(28)</sup> אחר אמת ויציב, כדי שישמור גאולה לתפילה. אבל [אם]<sup>(29)</sup> בא לומר אחר תפילה, אפילו סדר<sup>(30)</sup> וידי יה"כ, אומר. ואסור לספר<sup>(31)</sup> עד שיגמור, ויאמר יהיו לרצון אמר פי וגוי.

[ז]: ומיד צריך לעמוד בתפילה, כדי שהיא עומדת<sup>(32)</sup> מתחזך דברי תורה. דתנן<sup>(33)</sup> בשחר מברך שנים לפניה וא[חד] לאחריה, ובערב מברך ב' לפניה וב' לאחריה. ותני עליה בברכות ירושלמי<sup>(34)</sup> ר' אי אומר בר אבון בשם ר' יהושע בן לוי שבע ברכות הללו על שם<sup>(35)</sup> שבע ביום הלתיך על משפטיך צדקך.

(26) = על מנת. והובא במת"ז 12, פרדס ס"י ס"ג, שבלה"ש 14 בשם: רבינו שלמה זצ"ל מצאי, ובטוור או"ח ס"י ס"א.

(27) ברכות פ"ב ח"ד: תוס' ברכות ט"ה ב' ד"ה: בין: אבי העזרי ס"י מ"ז;

מרודכי ברכות ס"י ל"ח: ר' די לונזאנו בספרו שת יות ק"ז, א.

(28) ובכ"י שלפנינו: כגון<sup>(36)</sup> [קרי: — כע"ן], וליכא רמיאו מלו לא במחיו ולא בפרדס, כי אם סבדור רש"י 16: שלא יהא נשמע חכמו עכין אסכרה וראה מה שהביאו הטור ובי' בשם הראב"ד והורד"ק מסטר המכול: דלא לישטע בעס"ר.

(29) דהלהכה כר' יהוות [ברכות י"ד ס"ע], וד"ס שם אות ר'ו. והגי במת"ז ריש ס"י ט"ו וגב' בסרשי"ר ריש ס"י ה' היא: ואסור להפסיק בין ויאמר לאמת ויציב [וכ"ה בסרעה"ג ריש עמ' 6, אמן לא בסרעה"ש שם].

(30) קרי: = [והי אליקין] אמת עפ"י ירמיהו י': וכ"ה ברכות י"ד. ופריש"י שם. (31) זה לשונו של רע"ג בסרעה"ש 6 [= סרעה"ש סוף עמ' 222], מחת"ז 13, סדרש"י שם.

(32) = לבני בניהם, ברוך אתה ה' אל ישראל.

(33) זוו לשונו של סרע"ג שם. וראה בה"ג ה'ו, סדור רס"ב ל"ח אות 6.

(34) סרע"ג 6 [= סרעה"ש 223] עפ"י ברכות ל"א. וירושלמי פ"א ברכות [והשווה הגי, בע"ז ח'. וד"ס שם].

(35) וכ"ה ברכות שם ובמת"ז 13. אמן לא בע"ז שם [ד"ס ברכות 163 אות ס', ושם אות ע'].

(36) סרע"ג שם. וכ"ה בסרעה"ש שם ובסרעה"ג הגי: כדי שהיא מתפלל.

(37) ברכות י"א.

(38) קרי: = ר' יוסי בר אבין בשם ריב"ל אומר [ברכות פ"א: ה"ב].

(39) תהילים ק"ט: קס"ד.

וכך הלכה היא תיקנו חכמים<sup>55</sup> יהיו לרצון אמר פי אחר יה' ברכות. מפני שאמרו דוד לאחר יה' פרשיות.

[ט] : והמתפלל צrisk שיכoon לבו לשמיים. ומתפלל בלחש<sup>56</sup> שלא להשמי את קולו. דתיר<sup>57</sup> המתפלל צrisk שיכoon את לבו לשמיים. אבא שאל אמר סימן לדבר<sup>58</sup> תchein לבם תקשיב אונד. אמר ר' יהודה מהנה<sup>59</sup> של ר'ע: כשהיה מתפלל עם הצבור היה מקצר ועולה לבני<sup>60</sup> כולם. וכשהיה<sup>61</sup> בין לבין עצמו. אדם מניחו בזויות<sup>62</sup> זו ומצאו בזויות אחרות מפני<sup>63</sup> השתחוואות והכרעות. יכול<sup>64</sup> יתפלל אדם כל היום כולם. כבר מפורש עי' דניאל<sup>65</sup> שנאמר תלהה זימניין ביום הוא מברך על ברכווי ומצלוי ומודיע קדם אלה. יכול משבא דניאל לגולה התיhil. ת"ל<sup>66</sup> כל קובל דהוה עבד מקדמת דנא. יכול להתפלל<sup>67</sup> לכל רוח שיריצה. כבר מפורש עי' דניאל<sup>68</sup> וכיוון פתיחין לי' בעילית (כ)גנד ירושלים. יכול יהא כולן בב"א<sup>69</sup>. כבר מפורש עי' דוד<sup>70</sup> ערב ובוקר וצהרים אשיחת והאהמה וישמע קולי. יכול ישאל אדם צרכיו ואח'כ יתפלל. כבר מפורש עי' שלמה<sup>71</sup> שנאמר לשמעו אל הרינה ואל התchingה<sup>72</sup>. רינה זו היא תפילה. תchingה זו היא בקשה.

(55) השותה ברכות שם. ומין "בכל מקום" עד "לאחר יה' פרשיות" ליתא בסרעיג ובמח'ו שם.

(56) סרעה"ש 225: ולתתפלל בלחש.

(57) ברכות ל"א. ועי' מח'ו עמ' 13 אות צ'.

(58) תהילים יי', י"ג.

(59) קרי: כך היה מנתגו של ר' עקיבא (עפ"י הגירסא בברכות שם).

(60) קרי: מפני כולן (וכ"ה בסדור רשי' סי' כ"ב): מח'ו: היה מקצר והולך ועולה מפני כולן; ברכות ל"א: היה מקצר ועולה מפני טורה הצבור.

(61) קרי: וכשהיה [מתפלל].

(62) סרעיג שם.

(63) סרעה"ש 225: מפני הכרויות והשתחוות; מח'ו 13: מפני הכרעות והשתחוויות.

(64) ברכות ל"א.

(65) דניאל י', י"א בשינויים עצומים: זמין תלהה ביום הוא ברך על ברכווי ומצלוא ומורא קדם אלה.

(66) דניאל שם: כל קובל די הוא עבד מן קדמת דנא.

(67) קרי: יכול [יתפלל]; ובמח'ו: יכול מתפלל. והשותה סרעה"ש שם.

(68) שם.

(69) = ב בת אחת.

(70) תהילים ג'ה, י"ח.

(71) מלכים א' ח': ד"ה ב', ר': י"ט: לשמעו אל הרינה ואל התפלל.

(72) קרי: ואל התפלל.

אמר רב המנווגא כמה<sup>73</sup> הלכתא גברותא איך לא משמע מהני קראי (פ. ב2) דתנה: והנה<sup>74</sup> היא מדברת על לבה רק שפתיה גנות וקולה לא ישמע. מכאן<sup>75</sup> לא מתפלל שתהא תפילה בלחש. ומما<sup>76</sup> למדת לעשות כן, מן הקב"ה. שנאמר<sup>77</sup> במקום אשר תשחת העולה, תשחת החטא. מפני כבוד הבריות. שעולה בא נדבה וחטא בא על חטא. אם היה מקום מיוחד בעורקה לשחות החטא. ידעו הכל שהחטא של זו וילבינו פניו של [זה]<sup>78</sup>. אבל נשנחת החטא במקום יוליה, כסborין שהיא עולה, ולא ידעו בחטא של זה. ואמרה חנה לפני הקב"ה<sup>79</sup> עולה, בא יומא הבריות. אף אנו<sup>80</sup> צרכין לחוש ולהתפלל יה' בלחש. שביהם חס על כבוד הבריות. אבל שאר תפילות שאין של ודוי, מותודה<sup>81</sup> אדם על חטאיו ולא ישמע חבירו. אבל רבי שאל תפילות שאין של ודוי, בגין ברכות שלפני ק"ש ושל אחרת, אין צורך לומרן בלחש.

[י]: אמר ר' אבין בר רב אדא אמר ר'י<sup>82</sup> כל הרגיל לבא בבחכ"ג ולא בא יומא א' הקב"ה שوال עליון. שנאמר<sup>83</sup> מי בכמ' ירא יה' שומע עבדו אשר הלק השכימים ואין נוגה לו. ואם לדבר מצוה הלק, נוגה לו. אם לדבר הרשות הלק, אין נוגה לו. מ"ט<sup>84</sup> משומד דהיה לבתו בה, ולא בטח. ויחשובה<sup>85</sup> עלי לשכורת. אמר רבי<sup>86</sup> מכאן לשכור שאסור להתפלל.

[י"א]: והמתפלל צrisk שיכנס<sup>87</sup> שיעור ב' פתחים בבחכ"ג ואח'כ יתפלל. שנאמר<sup>88</sup> לשומר מזוזות פתחי.ומי שעומד חז' לבחכ"ג. כמו שאנו

(73) ברכות לא' סע'א; סruleah' 226: הני הלכתא גבראתא; מה'ו 14: הני הילכתא גברתא. והשוואה סדרשי' 18 אות ג'.

(74) שמואל א', א': י"ג.

(75) וכיה במח'יו 14 סי' י"ט ובסדרשי' סי' כ"ג אותן ד'. אמן ברכות וגומ' טעה<sup>89</sup>: מכאן למתפלל צrisk שיכונן את לבו. והשוואה יומא ע'ג.

(76) קרי: וממי עפ"י סוטה ל"ב, ב').

(77) ויקרא ו', י"ת.

(78) קרי: [מיון ש[הקב"ה חס וכור]. וכיה שם.

(79) מה'ו: אף אני צרכיה.

(80) שם: אדם מתודה על חטאיו.

(81) ברכות י', ב': אמר רבנן בר רב אדא אמר רבי יצחק . . . הקב"ה משאיל בו: ולייטה בסדרשי' עמ' 18.

(82) ישעיהו נ', י'.

(83) קרי: [יבטה בשם ה']. מא依 טעמא, משומד דהיה לו לבתו בשם ה' ולא בטח.

(84) ש"א א', י"ג.

(85) ברכות לא' סע'א בשם: א"ר אלעוז (וכ"ה בסרעיג שם).

(86) ברכות ח, א': ירושלמי ברכות פ"ה: א' בשם: רב חסידא. והשוואה ב"ר פ"ז

אות ב', מדרשי משלוי פ"ח אות ל'ה, טו"ח סי' צ'.

(87) משלוי ח', ל'ה.

עומד בהכח"ג. ואפילו פניו בהכח"ג<sup>(8)</sup>. ואם יש תשעה בהכח"ג איןנו נמנת עמהן. דתנן גבי עירובין<sup>(9)</sup> בזמן שתשעה במקום אחד, ואחד חוץ לאותו מקום, אין מ策טפני.

[י"ב] : אמר ר' ר' י"ס בשעה שהקב"ה בא להכח"ג ולא מצא עשרה מיד כוועס. שנאמר<sup>(10)</sup> באתי ואין איש. קראתי ואין עונה וגוו. אמר ר' חלבו אמר ר' ר' ר' י"ס בtosfta דמגילה<sup>(11)</sup> ואחרוריהן אמר עללא כל היוצא מבכח"ג אל יפסיע פסיעה גסה. אמר אבוי לא אמרון אלא שמאן מלייף[<sup>(12)</sup>]. [על הגלון: אבל] בדעתך, מצוה למר[הטי] [שנאמר נדעה]<sup>(13)</sup> (גרוזה) ונדרפה לדעתך.

[י"ג] : ומאן דקאים לצלויי מיבעי ליה למיקם בא[י] מתא. דאמר רב חמאת בר ביזנא אמר ר' ר' י"ס חסידא המתפלל צריך שיראה עצמו באילו שכינה בגדו. שנאמר שויתני ה' לנגיד תמיד. ותנן<sup>(14)</sup> אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובדראש. ומתני מנא הני מיili. אמר ר' א' דאמר קרא<sup>(15)</sup> והיא מרתק-נפש ותתפלל אל ה' ובכה תבכתה.

[י"ד] : ומיבעי ליה לאיניש למקבע דוכתיה לצלחותא דאמר ר' חלבו אמר ר' ר' י"ס כל הקבע מקום להתפלתו, אלהי-אברהם בעזרו. וכשותת [אומרין לו]<sup>(16)</sup> אי חסיד אי ענינו מתלמידינו של אברהם אבינו. ואברהם גופיה מנגן דקבוע [מקום] דכתיב<sup>(17)</sup> וישכם אברהם בברך אל [פ. 3] א' המקום אשר עמד שם. אין

(88) קרי : = (כלפי) בהכח"ג. ראה סדור רשי סס"י כ"ד.

(89) צ"ב, ב' : תוכי שם דה' תשעה.

(90) ר' יוחנן, ברכות ז' ב'.

(91) קרי : [מדוע] באתי כו. ישעה נ' ב'.

(92) שם ז' ב'.

(93) בצל עפ"י הגמרא שם.

(94) הווע ז' ג' ; קרי : [ונדרפה] לדעת [את] ה'.

(95) רבבי שמואן ; וככה בפרוס ס"י א' ובסדרשי ס"י כ"ה (אמנם לא בסרע"ג ע' 7 – סרע"ש (288). ובנהדרין כ"ב א' : אמר רב תהנת בר ביזנא. עפ"י תהלים ט"ז ח' ברכות ז' ב'.

(96) שא' א' י' : ותתפלל [על] ה'.

(97) רב הונא ; וככה בברכות ז' ב'. אמן בסרע"ג ובמהיו 14 ובסדרשי 19 : דאר חלבו א"ר הונא.

(98) ותיקנתי זה עפ"י סרע"ג [וגו] כתה"י הרabiyyah ס"י י"ב. אמן בראבייה ח' א' הגי : וכשותת אומרין עליה, כי חסיד هي עני.

(99) בראשית כ"א, י"ג.

עמידה אלא תפילה שנאמר<sup>(1)</sup> ויעמוד פנחס ויפלל : אמר רבי חלבו אמר ר' ר' י"ס כל המתפלל אחורי בהכח"ג נקרא רשות. שנאמר<sup>(2)</sup> סביב רשעים יהלון כרום זלוט לבני אדם. אמר אבוי<sup>(3)</sup>) לא אמרן אלא מודהר אפיה לבי-כניתה, אבל מודהר אפיה לבי-כניתה לית לנו בה, ופי' בברכות<sup>(4)</sup> אחורי בהכח"ג. כל פתיח בתיכנסיות שלחן היו במזרחה. והכי תניא בתוספתא דמגילה<sup>(5)</sup> ואחרוריהן למערב. והמתפלל אחורי בהכח"ג ואני מודהר פניו להכח"ג נראה<sup>(6)</sup>) ככופר למי שחציבור מתפלין לפניו. ר' אבין בריה דר' ר' בר אבא בשם ר' ר' י"ס אמר צרך אדם שיתפלל<sup>(7)</sup> במקום המוחוד לתפילה. מ"ט אמר קרא<sup>(8)</sup> בכל המקום אשר אוכיר דוד בא עד הראש אשר ישתחו שם [לאלהים].

ר' יוסי ור' חלבו בשם ר' בריה ומטו בה משום ר' אבדימי<sup>(9)</sup> דמן חיפה צרך אדם להסביר פניו אל הכותל להתפלל. שנאמר<sup>(10)</sup> ויסב [חזקיהו פניו] אל הקיר ויתפלל. אמר ר' ר' י"ס<sup>(11)</sup> אמר רב ואיתמא ר' יהושע בן לוי מנין למתפלל שלא היה דבר חזץ ביןו ובין הכותל. שנאמר<sup>(12)</sup> ויסב [חזקיהו פניו]

1) תהילים ק"ו, ל.

2) ראה לעיל אות 98.

3) תהילים י"ב ט' ; קרי : [יתהלך].

4) ברכות שם.

5) פרישתי שם דה' : אחורי ; ותוס' שם ז' ע"א. וזה חסר בסדרשי ס"י כ"ג.

6) וככה בפרישתי שם. אמן בפ"ד דמגילה, הוציא צוקרנוגל, 227 : אין פותחין מתחי

תמי' בנטה לא למורתה, שכן מצינו במשכן שפתח בו למורתה. והשותה תוס' שם ז' א' דה' : אחורי ; לעומ, געזעמלטע שריפטען, חד' 13 והלאה ; ריבמן, בעמ"ע בכורים ח'ב 67 : מ. ה' יולדבץ' בס' חי היחודים בזמנ התלמוד, 26.

7) פרישתי ותוס' שם.

8) ירושלמי ברכות פ"ד : חד' שם : אבא ר' חייא בשם ר' יוחנן ; ובקצת שינויים בסרע"ג, מה'ו 15, סדרשי 19.

9) כהה במחזו שם ; ובסרעה"ש 230 ובסדרשי ס"י כ"ז הגי : להתפלל.

10) שמות כ' כ"ד.

11) קרי : א"ר תנחות בריה ד' ר' חייא. וככה בסרע"ג. ובירושלמי שם : א"ר תנחות בר' חנינה. ובקצת שינויים במחזו ובסדרשי שם.

12) ש"ב ט"ו ל"ב.

13) וכי'ה בסרע"ג, מה'ו, סדרשי שם.

14) ישעה ל'ת, ב'.

15) = רב יהודה ואיתמא ריב"ל, עפ"י ברכות ה' ב' ; וכי'ה בסדרשי. אמן בסרע"ג ומה'ו שם הגי : רב יהודה אמר רב.

16) שם.

חרי ג' פסיות לאחרוריון. ד"א מלאכי [מלכי]<sup>35</sup> צבאות ידונן ידונן, [ידונן] בחליכה, ידונן בחורה, וכמה ג'<sup>36</sup> א) פסיות, כנגד מהנה ישראל. ובנוגן אלו עושין ג' פסיות בהליכה ובחירה.

[י"ז] : ופותח בתפילה. כדאמר ר"י<sup>37</sup> בתחלה הוא אומר ג' ה' שפט הפתח [פ. בג] ופי גיד תhalbתך. ולבסוף אומר ג' יהיו לרצון אמר פי. תניא<sup>38</sup> המתפלל צריך שיכוין לבו בכול, ואם אינו יכול לכויון בכול, יכוין [את] לבו בא' מהם. וכך בעי בגמרא אהאי<sup>39</sup>. אמר רב ספרא משום חד דבריך, באבות. והבא להרגיל את דעתו<sup>40</sup> תמיד פון ישגה בכוונתך, יסביר את לבו בבטוי<sup>41</sup> תיבותיה ובפירוש מטבח שלה. כל שעיה שאומר בתפילהו<sup>42</sup>, או יצא ידי חובתו, כולה מעין פתחה נסודה. ואעפ' שהתיבות נראות של פרקים, עניין כולם על יסוד אחד הוקבעו וענין אחד לכולנתה.

[י"ז] : אלהי אברם [אליהי] יצחק ואלהי יעקב, כדי להזכיר שמונן של אבותם. [דאמר מר]<sup>43</sup> מנין [שאומרין]<sup>44</sup> אבות. שנאמר ג' הבו לה<sup>45</sup> בני אלים. [האל] הגדל על שם אברם. שנאמר ואעשרות לגוי גדור [כלומר גוי] דורון לפני המלה, וכשהוא מגיע לפניו מההר [ו] מפטיע ג' פסיות לפניו, ואח"כ משתוחה<sup>46</sup> לה' [בברכת מגן דכתיב]<sup>47</sup> וכף רגליהם [ככה] רגלי עגל.

[ל] אבות תחילה. דכתיב<sup>48</sup> ויתהלך מגוי אל גוי, לא הניח [ל] איש לעושקם. ועוד [עד] היום הזה הניח לבניהם שה פוזרה בין ארויות-אומה יחידה בין ע'

(35) תהילים ס"ח, י"ג.

(36) קרי: ג' פרסאות עיפוי פע: שכ"ט, מה"ו 15.

(37) תהלים נ"א, י"ג.

(38) תהלים י"ט, ט"ו.

(39) ברכות ל"ה, ב' וד"ס שם וסדרשי ס"י א.

(40) = אהיה. א"ר חייא אמר רב ספרא [והשווה פריש"י ברכות ל"ה, ב'].

(41) פרוד ריש ס"י א' בשינויים עצומים; מה"ו 16: והבא להרגיל עצמו תמיד שלא

ישגה בכוונתך.

(42) = [בכינוי] תיבותיה עיפוי מה"ו שם; סדרשי 20: בפטיש [קרי = בבטוי] תיבותיה.

(43) פרוד: אע"כ [=ע"פ] שנראיין מעוניין הרבה, כולם על יסוד אחד הוקבעו וענין

אחד לכולם; מה"ו: שאומירה בתפלה או יצא ידי [קרי: = חובתך].

(44) קרי: של אבות. דאמר מר [ר"ה]: ל"ב א': מגילה י"ז ב'].

(45) ב"ל עיפוי הגי בגמרא שם.

(46) תהילים כ"ט, א'.

(47) ויקתי זה עיפוי מה"ו וסדרשי שם.

(48) ונמצא בפרדס שם בשינוי הלשון.

(49) דה"א ט"ז: כ', וכ"א.

אל הקיר ויתפלל. אמר ר"י<sup>40</sup> הרוצה שיתחיכם ידרים ושיעשר יצפיין. וסימן שלחן מצפון מגרה מדרום. ר"י בן לוי אמר לעולם ידרים, שמתוך<sup>41</sup> שמתחכם מתעשר. שנאמר<sup>42</sup> אורך ימים בימינה (ו)בשMAILה עשר וכבוד.

[ט"ז] : ומיבעי ליה<sup>43</sup> לכוני כרעיה. דאמר ר"י<sup>44</sup> בר חנינה מושם ר"א<sup>45</sup> בן י[ע] קב המתפלל צדיק שכיוון רגלו זו אצל זו. שנאמר<sup>46</sup> ורגליהם רגלי ישרה. וכי מצליל אינייש, יתון אגפיה<sup>47</sup> לאדרעה ולבו לרקייע. דאמר ר"ש<sup>48</sup> בר אסא כך אמרABA המתפלל צדיק שיתון פנו<sup>49</sup> למטה ולבו למעלה, כדי לקיים שני מקראות הללו. [שנאמר] נישא לבבינו אל כפים וגוו. [ואומר]<sup>50</sup> אשר אשמו ובקשנו פני.

[ט"ז] : ולכך יפסיע<sup>51</sup> לפניו ג' פסיות קודם תפילהו. ולאחר תפילתו הולך אחריו [לאחריו] ג' פסיות. דכתיב<sup>52</sup> [ו]רגליהם רגלי ישרה הרי ג' רגלים. [ו]המ<sup>53</sup> ג' פסיות קודם תפילה. ואח"כ ישרה מיישר [את] תפילתו. וכן הוא אומר<sup>54</sup> שאו מנהה וובאו לפניו. כשהתפללו<sup>55</sup> יעשה עצמןacadם המביא דורון לפני המלה, וכשהוא מגיע לפניו מההר [ו] מפטיע ג' פסיות לפניו, ואח"כ משתוחה<sup>56</sup> לה' [בברכת מגן דכתיב]<sup>57</sup> וכף רגליהם [ככה] רגלי עגל.

(17) = רב יצחק, הרוצה שיתחיכם, ידרים [ב"ב כ"ה, ב'] ; סרע"ג, מה"ו, סדרשי' שפ'.

(18) סרע"ג: שמתוך שמחיכיתו מעשנותו.

(19) ממשיל ג', ט"ז.

(20) סרע"ג שם.

(21) = ר' יוסי [ברכות י', ב'].

(22) = ר' אליעזר; מה"ו: ר' אליעזר [וראה ירושלמי ברכות פ"א ה"א].

(23) יחזקאל א', ז.

(24) = אונפה לאדרעה ולביבה לרקייע וכ"ה בבה"ג ד"ו, ברכות פ"ח ה' סע"ד [והשווה ברכות ק"ה, ב'] ; וליתא בסרע"ג]. סדרשי' 20: יתן אונפה באדרעה וכו'.

(25) קרי: דאמר [ר' שעמאל בר' יוסי עיפוי יבמות ובהג' שם.

(26) = [עינין] למטה ולבו [לרקייע], וכ"ה שם.

(27) הווע' ה', ט"ז ; איכה ג', מ"א.

(28) פרוד ס"י נ"ז [= פע: דף שכ"ט] וגם מה"ז 15 בקטש שינויים; סדרשי' ס"י כ"ט: לכך מפטיע לפניו וכו'.

(29) יחזקאל א', ז.

(30) בכ"י שלפנינו: להם ג' פסיות.

(31) דה"א ט"ז, כ"ט.

(32) סדרשי': כשמתפלל, לא תעשו עצמכם adam; מה"ו: כשתתפללו לפניו עשו עצמכם adam.

(33) שם: השתחחו לה' בהדרות קרש בברכת מגן [אברהם]. פרוד: בברכת מגן תחלה וסוף.

(34) יחזקאל א', ז.

מדתו [של] הקב"ה ועטורה בעטרתו. זו<sup>(55)</sup> זקנה. שנאמר<sup>(56)</sup> עטרת תפארת שיבת בדרכן צדקה תמצא. וכות[ב]<sup>(57)</sup> שער רישיה כעمر נקי. וכחיב ואברהם זקן. וחוכר חסדי אבות לדורותם אהדריהם. כדאמר<sup>(58)</sup> ה' ייראה. יהי רצון כשייהו<sup>(59)</sup> בניו של יצחק באין לידי עבירות (מעשים) [מעשים רעים]<sup>(60)</sup>. תהא זוכר להם אותה עקיידה ותחמלה עליהם רחמים. [פ. 44] ואומר<sup>(61)</sup> ה' פועל בקרוב שנים חייהו. ובקרב שנים טוביע, ברוגן רחם תוכור. ר' ח' ס' בגימטריא אברהם. וקבעו בה ומביא גאות<sup>(62)</sup> לב'ב. לפי שהאבות העולם מתפלין על הגואלה<sup>(63)</sup> כי הא דאליהו הוה שכיחא במתיבתא<sup>(64)</sup> ואוקמינעה לכולו בהדי הדדי. ועמד עליו ובקש אברהם לעמוד, עד שאמר הקב"ה לו<sup>(65)</sup> שב ואל חצטער. אמר לפניו כי בדין [הוא] שהאי אני יושב ואתה עומד... ואל אל תחתמה. שנאמר<sup>(66)</sup> בדין בני<sup>(67)</sup> ד' וה' שנים עתידין לישב בבית הספר ואני עומד עליהם. ויתן לי מגן ישעך. אליהם נצב בעדת אל. מיד עמד וסילקו<sup>(68)</sup> להקב"ה ואמר<sup>(69)</sup> והשווותני בצד המלכים. וימינך תשעדייני, שאחותה עמי במילה<sup>(70)</sup>. ואני קווץ שנאמר<sup>(71)</sup> וכורות עמו הברית. שאינו אומר וכורות הברית. עוננותה תרבעני, שאני יושב ואתה עומד. הווי אומר שגמל לו הקב"ה חסדים טובים. ועוד אברהם לבש

[י"ח] : וכורע תחילה וסוף. דאמר ר' חניבא<sup>(72)</sup> סבא משמיה דרב המתפלל כשהוא כורע, כורע בברוך, כשהוא זוקף, זוקף בשם. דכתיב<sup>(73)</sup> ה' זוקף בפופים.

קרי : = ואיה הוא זו זקנה ; ובכ"י שלפנינו : זו זקננו.<sup>(74)</sup>

משלי, ט"ז, ל"א.

קרי : = ושער ראשיה כעمر נקא [עפי] דניאל, ז', ט'.

קרי : = כדאמרין [בראשית כ"ב, י"ז].

קרי : = שעה שייהו [ב"ר פנ"ו] אותן ר' ; ויק"ר פכ"ט.

קרי : = ומעשים [רעימים]. תהא [גנוכ] להם.

חקוק ג', ב' ; וזה ליתא בבי' שם ; והובא בפרדס ס' א' בשינויים רבים.

קרי : = [גונאל] לבני בנייהם (עפי ישעיהו נ"ט, כ').

מו' ב'ר פמ"ד, פע ; ויק"ר פכ"ט.

קרי : = במתיבתא [זרבי], ולוקמינעה לכולו בהדי הדדי [דלא לדחקן] שעטה.

ותיקנתי זה עפי' ב"מ פ"ה, ב', פרדס ס' א'.

ברכות ז', ב' עפי' דניאל ט', י"ז ; ומכאן ועד "דיקוני" ליתא בפרדס שם ; מה'ו

וסדרשי' שם הגי : "וגמרין" במקום "דאמרין".

קרי : = [שקראך אדון. הר' כאן שרצה להזכיר אברהם] עפי' הגי במת'ו

וסדרשי' שם.

וכ"ה שם. <sup>(76)</sup>

וכ"ה במת'ו שם. ולדעתינו צ'ל : סדר [היכלות] הוא מונה. ותיקנתי זה עפי' הגי

בסדרשי' שם.<sup>(77)</sup>

מה'ו : שם על לבך.<sup>(78)</sup>

ברכות י"ב, ב'.<sup>(79)</sup>

תהלים קמ"ג, ח'.<sup>(80)</sup>

אומות — וגבורתו ובגדולתו<sup>(50)</sup> מגן על ישראל, באימתו [באמיתו]<sup>(51)</sup> סוחרת וצינה, ובכ"ן חזרה<sup>(52)</sup> למקוםה עטרה.

וקבעו בה אל עליון, לפי שנטברך [אל עליון] על ידו והוא גם הוא נתברך לאל עליון. שנאמר<sup>(53)</sup> ברוך אברהם לאל עליון וברוך אל עליון [קונה שמים הארץ]. ולכך קבעו<sup>(54)</sup> קונה הכל, גומל חסדים טובים. ודרשין<sup>(55)</sup> כל אורחות ה' חסד ואמת לנוצרי בריתו ועדותיו. מה [=מי] נוצר בΡΙΤΟ, אברהם על המילת וראשית<sup>(56)</sup> תורה ואמצעיתה וסופה חסד. וירא אליו ה'. שביקרו בדור חולמים<sup>(57)</sup> ועמד עליו ובקש אברהם לעמוד, עד שאמר הקב"ה לו<sup>(58)</sup> שב ואל חצטער. אמר לבנייה, וכי בדין [הוא] שהאי אני יושב ואתה עומד... ואל אל תחתמה. שנאמר<sup>(59)</sup> בניך בני<sup>(60)</sup> ד' וה' שנים עתידין לישב בבית הספר ואני עומד עליהם. ויתן לי מגן ישעך. אליהם נצב בעדת אל. מיד עמד וסילקו<sup>(61)</sup> להקב"ה ואמר<sup>(62)</sup> והשווותני בצד המלכים. וימינך תשעדייני, שאחותה עמי במילה<sup>(63)</sup>. ואני קווץ שנאמר<sup>(64)</sup> וכורות עמו הברית. שאינו אומר וכורות הברית. עוננותה תרבעני, שאני יושב ואתה עומד. הווי אומר שגמל לו הקב"ה חסדים טובים. ועוד אברהם לבש

(50) קרי : = מגן על ישראל ; מה'ו : מגן [קרי] : = על ישראל ; סדרשי' : וגבורתו וגודלו וגוראותו מגן על ישראל.

(51) קרי : = באימתו, צנה וסוחרת [ותיקנתי זה עפי' מה'ו ושאר ספרי דבריש"י].

(52) מה'ו : ובכ"ן חזרה עטרה לקדמתה ; סדרשי' : ובר' חזרה עטרה למקוםה.

(53) בראשית י"ד : י"ט, וכ'.

(54) בכ"י שלפנינו : קבעו בה.

(55) כלו נבנה על תהלים כ"ה, י'. ונמצא בשינויים עצומים בפרדס ס' א', ובקטצת שינויים בתנוחמא וירא אותן ד', ובkeitzu נמצא באנגדת בראשית פ"ט 39.

(56) וראה תנוחמא שם, ומדרש שוח'ט. מוזמורי כ"ה.

(57) והשווה מה'ו 16 אות א', סדרשי' 21 אות ח'.

(58) קרי : = עד שאמר לו הקב"ה.

(59) וכ"ה בכ"י סדרו ישן כתוב על קלף [שם עמי 22 אות ט']. אמנם בתנוחמא ובאנגדת בראשית שם הגי : עתידין בנייה, בני ג' שנים, בני ד' שנים, לישב בבתי מדרשות ובבתי כנסיות [ונכל ד' מקורות הללו נעלמו מעניין ד' בולמנפלד בספרו האנגלי "המוראה מטורויש" צד 33 ו והשווה מה שהיעורתי ע"ז באיכות בספר האנגלי "עללו של רשי", סוף פרק י"ט].

(60) תהלים פ"ב, א'.

(61) קרי : = וקילסו להקב"ה [ותיקנתי זה עפי' מה'ו שם] ; סדרשי' : וקילס להקב"ה.

(62) תהלים י"ח, ל"ג.

(63) מה'ו וסדרשי' שם : שאחות במילה ואני קווץ [בל' המלה : עמי] ; ילקוט שמואל רמז קס"ב : כשאחות עמי העולה ותיתני חותך.

(64) נחמהה, ט', ח'.

רב ששת<sup>(1)</sup> כי הוא כורע כחיוראא, כי הוה זקייה, זקייף כחיויא. פירוש<sup>(2)</sup> כחיוראא כשבת שביד אדם, חובטו כלפי מטה בבת אחת. כך היה קופף ראשו תחילת דכתיב<sup>(3)</sup> הלכוּן אגמון ראשו. כחיויא כנחש הוה כשהוא זוקף עצמו, מגביה תחילת ראשו ונוקף<sup>(4)</sup> מעט מעט. כך אדם היה זוקף בначת ראשו תחילת ואחר כך מגמיך<sup>(5)</sup> רأسו שלא תראה (בדעתו [כՐ] עליו ממשאו).

[י"ט] : מתחפילת נוספת ב[Y"ט האחרון]<sup>(6)</sup> של חג [עד יום ראשון של פסח] האחרון מוכיר, הראשון אינו מוכיר. פי' דרגלים להתפלל ב' (א<sup>(6)</sup>) חונים, אחד בשחרית ואחד במוסף, של י"ט האחרון של סוכות עד י"ט הראשון של פסח מוכיר בגבורות מшиб הרות. יום ראשון של פסח, הראשון מוכיר, האחרון אינו מוכיר. מיום שני לתקופת תשרי<sup>(7)</sup> עד יום ראשון של פסח אומר אלה בברכת שנים. ואם לא עבר רוכבו של יום, כשנפלה תקופת תשרי, או יום תקופה מתיhil. איבעי<sup>(8)</sup>. איבעי להו, יום שניים כלפני (יום) שניים או כלאחר שנים. ואתה רב פפא ופסקא<sup>(9)</sup>; יום שניים כלאחר שנים.

[כ] : אמר רב יהודה<sup>(10)</sup> אמר רב טעה, בכל הברכות כולן אין מעליין אותו, בברכת-המיןין מעליין אותן. דחישין שמא מין הוא. ואמר ר' אמר רב ואיתימא ר' יהושע<sup>(11)</sup> ככל התחליל, אבל התחליל בה גומרה.

[כ"א] : הגיע להודאה כורע תחילת וסוף. ובשmagיע שליח צבור למודים, צריכין כל הצבור לשוחה<sup>(12)</sup> עמו. תנוי ר' חלפתא<sup>(13)</sup> בן שאול הכל שוחחים עם

(81) שם י"ב רע"ב.

(82) והשווה פירשי שם. אמן להריה [ראיה אוזחה] ג'התשובות ח"א עמ' 34] הוא אחד ממיini הקוצים מצוי בבל וקורין אותו אלהו.

(83) ישעיהו נ"ח, ה.

(84) וכ"ה בפירשי שם. אמן לדעתך צ"ל: [= [וועוך] מעט מעט (עפי הגי במחיזו שם).

(85) וכ"ה בסדרשי, וגם במחיזו שם הגאי: ואח"כ גופו.

(86) אמר ר' יהודה במשנה תענית פ"א מ"א; ובשינוי הלשון במחיזו ובסדרשי שם.

(87) ראה מה שהעריוות ע"ז בספר האנגלי "עליהם של רשי" פרק ז.

(88) תענית י', א. והשווה סרע"ג 88 בשינוי הלשון, שלה"ש סי' ב"א, טור או"ח סי' קי"ו והגה"מ הל' תפלה סי' ט.

(89) תענית שם.

(90) ופסקה.

(91) ברכות כ"ט, א.

(92) בן לוי.

(93) לשוחות עמו.

ש"צ בהודאה. ר' זעירא<sup>(1)</sup> אמר במודים בלבד. בזמן שאומר ש"צ [מודים] אנחנו, אומרים העם מודים אנחנו לך [שאתה הוא] ה' אלהינו ואלהי אבותינו אלהי כלبشر יוצרינו יוצר בראשית<sup>(2)</sup>, ברכות והודאות לשמק הגדול על שהחיתנו וקייתנו. כן תחינו ותחונינו (ב4) ותקבצינו מ"ד רוחות הארץ<sup>(3)</sup> להודות לך בחזרות קדשיך לשמור חיקיך ולעשות רצונך לבבך שלם על שהוא מודים לך.

[כ"ב] : אמר ר' יהושע בן לוי<sup>(4)</sup> המתפלל צריך שייכרעו עד שיתפקקו<sup>(5)</sup> כל חליות שבשדרה. לעומת אמר עד [כדי] שיראה ירך<sup>(6)</sup> כנגד לבו. ר' חניינה אמר כיון שנגען בראשו שוב אין<sup>(7)</sup> צרייך. ורבא אמר והוא דמצטער<sup>(8)</sup> עצמו וכפי' בראשו ומתחזיו כמוון דכרייך [ולא] ליעבד כורונקה<sup>(9)</sup>. תניא<sup>(10)</sup> צבע זכר לאחר ד' [ז'] שנים געשה נקבה<sup>(11)</sup>. שדרה של אדם לאחר שבעים<sup>(12)</sup> [שבע] שנה) (שנים) געשה נקחש. הבני מיili הוא דלא כרע במודים.

[כ"ג] : ולא מיבעי' ליה לאינייש לאוסופי אסדר תפילה<sup>(13)</sup>. דתニア (שמעון הפלוקי)<sup>(14)</sup> הסדריר י"ח ברכות [לפני ר' גמליאל] על [הסדר ביבנה]. ואמר ר' ירמיה ואי תימא ר' חיא בר אבא ואמרי לה במתניתא תניא מהה וכ' וקניהם, ומהם כמה נביאים, תקנו י"ח ברכות על הסדר. ותנן במתניתין<sup>(15)</sup> ר' ג' אומר

(94) סדרשי עמ' 24: אמר ר' זעירא בלבד במודים.  
 (95) שם: נשבח בברכות ובಹודאות. והשווה נושאות שונות במודים דרבנן המוביין בירושלמי ברכות שם; סוטה מ' א'; תוס' שם ד"ה: על, וגם סרע"ג י"א, א'.  
 (96) וכ"ה בסדרשי שם; אמן במחיזו הגאי: ותקבצינו מרבע גלויות.

(97) ברכות כ"ח, ב'; סרע"ג י' א': א"ר תנחים אמר ריב"ל.  
 (98) פירשי שם.

(99) קרי: [= איסטר].

(100) = איןינו צרייך.

(1) סרע"ג שם: והוא דמצער נפשה וכייף רישי.

(2) קרי: = כורונקה [זהו נוד למלאות מים מן הדור: והשווה פירשי ב"מ ק"ג ב': Uh"sh ערך "זונק"], מחיזו: כורונקין. אמן בסדרשי 24 אות ה': [= כחרדונא] והוא הצב, כשהוא שואה ראשו זקורף (עפי' היירושלמי ברכות פ"א ה"א).

(3) ב"ק ט"ג, א': ירושלמי פ"א ה"ג; סרע"ג שם.

(4) וכ"ה הגאי בירושלמי, סרע"ג מחיזו, סדרשי שם; אמן בבל הגאי: געשה עטף<sup>(16)</sup> ד"ס שם: געשה נקבה.

(5) קרי: = לאחר (שבע) שנים.

(6) סרע"ג ח', ב'; סדרשי 24; מחיזו 18: לאוספי סדר צלותא.

(7) ברכות כ"ח, ב'; מגילה י"ג, ב'.

(8) מגילה שם: א"ר יוחנן. ואמרי לה במתניתא תנא.

(9) משנה ברכות כ"ח, ב'.

ימינו של הקב"ה. שנאמר<sup>(28)</sup> מימינו אש דת לנו. ואמרינו ממשימה דבר מרדי<sup>(29)</sup> מקום שכלו ג' פסיעות, שם צריך ליתן שלום. ואין צריך לחזור למקום שהתפלל וליתן שלום. ואם חור, למה הוא דומה, לתלמיד שפטר<sup>(30)</sup> מרבו והלך לו, ולא הלך [לו]<sup>(31)</sup> אלא עמד בקרובו ימינו. ודומה לבלב שב על קיאו. ואם חור<sup>(32)</sup> אוכרות<sup>(33)</sup> שאמר דוד<sup>(34)</sup> הבו לה' בני אלים. רב יוסף אמר כנגד י"ח אוכרות שבק"ש. ור' תנחים<sup>(35)</sup> אמר ר' בן לוי כנגד י"ח חילו شبדרה.

[ו] מצלו אצלי.

[כ"ז] : ח"ר<sup>(36)</sup> מניין שאומרים אבות. שנאמר<sup>(37)</sup> הבו לה' בני אלים. ומניין שאומרים גבירות. שנאמר הבו לה' כבוד ועוז. ומניין שאומרים קדשות<sup>(38)</sup>, ת"ל הבו לה' כבוד שמנו. ומרא<sup>(39)</sup> לוomer בינה לאחר קדושת השם. שנאמר<sup>(40)</sup> והקדישו את קדוש יעקב וגגו. וכתיב וידעו (כל) טוביה רוח בינה ורוגניםylimדו לך (יעיב). ומה ראו לומר תשובה לאחר בינה. כתיב<sup>(41)</sup> השמן לב העם הזה ואנינו הכבד ועיניו השע פן יראה בעינינו ובازניו ישמע ובלבבו יבין ושב ורפא לנו. אשי<sup>(42)</sup>. ולבסוף הוא אומר יהיו לרצון וכו' (שהוא בתרא<sup>(43)</sup>). ואף דוד אמר (1) לאחר י"ח [ברכות] מזמוריהם, כדאמר בברכות<sup>(44)</sup>.

[כ"ה] : וצריך לפסוע ג' פסיעות<sup>(45)</sup> לאחורייו ואח' ב' יתן שלום. ואם לא עשה כן, ראוי לו-caalo לא התפלל. ונוטן שלום תחילת<sup>(46)</sup> לשמאל שלו, שהוא

(28) דברים ל"ג, ב'.  
(29) ורב מרדי זה הוא אחד מן הגאנונים [השווה דברי הר"ף בפ' אין עומדים; ד"ס יומא 144 אות מ].

(30) קרי: = [שנפטר] מרבו; והובא בסוגנון אחר ביום ובסעיג' שם.

(31) ראה ד"ס שם אות נ'; סדרשי' 26 אות ד'.

(32) ובמגילת כי'ב, ב' הגי: א"ר חייא בר אבון [ראה ברכות ל"ג, ב'; סדרשי' שם אות ו'].

(33) צ"ל: = דמצלי אצלי עול צידיהן (ולא על פניהם ממש) עפ"י הגי בפירוש"י שם. עי מה שהערות על זה בארכיות בט' מנהיגים ישנים מדורא, ניו יורק תש"ה, עמ' 165 אות ס"ט.

(34) מגילה י"ג, ב'; סרע"ג ב.8.

(35) תהילים כ"ט, א, ב'.

(36) שם.

(37) שם, ב'.

(38) ישעיהו ו', י'.

(39) שם, ג'ה, ז'.

(40) סדרשי' 26: אלא [קרי: = אלמא] בתיר תשובה סיליחה היא.

(41) תהילים ק"ג, ב', ד'.

(42) קרי: = [לאחרין; ומכוון נמצא ביום נ"ג, ב'; סרע"ג ט, ב'].

בכל יום ויום מתפלל אדם י"ח ברכות. הבני תשע עשרה הוין. ברכות המינים ביבנה תקנו בתר ישו<sup>(47)</sup> פנדירא משום המינים. ומתיini בגמרה הבני תמנין סרי כנגד מי [תקונה]. אמר הלל<sup>(48)</sup> בריה דר' שמואל בר נחמני כנגד שמונה עשרה אוכרות<sup>(49)</sup> שאמר דוד<sup>(50)</sup> הבו לה' בני אלים. רב יוסף אמר כנגד י"ח אוכרות שבק"ש. ור' תנחים<sup>(51)</sup> אמר ר' בן לוי כנגד י"ח חילו شبדרה.

[כ"ד] : ובתר דמים צלותיה<sup>(52)</sup> איבעי ליה למימר וידוי. א"ג מידי דברי<sup>(53)</sup>, רשותא בידיה. והכי תקנו<sup>(54)</sup> לימייר בתיר צלותיה, איבינו מלכנו אלהינו יחיד שמק בעולםך<sup>(55)</sup>. יחיד מלכותך [בעולםך], בנה ביהך [ו] שככל היכלה, קרב קץ בית משיחך, פדה עמק, שמה עדתך<sup>(56)</sup>, עשה למען ימינך<sup>(57)</sup>, עשה למען משיחך<sup>(58)</sup>, עשה למגןך ולא למענינו. אלהי עד שלא נוצרתי, עד יהיו לרצון אמר פי וגוי כר' יוחנן בברכות<sup>(59)</sup>. אמר ר' בתרילה הוא אומר ה' שפתית תפחת, בין בתפלת מנהה ובין בתפלת ערבית, שצרכין לומר כדבר אשיש<sup>(60)</sup>. ולבסוף הוא אומר יהיו לרצון וכו' (שהוא בתרא<sup>(61)</sup>). ואף דוד אמר (1) לאחר י"ח [ברכות] מזמוריהם, כדאמר בברכות<sup>(62)</sup>.

[כ"ה] : וצריך לפסוע ג' פסיעות<sup>(63)</sup> לאחורייו ואח' ב' יתן שלום. ואם לא עשה כן, ראוי לו-caalo לא התפלל. ונוטן שלום תחילת<sup>(64)</sup> לשמאל שלו, שהוא

(10) סדרשי' 25: ישו בן פנדירא; מה'יו: בתיר בן פנדירא (בלי המלה: ישו); פירוש'י ד' שונצינו שם: ביבנה תקנו לאחר ומן מרובה [קרוב לתרבותו של ישו הנוצרי שלמדן להפוך דברי אלhim חיים]. (ראה ד"ס שם עמ' 149 אות ג').

(11) וכ"ה בכ"י פ'; ובגמרה שלפנינו: אמר היל בירה ורש"ג (ד"ס שם אות ד').

(12) ירושלמי ברכות פ"ד ה"ג, תענית פ"ב ה"ב, בבי' ברכות שם.

(13) תהילים כ"ט, א'.

(14) וכ"ה בגמרה שלפנינו בטעות. וליתא לא בד"ו ולא בד' שונצינו (ד"ס שם אות ש').

(15) סעיג' ט, א'.

(16) = [יש] רשותא.

(17) סרע"ג ומחייב שם.

(18) קרי: = יחיד שמק בעולםך, יחיד זכר בעולםך עפ"י סרעה"ש 264 וסדרשי' 25.

(19) = [ועשה למען שמן שם].

(20) [=עשה למען היכלה].

(21) וכ"ה בסרע"ג שם; סדרשי': עשה למען משית צדקך.

(22) ד' ב': ושם ט, ב'.

(23) קרי: = [שהוא בתרא]. ומן "בין" עד "כדרב אש" ליתא במח'ו ובסדרשי' שם.

(24) ואין כאן מקום; ובכ"י שלפנינו נמצא תמצאי ב' סימני מחיקה על המלין "שהוא בתרא"

(25) ט, ב'.

(26) קרי: = [לאחרין]; ומכוון נמצא ביום נ"ג, ב'; סרע"ג ט, ב'].

(27) סדרשי' 25: לכתילה [קרי: = בתקילה] לשמאלו שלו.

ירושלים [בא דוד עמהם]<sup>59</sup>). שנאמר<sup>60</sup> [אחר] ישבו בני ישראל ובקשו את אלהיהם ואת דוד מלכם [ופחדו אל ה'] ואל טובו באחרית הימים. וכיון שבא דוד באת[ה] תפילה, שנאמר<sup>61</sup> והביאותים אל הר קדשי ושמחותם בבית תפליתי. וכיון שבאתה תפילה באטה עובודה. שנאמר עולותיהם וובתיהם לפלוי על מזבח כי ביתינו וגנו. וכיון שבאתה עובודה באטה הودאה. שנאמר<sup>62</sup> ויבח תודה יכבדני. ומה ראו לומר ברכת כהנים אחר הודה, שנאמר<sup>63</sup> וישא אמר ר' ר' ואיתימא רבוי לוי מתוך שניתנה מילה בשミニות<sup>64</sup> שצרכיה רפואה, לפיכך קבועו בשミニות. ומה ראו לומר ברכת השנין בתשיעית. אמר ר' אלכסנדרי [כנגד] מפקיע שערים. בכתיב<sup>65</sup> שבור זרע ורע תזרוש רעש כל המצא. ודוד כי אמרה, בפ' תשיעית אמרה. ומה ראו לומר קבוע גילות אחר ברכת השנין. שנאמר<sup>66</sup> ואתם [הרין ישראל ענפכם תננו] ופריכם השוא לעמי ישראל כי קרוב קיצו<sup>67</sup> לבא. וכיון שנתקבצו<sup>68</sup> גלוות, נעשה דין ברשעים. בכתיב<sup>69</sup> ואשכה ידי עלייך ואצרכך כבוד סיגיך ואסירה כל בדילך. וכתיב ואשכה שופטיך כבראונה. וכיון שנעשה דין ברשעים כלו המניין. וכל זדים עם המניין. שנאמר ושר פושעים וחטאיהם ייחדו ועוזבי ה' יכלו. וכיון שכלו המניין, מתרומות קרני<sup>70</sup> הצדיקים. שנאמר<sup>71</sup> וכל קרני רשעים אגדע תרוממנה קרנות צדקה. וכל גרים עם הצדיקים. שנאמר<sup>72</sup> מפני (מפני) שיבת תקום וסמייך ליה וכי יגור אתך גור. והיכן מתרומות קרני הצדיקים בירושלים. שנאמר<sup>73</sup> שאלו (את) שלום ירושלים ישלוו אהוביך. וכיון שבאו ברכה וברכה<sup>74</sup>).

(59) תינוקיו זה עפי' המקורות הנ"ל.

(60) הוועג ב' ה'.

(61) ישעיהו נ"ו, ז'.

(62) תהילים נ', כ"ג.

(63) ויקרא ט', כ"ב.

(64) סדרשי' : ולמרות.

(65) שם : ולימה.

(66) במדבר ו', כ"ז (ונרשם בטיעות בסדרשי' עמי<sup>27</sup>).

(67) תהילים כ"ט, י"א [ונרשם שם בטיעות : תהילים כ'].

(68) מגילה י"ח, א' ; סדרע"ג ט' א'.

(69) תהילים ק"ו, ב' (ונרשם שם בטיעות).

(70) סדרשי' : למי שישמע כל תהילותיו.

(71) וזה לחתא בגילה שם, כי"א בסדרע"ג.

(72) שם : אם בא להרבבות בתפלה.

(73) ע"ז ח', א'.

(74) שם : מעין כל ברכת [כלי] המלה : ובברכת].

אלא<sup>43</sup>) הכתוב ושב ורפא לו. והוא רפואה, לאו דתחלואין היא אלא דסליחה היא. ומה ראו לומר גאולה בשבעית. אמר ר' חייא בר אבא<sup>44</sup> מתוך שישראל עתידין ליגאל בשבעית, לפיכך קבועו בשבעית. והאמר<sup>45</sup> מר בשנית קולות, בשבעית מלחות, במוואיז-שביעית בן דוד בא. במלחמות<sup>46</sup> נמי אתחלתה דגאולה היא, ואתחלת[א] דגאולה בשבעית מיהה הו. ומה ראו לומר רפואה בשミニות. אמר ר' ר' ואיתימא רבוי לוי מתוך שניתנה מילה בשミニות<sup>47</sup> שצרכיה רפואה, לפיכך קבועו בשミニות. ומה ראו לומר ברכת השנין בתשיעית. אמר ר' אלכסנדרי [כנגד] מפקיע שערים. בכתיב<sup>48</sup> שבור זרע ורע תזרוש רעש כל המצא. ודוד כי אמרה, בפ' תשיעית אמרה. ומה ראו לומר קבוע גילות אחר ברכת השנין. שנאמר<sup>49</sup> ואתם [הרין ישראל ענפכם תננו] ופריכם השוא לעמי ישראל כי קרוב קיצו<sup>50</sup> לבא. וכיון שנתקבצו<sup>51</sup> גלוות, נעשה דין ברשעים. בכתיב<sup>52</sup> ואשכה ידי עלייך ואצרכך כבוד סיגיך ואסירה כל בדילך. וכתיב ואשכה שופטיך כבראונה. וכיון שנעשה דין ברשעים כלו המניין. וכל זדים עם המניין. שנאמר ושר פושעים וחטאיהם ייחדו ועוזבי ה' יכלו. וכיון שכלו המניין, מתרומות קרני<sup>53</sup> הצדיקים. שנאמר<sup>54</sup> וכל קרני רשעים אגדע תרוממנה קרנות צדקה. וכל גרים עם הצדיקים. שנאמר<sup>55</sup> מפני (מפני) שיבת תקום וסמייך ליה וכי יגור אתך גור. והיכן מתרומות קרני הצדיקים בירושלים. שנאמר<sup>56</sup> שאלו (את) שלום ירושלים ישלוו אהוביך. וכיון שבאו ברכה וברכה<sup>57</sup>).

(43) = [והכתיב] : ראה ישעיהו י', י' (וירוש"ב בסדרשי' 26 שגה ברואה).

(44) ובמגילה שם לפניו הגי : אמר רבא [והשווה ד"ס, סדרע"ג מה"ז, סדרשי' שם אוט ב'].

(45) = והוא אמר מר [וכ"ה שם].

(46) = מלחמות נמי : ובשינוי הלשון בסדרע"ג ובמה"ז 19.

(47) ובמגילה שם הגי : אמר ר' אחא [במוקם ר' חייא ואיתימא רבוי לוי].

(48) = בשמני.

(49) תהילים י', ט'ו.

(50) אממן פרשה עשרית היא [וואולי אשורי ולמה רגשו פרשה אחת היא ; ראה סדרשי' 27 אות ה'].

(51) יחזקאל ל'ו, ח' , בשינויים עצומים.

(52) קרי : = כי קרבו לבוא.

(53) = שנתקבצו [וכ"ה בכל המקורות המובאים לעיל].

(54) ישעיהו א', כ"ה, כ"ז.

(55) במקורות הנ"ל הגי : קרנות-צדיקים.

(56) תהילים ע'ה, י"א.

(57) ויקרא י"ט, ל'ב, ל"ג.

(58) תהילים קכ"ב, ו'.

шибלה הרוח. ואומר רבנן העולמים יצרתנו נקבים נקבים<sup>(89)</sup> גלי וידוע לפניו חרטינו וכלי מתיינו בחינינו חרפה וכלי מה ואחריתנו רמה ותולעה. ומתהיל ממקום שפסק. אמר [ליה] אלו לא באתי אלא לשמע דבר זה די.

[כ"ח]: רק בתפילהו, ה"מ דשדי לкомיה אבל אי מבצע (לקמיה) [במניה] לית לו בתה. ואמר רב יהודה<sup>(90)</sup> היה עומד בתפילה ונודמן לו רוק, מבלייעו בטלתו. ואילא<sup>(91)</sup> היה [לו] טליתו, מבלייעו באפיקרטתו<sup>(92)</sup>. ואילא אילנא איניש דאניגא דעתה, הוא שדי<sup>(93)</sup> ליה לאחרoria ומסתייה. ואמר רבנית הוה קאי מנא<sup>(94)</sup> קמי דרבashi ואודמן ליה רוקא בתפילה ופתקה לאחרoria. אל לא סבר ליה מר להא מבלייע באפיקרטתו. אמר [לידי]<sup>(95)</sup> איניא דעתאי.

[כ"ט]: ואסור ליה לאיניש דכי מצלי בהדי צבורה<sup>(96)</sup> למקדם לצלוויו להודיה מקמי צבורה. ואסור ליה לאיניש למיתב<sup>(97)</sup> בד' אמות דצלותא. דכתיב [א'] אני האשה הנצבת עמבה זה<sup>(98)</sup> להתפלל אל הא. אמר ר' בן לו<sup>(99)</sup> מכוא אסור לישב בד' אמות של תפילה. ואסור למיחוף<sup>(100)</sup> קמייה מאן דקאים בצלותא. ואמר ר' בן לו אסור לעבור כנגד<sup>(101)</sup> המתפללים. מאי טעמא<sup>(102)</sup>. דמייסקא לצלוויותהו. ואסור ליה למקום בדורטה דמדלייא<sup>(103)</sup> לצלוותא. ואמר ר' יוסי משומך ר' אליעזר<sup>(104)</sup> [לועלם אל יעמוד אדם במקום גביה ויתפלל, כגון על גבי מטה וספסל וכסא, אלא במקום נמוך. שנאמר<sup>(105)</sup> ממעמקים קראתיך ה'].

(89) = [חלולים תלולים].

(90) ברכות כ"ד: אם היה טליתו נאה.

(91) שם הגי: והוא חלק דוק בברחו. השווה ע"ש ערך אפיקרטין, פסדור"כ פסקא

(92) שקלים אווט ק"ד. ובסדרשי"י 28 אות ג' הגי בטעות: מבלייע באפי כסותו[קרי]: באפיקרטותו.

(93) בכ"י שלפנינו: ידו [= שדי] ליה.

(94) בכ"י: קאמינא; ובגמרא הגי: רבנית הוה קאי אחורי דרבashi.

(95) סדרע"ג ט, ב': פירש"י ברכות כ"ח: מהיו שם: סדרשי"י 29.

(96) ברכות ל"א, ב': והוא לשונו של רע"ג שם.

(97) שא", א': כ"ז.

(98) ברכות שם; ועיין פרדס ס"ג, או"ז חי"א סי' ק"א, ראייה ח"א 72 אות 27.

(99) והוא לשונו של רע"ג שם.

(100) ברכות כ"ז, א': סדרע"ג: נגד המתפלל.

(1) וליתא בוגרא שם, כ"א בסדרע"ג.

(2) וענינו = גביה הרבה. סדרע"ג: בדורטה זמידלא וצלוי; מהיו: למייקם

בחיבורתא ומידלא.

(3) ה"ה: ר' יוסי בר' חנינה משומך ר' אליעזר בן יעקב [ברכות י', ב'].

(4) תהלים קיל, א.

[כ"ז]: ת"ר המשמע קולו בתפילה<sup>(106)</sup> ה"ז מקטני-אמנה. והמגבה קולו בתפילהו ה"ז מנבייא-השקר. והמגה[ק]<sup>(107)</sup> והמפה[ק] בתפילהו ה"ז מגסי הרוח. והמתעתש בתפילה<sup>(108)</sup> סימן רע לו. ויש אומרים ה"ז מכוער. והرك בתפילהו כאילו רך בפני המלך.

המשמע קולו בתפילהו, לא שנן אלא שיכל לכוון את לבו בלחש. אבל<sup>(109)</sup> [אם] אינו יכול לכוון את לבו בלחש לית<sup>(110)</sup> לו. וה"מ ביחיד, אבל בצבור<sup>(111)</sup> לאו אורח ארעה.

והמגה[ק]<sup>(112)</sup> והmphak [בתפילה] ה"ז מגסי הרוח [ה"מ מלמטה אבל מלמעלה לית לו בה]<sup>(113)</sup>.

והמתעתש בתפילהו סימן רע לו, ה"מ מלמטה אבל מלמעלה סימן יפה לו. דamer ר' זира הא מילחא איבעיא לי' ביר הונא<sup>(114)</sup> ותקילה לי' בכולא<sup>(115)</sup> תלמודא. המתעתש בתפילהו סימן יפה לו. כשם שעושין לו נחת רוח מלמטה כד עוזין לו נחת רוח [מלמעלה, ר' זира<sup>(116)</sup>] הוה משפטmitt מיניה דרב יהודה והוה בעי למיסק לארץ ישראל. ואמר רב יהודה כל העולה מבבל<sup>(117)</sup> לא"י עבר בעשה. שנאמר<sup>(118)</sup> בבלה [יובאו ו] שמה יהיו עד יום פקדיהם וגוי. [אמר] איזיל ואשמע מליחא מיניה [ו] הדר איפוק. אול ואשכח תנא הדני מקימה דרב יהודה היה עומדת בתפילה וננתעתש (בתפילה), פוסק עד שיכלה הרוח וחוזר ומתחפלל. אכן דאמרי הци תנוי קמייה, היה עומד בתפילה ובקש להתעתש, מרחיק<sup>(119)</sup> ד' אמות ומתעתש וממתין עד

(75) קרי: = בתפילהו. והוא אמר רב הונא בברכות כ"ד, ב' [והובא בסדרע"ג ט, מה"ו, סדרשי"י 28].

(76) בכ"י שלפנינו בטעות: והמגה[ק].

(77) = בתפילהו.

(78) קרי: = [אם] אינו יכול.

(79) בגמרה הגי: "מותר" במקומות "לית לו בה".

(80) שם: את ליטרד ציבורה.

(81) בכ"י: ומכהה[ק].

(82) הוספה זו עפ"י הagi בסדרע"ג שם; ובמה"ג. המגה[ק] והmphak ה"מ לרצונו. וראה סדרשי"י שם אותן ה'.

(83) קרי: = ביר [המנונא].

(84) ותקילא [לי כובל תלמודאי], ותיקוני זה עפ"י הagi בכל המקורות שציטתי לעיל, בגמרה שם: רבבי אבא הוה כא משתמש.

(85) ברכות כ"ד: והשווה דוד"ז לאה"ו, ח"ג עמ' 32, שם 188; פ. בער ברבעון "ציוון" צד 71-149.

(86) ירמיהו כ"ז: כ"ב; וככ"י שלפנינו הagi בטעות: יבוואר שמת.

(87) קרי: = מתרחיק ד' אמות.

(88) קרי: = מתרחיק ד' אמות.

חויבא דאוריתא היא<sup>(20)</sup> משום כבוד מלכות שמיים. אבל ספק התפלל ספק לא התפלל, אינו חורר ומתפלל. ור' יוחנן אמר<sup>(21)</sup> אפלו ספק התפלל [ספק לא התפלל] חורר ומתפלל, כי"ש ק"ש. ר' יוחנן לטעמה דאמר<sup>(22)</sup> ולואי שיתפלל [אדם] כל היום כלו, והלכתא<sup>(23)</sup> כר' כי בכלתו. אבל ודאי קרא ק"ש ואתא ואשכח ציבורא דכא קרו ק"ש, אימא פסוקא קמא לחודיה בהדיינו ותו לא צריך. א"ג וודאי התפלל ונכנס לבהכ"ג ומצא צבור שמתפללין. הכי אמר רב יהודה אמר אומר<sup>(24)</sup> ואותי השלכה אחר[י] גויה, אל יתקרא<sup>(25)</sup> גוייך אלא גיאיך. [אמר הקב"ה] לאחר שנתגאה זה, קיבל עלייו [על] מלכות שמיים.

[ל"א]: אמר רב יהודה<sup>(26)</sup> לעולם אל יתפלל אדם לא נגדربו ולא אחורי רבו. ותנייא ר' אלעוז החסידא<sup>(27)</sup> אומר המתפלל נגדרבו או אחורי רבו והנותן שלום לרבו והחולק על ישיבתו<sup>(28)</sup> א), גורם לשכינה שנסתלק<sup>(29)</sup> מישראל.

[ל"ב]: ומאן [דמספקא]<sup>(30)</sup> ליה מילתא ולא ידע אי צלי או לא צלי, אי קרי ק"ש או לא קרי, אי אמר אמת ויציב או לא אמר. א"ג اي בריך או לא בריך (היכי נעבד)<sup>(31)</sup> בשעת מזוני. וגביה ברכת ז' המניין[ן] اي בריך או לא בריך, היכי נעבד[ן]. הכי גרסינן בגמרא<sup>(32)</sup> אמר רב יהודה אמר שמואל ספק קרא ק"ש, ספק לא קרא אינו חורר וקורא. ספק אם אמר אמת ויציב ספק לא אמן, חורר ואומר אמת ויציב. ור' א [אומר] אפלו ספק קרא ק"ש ספק לא קרא, חורר וקורא [ק"ש].

(20) ולייטה בברכות כ"א, א".

(21) ברכות שם: ור' אמר ולואי שיתפלל אודם כל היום תחילת.

שם.

(22) שם.

(23) וכן פסקו בה"ג [ד"ו ב-ד"ב-ב'26] וסדרע"ג י"ח, א' (ור' א אפטוביץ' העיר שלא

נכון). בראビיה ח"א 39 אות 11: דבה"ג ור' עג פסק הלכה כר' בספק, והלכה כשמואל בודאי התפלל. אמן שם ד"ה: ולואי בוהיל: בהיג פסק הלכה כר' בספק, והלכה כשמואל בודאי התפלל.

ר' עג פסק הלכה כר' וא, וע"ג דר' א תלמיד הו לא לגבי שמואל, בהא הלכתא בותיה [והוגה

באוי] ח"א ס"י ג"ד, וראבייה 39.

שם.

(24) ברכות כ"א, א'.

שם.

(25) ובמה"ו השמייט רש"ה בטיעות מן "סביר" קומה עד "סביר" בתרא [רטשי' שם

אות י' ].

(26) ברכות שם.

שם.

(27) ברכות שם.

שם.

(28) סרשי': ומסקין.

שם.

(29) ברכות שם בשינויים עצומים.

שם.

(30) ומקורו בסרע"ג, ולא בגמרא; ולפירשי' שם: מיפסיק לא פסיק תפילה לקודשה

לענות עם הצבור וכן למודדים [ראה שם אות י'ב].

שם.

(31) ברכות שם.

שם.

(32) סרע"ג שם; מה"ו 21 אות כ'; סרשי' 31 אות י"ד; ראビיה 42 אות 14.

שם.

(33) סרע"ג: הדרין ופסקין ולא מפסיק; מה"ו: ופשתין דלא מפסיק; סרשי':

הדרין ופשתין הלכתא דלא מפסיק.

[ל']: [וכדקאי ומצלוי, מיבעיליה לכונני כרעיה]<sup>(34)</sup>. דאמר ר' עי<sup>(35)</sup> משום ר' א המתפלל צריך שיתכוין רגלו שנאמר<sup>(36)</sup> ורגלים רגלי ישרה. ואסור להר ישראל למטעם<sup>(37)</sup> מקמיה צלותא. דאמר ר' עי משום ר' א מאידי דכתיב<sup>(38)</sup> לא תאכלו על הדם, לא תאכלו קודם שתתפללו על דםכם. ואמר ר' יצחק משום ר' יוחנן<sup>(39)</sup> ומושום ר' א בן יעקב כל האוכל ושותה ואח' מתפלל וקורא ק"ש, עליו הכתוב אמר אומר<sup>(40)</sup> ואותי השלכה אחר[י] גויה, אל יתקרא<sup>(41)</sup> גויהך אלא גיאיך. [אמר הקב"ה] לאחר שנתגאה זה, קיבל עלייו [על] מלכות שמיים.

[ל"א]: אמר רב יהודה<sup>(42)</sup> לעולם אל יתפלל אדם לא נגדרבו ולא אחורי רבו. ותנייא ר' אלעוז החסידא<sup>(43)</sup> אומר המתפלל נגדרבו או אחורי רבו והנותן שלום לרבו והחולק על ישיבתו<sup>(44)</sup> א), גורם לשכינה שנסתלק<sup>(45)</sup> מישראל.

[ל"ב]: ומאן [דמספקא]<sup>(46)</sup> ליה מילתא ולא ידע אי צלי או לא צלי, אי קרי ק"ש או לא קרי, אי אמר אמת ויציב או לא אמר. א"ג اي בריך או לא בריך (היכי נעבד)<sup>(47)</sup> בשעת מזוני. וגביה ברכת ז' המניין[ן] اي בריך או לא בריך, היכי נעבד[ן]. הכי גרסינן בגמרא<sup>(48)</sup> אמר רב יהודה אמר שמואל ספק קרא ק"ש, ספק לא קרא אינו חורר וקורא. ספק אם אמר אמת ויציב ספק לא אמן, חורר ואומר אמת ויציב. ור' א [אומר] אפלו ספק קרא ק"ש ספק לא קרא, חורר וקורא [ק"ש].

(5) הוסתי עפ"י הגי בסדרע"ג שם.

(6) ברכות שם: ר' יוסי בר' חנינא משום ר' א בן יעקב.

(7) יחזקאל א, ז.

(8) לשון סדרע"ג ט, א' ובה"ג (ד"ו 10א = ד"ב39). כנראה, דעתימה כוללת אף איסור שתית המים. אמונם באוי' ז' ח"א ס"י ק"ח איתא: וכן ראייתי מורה' אבי העזרי ששתה מים בשחר קודם התפילה [רייאנטי ס"י ט"ו]. ומובה ברא비יה ח"א 18 אות 16, ושם את 18.

(9) ברכות: ר' יוסי בר' חנינא.

(10) ויקרא י"ט, כ"ג.

(11) וזה ליתא בסדרע"ג.

(12) מ"א י"ג, ט.

(13) = אל תקרי.

(14) ברכות כ"ג, ב': אמר ר' עי אמר רב.

(15) מה"ו וראבייה 61: ר' א בן חסמא כג' הראשונים [ד"ס שם]; סדרשי': ר' א חסמא [זה הוא גירסת בית נתן, ראה שם אות 3].

(16) כ"ה בסרשי' 29; אמן לפ"י גירסת הראשונים: והאומר דבר שלא שמע מפי רבו.

(17) שאלות יתרו סס"י ב"ג; סרע"ג י"ח, א', מה"ו 21; סרשי' 30.

(18) ואין כאן מקומו.

(19) וכ"ה בשאלות, בה"ג, סרע"ג, הר"ף והרא"ש שם.

הילכתא<sup>7)</sup> צריך לאפנויו ואסור לצליות עד מפנה<sup>8)</sup>. ואי לא מציריך, לא מביל<sup>9)</sup> צלותיה. ותניא אידך<sup>10)</sup> ה策יך לנקייו אל יתפלל. משום שנאמר<sup>11)</sup> הכוון לקראת אלהיך ישראל. וכחיב<sup>12)</sup> שמור רגליך כאשר תלך אל בית האלים. אמר ר' יוסי<sup>13)</sup> ואיתימא רב חנינא בר פפא (שמור רגליך כאשר תלך אל בית האלים) שמור נקייך בשעה שאתה עומד בתפילה לפניו. ומtbody[יליה]<sup>14)</sup> לבך ישראל לנקיי נפשיה [ולדכינוי]<sup>15)</sup> נפשיה והדר צליות. שנאמר<sup>16)</sup> ארחץ בנקיון כפי ואסובבה [את] מזבחך ה'.

[ל"ז] : מאן<sup>17)</sup> דקאים בביבנישטה אחורי ש"צ<sup>18)</sup>, מהייב לכונינה דעתיה. ובתר דחתם ש"צ על כל<sup>19)</sup> ברכה וברכה, להרי עוננה אמן. דכי<sup>20)</sup> אמרו רבן<sup>21)</sup> Mai דכתיב<sup>22)</sup> פתחו שעריהם ויבא גוי צדיק שומר אמוןינו<sup>23)</sup>. את שומר אמוןינו, אלא<sup>24)</sup> שאומר אמן באמונה. אומר ש"צ בא"י מיהה המתים, והם עוניין אמן. וудין לא ראו תחיית המתים, ומאמניין שהקב"ה מיהה המתים. ואומר ש"צ גואל ישראל, והם עוניין אמן. וудין לא נגאלו. וא"ת [הרין] כבר נגאלו, וחזרו ונשענו. ומאמניין בהקב"ה שעתיד לאלאם ועוניין אמן. ואומר הש"צ [בונה] ירושלים. והם עוניין אמן. וудין היא בחורבנה,

(47) = [הילךך] והוא לשון הבה"ג.

(48) = עד דמפני (שם).

(49) שם : ואי לא מיקבלא צלותיה.

(50) והוא לשון הבה"ג שם.

(51) עמוס ד/ י"ב.

(52) קהלה ד/ י"ג.

(53) כ"ה במח"ו ובסרשי שם ; בה"ג : רב אשי. בגמרא : רב אשיה.

(54) בה"ג, ג/, א/.

(55) בכ"י : ולרבונו.

(56) תהילים כ"ה, ו/.

(57) סרע"ג ט"ה, ב/.

(58) = אחורי [DSLICHIA DZYBORA].

(59) = על כל [חותם] ברכה וברכה.

(60) קרי : = דקה[כ].

(61) מדרש תהילים לא' אות ח/ ; שם אות כ"ט ; והובא בטאו"ח סי' קכ"ד בשם רע"ג.

(62) ישיעתו כ"ו, ב/.

(63) אויל ציל : [אמנוּן גָּזַר הַיְּ], כמו שהובא במדרשות ובסרשי' ג' וס' סיום המאמר שלפנינו מעיד עז' : הוא אומר אמוןינו, גוזר ה'. אמן בכל ספרי דברי ר' ש"י, הן כתה"י והן בדורות, הגיסת היא : דכתיב פתוח שעריהם. והשווה מש"כ בمبואו שם.

(64) = אלא שומר אמוןינו (וכ"ה בסרע"ג). והמאמר "את שומר אמוןינו" לא מצאתי במא"א.

הילכתא דלא מפסיק, אלא שתיק ולא עני בהדיחו. דאמר מר<sup>25)</sup> שמע ולא ענה יצא, וכדאמר יתריך, הדר לצלותיה. וכן נהגין רבני דכי עסיקה<sup>26)</sup> ביה"ח ברכות ושמיעין קדוש או יה"ש<sup>27)</sup> מביך, שתקין<sup>28)</sup> א' ולא עני בהדיחו<sup>29)</sup>. וכן אמרו<sup>30)</sup> הכימיא וספריא [ודרשיא] ורישי עמא, שמע ולא ענה, יוצא בשומע ועונה<sup>31)</sup>.

[ל"ג] : ומאן דעיל<sup>32)</sup> לבי"כניתה ואשכח צבורה דקימי, איתו גמי ליקום. ואי יתבין, אייה גמי, ליתיב, דלא חזי<sup>33)</sup> כפורהן הצבור.

[ל"ד] : והיכא דצלי אינש<sup>34)</sup> ואשכח צואה היכא דצלי, צלותיה [לאו] צלותא הוּא [ויפסיך] והדר מצלי. דת"ר<sup>35)</sup> המתפלל וראה צואה במקומוAufyi שחתא, תפילה תפילה. מתќיף לה רבא האי<sup>36)</sup> זבח רשעים טובעת. אלא אמר רבא כיון שהטה, אין תפילה תפילה.

[ל"ה] : ת"ר<sup>37)</sup> הנדרך לנקייו אל יתפלל, ואם התפלל תפילה תפילה טובעת. אמר רב זיביד ואיתימא רב יהודה לא שננו אלא שאין יכול לעמוד על עצמו. אבל אם יכול לעמוד<sup>38)</sup> א' על עצמו, תפילה תפילה. עד כמה [עד]<sup>39)</sup> פרסת.

(34) מה"ו שם ; ומכאן ועד סוף ליכא בסרע"ג.

(35) סרשי' : דכי עסיקן.

(36) = הילא שמייה רבא [מושווה לך טוב, ואתחנן ו/, א/ : וכן יסד רב יהודה גאון בעל הלוות ; וליכא רמייא מוּוּ בה] צרובות, הוצאת מרגלית].

(37) סרשי' : שותקין ולא עוניין [בליל המלאה : בהדיחו].

(38) סוכה ל"ת, ב.

(39) קרי : = שמע עונה [וכן פסקו רס"ג [babodrom סדר שחרית של חול], רע"ג [המובהך כאן], בה"ג ז"ו ב= 42 ; וובא בפרש"י סוכה ל"ח ד"ה הו אומן] : רה"ג האשכול הוצאה אלבעק<sup>40)</sup> 81], ורב אחאי גאון בשאלות סוף שאלתה א' = והוא מקור הרין יותר עתיק. וכן פסק רשי' תשוי' ח'ב ס"י רע"ב, ושם ס"י רע"ג ; וכלל המקורות שצינורית שם צריך להוסיף : האורה ח"א 11, מה"ו 21, סרשי' 31, וראבייה ח"א 42 אות 14].

(40) סרע"ג י"ט, א' ; סרשי' 31.

(41) קרי : = דלא ליתחו.

(42) ברכות כ"ב, ב' בשינוי הלשון.

(43) משלי כ"א, כ"ג.

(44) ברכות כ"ג, א/ בה"ג שם ג/, א/ מה"ו 22, סרשי' 31.

(45) והלשון בירושלמי ברכות פ"ב : ה"ג היא : אבל בגסים אם יכול לסבול ישבול. ולשיטתו של הר"ף והראב"ן בס"י כס"א : אבל אם יכול לעמוד על עצמו מותר אף לכתולחן. וראה סי' האשכול, הוץ אלבעק, 17 אות ט.

(46) ברכות שם : אמר רב זיביד עד פרסת.

לענות אמן יהא שמייה רבא מברך, בכלacho<sup>78</sup>). מי אמן. אמר ר' זירא<sup>79</sup>) אל מלך נאמן.

[ל"ח]: שאלו מקמיה רב גטרונאי<sup>80</sup>) גאון: מקום שאין בו רגיל לירד לפני התיבה אלא אחד, ופעמים שהוא טרוד במלאתו. יש [שם] נערים, שהגיעו ליז'ן וליח'ן<sup>81</sup>) ולא נתמלא זקניהם. מהו שיעשו [מהם] שליח צבור וויצויאו רבים ידי חובתו ולא יתבטלו מן התפילה?

וה ש' ב: כך ראיינו, שה [שם] אמרו חכמים<sup>82</sup>) אינו עובר לפני התיבה ואיןו נשוא את כפיו עד שיתמלא זקנו. כך מצוה מן המובהה. וכמה דאפשר מהוי גברא מליא טפי עדיף מינוקא. אבל ודאי<sup>83</sup>) במקום שהוא מבטל קדושה וברוך<sup>84</sup>) וימליך<sup>85</sup>). לא מיבעי [לן] בן ייז'ן ובן ייח'ן<sup>86</sup> [אללא] אפילו בן ייג'ן ויום אחד. כי לא אפשר, געשה שליח צבור. [ד] קאמר [בנן]<sup>87</sup> זה הכלל, כל שאיןו מוחיב בדבר, איןו מוציא אחרים<sup>88</sup>) י"ה. טעמא<sup>89</sup>) דלא הגיע לכלל מצותה, שאינו מוציא הרבה י"ה. אבל בן ייג'ן ויום אחד, כי לא אפשר, שפיר דמי: [ל"ט]: ותו שאלהם: מהו לஸוך על דברי ר' בן לוי<sup>90</sup>) בשעת

(78) שם: והן הן עונין הכי (קרי: = נמי) אמן בכל חון.

(79) כ"ה שם; אמן בגמר ובסרעג' הגי: א"ר חנינא.

(80) סרעג' ד"ז י"א, א' (= סרעה"ש ח"א ק"מ, ב'); תש"י הגאניגים — ליק ס"י: תורתן של ראשונים ח"ב 21; שער תשובות ס"י כ"ה; פרדס ס"ס; מח"ז 23; טרש"י 33 אות א'; שבלה"ש ס"י י'; האשכול, הוציא אלבעק, 40; והובא באוצרה"ג — התשובות מס' מגילה ס"י ק"נו 42 אות ר'.

(81) קרי = שהגיעו לשמונה עשרה שנה ולשבע עשרה (וכה בסרעיג' שם).

(82) חולין כ"ה, ב', ותוס' שם.

(83) סרעיג': אבל בודאי במקום מיבטל מן קדושה וברוך וימליך ויהי.

(84) = וברכו (וכ"ה, בסרעיג').

(85) סרעיג': ויהי [= יהא שמייה רבא].

(86) = בני ייח'ן ויהי.

(87) = דקא אמרינן [ר'ה כ"ט, א']: שבה"ל: דהא מחיבבי, כדתנן בן ייג'ן למצות.

(88) שם: את הרבים ייי חובתו.

(89) ומכאן ועד "אבל" ליטתא בסרעיג' כ"א בסרעיג' שם.

(90) ברכות מ"ה, ב': ומקרו נמצאו בסרעיג' ד"ז י"א [סרעה"ש ח"א קמ"א]; תורתן של ראשונים ח"ב 22; שבה"ל ס"י ט' (= הקזר ס"י ג'). ולכל המקורות שצ"ן לנו באוצרה"ג — התשובות ח"א 112 אות א' צידך להוספק: טרש"י 33, ס' הסדרים אה, הנקרא ג'יב ספר היכלות.

חוירושי הרשב"א סוף פ"ק דחולין שם: השב רב גטרונאי [= ב"ה לטאות ס"י ג'ג]

ורשב"ר פרימן שגו ברואה והערו בוה"ל: והובא ג'יב בטור או"ח ס"י נ"ב בשם

רב גטרונאי. אמן הטור לא הביא תשובה זו בכלל בס", נ"ב, וצ"ל שם: ומן הבני בטאותה ס"י ג'ג הביא לשון הרשב"א בחידושיו בוה"ל: ובסרעיג' ז"ל השב רב גטרונאי וכוכו.)

ומאמניין בהקב"ה שעמיד לבנותה. هو אומר<sup>91</sup>) אמוניים נוצרה ה'. כלומר אם "א" עונין אמן, נוצרה ה'.

[ל"ז]: ותניא<sup>92</sup>) אין עונין לא אמן חטופה, ולא אמן קטופה. ולא [אמן] קצראה<sup>93</sup>), ולא אמן יתומה<sup>94</sup>). ולא יורוק [ה] ברכה מפיו. בן עוזי אומר (האומר יתומה, יהיו בנוי יתומים)<sup>95</sup>), העונה אמן חטפה יחתפו<sup>96</sup>) ימי, ארוכה מארכין יתקטפו ימי, קצראה יתקצרו ימי. [יתומה יהיו בנוי יתומים]. ארוכה מארכין לו ימי [ו] שנותיו. ואמר ר' ש' בן לקיש<sup>97</sup>) כל העונה אמן בכלacho<sup>98</sup> פותחים לו שעריג' ג' ע' שנאמר<sup>99</sup>) פתחו שערים ויבוא גוי צדק שומר אמוניים. א"ת שומר אמוניים אלא שאמר אמן. [א] אמר [ר'י] בן לוי<sup>100</sup>) כל העונה אמן יהש"ר בכלacho<sup>101</sup> לו גור דין שנאמר<sup>102</sup>) בפרוע פרעות בישראל בתנדב עם [ברכו ה']. מ"ט<sup>103</sup>) בפרוע פרעות, משום דברכו ה'. אמר ר' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן אפילו יש בלבבו שמי של ע"ה, מוחלין לו. כתיב הכא בפרוע פרעות, וכתיב התם<sup>104</sup>) כי פרעת אהרן לשঙצה בקמיהם. הילך<sup>105</sup>) צריך אדם

(65) תהילים ל"א, כ"ד.

(66) אמר [מאמניין] [עוגין] אמן.

(67) ברכות מ"ז, א': סרעה"ג סוף ב' ; הראבנן סס"י קפ"ד; תשוח"ג ח"א — התשובות 111, ושם — הפירושים 80-81.

(68) ולייה בגמרא.

(69) ירושלמי ברכות פ"ח ה"ט בשם רב הונא [= היג ד"ז י"א, א']: עריה"ש ערך: "אמן" בשם רב נסים גאון וגם בשם רב כהן צדק גאון [וכבכ"י עריה"ש: בשם ר' צדוק]: דרש"י 32 אות ג'.

(70) ואין כאן מקומו, כי אם לבסוף.

(71) שבת ק"ט, ב': סרעה"ג שם.

(72) ישעהו כ"ג, ב'.

(73) שבת שם: ומן ב"י או"ח ס"י נ"ז מביא מתחום קי"ט, ב': ד"ה: כל העונה, מעשה דר' ישמעאל בן אלישע בפסקתא. וכבר העיר רשב"ב (במבוא להפסקתא ס"י ח' א'ות ב': סרש"י 32 אות ז') ומהר זה בלתי נמצא לפניו בפסקתא, כי אם בפרק ר' ישמעאל, הגקרא ג'יב ספר היכלות.

(74) שופטים ח' ב'.

(75) כ"ה בסרעיג' שם: וליה בגמרא בסרש"י 32.

(76) שמות לב', כ"ה.

(77) סרש"י: וכלך צריך אדם לענות וכו'.

שמצא[ם], כgon שמצאים] בתחלת עסוק פרשת שמע ולאחר שיטים תפילהו יחוור ויאמר פסוקי דזמרה.

והשיב כך : מה שתיקנו חכמים, תיקנו לומר פסוקי דזמרה תחילת ואח"כ יתפלל. כדדרש ר' שמלאי<sup>100</sup> לעולם יסדר אדם שבתו של הקב"ה ואח"כ יתפלל. ואם ראה שמתפללין<sup>101</sup> אין מעכין, אך שמענו מהרב [ב7] משה גאון<sup>102</sup> שմברך מלך מהול בתשבחות. ואומר פרשה ראשונה של תהילים כלומר פרשה שנאמרה ראשונה לפרשיות שנאמרו בספר תהילים, שהיא תחילת לדוד<sup>103</sup>. ומגדל ואומר הלויה הלו אל בקדשו, ועד לשם תפארתך. וחותם בישתחוו צבוד[ר] ומתפלל עם הצבור [שאין תפילתו של אדם נשמעת<sup>104</sup>] כמו עם האב[ר]. [ומהה] צבודה בתר צלותא לא לימרינהו, שיש גנאי<sup>105</sup> בדבר הזה. וכשתקנותם האב פסוקי דזמרה אחר צלותא לא לירינהו, יש גנאי<sup>105</sup> בדבר הזה. וכשתקנותם חכמים, לא תקנות אלא קודם תפילה, אבל לאחר תפילה לא (אמר)<sup>106</sup>.

[מ"א] אמר ליה אלהו לר' יודא בר שליא<sup>107</sup>) חסידא לא [תרתה דלא תיחטי, ולא תורי דלא תיחטי]<sup>108</sup>). כשהאתה יוצא לדרכך הימליך בקונך וצאת מאי הימליך בקונך וצאת. אמר ר' יעקב אמר רב הсадא<sup>109</sup> [כל היוצא בדרך צריך להתפלל] יה"ר מלפניך ה' אלהי ואלהי אבותי שתוליכני לשלום ותסמכני לשלום ותחוירני לשלום ותצלני [מקפת]<sup>109</sup> כל אויב ואורב בדרך וחתנו[ן] לחש ולחסד ולרחמים בעינך ובעיניו כל רואי<sup>110</sup> בא"י שמע תפילה. ואפילו נפיק

(100) ברכות ל"ב, א' ; סרעה"ש 200 ; אמן בסרעה"ג ד"ו בשם : דודרש ר' שמואל. [ורשות' בבסרעה"ב] 34 אותן ב' העיר בטעות : והובא בטאו"ח סי' נ"א [קרי : סי' נ"ב ; והוא רק ציטט מאבוי הרא"ש].

(1) כהה בסרעה"ש ; ובسرעה"ג ד"ו : ואם ראה צבור מתפלلين והם מתעכבים. (2) ערד ערך תפל ; ורב משה גאון אמר מאן דעתיל וכו' ; סדרשי"י : מה"ר [קרי : מהן] גאון [ששמע מרובתוין]. וככה במח"ו שם.

(3) תהילים קמ"ה, א'.

(4) ברכות ח', א'.

(5) סרעה"ג : אבל לומר פסוקי דזמרה אחר תפלה, יש גנאי בדבר, לומר שבת אחר תפלה.

(6) שם : בשינוי הלשון.

(7) ברכות כ"ט, ב' ; סרעה"ג נ"ג ב' ; וצ"ל : = לר' [יהודה אהוה] דרב [סלא] חסידא. וראה מה"ו 24.

(8) ראה פירושי שם. ובכ"י שלפנינו הגי : לא תירוטם ולא תחטא, ולא תידי ולא תחטי.

(9) ברכות שם.

(10) בכ"י : מכל [קרי : = מכף].

(11) מה"ו : ותחוירני לבתי לשлом.

הדלק [ו] צטרפו<sup>109</sup> תשעה ועבד. אין הלכה קרי בין לו, ואין אנו עושים כמוותה. [וועוד] השטה عبد [מושוחר] שמיל ולא טבל, אין אנו מזמנין עליו בזימון דרבנן. דתנן<sup>110</sup> נשים ועבדים וקטנים אין מזמנין עליהם. ואמרינן פשיטה דין מזמנין. ופשיטה<sup>111</sup> [ד] איצטראיך מתנייע לעבד שמיל ולא טבל. וקמ"ל כי הא דרי חייא (ר' אבין)<sup>112</sup> בר אבא אמר ר' יוחנן לעולם אינו גר עד שימול ויטבול (ואינו יכול לצטרפו לצטרפו) לזרפו עם תשעה [בתפילה]. דגמרינן [לה]<sup>113</sup> מתוך (מ) תורה, לכל<sup>114</sup> דבר שבקדושה לא יהיה פחות מעשרה, عبد מיביעא. וועוד מצינו<sup>115</sup> בפירוש מרבותינו<sup>116</sup> שאללו שמעוות שלשה שאכלו כאחת, כgon תשעה ועבד. [תשעה] וארון<sup>117</sup>, [שניהם ושבת. וקטן פורה], וקטן היודע למי מברכים, אי[ב]ן הלכה ואין עושים [מעשה] כמוות<sup>118</sup>.

[מ'] ותו שאלו מקמי רב נטרוגאי גאון ז"ל<sup>119</sup> : הנכס לבהכ"ג ומצא צבוד שמתפלין ועדין לא קרא פסוקי דזמרה. מהו שיעסוק עם הצבור בעסק

(109) סרש"י הגי : מצטרפני.

(110) משנה ברכות מ"ה, א'.

(111) סרש"י : ופשיטין : סרע"ג ; ואמרינן.

(112) בגמריא : אמר רבי זира אר"י.

(113) סרש"י : דאמ"ען מתוך תורה.

(114) שם : קרי = [כלכל] דבר שבקדושה. ובסרעה"ג : קרי = [עבד] מביעא.

(115) ומכאן ואילך נמצא גיב' בהאשכול — אלבעק 41 ; סרעה"ג ; וועוד בפירוש שמענו מרבותינו ; סרש"י : וועוד שמעין בפירוש.

(116) היה = רב מרשיא ורב שר שלום (ראה לויון, אוזה"ג — התשובות 112 אות ד', ושם — הפירושים ע' 81).

(117) ברכות מ"ה, ב' ; ושם מ"ה, א' ; תוכס' ד"ה : ולית. והשווה כל המקורות שציין שם ר' א' אפטוביידר בראבייה ח"א 112.

(118) = כמוות (וככה בסרעה"ג). ובפרק חמ"ה של"ד בשם השאלות. הובא דין זה (וכבר העיר אפטוביידר שם אותן 18 : שלא נמצא לא בשאלות שבדפוס וגם לא בכ"י).

(119) סרעה"ש ח"א 200 [ד"ו כ"ד, ב'] ; חמודה גנותה סי' נ"ז ; ה"ג אספמיא 22 : תורתן של אישונים ח"ב 22 ; מח"ו 23 [וליתא בכ"י סמ'] ; סדרשי"י 34 : לקוטי הפרסות לבסוף ; טאו"ח סי' נ"ב בשם : רנט"ג. והובא בשם : ר' משה גאון בערוף, ערך "תפלל", וגם בסמ"ג עשין י"ט ; ובשם : רעיג בהרא"ש ברכות פ"ה סי' ו' ; ובשם [דרב יהודאי גאון] בא"ה לרשי"י (כ"י סמ' 1765). ראה גנוי קדם, לויון, ח"ג 57, אוזה"ג — התשובות ח"א סי' ר' 76 אות ו' [ור' א' מרכס העיר בגנוי קדם סוף ע' 57 בזה"ל : "מצאתה שהכ"י הוה נכתב . . . ע"י ר' אלעזר בן . . . ר' משה חביב קרוב לשנת ר' פ"ה]. אמן כבר הוכחות במבויא לא"ה לרשי"י : שהכ"י סמ' 1765 נכתב קרוב לשנת ר' ס"ס (1500) ע"י ר' משה אבן חביה, ולא ע"י בנו ר' אלעוזן.

ברכתה. ואם [היו] תלמידים, [אומרים] בטללי ברכתה כי מפוזרים אתה מקבץ, וטוענים<sup>(26)</sup> עליך לשפטו, ועל הרשעים תשת<sup>(27)</sup> יידך. וישראל כל חסוי בר בוגרין עירך ובחידוש בית מקדשך, כי טרם נקרוא אתה תענה, בא"י אמרו<sup>(28)</sup> והיה טרם יקרוא ואני עוננה, עוד הם מדברים ואני אשמע. בא"י שומע תפילה, ואומר<sup>(29)</sup> ג' אחרונות.

[מ"ד]: ועל עשרה<sup>(30)</sup> שהתפללו ושםעו כולם ברכו<sup>(31)</sup> וקדושה וכל סדר תפילה. אמר רבי<sup>(32)</sup> שיכלון להמנות למנין אחר בשbill אחד שלא התפלל. כמו שעושים בחתן או למי שלא השכימים לבהכ"ג. ואפילו אחד מאותן עשרה [שהתפללו כבר], יכול לחשוך ולהתפלל ולהוציא את [א"ג] החביב. וסומך [רבי] וمرאה פנים<sup>(33)</sup> מהציבור שמתפלל י"ח ברכות כל אחד ואחד לעצמו, וחזור וכופלו [הש"צ] בשביל [ה] קדושה. נמצא שהמתפללים מנין למנין על הקדשה לבדה. ועננה מאן<sup>(34)</sup> [ד] הוא ואמר, שמא בשביל קדושה. שלא אמרו כל אחד לעצמו, הון מנני. נמצא עדין<sup>(35)</sup> [כולן] מחוייבין בדבר. והשיב רבי: לא מצינו בכל התלמוד<sup>(36)</sup> חיבור קדושה, אלא חביבה היא [לנו]. [ה] [לכך]<sup>(37)</sup> אינה פחותה מעשרה<sup>(38)</sup>.

[מ"ה]: ולא מיבעי<sup>(39)</sup> ליה לאינייש למיבטל ולא יתמנע<sup>(40)</sup> מקודשו

(26) כ"ה בסדרשיי 35; ובמה"ז: והתוועים בערך ישפטו.

(27) שם: ועל הרשות תנוף יון.

(28) ישעיהו ס"ה, כ"ז.

(29) קרי: [ואה"כ] אמר.

(30) תשובה זו היא לרשיי והובאה בשינויים עצומים באורה (כ"י סמ' א' 111) וגם בהගות מרדי הגולול (כ"י גולדשטייט) ברכות פ"ב א' 30; ובתורתן של הראשונים (ח"ב ע' 23 לבסוף) בשם תשובה רב נת戎ני גאנן. והשווה כל המקורות שצינתי בספר תשוע רשיי (ח"א 119).

(31) בכ"י: ברכות.

(32) ה"ה: רשיי זיל.

(33) וביתוי זה מצוי בספרות הגאננים (ראה מבואו לחשובות רשיי צ' 34). מ"ז: גענה מאן דהוא וא' שמא: שבא"ל: שלא בשbill הקדשה, שלא אמר וכו'.

(34) מ"ז: גענה מאן דהוא וא' שמא: שבא"ל: שלא בשbill הקדשה, שלא אמר וכו' (35) והשוויה ר"ל ניגצברג בספרו על היישורי ח"ג ע' 438, וגם בהערותיו לבסוף: תשובהות רשיי ע' 386. וציריך להזכיר שם ב' גירושאות משני כתה"י הניל ה"ה: א"ה: לא מצאנו בכלל התלמוד חיבור קדושה אלא הוא לבדו(!); הaga"m הגدول: ועוד יש ראייה ממשכת סופרים [שם הוצ' מיל', סוף פט"ז ב' 31; הוצ' היגער, ע' 295, ושם 214].

(36) גירושא זו ליכא במק"א.

(37) לעיל אות 35.

(38) סרע"ג י"ה, ב', ש"ת ס"י כ"ז; תשוה"ג — ליק — ס"י פ"ה; מ"ז:

רשרשי 36 אות א'.

(39) בכ"י: ולא יתמנע.

לסגוי עד<sup>(41)</sup> פרסה צרייך לצולי<sup>(42)</sup> תפילה הדרך. אימתי<sup>(43)</sup> מצלוי ליה. אמר רב אחא<sup>(44)</sup> בר יעקב משיחויך<sup>(45)</sup> בדרך מקום ומצלוי.

[מ"ב]: תיר<sup>(46)</sup> היה רוכב על החמור והגיע ומן תפילה. אם יש לו מי שאוחז את חמורה, ירד למטה ויתפלל. ואם לאו, אל ירד [למטה] ויתפלל. ורבי אמר בינו כך ובין כך ישב במקומו ויתפלל לפי שאין דעתו מיושבת עליו. אמר רב ואיתיא ר"י בן לוי הלכה רבבי.

[מ"ג]: תיר<sup>(47)</sup> המהלך בדרך למקום גודדי חיים ולסתומים, ולא אפשר לצולי<sup>(48)</sup> י"ח<sup>(49)</sup> והבינויו, מתפלל תפילה קטרה. איזו [היא] תפילה קטרה? אחרים<sup>(50)</sup> אומרים צרכי עמד מרובים ודעתם קטרה. יה"ר מלפני ה' אלהינו שתנתן לכל אחד ואחד [כדי] פרנסתו ולכל גויה וגוייה דיבמחסרו<sup>(51)</sup>. בא"י שומע תפילה. אמר רב הונא הלכה כאחרים. ולא בעי למימר לא ג' ראשונות לתפילה קטרה? הבינויו צרייך לצולי ג' לפניה וג' לאחריה וכד מתי לביתה לא צרייך לצולי. [ותפילה קטרה לא בעי לצולי ג' לפניה וג' לאחריה וכד מתי לביתה צרייך לצולי]<sup>(52)</sup>. הבינוי מעומד מצלי, תפילה קטרה. אפילו מטה ללביתה צרייך לצולי<sup>(53)</sup>. הבינוי גואלינו, רפא חליינו [ב] ברך שנוטינו. ואמר רבי חגי<sup>(54)</sup> אם היו [ימות] גשמי, [אומרים] בגשמי

(12) סרע"ג: זאפילו נפק לאורחא דוחה פרסתה.

(13) מ"ז: גם סרע"ג: צרייך להתפלל.

(14) סרע"ג: והיכי מצלוי לה.

(15) ברכות וגמ סרע"ג: א"ר חסדא.

(16) סרע"ג: משעה שהחזיק בדרכך.

(17) ברכות ל' א.

(18) ברכות כ"ט, ב': סרע"ג 35; המהלך בדרך ובאו עליו גדור ליטטום וחתה.

(19) מ"ז: ואינו יכול להתפלל.

(20) גمرا שם: וליתא במחה"ז.

(21) מ"ז: די מחסורה, והטוב בעיניך עשה.

(22) ברכות ל' א.

(23) קרי: [= והלכתא] הבינויו.

(24) [= רצה בתשובהינו [ומקוינו] בירושלמי תענית פ"ב ה"ב].

(25) ירושלמי שם.

ממילא (חידוש). [ויש] שאמרה<sup>64</sup>. כיון שהן מקראות, אומרים, ומה בכך. הלכתא<sup>65</sup> נהגו יחיד האומר קידושא לדסדרא, שיהא קורא הפסוקים כתעמן<sup>66</sup>, בדרך שתינוקות קורין לפני רבן.

[מ"ז]: ושאלתם<sup>67</sup>: וקרא זה אל זה ואמר ותשאני רוח מה [טעם]<sup>68</sup> ייש לקורוא ולתרגם? ומ"ט קבוע חכמים בסדר קדושה? דבר [מנג] זה כד [היה]. ומנגד הרשוניות מקום שיש שם ת"ח כשהיו מתפללין והוא נופלין [על פניהם] ומקדשין לאחר שעונין יהא שמייא רבא מברך. היו מביאין נביא וקורין בו כמה פסוקים[ם]. הן יתיר והן חסר. ומתרגםין אחריהן<sup>69</sup> וקורין קדוש קדוש קדוש ומתרגםין<sup>70</sup> ואומרים ותשאני רוח. סימן מתרגםו<sup>71</sup>, כדי לסייע בשבחו של הקב"ה. ואח"כ מקדשין וועוסקין בתורה, ואם רצה, במשנה עוסק, בתלמוד עוסק. וכל כך למה? כדי לקיים מה שאמרו<sup>72</sup> חכמים לעולם ישש אדם שנוטוי, שליש במקרא, שליש במשנה, שליש בתלמוד [ב] Abel כיון שרבתה עניות ודלות הקב"ה. ואם איןנו ת"ח הוא, יעסוק במקרא בפסוקים שיש בהן קדושה. כגון<sup>73</sup> שרפאים עומדים מעיל לו. מי טעונה של [תלמיד] חכם, שאומר וקורא בו? לולمر תפילה זו וסדר זה נביים הרשוניות תיקנות, וokaneים הקדמוניים תיקנו לומר בקהל. ויחיד לא ישיג בגבול הקהל, לפי שככל דבר שבקדושה איןנו פחות מעשרה. הלכתא<sup>74</sup> יאמר מקרה או תלמוד כמו שפירשנו. ונמצאת אתה [אומר]

(54) יש חכמים שאומרים במסכת סופרים סוף פט"ו; ראייה<sup>75</sup> 41.

(55) ומכאן הוא לשונו של ר' ע"ג; וצ"ל: = [הילך].

(56) = בטעמן.

(57) ותשובה זו היא לר' נטורוני גאון ולא לר' צמח גאון (כמש"כ רשב"ר וריב"פ בכרשיי 37 אות א) והובאה בשערת סימן גה; תשוה"ג — ליק סימן ז; מהיו 26; סרשיי 37; אוזה"ג — התשובה מגילה סימן ק"ב ע' 41; וצריך להסביר שם: גני ש chapter 106, שם 100; סרשיי 37, וספר הסדרים שלפניינו.

(58) מה טעם יש שם.

(59) תשוה"ג = ליק: ומתרגםין בשם שתרגמו אותה פרשה של נביא; שע"ת:

אנו אומי' בלשון תרגום, מפני שם [= המלאכים] אינם נוקקים לתרגומים.

(60) = ומתרגםין אותו, כדי לסייע.

(61) קידושין ל' א'; ותוס' שם ד"ה: «לא» בשם המה"ו.

(62) = והוצרכו תלמידי חכמים לחתופהן [מעשה ידיהם].

(63) תשוה"ג — ליק: גםכו על התלמוד בלבד ועוזו מקרה משנה ומודש וסמכו על מה שאמרו [חכמים].

(64) קהילת א' ז'.

(65) = שמקרא ומשנה ומדרש בו.

دسדרא ומן יהא שמייה רבא מברך. דאגליי<sup>76</sup> מלחתא רבתיה היא קמי [ד] קודשא בריך הוא. ומאי רבותא קתני<sup>77</sup>? ר' יש בן גמליאל משומן ר' יהושע הסגן<sup>78</sup> ואומר מיום שחרב בהמ"ק אין לך يوم שאין בו קללה (יותר משל חברו)<sup>79</sup> [ולא ירדת טל לברכתך. ואמר ר' בא<sup>80</sup>] בכל יום ויום קללו מרובה משל חברו]. דכתיב<sup>81</sup> בפרק [תאמ]"ר מי יתן ערב ובערב תאמר מי יתן בקר. הי בקר? אי [גימא]<sup>82</sup> הblk דל[מחר], מנא ידע מה הוא? אלא דחליף. [גימא] עלמא אמר מאמי מקימים? אקדושה דסדרא ואיה שמייה רבא מברך דאגדתא. שנאמר<sup>83</sup> ארץ עיפתה כמו אופל צלמות ולא סדרים. מי סדרים<sup>84</sup>? קדושא דסדרא.

[מ"ז]: ושאלו מקימה רב צמח<sup>85</sup> ראש ישיבת[ה] גאון יעקב, בישיבה היא פומבדיתא: מהו שיאמר [אדם] קדושא דסדרא [אם]<sup>86</sup> איןנו קורא. מי טעונה? והשיב כן: אם תלמיד חכם הוא, יעסק בשמעתא<sup>87</sup> דגידי הנשלה. כגון ג' כתות של מלאכי שרת אומרים שירה בכל יום, שיש בה דברי קדושה של הקב"ה. ואם איןנו ת"ח הוא, יעסוק במקרא בפסוקים שיש בהן קדושה. כגון ג' שרפאים עומדים מעיל לו. מי טעונה של [תלמיד] חכם, שאומר וקורא בו? לולמר תפילה זו וסדר זה נביים הרשוניות תיקנות, וokaneים הקדמוניים תיקנו לומר בקהל. ויחיד לא ישיג בגבול הקהל, לפי שככל דבר שבקדושה איןנו פחות מעשרה. הלכתא<sup>88</sup> יאמר מקרה או תלמוד כמו שפירשנו. ונמצאת אתה [אומר]

(40) סרע"ג: ומלה רבתיה היא [בלי המלה: דאגליין].

(41) משנה סוטה מ"ח, א.

(42) שם: העיד ר' יהושע [בלי המלה: הסגן].

(43) ואין כאן מקוםו.

(44) שם: מ"ט, א.

(45) דברים כ"ח, ס"ז.

(46) בכ"י: אי גמי.

(47) איזוב י', כ"ב: ארץ עפתה.

(48) והוא לשונו של ר' ע"ג.

(49) סרע"ג ח"א קסיה [= ד"ו י', ב']; כ"י אדרל 3750 צד 96 בשינויים רבים; תורהן של ראשונים ח"ב 23; מה"ו 25; סרשיי 36; וליטה בפרדס כ"א בלקוטי הפרדס ט', א' בשם: מקמי רב (יצחק) צמח; האשכול ח"א 33; המנהיג ד"ב 20; טאו"ח סימן קל"ב: והובא באוזה"ג — התשובות ח"א סימן קל"ו ע' 53 אותן ד'.

(50) בכ"י: או איןנו קורא.

(51) חולין ז'א.

(52) ישיעיו ז' ב'.

(53) קרי: = [הילך].

## חוקי אשנונא

תְּרֵגָם

יצחק מנדלסון

שנות תש"ה—ש"ז היו שנים ברוכות בשדה הארכיאולוגית של המורה הקדמון. בהן נמצאו שני קודקסים חשובים המפיצים או ר על התפתחות התחיקה בבל מאות שנים לפני הופעתו של המורי. ד"ר ר. פ. סטילי מצא בין הטבלאות שהובאו למכילת פנסילויניה לפני כחמשים שנה מהפירות ניפור, כתע גדול מספר חוקים שומרי מימי ליפית־איסטה, מלך איסין. לפי דעתו של סטילי<sup>66</sup>) חוקים אלה פורסמו על ידי המלך בשנת א'תת"ס לפני ספרית הנוצריים, הוואיל והמורבי הכריזו את הקודקס שלו בשנת א'תר"ץ בערך הרי יוצא שחוקי ליפית־איסטה קדמו לחוקי המורי במאה ושבעים שנה. המשלחת הארכיאולוגית של בית הנכתה העיריק מצאה כתעים מספר חוקים באבו חרמל, תל קטן בדרום בגדד, מקום שהיה לפנים חלק ממלכת אשנונה הקדומה. במבואו, הכתוב בלשון שומרית, נזכר השם בילאמא, מלך אשנונה. גוף הקודקס כתוב בלשון אכדיות וכנראה נחקקו החוקים האלה כחמשים שנה לפני הופעתו של קודקס המורי. חוקי אשנונה פורסמו במקורות ובתרגומים אנגלי וברבעון «שומר» על ידי פרופסור א. געתצחה מכללת ייל<sup>67</sup>).

## תְּכַנּוּ הַעֲנִינִים

תעריף: סעיפים 1—7, 5—11, 14; גנבה וגזלה: סעיפים 6, 13—12, 40,  
49—50; עבדים: סעיפים 15, 31, 35—33, 49, 52—51; הלוואות: סעיפים 16,  
21—19; נשואין: סעיפים 17—18, 25—29; אונשים חבוליטים: סעיפים 22—24;  
אשר איש: סעיפים 26, 28; שבויים: סעיף 29; עגנות: סעיפים 29—30;  
מיןקת: סעיף 32; פקdon: סעיפים 36—37; מכירה: סעיפים 38—39, 41;  
הכחאה וצעיצה: סעיפים 42—48; שור נגח: סעיפים 53—55; כלב משוגע:  
סעיפים 56—57; דין נפשות: סעיפים 26, 58; גירושין: סעיף 59.

<sup>66</sup>) R. F. Steele, "The Code of Lipit-Ishtar," Journal of American Archaeology, 1948, pp. 425—50.

<sup>67</sup>) A. Goetze, "The Laws of Eshnunna," Sumer, 4 (1948), pp. 63—102.

שמהנה ומקרה ומדרש בו<sup>68</sup>), ועקרו לקרות בנביה בכל יום אחר א' בתפילה<sup>69</sup>). ואעפ"י שעקרו לקרות בנביה, שניים פסוקים הללו לא עקרו, כלומר וקרא זה אל זה ואמר, ותשאני רוח, ועדין הן קבועין ועומדים. ומפני מה לא עקרו[ם]<sup>70</sup>? שקדוש מושלש הוא קק'ק ושלשו<sup>71</sup> א' ג' פעמים בתפילה. גמרו<sup>72</sup> את התפילה ואומר החzon קדיש, ואח"כ נפטרין העם [לבתייהם] לשולם.

<sup>66</sup>) ראה לעיל אות 63.

<sup>67</sup>) = אחר תפילה.

<sup>68</sup>) שיע' : להם [= למלאכים] יש ב' קדשות בלבד, ולנו שלש בחודא יתרה . . . והאי יתרה מנגנון, להתקosh ישראל למטה בקדושה יתרה, מושם דכתיב והתקדש הם קדושים.

<sup>69</sup>) ומכאן ועד לבסוף הוא לשון תלמידי רשי' נורשיה במח"ו 26 טעה והמלחיל סי' מ"ח בוה המאמר, השיק לבסוף סי' מ"ז שלפני).

3. שכר עגלת ייחד על שוריה ורכבה "מאסיכתום" אחת וארבע "סאת" בר; אם בכסף (ישלם). שכרה היא שלישית שקל. הוא יכול להשתמש בה יום תמיים.
4. שכר אנניה הוא שתי "קא" לכל "כור" (של שטח החלל), ושכר מלך הוא ... "מאסיכתום", ארבע "סאות" (ו) "קא" אחת. הוא יכול להשתמש בה יום תמיים.
5. כי ישفع המלח ויטבע את האנניה, שלם ישלם بعد כל אשר הטעיב.<sup>2</sup>
6. איש כי יתפש אנניה (אשר) אינה שלו במקום עגונה(?), עשרה שקלים כסף ישלם.
7. שכר קוצ'ר הוא שתי "סאות" בר; אם בכסף (ישלם), שכרו הוא שנים עשר "גרעינים".
8. שכר זורה הוא "סות" בר אחת.
9. (כי) יתן איש שקל כסף אחד לשכיר לקוצר (את קצירו) ואם לא יملא את חובתו ולא יוכל את הקצר כלו בשביילו, עשרה שקלים כסף ישקל. (השכיר) יקח "סות" אחת (ו) חמץ "קא" בר בשכו ויעוב (את שירותו) (וגם) ישב את מנת הבר, המשמן, והכסות (אשר קבל).<sup>3</sup>
10. שכר חמור הוא "סות" בר אחת ושכר חמורו הוא "סות" בר אחת. הוא יכול להשתמש בו יום תמיים.
11. שכר שכיר יום הוא שקל כסף אחד (ו) מזונתיין. ירח ימים יעבד.
12. איש כי נמצא בשדה "מושפנום" <sup>4</sup> בקמה(?) בימי, עשרים שקלים כסף ישקל; הוא אשר נמצא בקמה(?) בלילה, מות יומת, אל יחיה.
13. איש כי נמצא בבית "מושפנום", בבית ביום, עשרה שקלים כסף ישקל; הוא אשר נמצא בבית בלילה, מות יומת, אל יחיה.<sup>5</sup>
14. שכרו של... הוא שקל אחד אם יביא חמישה שקלים כסף; ואם יביא עשרה שקלים כסף, שכרו שני שקלים.

(3) ראה חוקי המורי, סעיפים ר'—ו—ל'ת.

(4) מו—לא—א—ני.

(5) ראה חוקי המורי, סעיפים ר'ג—ג'ג.

(6) אורח מדרגה שנייה.

(7) כו—רו—לוּם; געתזה מתרגם "יבול"(?).

(8) השווה חוקי ליפתאישתה, סעיף ט'; חוקי המורי, סעיף כ'א; שמוט כ'ב: א—ב.

## מ ב ו א

- (בירוח)... יום העשרים ואחד  
... בילאלמא  
... מלכות עיר אשנונא  
... פסל אל בית אבו  
... צופור-שאמאש  
... נهر חזק  
באותה השנה אשר הביא (לשם) את נשקו האדיר.

1. 1 "כור" בר בשקל כסף אחד.
- 3 "קא" שמן מובהר בשקל כסף אחד.
- 1 "סות" (ו) שתי "קא" שמן-עץ בשקל כסף אחד.
- 1 "סות" (ו) חמץ "קא" שמן חזר בשקל כסף אחד.
- 4 "סאות" שמן-נהר בשקל כסף אחד.
- 6 "מאנא" צמר בשקל כסף אחד.
- 2 "כור" מלך בשקל כסף אחד.
- 1 "כור" של... בשקל כסף אחד.
- 3 "מאנא" נחשת בשקל כסף אחד.
- 2 "מאנא" נחשת מזוקקת בשקל כסף אחד.

- 1 "קא" שמן-עץ של ניסחאים <sup>6</sup> (ערכה) שלש "סאות" בר.
- 1 "קא" שמן-חזר של ניסחאים (ערכה) שתי "סאות" (ו) חמץ "קא" בר.
- 1 "קא" שמן-נהר של ניסחאים (ערכה) שמונה "קא" בר.

(1) בכל קבצי החוקים ממורת הקרוב הקדמון נמצאים תעריפים, הכולר, רישומות מהירות וMSCOROT מכסימליים, ראה חוקי ליפתאיישטר, סעיף ה'; חוקי המורי, סעיפים רט"ז—ל'ם וכוכ' ; חוקי התהמידים, סעיפים ק'—ק'ס"א. בחוקי התורה לא נזכר תעריך, אבל ראה מלאכים א, י: כ"ט ודברי הימים ב, א: י"ג.

(2) פירוש המלה בלתי ידוע.

25. כי יבוא(?) איש אל בית חותנו וחותנו קיבל אותו לעובודה (במקום תשלום המהר) ואחר כך יtan את בתו לאיש אחר, ישיב אבי הנערה כפלים את המהר אשר קיבל.<sup>13</sup>
26. איש כי יtan מהר بعد בת רעהו והחזקיק בה איש אחר מבלי שאל את רשות אביה ואמה ונעה אותה, דין נפשות הוא, מות ימות.<sup>14</sup>
27. כי יכח איש בת איש מבלי שאל את רשות אביה ואמה ולא יtan שטר נשואין רשמי לאביה ולאמיה, אף כי תשב בביתו שנה תמיימה אינה אשת נשואה.<sup>15</sup>
28. אך אם נתן שטר נשואין רשמי לאביה ולאמיה ובא אליה, אשת נשואה היא; אם התפש בחיק איש אחר מות תמות, אל תחיה.<sup>16</sup>
29. כי יאביד איש בהתנפלוות או בהתקפה (על עירו)... או ילקח בשבי וישב בארץ נכריה ימים... (רבים). ולקח איש אחר את אשתו וילדה לו בן — והיה אם ישוב יلد ויקח את אשתו (בחזרה).<sup>17</sup>
30. כי ישנא איש את עירו ואת בעליו ויברת ואיש אחר יקח את אשתו — והיה אם ישוב לא יוכל לדרש את אשתו (בחזרה).<sup>18</sup>
31. איש כי יענה את אמת רעהו שתי שלישיות "מאנה" בסף ישקל והאמה תהיה לאדניתה.

(13) משמעות החוק הוה תלויה בפירוש המילים איס—סו—מא ואיך—שי—סו—מא במקتاب פטוי אלי פרופ' געתזה כותב שתרוגם המלה הראשונה ב"יבוא" מוטל בספק אלא שהחנן דורש מובן כותה. את המלה איק—שי—סו—כא (שעני מתוגם "יקבל אותו לעובודה") הוא משווה עם המלה כא—sha—דו בחוקי המורובי, סעיפים קי"ז—יח, ומתרגם "מקבל אותו לעבדות". במאמרו "Mesopotamian Laws and the Historian," Journal of the American Oriental Society, 69 (1949), p. 118 כת"ט על דבר יעקב שתונגה לעבד שבע שנים בחל.

(14) ראה חוקי המורובי, סעיף קיל; דברים כ"ב: כ"ב—כ"ג.

(15) ראה חוקי המורובי, סעיף קל"ח.

(16) השווה חוקי המורובי, סעיף קכ"ט; חוקי אשורה, סעיפים י"ג—ט"ז; דברים כ"ב: כ"ב—כ"ג.

(17) ראה חוקי המורובי, סעיף קל"ה; חוקי אשורה, סעיף מ"ה.

(18) ראה חוקי המורובי, סעיף קל"ו; דברים כ"ד: א—ה.

15. ה"תאמכארום" וה"סאביטום"<sup>9</sup> לא יקבלו לשם השקעה כסף, בר, צמר, או שמן־עץ מיד עבד או אמה.
16. לשותף בירושה ולעבד לא ינתנו (מאומה) בהקפתה.
17. איש כי יביא מהר לבית חותנו ואם אחד משניהם (החתן או הכללה) יموت, הכספי יושב לבعلו.
18. אם לקח אותה ובאה אל ביתו ואחר זמן מותה הנערה, יקבל (אביה) בחזרה לא רק את אשר הביבה אתה כי (גם) את הנוסף יקח. (החתן) יוסיף ריבית ששית (שקל) אחת וששה "גרעינים" לכל שקל ו"מאטיסות" אחת (ו) ארבע "סאות" לכל "קור" (בר).
19. איש המקיף בהקפה יכפה (את הלוח) לשלם בגורן.
20. איש כי ילוּה... ל... ויריך את ערך הכספי בבר, בימי הקצר יקבל את הבר ואת הריבית. "מאטיסות" אחת (ו) ארבע "סאות" לכל "קור" (בר).
21. איש כי ילוּה כסף לפि סכומו<sup>10</sup>, יקבל את הכספי ואת נשכו, (כלומר), ששית (שקל) אחת וששה "גרעינים" לכל שקל.<sup>11</sup>
22. כי יחבל איש את אמת רעהו ואין לו טענה עליו, בעל האמה ישבע באלהים (לאמר): "אין לך טענה עליי", (והחובל) יtan פצוי כסף מלא על אשר (חבל) את האמה.
23. כי יחבל איש את אמת רעהו ואין לו טענה עליו ועוצר את נפש החובלה בביתי וגרם למיתת(ה),שתי אמות יtan לבעל האמה.
24. אם אין לו טענה עליו ותבל את אשת "מושכנים" (או) ילד "מושכנים", ועוצר את נפש החובלה בביתי וגרם למיתת(ה), דין נפשות הוא. החובל אשר חבל מות ימות.<sup>12</sup>

(9) שמות טכניים של "רוכלים, סוחרים".

(10) אכדיות: כאספום א—גא פא—גנ—שו "כספי בפניו".

(11) השווה חוקי המורובי, סעיפים פ"ט—צ"ט.

(12) השווה חוקי המורובי, סעיפים קי"ד—קט"ג.

42. איש כי ישך את אף רעהו ויקצץ<sup>(24)</sup>, "מאנא" כסף אחת ישקל; (תחת) עין "מאנא" אחת; (תחת) שן, מחלוקת "מאנא"; (תחת) אוזן, מחלוקת "מאנא"; (תחת) סטרית לחיה, עשרה שקליםים כסף ישקל<sup>(25)</sup>.
43. איש כי יקצץ את אצבע רעהו, שתי שלישיות "מאנא" כסף ישקל.
44. כי (יריבו ? אנשימים) והפיל איש את רעהו ארצה ושבר את ידו (?), מחלוקת "מאנא" כסף ישקל.
45. אם את רגלו ישבר, מחלוקת "מאנא" כסף ישקל.
46. כי יכה איש את רעהו ושבר את ... שתי שלישיות "מאנא" כסף ישקל.
47. כי יכה(?) איש את רעהו ... עשרה שקליםים כסף ישקל.
48. אם ... יהיה (הענש) משתי שלישיות "מאנא" עד "מאנא" אחת, יביאו לפנוי בית דין; דין נפשות יובא לפני המלך.
49. איש כי יתפרש בעבד גנוב (או) באמה גנובה, יוסיף עבד על עבד ואמה על אמה<sup>(26)</sup>.
50. כי יתפרש ה"שכאנאכום" של מהוו הנחר (או) כל פקיד עבד בורחת, אמה בורחת, שור תועה, חמור תועה של ההיכל או של "מושכנים" ולא ישיבתו אל עיר אשנונה ויאספו אל ביתו, אם כי יחויק בו רק שבעה ימים של חדש אחד, יתבע אותו ההיכל בגנבה<sup>(27)</sup>.
51. עבד עיר אשנונה או אמה (עיר אשנונה) אשר התווה (בתוי) "כאנום", "מאשכאנום" או "אבותום"<sup>(28)</sup> לא יצא את שער העיר בלי (רישיו) בעליו<sup>(29)</sup>.
52. עבד או אמה אשר בא בשער עיר אשנונה בחסותו ציר (חוץ לארץ) יתוה (בתוי) "כאנום", "מאשכאנום" ו"אבותום" וישאר תחת פקוח בעליו.

(24) בגיןוד לחוקי המורבי (סעיפים ק"ז—ר"ד), חוקי אשור (סעיפים ט, ז, נ"ה), וחוקי התורה הדנים את גזקי הגוך לפי העקרון "מדה כנגד מדה", הקודס שלנו (סעיפים ט"ב—ט"ח) ודושך רק תשלים ממו.

(25) ראה חוקי ליפית־אישתר, סעיפים י"ב—י"ג; חוקי המורבי, סעיפים ט"ו—ט'.

(26) ראה את הערה הקודמת ודברים כ"ג: ט"ז—י"ג.

(27) מהות התומים הללו בלתי ידועים.

(28) השוה חוקי המורבי, סעיפים ר"כ—כ"ז; שמוט כ"א: ה.

32. איש כי יתן את בנו (אל מינקת) להיניק(ו) ולגדול(ו) ולא יתן שלש שנים (רצופות) את מנת הבר, מנת השמן, (ו)מנת הצמר, עשר "מאנא" ישקל بعد טפוח בנו (והמיןתקת) תגדל את בנו.
33. אם יצר לאמה ונתנה את ילדה לבת איש (אחרת), והיה כאשר יגדל אדניו יראהו, (אם בהפכו) יאספו (אל ביתו) ויטפחו.
34. אמרת ההיכל כי תתן את בנה או את בתה ל"מושכנים" לגדל(ו), (ברשות) ההיכל לחתה בחורה את הבן או את הבית אשר נתנה.
35. ואשרלקח את בן אמרת ההיכל, ישיב אל ההיכל ילד תחת יلد.
36. כי יתן איש את רכשו לשמר (בכוננה) לפדותו אחר כך, ואבד רכשו המפקד אם כי הבית לא נחתר, ה"סיפפו"<sup>(30)</sup> לא חולץ לא נבקע, (בעל הבית) ישיב (בעל הפקדון רכוש תחת) רכשו (האבוד)<sup>(31)</sup>.
37. אםאמין נהרס בית האיש וייחד עם הפקדון אשר נתן לו אבד גם (רכשו של בעל הבית), ישבע בעל הבית באלהם בשער (עדיר) תישפאק (לאמר): "יחד עם רכושך אבד רכושי, לא עשית דבר לא ישר (?) או עול". אם בכחה ישבע לו, אין לו (בעל הפקדון) טענה עליו.
38. כי (ישבו אחיהם יחדיו) ואחד מהם רוצה למכר את נחלתו והאה השני חפץ לknנות(ה), ישלם מחצית (תשולם) זור (היה משלם).
39. כי ימוך איש וימכר את ביתו, ביום ישלם הקונה, יפנה את בית(ו).
40. איש כי יקנה עבד, אמה, שור, או נכסים אחרים ואינו יכול להראות את המוכר, גנב הוא<sup>(32)</sup>.
41. אם יחפץ "אוכארום", "נאפטארום" או "מודו"<sup>(33)</sup> למכר את שכרו, ימכר ה"סאביטום"<sup>(34)</sup> את השכר בעבורו לפני השער.

(19) אחד מתלקרי הדלת.

(20) השוה חוקי המורבי, סעיף קכ"ה; שמוט כ"ב: ו—ת"ה, י.

(21) ראה חוקי המורבי, סעיף י.

(22) פירוש הטרמיניס הללו בלתי ידוע; אולי משרתי ההיכל.

(23) רוכל?

## הבריותות במדרש רבא

מְאַת

מִוכָּאֵל הַיְגָעֵר

מְבָוָא

הנני מוציא לאור את הבריותות במדרש רבה שהובאו שם על שם התנאים ששנואן, או על שם אמראים שישדרו ומסרו אותן, כמו תני ר' ישמעאל, תני רשב"י, תני לוי, תני שמואל, וכיוצא בהם; וגם את הבריותות שהובאו שם בשם תני, תנין, שננו רבותינו וכיוצא בהם. לא הכנסתי את הבריותות שהובאו שם בלי דיבור הצעת. רוב הבריותות האלה מכילות דברי אגדה; ומיעוטן — דברי הלכה. הרבה מהבריותות האלה נמצאות בספריה התנאים העיקרים, כי אם בתלמוד ירושלמי, שמשם לקחו את כל הסוגיא עם הבריותות שבת.

רוב הבריותות של ר' ישמעאל באות ע"ש "תני ר' ישמעאל", כמו בירושלמי (ראה אוצר הבריותות, ס"ד, עמ' 35 והלאה); ואחדות מהן — ע"ש "תני דבי ר' ישמעאל". וכונת בעל המדרש באמרו "תני ר' ישמעאל" היא למכללתא דר' ישמעאל. ומשמעותם זה מצינו לפעמים שגוף המאמר איתא במכללתא ע"ש תנא אחר, ובעל המדרש מביאו ע"ש "תני ר' ישמעאל" (ראה פרק על הבריותות של ר' ישמעאל, סימן ג').

הרבה בריותות שהבאתי בפרק על הבריותות של רשב"י נמצאות במכללתא דרישב"י. בריותות אחדות שהבאתי בפרק ההוא ע"ש "תני רשב"י" מכילות ג"כ מאמרי תנאים אחרים (ראה סימן מ"א). ומוכחה מזה שבעל המדרש באמרו "תני רשב"י" כיוון לאיזה קובץ של רשב"י, ולא רק לאמרו של רשב"י. וראה ג"כ מה שהבאתי שם, סימן נ', מרות רביה, רפ"ב, תני רשב"י חרש כמשמעו וכו'. ובעל המדרש שם מביא מאמרי תנאים אחרים בעינן זה, בתור מאמורים.

וראה ג"כ מה שהבאתי בפרק על הבריותות של ר' נחמה, סימן ז': תנין בשם ר' נחמה כמיין כמרוסא וכו', ר' נחמה אומר היו צבעו וכו' (ראה המקורים

53. שור כי יגה שור אחר והמית(ז), שני בעלי השורים יחצו (בינהם) את מחיר השור החי ואת כסף השור המת.

54. אם שור נגח הוא והשלטונו הודיע (על זה) לבעליו (ובכל זאת) לא פשר <sup>(ז)</sup> את שורו ונגח איש והמית(ז), בעל השור ישקל שתי שלישיות "מאנא" כסף.

55. אם עבד יגח השור והמית(ז), חמשה עשר שקל ישקל <sup>(ז)</sup>.

56. אם כלב משוגע הוא והשלטונו הודיע (על זה) לבעליו (ובכל זאת) לא עצרהו ונשך איש והמית(ז), בעל הכלב ישקל שתי שלישיות "מאנא" כסף.

57. אם עבד ישך והמית(ז), חמשה עשר שקל כסף ישקל.

58. אם חומה נוטה לנפל והשלטונו הודיע (על זה) לבעל החומה (ובכל זאת) לא חזק את חומתו והחומה נפלת והמיתה בזיהורים, דין נפשות הוא; פסק הדין על פי פקודת המלך <sup>(ז)</sup>.

59. איש כי יגרש את אשתו אשר ילדה לו בניים ולקח לו אשה אחרת, מביתו ומנכסייו ינסה וילך אחריו ...

(29) המלה האכדיית היא פא—שי—איד (השרש: פש); געטזה מתרגם "מסיר את קרני (?)".

(30) השות חוקי המורי, סעיפים ר"ז—ג"ב; שמות כ"א: כ"ח—ל"ב, ל"ה—ג.

(31) ראה חוקי ליפת-אישתר, סעיף י"א.

בריותות אחדות בענין שחיטה, שהבאתי בפרקם על הבריותות של לוי (סימן א'), ושל ר' יודן (סימן א'). אפשר שהובאו במדרש מהירושלמי להולין, שהיה לפני בעלי המדרש. וראה מה שאמרתי لكمן ע"ד הבריותות "אית תנא תניא... אית תנא תניא".

בפרק על הבריותות "תני" הכנסתי ג"כ את הבריותות המובאות ע"ש "ותנן"; "תני"; "וְהִיא תני"; "תנו"; "תאנא"; "תנו"; "תני"; "תאנא"; "וְהִיא תני"; "תאנא". רוב הבריותות מובאות ג"כ בירושלמי. כמו הירושלמי כן משתמש בעל המזרש כמה פעמים במללה "תני" וכיוצא בה לדיבור-הצעה של המשנה. ובמקומות אחדים הגירסאות מסופקות, והאמורים נמצאים בשינויים במשנה (ראה סימן ג'ה, ק"א, קט"ג, קל"ג). ובריותות אחדות מכילות דברי המאמרים (ראה סימן י"ט, ק"ג), או מכילות מהם אמררי אמראים בבבלי ובירושלמי (ראה סימן ק"י-ק"א).

בפרק על הבריותות "אית תנא תניא... אית תנא תניא", סימן א', הבאתי את הבריותות מב"ר: אית תנא תניא הדעת מכרעת שהוא של ימין וכו' ואית תנא תניא הדעת מכרעת וכו'. ובהוז"ט העדادر הנוסח הנכון: "אית תנאי תניא... ואית תנאי תנאי". הביטוי ההוא הוא לשון הירושלמי (ראה אוזח"ב, ס"ג, עמ' 52 ולהלאה. וראה ג"כ את הבריותות שהבאתי בפרק הנ"ל שם لكمן, סימן ב'): אית תנאי שמועה רוחקה וכו'). וא"כ ברור שמקור המאמר הוא הירושלמי חולין שהסדר לפניו, והשתיה לפני בעל המדרש.

בפרק על הבריותות "תניינן" הבאתי את הבריותות המובאות במדרש ע"ש "תמן תנין"; "תניינן תנין"; "ותניינן כן"; "וְהִיא תנין"; "תניינן". במקומות אחדים הגירסאות מסופקות, והאמורים נמצאים בשינויים במשנה (ראה סימן ז', י"ב, ט"ז). ובריותות אחדות מכילות אמראים שהם אמררי אמראים בתלמוד (ראה סימן י"ה, י"ז).

בפרק על הבריותות "שנו רבותינו" הכנסתי ג"כ את הבריותות המובאות במדרש ע"ש "תנו רבנן"; "שנו חכמים". רוב הבריותות האלה נמצאות ג"כ בתנחותם. ואחדות מהן מכילות אמראים שהם אמררי אמראים בתלמוד (ראה סימן י"ג, י"ט).

השתמשתי במדרש רבה וילנא תרל"ח. ובמקומות שהשתמשתי בהוז"ט הטעדרא, הזכרתי את ההוצאה שהיא שם.

שרימות שם בפנים הפרק). וכיוון שבעל המדרש שינה בלשונו מוכח שהעתיק את המאמר הראשון המובא ע"ש "תני שם ר' נחמי" מאיוה קובץ מיוחד של ר' נחמייה.

רוב הבריותות של ר' חילא המובאות במדרש הרבה אינה איתא בספרי התנאים — בתוספתה או בספרא. אבל רוב הבריותות של דברי אגדה ליתא בספרי התנאים שלפנינו. אפשר שהיה לפני בעל המדרש איזה קובץ מיוחד של ר' חילא עם דברי האגדה. בריותות אחדות שהבאתי בפרק על הבריותות של ר' חילא מכילות ג"כ אמררי אחרים (ראה סימן א', כ"ג, כ"ח), או שוגף מאמריהם איתא בספרי התנאים ע"ש תנא אחר (ראה סימן ה', ט"ז, כ"א). וא"כ ברור שבעל המדרש באמורו "תני ר' חילא" כיון להקובץ של ר' חילא ולא רק למארמו של ר' חילא. וראה ג"כ מה שהבאתי, סימן ל"ה, משחשה"ר: ר' חילא רבה אמר משליל כתוב תחלה וכו' מתניתיא דר' חילא רבה פליגה על הדיון שמעתה וכו', תניא ר' חילא רבת רק לעת זקנה שלמה וכו'. וכן מצינו כמה פעמים בירושלמי את הביטוי "תני ר' חילא ולפיג", כולם שר' חילא איינו סובר כהרירית שכנים בקובץ שלו (ראה אוזח"ב, ס"ב, עמ' 83; ס"י, עמ' 33). וגם כאן כוונת בעל המדרש כן. והנה בריתא זו שבשהש"ר איתא בסע"ר, פט"ז. ומשום זה יש מהחכים שסוברים שכוונת בעל המדרש היא לסע"ר, כולם שר' חילא סיידר הס"ע אליביה דר' יוסי (ראה רטנר, מבוא לסע"ר, עמ' 51). ורטנר מתנגד לדעה זו מכמה טעמים. אמנם מה שאומר רטנר שם שכמו שלא נוכל להוכיח מהה שmobא כמה פעמים במדרש אמררים ע"ש אמררי אחרים והנמצאים בסע"ר, שהמאמרים האלה לא סדרו את הס"ע, כן לא נוכל לומר על ר' חילא, יש להסביר על זה. שבשהש"ר שם אומר בעל המדרש בעלה הדיא "מתניתיא דר' חילא רבה פליגה על הדיון שמעתה". וא"כ ברור שכוונת בעל המדרש שם היא לאיזה קובץ של ר' חילא.

הבריותות של ר' הוועיה שהבאתי בפרק של ר' הוועיה אין נמצאות בספרי התנאים שלפנינו.

רוב הבריותות שהבאתי ע"ש "תני חזקה" נמצאות במכילתא דרישבי. ומה ראה להשערת ר"ד הופמן שה مصدر של המכילתא דרישבי היה חזקה בנו של ר' חילא (פתח דבר למכילתא דרישבי, פ"ד).

רוב הבריותות שהבאתי ע"ש "תני בר קפרא" אין בספרי התנאים שלפנינו. ואין שום ספק שבעל המדרש מביאים את הבריותות האלה מאיוה קובץ מיוחד של בר קפרא. כיון שבמקומות אחדים מובא אמרמו של בר קפרא בלבד עם הבריתא דבר קפרא (ראה סימן א', ה', ו').

## בריותות של התנאים במדרש רבה

ר' אליעזר

## ר' ישמעאל

א) אתיא בהתייא דתני דברי ר' ישמעאל מפני מה מברכין על האור במווצאי שבת בורא מאורי האש, מפני שהוא תחולת בריתו (ב"ר, פ"יב, ו'). ראה אוזח"ב, ס"ט, עמ' 291, סימן קל"ג.

ב) תנוי ר' ישמעאל לפום גמלא שיחנה וכו' (ב"ר, רפ"ט). ומובאה ג"כ בקהלת רבתה, ספ"א. ובסתה יג' ב': תנוי דברי ר' ישמעאל וכו'. ובספרי, פנחס, פ"י קלה. הוציא רמא"ש: מכאן היה ר' ישמעאל אומר مثل להדיות לפום וכו'. וראה אוזח"ב, ס"ג, עמ' 77, סימן ק"א; וכלה רבתי, פ"ב, עמ' 208, הוציא היגער.

ג) ונעשה לנו שם, תנוי ר' ישמעאל אין שם אלא עובdot כוכבים (ב"ר, פל"ח, ח'). ובוואצ' טהעאדאר, עמ' 358: תנא דברי ר' ישמעאל. וי"ג שם: 1) תנוי ר' ישמעאל אומר; 2) תנוי ר' חייא. ובسنחרין ק"ט א': תניא ר' נתן אומר כולם לשם עכו"ם נתכוונו וכו'. וכ"ה, בשם ר' נתן, במקילתא, משפטים, כספה, פ"כ, הוציא וויס. וא"כ אפשר שכונות בעל המדרש כאן באמריו "תנוי ר' ישמעאל" היא למקילתא דר' ישמעאל (ראה מבוא).

ד) כחום היום, תנוי ר' ישמעאל כחום היום הרי שיש שעות אמורות, הא מה אני מקיים (שםות ט"ז) וחום המשמש ונמס. ב"ד שעות, אתה אומר ד' שעות, או אינו אלא ב"ר שעות, כשהוא אומר כחום היום, הרי י' שעות אמורות, או חילוף וכו' (ב"ר, פמ"ח, ח'). ומובאה ג"כ בירושלמי ברכות, פ"ד, ז' ע"ב, ע"ש דתני ר' ישמעאל. ואיתה בשינויים במקילתא, בשלחה, ויסע, פ"ד, הוציא וויס. וראה אוזח"ב, ס"ה, עמ' 43, סימן ג'.

ה) תנוי ר' ישמעאל תבא חרב. יד שעשה אברהם אבינו, שנאמר וישלח אברהם את ידו ויקח את המacula לשחות את בנו, ותעמוד על חרב יד שאמר פרעה (שםות ט"ז) אריך הרביה (ב"ר, ספ"ה). ובוואצ' טהעאדאר, עמ' 593, י"ג: 1) תנוי דברי ר' ישמעאל; 2) תנוי ר' ישמעאל אומר. הבריתא אינה במקילתא, בשלחה, ויהי, פ"א; ובמקילתא דרשבי, בשלחה, עמ' 44, הוציא הופמן.

ו) הנה כסף וגוי, תנוי ר' ישמעאל זה אחד מעשרה קלים וחמורים שכחובים בתורה, הנה כסף וגוי השיבו אליך, ק"ו ואיך נגנבו וכו' (ב"ר, פצ"ב, ז'). ובוואצ' טהעאדאר, עמ' 1145, י"ג: תנוי ר' שמעון (וראה הערות טהעאדאר שם). ראה משנת ר' אליעזר, פ"א, עמ' 17, הוציא עגלאו, והערה י' שם; ואבות דר' ג, ג' ר' נורב, רפמ"ד, הוציא שכטר.

א) ר' אליעזר תנוי לה משומר ר' אליעזר שמענו בפרעה שלקה בצרעת ואביבלך שלקה בעיצרו, מנין שהכל לקו בוה ובוה, תלל על דבר שרה אשת אברהם, גזירה שוה (ב"ר, ספנ"ב). ובוואצ' טהעאדאר, עמ' 554: ותני (ו"ג שם: ותנו) לה מש' ר' ליעזר בן יעקב. בריותה זו מובאה ג"כ בב"ר, פמ"א, סימן ב': ושם: בשם ר' א"ן יעקב.

ב) תנוי ר' אליעזר לא מתו בניו של אהרן אלא ע"י שהווו הלכה בפני משה רבך, ומעשה בתלמיד אחד שהורה לפני רבו ר' אליעזר, אמר לאימא שליט אי לאשתו של זה, אינו מוציא שבתו וכו' (ויק"ר, פ"כ, סימן ו'). ואיתה בספרא שמינין, מילואים, סימן ל"ב—ל"ג הוציא וויס. וראה אוזח"ב, ס"ד, עמ' 28, סימן א'.

ג) תנוי בשם ר' א"ן בכ"ה באלו נברא העולם (ויק"ר, רפכ"ט). ובפסיקתא דר"כ, ר' פ' בחדש השבעי, הוציא באבער: תנוי ר' אליעזר (וראה הערכה ד' שם). וראה ד"ה י' ב'—י"א א'; ואוזח"ב, ס"ח, עמ' 46, סימן קצ"ה.

ד) תנוי בשם ר' אליעזר נקמתן של ישראל ביד ענינים, דכתיב (דברים ט"ז) וקרא עליך אל ה' והיה בר חטא. נקמתן של אדם ביד ישראל, שנאמר (יחזקאל כ"ה) ונתתי את נקמתי באדם ביד עמי ישראל (ויק"ר, פל"ד, ט'). וברות רביה, פ"ה, ט': תנוי ר' א"ן יעקב אומר וכו', השותה ספרי, ראה, פ"י קי"ז, הוציא פינקלשטיין; ומדרש תנאים לדברים, עמ' 83, הוציא הופמן.

## ר' יהושע

א) תנוי ר' יהושע יותר ממה שבעל הבית עווה עם העני, העני עווה עם בעל הבית, שכן רות אמר לנעמי (רות ב') שם האיש אשר עשית עמו היום בועז וכו' (ויק"ר, פל"ד, סוף ח'). ומובאה ג"כ ברות רביה, פ"ה, ט'. ושם: תנוי בשם ר' יהושע. והשווה ב"ב י' א'.

ב) תנוי בשם ר' יהושע יותר ממה שבעל הבית עווה עם העני, העני עווה עם בעל הבית וכו' (רות רביה, פ"ה ט'). ראה לעיל, הסימן שלפני זה.

ג) תנוי ר' יהושע מילא בסלע משתוקא בתרין כאבן טבא (קהלת רביה, פ"ה פסוק ה'). ראה מגילה י"ח א'.

ז) דבר אל בני ישראל לאמר נפש כי החטא וגוו, תנוי ר' ישמעאל משל מלך שהיה לו פרדס, והיה בו בכוורות נאות, והושיב בו המלך שומרים, אחד חיגר ואחד סומה וכו', רכב חיגר על גבי סומה ואכלו את הבכוורות וכו', אותו המלך שהיה פיקח מה עשה להן, הרכיב חיגר על גבי סומה והתחללו מהלין, אמר להן כך עשיתם ואכלתם את הבכוורות, כך לעל הקב"ה אומר לנפש מפני מה הטעאת לפני, אמר לעניינו רבנן העולמים אני לא חטאתי, הגוף הוא שחטא וכו', מה הקב"ה עשו להן מביא נשמה וזרקה בגוףodon שניהם כאחד וכו' (ויק"ר, פ"ז, ה'). ואיתא במכילתא, בשלח, שירה, ספ"ב; ובמכילתא דרשבי, בשלח, עמ' 59.

ח) ויהי משה חצי הדם (שםות כ"ד). ומהיכן היה יודע משה חצי של דם וכו', תנוי ר' ישמעאל בקי היה משה בהלכות דם וחלקו וכו' (ויק"ר, פ"ז, ה'). השווה מכילתא, יתרו, בחדר, רפ"ג.

ט) תנוי ר' ישמעאל גדול שלום שם הגדול שנכתב בקדושה אמר הקב"ה ימחה בימים כדי להטיל שלום בין איש לאשתו וכו', דתנוי ר' ישמעאל גדול שלום שם הגדול שנכתב בקדושה וכו' (ויק"ר, פ"ט, ט). ואיתה סתמא בספרין, נשא, פי' מ"ב, הוצ' רמא"ש. וראה פרק שלום, היגען (מס' זעירות, עמ' 100; והערות היגען שם, עמ' 148).

י) דתנוי ר' ישמעאל לא מתו שני בניו של אהרן אלא מפני שנכנטו שתויין יין וכו' (ויק"ר, ספ"ב). ומובאה ג'כ שם לעיל, בדריש הפרשנה. ושם: דתנוי ר"ש (ובפירוש על ספר משלי לר' יוסף ז' נחמי אש, למשלי כ"ג, עמ' 134, הוצ' מק"ג גם שם הנוסח: דתנוי ר' ישמעאל). ובמדרשי אסתר רבתה, רפ"ה: דתנוי ר"ש אומר וכו'. והשווה ספרא, ריש אחורי, פרשה א', סימן א'–ז, הוצ' וויס, ופי' הראב"ד שם; ומדרש ויק"ר, פ"כ, ט.

יא) תנוי ר' ישמעאל לפי שהוא ישראלי אסורים בבשר תאות במדבר, לפיכך הוזירין הכתוב שלו מביאין קרבנותהן לכלה, והכהן שוחט ומכלב, אעפ"י שהבעליהם יושבים ומחשבים כל היום, אין הכל הולך אלא לאחר השוחט (ויק"ר, פ"ב, ז). השווה ספרי, ראה, פ"י ע"ה. וראה חולין ט"ז ב'–י"ז א'; וחידושי הרשב"א לחולין שם. בז"ה שבתאייה. ועי"ד סוף הבריתא, ראה תוספתא זבחים, ספר"ה, הוצ' צוק'.

יב) תנוי ר' ישמעאל במעשה ארץ מצרים וכמעשה ארץ כגון לא תעשו וגוו, ואם לאו אני ה' אלהיכם (ויק"ר, פ"ג, ט'). אפשר שיש להגיה בסוף הבריתא: ואם לאו [אין] אני וכו', והשווה מכילתא, יתרו, בחדר, רפ"ז; וספרא, אחורי, פרק י"ג, ה"ג.

יג) תנוי ר' ישמעאל בקש הקב"ה להוציא כהונת המשם, משום שנאמר (בראשית י"ז) ומלכי צדק מלך שלם [גגו], כיון שהקדמים ברכת אברהם לברכת המקומ וכו', הוציאה הקב"ה ממנה וננתנה לאברהם וכו' (ויק"ר, פ"ב, ה'). השווה פרקי ר"א רפ"ג, הוצ' היגען (חוורב, אלול תש"ד, עמ' 108), ושינוי הנוסחות שם. יד) תנא דברי ר' ישמעאל אין אדם מקנא לאשתו א"כ בכנסה בו רוח טהרתו, שנאמר ועבר עליו רוח קנאה (במדבר רבתה, פ"ט, י"ב). ראה סוטה ג' א'.

טו) תנאי דברי ר' ישמעאל בעת שנטלה אבשלום באלה, שקל ספטרא בעא למיפסקיה, באותו שעה נבקע שאל מתחתיו (במדבר רבתה, פ"ט, כ"ד). וmobaha g'c בוטטה י' ב'.

טו) תנוי ר' ישמעאל (עמוס ב') איש ואביו ילכו אל הנערת, יכול לתאותה, תיל למען חל את שם קדשי, הויל אומר להכעיסו (דברים רבתה, פ"ב, כ"א). וכ"ה בילוקוט שמעוני, יחזקאל, רמז שס"ב.

יז) תנוי ר' ישמעאל(שםות י"ד) וינגער ה' את מצרים בתוך הים, מלמד שהסוס היה זורק רוכבו למטה והוא יורד למטה, והסוס למעלה ממנה (שהש"ר, פ"א, פסוק ט', סימן ו'). ואיתה בשינויים במכילתא, בשלח, ויהי, פ"ו.

יח) תנאי דברי ר' ישמעאל בשעה שיצאו ישראל ממצרים למה היו דומין, ליוונה שברחה מפני הנזץ, ונכנסה לנקייק הסלע ומצאה שם הנחש מלון וכו', מה עשתה היונה, התחלת צוחת ומטפחת באגיפה כדי שיישמע לה בעל השוכן ויבא ויצילה, כך היה ישראל דומים על הים, לירד לים לא היו יכולין וכו', לחזור לאחורייהם לא היו יכולין וכו', מה עשו. (שםות י"ד) ויראו מאד ויצעקו בני ישראל אל ה' וכו' (שהש"ר, פ"ב, פסוק י"ד, סימן ב'). ואיתה במכילתא, בשלח, ויהי, פ"ב, וראה ערוגת הבשם לר' אברהם בר' עורייאל, ח"א, עמ' 17, הוצ' אורבר.

יט) תנוי ר' ישמעאל עדיין לא נاسر ינים של עובדי כוכבים לישראל (שהש"ר, פ"ד, פסוק י"ב, סימן ג'). ואיתה בספרין, בלק, פ"י קל"א, הוצ' רמא"ש. כ) ודכויותה תנוי ר' ישמעאל (שםות ט"ז) אמר אויב ארודוף אשיג זה היה ראוי להיות תחולת השירה, ולמה נכתב כאן, אלא שאין מוקדם ומואחר בתורה (קה"ר, פ"א, פסוק י"ב). ואיתה במכילתא, בשלח, שירה, רפ"ז; ובמכילתא דרשבי, בשלח, עמ' 64.

כא) תנוי ר' ישמעאל לפום גמלא שיחנאו (קה"ר ספ"א). ראה לעיל, סימן ב'. כב) דתנוי ר' ישמעאל לא הניח רעוול זה יתרו עבדות כוכבים בעולם י"ג, ה"ג.

שלא (יחזיר) [חוור] עליה ועבדה וכו', ולבסוף נתגיר והודה להקב"ה וכו' (קה"ר, פ"ג, ריש פסוק י"א). ואיתה בשינויים במקילתא, יתרו, עמלק, פ"א; ובמקילתא דרשביי, יתרו, עמ' 88.

### ר' עקיבא

א) תנוי בשם ר"מ לפि גודלתו של נחש היה מפלתו, ערום מכל, ארוור מכל (ב"ר, רפי"ט). וmobאה ג"כ, בשינויים, בקה"ר, ספ"א. השותה תומסתא סוטה, פ"ד הי"ג, הוצ' צוק'; תלמוד, סוטה ט' ב'; ואבותות דר"ג, נו"א, פ"א.

ב) תנוי בשם ר"מ בשם שיש דעתה במאכל ומשתה כך יש דעתה (באנשים) [בנשיות], יש אדם שירוד זובב בכוסו וזרקו ושותהו זה בשאר כל אדם שהוא רואה את אשתו מדברת עם שכניה ועם קרוביה ומוניה וכו', יש לך אדם זובב מת נופל לתוך כוסו, והוא גנטלו ומוצאו ושותהו זה הרשות שהוא רואה את אשתו לבה גם בעבדיה וכו', זו מצווה מן התורה לגורשה וכו' (במדבר רבה, פ"ט, י"ב). ואיתה בתומסתא סוטה, פ"ה ה"ט. וראה אוזח"ב, ס"ה, עמ' 80, סימן ש"צ.

ג) תנוי בשם ר"מ עד עכשו הן העגלות והפרות קיימות, ולא הוממו ולא הזקינו ולא הטריפו ולא נשברו וכו' (במדבר רבה, פ"יב, י"ח). ובשהש"ר, פ"ג, סוף פסוק ד': ר"מ אומר וכו'. והשותה ספרי זוטא, במדבר ז' ג'.

ד) תנוי בשם ר"מ (איוב י"ב) ואולם שאל נא בהמות ותורך ועופ השמים ויגד לך, שאל נא בהמות זו בחמה, ועופ השמים זו זיו שדי, או שיח לארץ ותורך זה גן עדן, ויספרו לך דגי הים זה לוייתן וכו' (במדבר רבה, פ"כ"א י"ח). וכ"ה תנוי בשם ר"מ, בפסיקתא רבתי, פט"ז, פ"א ע"א, הוצ' רמא"ש. ובוק"ר, ספכ"ב: אר"ם וכו'. ובמדרש תנומה, פנהם, סימן י"ב, ואראש תרל"ט: תנוי ר' היה בשם ר"מ וכו'. השותה ספרי האזינו, ר"פ ש"ג, הוצ' פינקלשטיין, ושינויי הנוסחות שם.

ה) ויאשו להם נשים מואות, תנוי בשם ר"מ לא גירום ולא הטבילו אותם, ולא הייתה הילכה להתחדש, ולא היו נעשין עליהם, עמנוי ולא עמנוני, מואבי ולא מואבית (רות רבה, פ"ב, ט'). השותה מדרש תנומה, בהר, סימן ח', הוצ' באברה.

ו) תנוי בשם ר"מ לפि שהיתה חכמתו של נחש יותר, כך היה מכתו לפि חכמתו וכו' (קה"ר, ספ"א). ראה לעיל, סימן א'.

ז) תנוי בשם ר"מ בשם שיש יתרון בין האור לבין החשך, כך יש יתרון בין דברי תורה לדברי הכלבים (קה"ר, פ"ב, פסוק י"ג). ובילוקט שמעוני, קהלה, רמו תחקס"ח: תנא בשם ר"מ וכו' כך יתרון דברי תורה מדברי (מצות) [מיןות].

ח) תנוי בשם ר"מ כשאדם בא לעולם ידיו הן קופזות, כלומר כל העולם כלו שלוי הוא אני נוחלו, וכשהוא נפטר מן העולם ידיו הן פשוטות, כלומר לא

### ר' יהודה בן בתירה

א) ר' יהודה בן בתירה שונה שיש להם חלק לעזה"ב, שנאמר ויאבדו מתוך הקהיל, בלבד הוא אומר (תהלים קי"ט) תעית כי שתה אבד בקש עבדך וגנו/ מה אבידה שנאמר בלבד היא עתidea להתבקש, אף כאן אבידה העתidea להתבקש וכ"ג (במדבר רבה, פ"יח, י"ג). ובירושלמי, סנהדרין, פ"י, כ"ט ע"ג: תנוי ר' יהודה בן בתירה אומר וכו'. הבריתא איתא בתומסתא סנהדרין, פ"ג ה"ט, הוצ' צוק'. וראה תלמוד, סנהדרין ק"ט ב'.

### ר' יוסי בן הילפהתא

א) למה אין כתיב שני כי טוב ר' יוחנן תנוי לה בשם ר' יוסי ב"ר הילפהתא שבנו בראת גיהנם, שנאמר (ישעיה ל') כי ערוך מתמול תפחה, יום שיש בו אטמול ואין בו שלשות וכו' (ב"ר, פ"ד, ו'). ובהוצ' תהעדרא, עמ' 30: (תני) [ותני] לה וכו'. וראה פסחים נ"ד א'.

ב) ר' יודן בשם ר' יצחק ור' ברכיה בשם ר' יצחק, ותנו לה בשם ר' יוסי בן הילפהתא וערל זכר, וכי יש ערל נקבה, אלא מקום שרואין אותו ויודעין אם זכר הוא או נקבה, שם מולין אותו (ויק"ר, פ"כ"ה, ו'). ואיתה בתומסתא שבת, פט"ו ה"ט, הוצ' צוק'. וראה תלמוד, שבת ק"ח א'; ומדרש ב"ר, ספמ"ו.

יתרו, חדש, פ"ג; ספרי, בהעלתך, ר"פ צ"ג; וספריו זוטא, מילואים, עמ' 200. וראה פרקי ר"א, רפי"ד, וארשא תרי"ב, והרד"ל שם; וב"ר פל"ח, סימן ט.

ו) תנין רשב"י ג' הם נגנו במענה פיהם, אליעזר עבדו של אברהם ומשה ושלמה, אליעזר יהיה הוא טרם כליה לדבר ותנה רבקה יוצאת וכו' (ב"ר, פ"ס, ד). ובהוצ' טהעדר, עמ' 644: «תני ר"ש», «בן יוחי» ליתה שם. וי"ג שם: תנין רשב"י אומר וכו'.

ז) תנין רשב"י לפי שכל הדברים תלויו ברכח, לפיכך נקראו ישראל על שמה, (ירמיה ל"א) רחל מבכה על בניה, ולא סוף דבר לשם אלא לשם בנה, (עמוס ה') אולי יחנן ה' צבאות שאրית יוסף, ולא סוף דבר לשם בנה אלא לשם בן בנה, שנאמר (ירמיה שם) הבן יקير לי אפרים (ב"ר, פ"ע א' ב'). ומובאה ג'ב. בשינויים, ברות רבתא פ"ז, י"ג. וראה ב"ר, הוצ' טהעדר, עמ' 824.

ח) ותאמיר רחל אל לאה תנין נא לי מודאי בנק וכו', תנאי ר' שמעון לפי שולולה לבדוק לפיכך אינה נכתנת עמו בקבורה וכו' (ב"ר, פ"ע ב', ג). ובהוצ' טהעדר, עמ' 838: תנין ר"ש בן יוחי וכו'.

ט) תנין רשב"י למה לי לדרוש ולומר ותמנע היה פلغש לאליפה, להודיע שבחו של ביתו של אברהם אבינו עד היכן היו המלכיות ושליטונם רוצחים לדבק בו וכו', והרי הדברים ק"ו מה אם עשו הרשות שלא היה בידו אלא מצות אחת, ע"י שהיה מכבד את אביו, היו מלכיות ושליטוניות רוצחות לדבק לו, עא"ו שהיה רוצין לדבק ביעקב אבינו וכו' (ב"ר, פ"ב, י"ד). ובהוצ' טהעדר, עמ' 992, י"ג: תנין רשב"י אומר וכו'. הבריתא איתא סתמא בספרי, האזינה פ"י של"ג הוצ' פינקלשטיין. וראה שנוי הנוסחות שם.

י) תנין רשב"י כל מלך ושליטון שלא היה לו שלטון בארץ הוא אומר אני שווה כלום, וממלך בבבל אנטיקיסטר שלו היה יושב ביריחו והיה זה משליח לו לזה כותבות, וזה משליח לו לזה דורויות (ב"ר, ספ"ה). ומובאה ג'ב, בשינויים, בשhash"ר, פ"ח, ריש פסוק י"א. ואיתא בשינויים במילתא דרישב"י, הוספה, עמ' 9—168: ובספרי, עקב, ס"פ ל"ג, הוצ' הנל (וראה העורות שם).

יא) תנין רשב"י בכל מקום שהצדיקים הולכים השכינה הולכת עליהם וכו' (ב"ר ספ"ו). ובהוצ' טהעדר, עמ' 1058, י"ג: תנין בשם רשב"י וכו' (וראה שנוי הנוסחות שם). והשוה מילתא דרישב"י, ריש שמות. וראה אוזח"ב, ס"ה, עמ' 55, סימן רל"ה.

יב) [תני רשב"י מה לי לדרוש ולומר ואת העם העביר אותו לערים, אלא שלא יהו מונים את ישראל ואומי' להם לא אומה שלגולמים אתם ושמטטלים, פמ"ט, ו]. ובהוצ' טהעדר, עמ' 504: תנין רשב"י אומר וכו', והשוה מילתא,

נחלתי מן העות"ז כולם וכוכי (קה"ר, פ"ה, פסוק י"ד). ראה שמות דר' תייה, רפ"ג, הוצ' היגער.

ט) תנין בשם ר"מ כל מקום שנאמר ענייה ואMRIה כה ככה, אלו בלשון הקדש ברוח הקדש הוא מדבר (קה"ר, פ"ג, פסוק ב', סוף סימן ד'). ובסוטה ל"ג ב': תנ"ה ר' יהודה אומר וכו'. וכ"ה ע"ש ר' יהודה, בירושלמי סוטה, פ"ז, כ"א ע"ג: תנין בשם ר' יהודה וכו'. ואפשר שימוש זה הגהה הרד"ל במדרש: «תני בשם ר' יהודה», ובריש המאמר שלalach"ז, במדרש שם, הגהה: [תני משומס ר"מ] והחי ניתן אל לבו מה ת"ל, עביד חסדא דיעבדון לך וכו' (השווות לה, אוזח"ב, ס"ג עמ' 409, סימן תח"ק). הבריתא הנדונה איתא סתמא במילתא, יתרו, בחדר, ספ"ט; ובספרי, נשא, ר"פ ל"ט.

### ר' שמעון בן יוחי

א) תנין רשב"י מנין שלא אמר אדם לה' עוללה, לה' מנהה, לה' שלמים, אלא עוללה לה', מנהה לה', שלמים לה', ת"ל קרben לה' וכו' (ב"ר, פ"א י"ג). ובנדרים י' א'—ב': ותנא ר"ש אומר וכו'. הבריתא איתא בספריא ויקרא, נדבה, פרשה ב', ה"ד; ובספרי, האזינה, ס"פ ש"ז.

ב) תנין רשב"י אמרה שבת לפני הקב"ה, רבש"ע לכולן יש בן זוג ול依 אין בן זוג, אמר לה הקב"ה, כנסת ישראל היא בן זוגך, וכיון שעמדו ישראל לפני הדר סיgni, אמר להם הקב"ה וכורו הדבר שאמרתי לשבת, כנסת ישראל היא בן זוג וכו' (ב"ר, פ"א ח'). ובעירוגת הבשם לר' אברהם בר' עזרא, ח"א, עמ' 172, הוצ' אורבך, בשיבוש: תנין ר' ישמע' בן יוחי וכו'. מקור הבריתא הוא המילתא דרישב"י. ראה רמא"ש, פסיקתא רבתיה, קי"ז ע"ב, הערתה ל"ת.

ג) ר' איבבו ואמרי לה בשם ר' בניתה, והוא תנין לה בשם רשב"י קייטה כלה ואוח"כ הביאה לו וכו' (ב"ר, רפי"ח). ראה ברכות ס"א א', ובנסמן שם: ומס' כליה רבתיה, פ"א, עמ' 173, הוצ' היגער.

ד) ויראו בני האלהים, רשב"י קרא להון בני דיןיא, רשב"י מקלל לכל מאן דקרו להון בני אלהיא, תנין רשב"י כל פרצה שאינה מנ הגודלים אינה פרצה (ב"ר, פ"ג, ה'). ראה הוצ' טהעדר, עמ' 247, והערות שם.

ה) ארדה נא, תנין רשב"י זו אחת מעשר ירידות האמורות בתורה (ב"ר, פמ"ט, ו). ובהוצ' טהעדר, עמ' 504: תנין רשב"י אומר וכו', והשוה מילתא,

לפיכך הואה נסב מן הכה ויהב הכה, נסב מן הכה ויהב הכה] (ב"ר, פצ"ה, ע"ז, 1234, הוצ' מהआדר). השוה חולין ס' ב'; ומדרש תנומה, וישב, סימן ט"ז, הוצ' באבר, והערה ס"ב שם.

יג) תני רשב"י מהו משה משה לשון חיבת לשון זירוז (שם"ר, ספ"ב) ואיתא סתמא בספרא, ויקרא, נדבתה, סוף פרשה א'; בתוספתא ברכות, פ"א הי"ה, הוצ' צוק'; ובמגילתא דרישב"י, הוספה עמ' 167.

יד) תני רשב"י בכמה מקומות שניינו שחלק הקב"ה כבוד לזכנים, בסנה דכתיב (שםות ג') לך ואספת את זקני ישראל, בסני וכו, באهل מועד וכו, ולעתיד לבא כמו כן, שנאמר (ישעיה כ"ד) כי מלך ה' צבאות בהר ציון ובירושלים ונגד זקניו כבוד (שם"ר, פ"ה, סימן י"ב). ומובאה ג"כ, בשינויים, בויק"ר, פ"א, ח'. ואיתא בשינויים במקילתא דרישב"י, יתרו, עמ' 113. והשוה מקילתא דרישב"י, יתרו, בחදש, רפ"ט.

טו) תני רשב"י למה נקרא שמו לבנון, שמלבין עונותיהם של ישראל כשלג, הה"ד (ישעיה א') אם יהיו חטאיכם כשנים שלג ילביבו וגוי (ויק"ר, פ"א, ב'). ואיתא סתמא בספרי, דברים, פ"י ו'; ואתחנן ס"פ כ"ה.

טז) (במדבר ט"ז) האיש אחד יחתה, תני רשב"י משל לבני אדם שהיו יושבין בספינה, נטל אחד מהן מקדח והתחילה קודה תחתיו, אמרו לו חבריו מה אתה יושב וועשה, אמר להם מה אכפת לכם וכו, אמרו לו שהמים עולין ומצפין עליינו את הספינה, כד אמר איוב (איוב י"ט) ואף אמנים שגתיyi את תלין משוגטי וכו' (ויק"ר, פ"ד, ו').

יז) תני ר"ש מה נגרין הם ישראל שהם יודיעין לרשות את בוראים וכו' (ויק"ר, פ"ה, ח'). ובמדרש תהילים, מזמור י"ט, סימן י"ז, הוצ' באבר: תני רשב"י כמה גבורים הן הצדיקים וכו'.

יח) דתני רשב"י לא במקום אחד ולא בשני מקומות מצינו שחלק הקב"ה כבוד לזכנים אלא בכמה מקומות, בסנה וכו', במצרים וכו', בסני וכו', במדבר וכו', באهل מועד וכו', אף לע"ל וכו' (ויק"ר, פ"א, ח'). ראה לעיל, סימן י"ז.

יט) דתני ר' שמעון לא מתו בניו של אהרן אלא על שנכנסו שתווין יין לאهل מועד (ויק"ר, רפ"יב). ובפירוש על ספר משלוי לר' יוסף ו' נחמי אש, למשל כי"ג, עמ' 134, הוצ' מק"ג, הנוסח: דתני ר' ישבעהל. ראה מה שאמרתי לעיל, פרק על הבריות של ר' ישבעהל, סימן י'.

כ) תני רשב"י כיון ששמעו כנุงים שישראל באים עליהם עמדו והטמינו ממוןם בבתים ובשדות, אמר הקב"ה אני הבוחתי לאבותיהם שאין מכנים את בניהם לארץ מלאה כל טוב, שנאמר (דברים ו') ובתים מלאים כל טוב, מה הקב"ה עשו, מגרה געעים בביתו, והוא סותרו ומצא בו סימה (ויק"ר, פ"ג, ו'). ראה אוזח"ב, ס"י, עמ' 70, סימן קי"ב.

כא) תני רשב"י בשעה שעמדו ישראל על הר סיני ואמרו (שםות כ"ד) כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, באotta שעיה לא היה בהן זב ומוצרע ולא חגורין ולא סומים וכו', וכיון שהחטא לא עברו ימים קלים עד שנמצאו בהן זבין ומצורעים וכו' (ויק"ר, פ"ח, ד'). ומובאה ג"כ במדבר רבה, פ"ג, ח'; ובשהש"ר, פ"ד, פסוק ז', ואיתא בשינויים במקילתא דרישב"י, יתרו, עמ' 113. והשוה מקילתא דרישב"י, יתרו, בחදש, רפ"ט.

כב) תני ר"ש ספר משנה תורה עלה ונשתטה לפני הקב"ה, אמר לפניו רבש"ע עקרני שלמה ועשאני פלستر וכו', והרי שלמה המלך בקש לעkor יוזד ממני, כתיב (דברים י"ז) ולא ירבה לו נשים, והרבה לו וכו', אמר לו הקב"ה צא לך, הרוי שלמהبطل ומאה כיוצא בה, ויו"ד מך איננה בטילה לעולם (ויק"ר, פ"ט, ב'). ובשם"ר, רפ"ו: אמרו רבותינו וכו'. ובירושלמי סנהדרין, ספ"ב: תני רשב"י וכו'. ראה אוזח"ב, ס"ד, עמ' 141, סימן ס"ד.

כג) לוייתן דג טהור וכו', ומהיכן הוא שותה, תני רשב"י נהר יוצא מעדן ושמו יובל, ושם הוא שותה, Mai טעמא שנאמר (ירמיה י"ז) ועל יובל ישלח שרשיו וכו' (ויק"ר, ספ"ב). ומובאה ג"כ במדבר רבה, פ"ג, י"ח. וכיה ע"ש תני רשב"י בפסקתא רבתיה, פט"ג, פ"א ע"א, הוצ' רמא"ש. ובמדרש תנומה, פנחס, סימן י"ב, ואורשא תרל"ט: תני רשב"י וכו'.

כד) תני רשב"י הנחש פרץ גדרו של עולם תחלה, לפיכך נעשה ספקטור כל פורצי גדרות וכו' (ויק"ר, פ"ג, ב'). ומובאה ג"כ בקה"ר, פ"ג, פסוק י"א. כה) תני בשם רשב"י הכרך והמקל נתנו מכורcin מן השמיים, אמר להם אם שמרתם את התורה הרוי הכרך לאכול, ואם לאו הרוי מקל ללקות בו וכו' (ויק"ר, פל"ה, ו'). וכיה בספרי, עקב, ס"פ מ', הוצ' פינקלשטיין; ובמדרש תנאים לדברים, עמ' 33.

כו) תני רשב"י הרוי שהיה אדם רשע גמור כל ימיו, ובסוף נעשה צדיק גמור, עליו הכתוב אומר (יחזקאל ל"ג) ורשעת הרשע לא יכשל בה (במדבר רבתה רפ"י). ומובאה ג"כ בששה"ר, רפ"ו. ואיתא בתוספתא קידושין, פ"א הט"ז, הוצ' צוק'. ראה אוזח"ב, ס"ד, עמ' 117, סימן ז'.

(ג) תנין רשב"י ההוראה החויריה להם נפוחותיהם שנאמר (תהלים יט) תורה ח' תמייה מшибת נפש (במדבר רבה, רפ"י). ומובאה ג'כ בשחש"ר, רפ"ו, סימן ג'. וראה שבת פ"ח ב'; ומדרש תהילים, מזמור ס"ח, סימן ה', הוצ' באבער. (ח) ביווצאי מצרים וכו', מי מלך, רב ברכיה תנין לה בשם רשב"י משה מותל ואחרון פורע ויושע משקה, ויא יהושע מותל ואחרון פורע ומשה משקה וכו' (במדבר רבה, פ"א, ג'). השווה מכילתא דרשב"י, יתרו, ע' 97; ופרק ר"א, פ"ט, ואדרשא תרל"ט.

(ט) תנין רשב"י בשעה שיצאו ישראל ממצרים למה היו דומין, לבן מלך ולא היו בהם לא סומיים ולא הרשים וכו' (במדבר רבה, פ"ג, ח'). ראה לעיל, סימן כ"א.

(ל) (ישעה ס"ה) כי מי העז ימי עמי, תנין רשב"י אין עז אלא תורה דכתיב (משל ג') עז חיים היא למוחיקם בה (במדבר רבה, פ"ג, י"ב). ובבר"ד, פ"ב, ו': תנין רשב"י אומר וכו', הבריתא איתא בספרי, עקב, ס"פ מ"ז, הוצ' פינקלשטיין (וראה העורות ושינוי הנוסחים שם). וראה משנה ר' אליעזר, ע' 54. הוצ' ענעלואג.

(לא) ומהיכן הוא שותה, תנין רשב"י ונתר יצא מעדן ויובלשמו וכו' (במדבר רבה, פ"א, י"ח). ראה לעיל, סימן כ"ג.

(לב) תנין רשב"י אפיקלו משלכות שהיו בימי שלמה של זהב היה, הה"ד (מ"א י') אין כסף נחשה בימי שלמה (שחש"ר, פ"א, פסוק א', סימן י''). ומובאה ג'כ בקה"ר, פ"ב, פסוק ב', סימן ג' (שם: תנין בשם רשב"י). השווה הבריתא המובאה ע"ש "תנן" בקה"ר שם, ריש פסוק ח'. וראה אוזח"ב, ס"ד, ע' 141, סימן ס"ג. (לג) תנין רשב"י כך תבעה אמרו רצוננו לראות כבוד מלכנו (שחש"ר, פ"א, פסוק ב', סימן ג'). ואיתא המכילתא, יתרו, חדש, ספ"ב, והשווה מכילתא דרשב"י, יתרו, ע' 96.

(ד) תנין רשב"י ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם, מה שימה זו אינה נגלית לכל אדם, כך הן דברי תורה (שחש"ר, פ"א, ריש פסוק כי טובים דודיד מיין). השווה מכילתא דרשב"י, ריש משפטי. וראה אוזח"ב, ס"ד, ע' 143, סימן ע': ואור זרוע, אלף ביתה, סימן ו'.

(ה) תנין רשב"י וכן שנותן להם לישראל בחורב, (ו) שם המפורש היה הקוק עליון, וכשחתאו במעשה העגל נוטל מהם (שחש"ר, פ"א, פסוק משכני אחריך גרויצה, סימן ב'). ומובאה ג'כ שם לקמן, פ"ה, פסוק ז'; פ"ח, פסוק ה'; ואיתה

רבתי, פתיחתא, סימן כ"ד. ובשחש"ר, פ"ד, פסוק י"ב, סימן ב': תנין רשב"י אומר וכו', וראה מדרש תנומה, כי תשא. ריש סימן ט"ז, הוצ' באבער. (לו) שנאמר (שמות ד') וגם הנה הוא יוצא לך לך וראך ושם בלבו, תנין רשב"י לוב שמה בגודלת משה אחוי, ילשב אורים ותומים, ה"ד (שמות כ"ח) ונחת אל חשן המשפט את האורים ואת התומים והוא על לוב אהרן (שחש"ר, פ"א, ריש פסוק י'). ובמדרשי תנומה, שמות, סימן כ"ד, הוצ' באבער: ארשבי הלב שמה וכו'.

(לו) תנין רשב"י בשעה שיצאו ישראל ממצרים למה היו דומין, לבן מלך שעמד מחליו, אמר לו פרגוגו לך בנק לאיסכול, אמר לו המלך עדיין לא בא בני ביזו שנשתנה מחליו וכו', כך בשעה שיצאו ישראל ממצרים היו בהן בעלי מומיין משעבדו טיט ولבניים, אמרו לו מלאכי השרת הרדי השעה תן להם את התורה, אמר להם הקב"ה עדיין לא בא זיתון של בני משעבד טיט ולבניים, אלא יתעדנו בני עד ג' חדשם בבאר ומן ושלו וכו' (שחש"ר, פ"ב, פסוק ה', סימן ב'). השווה מכילתא דרשב"י, בשלח, ע' 38. וראה פסיקתא דר"כ, בחדר השלישי, ק"א ע"ב—ק"ב ע"א, הוצ' באבער, והערות שם.

(לח) תנין רשב"י (דברים ו') וכתבתם על מזוזות ביתך, ביאתך מן השוק לביתך (שחש"ר, פ"ב, פסוק ו'). השווה ספרי, סוף ואתחנן, הוצ' פינקלשטיין, והערה ד' שם: מדרש תנאים לדברים, ע' 29; ומנחות ל"ד א. ( לט) תנין רשב"י הרקיע של שלג והחיתות של אש וכו', ולא זה מכבה זה ולא זה מכבה זה, מיכאל שר של שלג וגבrial של אש, ולא זה מכבה זה ולא זה מזיק זה וכו' (שחש"ר, פ"ג, ריש פסוק י"א). ראה אוזח"ב, ס"ד, ע' 128, סימן ל"ג.

(מ) תנין רשב"י בשעה שעמדו ישראל לפני הר סיני ואמרו (שמות כ"ד) כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, אותה שעה לא היה בהם לא זבים ולא מצורעים ולא הגרין ולא סומיין וכו' (שחש"ר, פ"ד, פסוק ז'). ראה לעיל, סימן כ"א.

(מא) תנין רשב"י לאחד שנפלת לו ירושה במקום אשפה, והיה היורש עצל, והלך ומכרה בדבר מעט קל, והלך הלוקת ונודרנו וחפר בה, ומצא בה סימא וכו', התחלת המוכר רואה ונחנק, ואומר ווי מה אבדתי, כך כשהיו ישראל במצרים היו משועבדים בטיט ולבניים, והיו מאסין בעניין המצרים, וכיון שראים דגלים חונים על הים וכו' התחלת המצרים נחנקים וכו', א"ר יונתן לאחד שהיה לו בית כור והלך ומכרה בדבר קל וכו', ר' יוסי אומר לאחד שהיה לו קצתה של ארוזין ומכרה בדבר קל וכו' (שחש"ר, פ"ד, ריש פסוק י"ב). ואיתא

נא) תנינ רשב"י לפ" שאמרו דברים כנגד רחל, לפיכך נקראו בניים לשם וכור' (רות רבא, פ"ג, סימן י"ג). ראה לעיל, סימן ז'.  
 נב) תנינ רשב"י אם ראית עירות נתלוות ממקום הארץ, דע שלא החזיקו בשכר סופרים ובשכר משנים, שני (ירמיה ט') על מה אבדה הארץ, ויאמר ה' על עזם את תורתך (איכה ربתי, פתיחתא, סימן ב'). וכיה בירושלמי חגיגתא, פ"א, ע"ג : ובפסיקתא דר"כ, איכה ק"ב ע"ב, הוצ' באבער. נג) תנינ רשב"י כל' זין היה לישראל בסיני, והיה שם המפורש החוק עלייו ובור' (איכה ربתי, פתיחתא, סימן כ"ד). ראה לעיל, סימן ל"ה.  
 נד) תנינ רשב"י אם ראית סוט פרטיק קשור בארץ ישראל, צפה לרגליו של משיח וכור' (איכה ربתי, פ"א, סוף סימן מ"א). ראה לעיל, סימן מ"ז.  
 נה) תנינ רשב"י אשרי מי שזכה למלאק במקומות מלכות, להלן כתיב (דברים א') אשר יושב בעשרות באדרעי, ברם האقا מלך בירושלים, במקומות מלכות (קה"ר, פ"א, סוף פסוק א'). השווה ספרי, דברים, ס"פ ג', הוצ' פינקלשטיין, והערות שם.  
 נו) תנינ בשם רשב"י אפילו משקלות שהיו בימי שלמה של זהב היו וכור' (קה"ר, פ"ב, פסוק ב', סימן ג'). ראה לעיל, סימן ל"ב.  
 נז) תנינ רשב"י שלשה כתרים הם, כתר תורה וכתר כהונת וכתר מלכות, כתר כהונת זכה בו אהרן ונטלה, כתר מלכות זכה בו דוד ונטלה, כתר תורה מונה לדורות, כל מי שזכה ל תורה כאילו זכה לששתן, וכל שלא זכה ל תורה כאילו לא זכה לאחת מהן (קה"ר, רפ"ז, סימן ב'). ומובאה ג'כ, בשינויים, ע"ש תנינ רשב"י במדרש שמואל, פ"כ ג', סימן ג', הוצ' באבער. ריש המאמר איתא ע"ש ר"ש במשנה אבות, פ"ד מ"ג, והשווה מכילתא דרשב"י, יתרו, עמ' 96. נח) תנינ רשב"י נחש פרץ גדרו של עולם, לפיכך נעשה ספקלאטור לכל פורצץ גדרות (קה"ר, פ"ג, פסוק י"א). ראה לעיל, סימן כ"ד.  
 נת) ר' שאל דנובה מתני לה בשם ר"ש אם יאמר לך אדם מתי קץ הגאותה, هو אומר לו (ישעיה ס"ג) כי יום נקם בלבי כתיב וכור' (קה"ר, פ"יב, פסוק י'). ובמדרש תהילים, מומור ט', סימן ב', הוצ' באבער: ר' שמואל מתני בשם ר' יהודה וכור'. ראה הערות י"ז—י"ח שם.

## ר' נחמויה

א) אתה קח לך גורו, ר' אבא בר כהנא אמר הכנסים עמו דביבלה, תנינ משומן ר' נחמויה רוב מכנסו דביבלה (בר, ספל"א). ובוואצ' טהעאדאר, עמ' 287,

בשנויים McMilita Drashbi, בשלוח, עמ' 4—43; וב McMilita, בשלוח, ויהי, פ"א. וראה מבוא.

mb) תנינ רשב"י זין שנתן להם לישראל בחורב שם המפורש היה חוק עלייו וכור' (שהש"ר, פ"ה, פסוק ז'). ראה לעיל, סימן ז'ה.

מג) תנינ רשב"י הרי שהיה אדם רשע גמור כל ימיו, ובסיוף נעשה צדיק גמור, עלייו הכתוב אומר ורשעת הרשע לא יכול בה וגור' (שהש"ר, רפ"ז). ראה לעיל, סימן כ"ז.

מד) תנינ רשב"י תורה שננתן הקב"ה לישראל החזרה להם נפשותיהם וכור' (שהש"ר, רפ"ז, סימן ג'). ראה לעיל, סימן כ"ז.

מה) תנינ רשב"י זין שננתן לישראל בחורב שם המפורש היה חוק עלייו וכור' (שהש"ר, פ"ח, פסוק ה'). ראה לעיל, סימן ל"ת.

מו) תנינ רשב"י אם ראית סוט פרטיק קשור בקרים ארץ ישראל, צפה לרגליו של משיח, מה טעם (מיכה ה') ומה זה שלום אשר כי בא לארכנו וכור' ידרוך בארמנותינו והקמנו עלייו שבעה רועים גור' (שהש"ר, פ"ח, סוף פסוק ט'). ומובאה ג'כ באיכה ربתי, פ"א, סוף סימן מ"א. וראה סנהדרין צ"ח ב'. מו) תנינ רשב"י מלך בכל היה וקנה ביריחו, והיה זה משלח לו זה כותבות, וזה משלח לו זה דורוגות, הדא אמר כל מלך שלא היה לו קצין בארץ ישראל לא היה תופש בעצמו שהוא מלך (שהש"ר, פ"ח, ריש פסוק י"א). ראה לעיל, סימן י'.

מח) תנани רשב"י אלהים אנחנו לכל בא עולם, ולא יהדותם שמי אלא על עמי ישראל, אין אני נקרא אלהי כל האומות, אלא אלהי ישראל (רות רבת ריש פתיחתא). ובשו"ר, פ"כ ט', ד': ארשב"י וכור'. הבריתא איתא McMilita דרשב"י, יתרו, עמ' 103. והשווה ספרי, ואתחנן, ס"פ ל"א.

מט) ומה ת"ל ואת כל משפחوتה הוציאו, תנינ רשב"י שאפילו היהתה משפחתה מאותים אנשים והלכו ונדבקו במאתיים משפחות אחרות, כולן ניצולות בוכחותה, ואת כל משפחתה לא נאמר, אלא ואת כל משפחותיה (רות רבת, רפ"ב). ובקה"ר, פ"ה, פסוק ז': תנינ רשב"י אומר וכור'. ראה אוזחה"ב, ס"ד, עמ' 115, סימן ב'.

נ) (יהושע ב') מרגלים חרש לאמר וכור', תנינ רשב"י חרש כמשמעותם אמר להם עשו עצמכם חרשין, ואתם עומדים על רוזיהם וכור' (רות רבת, רפ"ב). ואיתא ע"ש ר"ש בספריו זוטא, לבמדבר י' כ"ט. וראה מבוא.

כ"ג) כי תשא ברעך (אייה רבתי, פ"א, סוף סימן כ"ג). ראה ילקוט שמעוני, שלת רמו תשמ"ג.

### ר' שמעון בן גמליאל

א) תנין רשב"ג אין עושין נפשות לצדיקים, דבריהם הן וכורוניהם וכו' (ב"ר, פפ"ב, י'). ובהוז' טהעדרא, עמ' 988, י"ג: תנין רשב"ג אומר וכו'. ראה אוצח"ב, ס"ד, עמ' 153, סימן ז'.

### ר' אליעזר בן יעקב

א) ר' אליעזר תנין לה בשם ר"א בן יעקב שמענו בפרעה שלקה ב策עת ואבימלך בעיצורו, מנין ליתן את האמור של זה בזה ושל זה בזה, תיל על דבר שרה, על דבר על דבר לגיורה שוה (ב"ר, פמ"א, ב'). ובהוז' טהעדרא, עמ' 390, (תנין) [ותנין] לה וכו'. ברייתא זו מובאה ג"כ בב"ר, ספנ"ב. ושם: משום ר' אליעזר, ובן יעקב" ליתה שם.

ב) אני אל שדי וכו', תנין משום ר"א בן יעקב אני הוא שאין העולם ומלאו כדי לאלהותי וכו' (ב"ר, פמ"ז, ג'), ראה ערוגת הבשם לר' אברהם בר' עוזיאל, ח"א, עמ' 15, הוז' אורבר.

ג) תנין ר"א בן יעקב (ישעתה ל"ג) אהל בל יצען, בל יצא ובלי נוע, מה אהלי קדר אין עלייה על כל בריה, כך ישראל לעתיד לבא אין עליהם על כל בריה (שהש"ר, פ"א, סוף פסוק ה').

### ר' אלעזר

א) תנין ר' אלעזר אסור לתלמידיו להורות לפני רבו עד שהיתה רחוק לו י"ב מיל מחנה ישראל וכו' (ויק"ר, פ"ב, ז'). ראה אוצח"ב, ס"ז, עמ' 153, סימן רס"ב.

ב) תנין בשם ר' אלעזר הסיף והספר ניתנו מקורין מן השמיים, אמר להם הקב"ה אם שמרתם מה שכתבם בספר זה הרי אתם ניצולים מן הסיף, ואם לאו סוף שהוא הוגג אתכם וכו' (ויק"ר, פל"ה, ו'). ובדברים דרבת פ"ד, ב': א"ר אלעזר וכו'. ובספרי, עקב, ס"פ מ', הוז' פינקלשטיין: ר' המודע אמר וכו' (וראה הערות שם). וכ"ה, ר' המודע, במדרש תנאים לדברים, עמ' 33.

י"ג: תנין משום ר' (נחמיה) [חיה]. והשוה מאמרו של ר"ע במדרש תנומא נה, סימן ב', הוז' באבער.

ב) תנין משום ר' נחמיה כל דבר שצרכיך למ"ד בחלתו תן לו ה"א בסופו, סדומה, שעירה, מצרים, חרנה (ב"ר, פ"ג, ג'). ומובה ג"כ שם לקמן, פס"ח, ח'; ופפ"ו ב'. ראה אוצח"ב, ס"ג, עמ' 70, סימן ע"ז; וס"ה, עמ' 148, סימן ד'.

ג) תנין בשם ר' נחמיה דואיה היתה ברכת שיעמדו ממנה י"ב שבטים, הה"ד ויאמר ה' לה שני גוים בבטן הא תרין, ושני לאומים הא ארבעה, ולאום מלאום יאמץ הא שיתא, ורב יעכט צער הא תמניא, וימלאו ימיה ללדת הא שערה, ויצא הראשון אדמוני הא חד עשר, ואחריו כן יצא אחיו הא תרין עשר וכו' (ב"ר, פס"ג, ו'). ראה הוז' טהעדרא, עמ' 683.

ד) חרנה, תנא בשם ר' נחמיה כל דבר שהוא צרכיך למ"ד בחלתו, ניתן לו ה"א בסופו וכו' (ב"ר, פס"ח, ח'). ובהוז' טהעדרא, עמ' 777, י"ג: תנין משום ר' נחמיה. ובמדרש לך טוב, ריש ויצא הוז' באבער: תנין משום ר' חייא. ראה לעיל, סימן ב'.

ה) מצרים, תנין בשם ר' נחמיה כל דבר שצרכיך למ"ד בחלתו ניתן בו ה"א בסופו וכו' (ב"ר, פפ"ו, ב'). ובהוז' טהעדרא, עמ' 1053, י"ג: תנין בשם ר' נחמן. ראה לעיל, סימן ב'.

ו) ואש המזבח מוקד בו וכו', תנין בשם ר' נחמיה קרוב למאה ושש עשרה שנה היתה האש מתוקדת בו וכו' (ויק"ר, פ"ג, ה'). ראה החדש הרד'ל שם; ואוצח"ב ס"ט, עמ' 356, סימן תקע"ט.

ז) צב וכו', תנין בשם ר' נחמיה כמהין כמורסא היו ביפין עשויות, ר' נחמיה אומר היו צבעעו של רקייע (במדבר רבתה, פ"יב, י"ז). המאמר הראשון איתא בשינויים בספריה, נשא, פ"י מ"ה. והמאמר השני איתא בספריה זוטא, לumbedר ז' ג'. ראה אוצח"ב, ס"ד, עמ' 145, סימן ד'; ולקמן, הסימן שלח"ג.

ח) צב וכו', תנין בשם נחמיה כמהין כמורסא היה שלא היו כל שרת מתבקין (שהש"ר, פ"ג, פסוק ד', סימן ב'). ובנוספות להעורך מר"ש גמע (בספר היובל לגורען, עמ' 43, עברית) הנוסח: תנין בשם ר' חייא. ראה לעיל, הסימן שלפנינו זה.

ט) הלא הוא דכתיב (במדבר י"ד) ותשא כל העדה וגוי, ר' חוניא מתני ליה בשם ר' נחמיה ותשא כתיב, חובי ביש אופיטון לדראיא, כמד"א (דברים

שנאמר ויבקע עצי עליה, ונאמר להלן (שמות י"ד) ויבקעו המים (ב"ר, ספנ"ה). ואיתה בשנויים, בשם ר' בנאה במכילתא, בשלת, ויהי, פ"ג; ובמכילתא דרשבי' בשלת, עמ' 48.

### ר' יעקב

א) תנין ר' יעקב כל שאין לו אשה שרווי بلا טובה, بلا עוז, بلا שמחה, ולא ברכה, ולא כפרה וכו' (ב"ר, פ"ז, ב'). ובהוצ' תהעדר, עמ' 151: תנין כל וכו'. ור' יעקב ליתא שם. וראה יבמות ס"ב ב'.

### ר"ש בר חלפתא

א) וירד ה' לראות את העיר ואת המגדל וגוי, תנין ר' ש בר חלפתא זו אחת מעשר ירידות האמורות בתורה (ב"ר, פל"ח, ט'). ובהוצ' תהעדר, עמ' 358, י"ג: תנין רשב"י. ראה מה שאמרתי לעיל, בפרק על הבריות של רשב"י, סימן ה'.

### ר' נתן

א) תנין בשם ר' נתן ג' נכנסו לדין, וד' יצאו מחויבין, ואלו הן, אדם וחווה ונחש נכנסו לדין, ונטקללה הארץ עמה, שנ' (בראשית ג') ארורה האדמה בעבריך וכו' (ב"ר, פ"ה, ט'). ראה ירושלמי כלאים, פ"א, כ"ז ע"ב. ב) הה"ד (שיר ד') גן געול אחוחית אלה, גל געול מעין חותם וכו', תנין בשם ר' נתן גן געול גל געול אלו ב' בעילות, בדרךה ושלאל כדרכה (ויק"ר, פל"ב, ה'). ומובהה ג'כ בשחש"ר, פ"ד, ריש פסוק י'ב. ואיתה בשנויים במכילתא, בא, פסחא, פ"ה.

ג) תנין בשם ר' נתן מעשרה מדות אלה י' חלקיים של זנות בעולם, ט' באלאנסנדרא ואחד בכל העולם, י' חלקיים של עשריות בעולם, ט' ברומי וכו', י' חלקיים של עניות בעולם, ט' בלוד וכו', י' חלקיים של כספים בעולם, ט' במצרים וכו', י' חלקיים של טפשות בעולם, ט' בישמעאים וכו', י' חלקיים של בריות בעולם, ט' בישמעאים וכו', י' חלקיים של כנים בעולם, ט' בפרשימים וכו', י' חלקיים של נוי בעולם, ט' במדי וכו', י' חלקיים של עירות בעולם, ט' במוורה וכו', י' חלקיים של כה בעולם, ט' בכסדים וכו', י' חלקיים של גבורה בעולם, ט' ביהודה וכו', י' חלקיים של יופי בעולם, ט' בירושלים וכו', י' חלקיים

### ר' יהושע בן קרחא

א) הבל הבלים וכו', ר' שמואל בר נחמן מתני לה בשם ר' יהושע בן קרחא לאדם ששותה שבע קדרות זו למעלה מזו וזה למלטה מזו, והבל של עליונה אין בו ממש וכו' (קה"ר, פ"א, פסוק ב'). ובilkות שמעוני, קהלה, רמו תקס"ו: ר' שמואל בר נחmani מתני לה בשם ריב"ק וכו'.

### ר' אלעזר בר' שמעון

א) וישמו עלייו, עליהם לא נאמר, אלא עלייה, תנא דבר ר' אלעזר בר' שמעון מלמד שהביאו מלון ותלו בצוארו של פרעה, שם היה אחד מישראל שאומר להם איסטננס אני, אומרים לו כלום איסטננס אתה מפרעה וכו' (שם"ר, פ"א, י'). וכ"ה בסוטה י"א א'.

### ר' שמעון בן אלעזר

א) ר' שמואל בר רב יצחק מתני לה בשם ר' ש בן אלעזר שבעה הבלים שאמר קהלה כנגד שבעה עולמות אדם רואה, בן שנה דומה למלך וכו', בן שתים ושלש דומה לחזיר שפושט ידיו בביבון, בן עשר שנה קופץ בגדי, בן עשרים כסוס וכו', נשא אשה הרוי הוא בחומר, הוליד בניים מעין פניו הכלב וכו', הוקין הרוי הוא קופף וכו' (קה"ר, פ"א, פסוק ב'). ובilkות שמעוני, קהלה, רמו תקס"ו: ר' יודא בר סימון מתני לה בשם ר' יהושע בן לוי וכו'. וכ"ה במדרש זוטא ריש קהלה, הוצ' באבער, ווילנא לרפ"ת, וראה מדרש תנומה, פקודי, סימן ג', ווארשה תרל"ט.

### ר' יוסי בר' יהודה

א) והוא תנין ר' יוסי בר' יהודה מעשה במנורת בית המקדש שהיתה יתרה על של מדבר משקל DINER גורדייני, והכניתה לכור פ' פעמים עד שחרורה (במדבר רבה, פ"ב, ד'). ובהשש"ר, פ"ג, פסוק ח', סימן ג': והוא תנין א"ר יוסי בר' יהודה וכו'. ראה מנחות כ"ט א'; ואוצר"ב, ס"ז, עמ' 212, סימן תש"מ.

### ר' בניה

א) ר' חייא בר יוסי בשם ר' מיאשא ומתני לה בשם ר' בניה בשכר ב' בקיעות שבקע אברהם אבינו עצי עליה, זכה להבקע הים לפני בני ישראל,

של חכמה בעולם, ט' בארץ ישראל וכו', י' חלקים של תורה בעולם, ט' בארץ ישראל וכו', י' חלקים של חנופה בעולם, ט' בירושלים ואחד בכל העולם וכו' (אסטר רבה, פ"א, סימן יז'). ראה קידושין מ"ט ב'; אבות דר"ג, נו"א, רפכ"ח; ואוזח"ב, ס"ג, עמ' 79, סימן ז'.

ד) תנין משומן ר' נתן הקב"ה בכבוד גודלו אמרה, שנאמר Shir השירים אשר לשלהה, מלך שהשלום שלו וכו' (שהש"ר, פ"א, ריש פסוק ב'). ראה ילקוט שמעוני, ריש שה"ש.

ה) תנין בשם ר' נתן גן נעול גל נעול שתי פעמים למטה, אלאשתי ביאות לאשה כדרך ושלא כדרכה (שהש"ר, פ"ד, ריש פסוק יב). ראה לעיל, סימן ב'. ו) תנין בשם ר' נתן גלגל חמה יש לו נרתך וכו', ובריכה של מים לפניו, ובשעת שהוא רוצה לצאת הוא משולחתת, והקב"ה מתיש כחו במים וכו', אבל לעל הקב"ה מערטלו וכו', ומלהט אותו ברשעים וכו' (קה"ר, פ"א, פסוק ה') סימן ב'). ראה ב"ר, פ"ו, י'; גדרים ח' ב'; ומדרש תהילים, מזמור י"ט, סימן י"ג, הוצ' באבער.

ז) ר' איבר ותני לה בשם ר' נתן כתיב (איוב ל"ח) תחתפק כחמר חותם ויתיצבו כמו לבוש, כסות היורדת עם אדם בעוהיז לשאול היא באה עמו לעל (קה"ר, פ"ה, ריש פסוק י'). ראה אוזח"ב, ס"ד, עמ' 176, סימן א'.

### רבי

א) תמן תנינן מרוחיצין את הקטן, דברי (ר"מ) [רבי תנין] מרוחיצין את המילה וכו' (ב"ר, פ"פ, ט). ובוואצ' טהעאדאר, עמ' 962: תנין דבית רבי. ויג' שמ: תנין דבר ר'. ראה אוזח"ב, ס"א, עמ' 129, סימן ט'.

ב) (במדבר כ"ו) ובני קrho לא מהו, תנא משומן רבינו מקום נתבצר להם בגיהנים (במדבר רבה, פ"ח, כ'). ראה אוזח"ב, ס"ג, עמ' 165, סימן ד'.

### ברירות של האמוראים במדרש רבה

#### ר' חייא

א) שנאמר (ויקרא כ"ו) ואולד אתכם קוממיות, תנוי ר' חייא בקומה זקופה, ולא יראים מכל בריה, ר' יודן אומר מהא אמה כאדם הראשון, ר' ש אמר מאתים אמה, ראב"ש אמר ג' מאות וכו' (ב"ר, פ"ב, ו'). ומובאה ג' במדבר

רבה, פ"ג, י"ב; ובשהש"ר, פ"א סוף פסוק ה' (רק ריש הבריתות). ואיתה בספרא, בחוקותי, סוף פרק ג'. אבל מאמרו של ראב"ש ליתא שם. וראה אוזח"ב, ס"ט, עמ' 341, סימן תפ"א.

ב) הכא את אמר וכל שיח השדה, ולהלן את אמר וייצה' ה' אליהם מן הארץ והכו', תנוי ר' חייא אלו ואלו לא צמחו עד שירדו עליהם גשמי (ב"ר, רפי"ג). השוה חולין ס' ב'.

ג) תנוי ר' חייא עכ"ם שגירש את אשתו והלכה ונישאת לאחר, והלכו שניהם ונתגיררו, אני קורא עליו (דברים כ"ד) לא יוכל בעלה הראשון אשר שלחה וגוי (ב"ר, פ"ה, ה). וכ"ה בירושלמי קידושין, פ"א, נ"ח ע"ג.

ד) תנוי ר' חייא שלא תעשה את הגדר יותר מן העיקר שלא יפו' ויקצ' הנטיות, כך אמר הקב"ה כי ביום אכלך ממוני וגוי, והוא לא אמרה כן, אלא אמר אלהים לא תאכלו ממוני ולא תגעו בו, כיון שראה אותה עוברת לפני העץ נטלה ודוחפה עלייה, אמר לה הא לא מיתה וכו' (ב"ר, פ"ט, ג'). ראה סנהדרין כ"ט א'; ואבות דר"ג, נו"א, פ"א ב' ע"ב—ג' ע"א; נו"ב, פ"א ג' עמ' א'—ב', ובנסמן שם.

ה) תנוי ר' חייא בגדרה מתחלים מן הגדל, ובקללה מתחלים מן הקטן, בגדרה מתחלים מן הגדל, שנ' (ויקרא י') ויאמר משה אל אהרן ואל אלעזר ואל איתמר, בקללה מתחלים מן הקטן, שנ' ויאמר ה' אליהם אל הנחש, ואל האשאה אמר וגוי, ולאדם אמר וכו' (ב"ר, פ"כ, ג'). ואיתה בספרא, שמיini, מילואים, סימן ל"ט. וראה אוזח"ב, ס"ח, עמ' 396, סימן כ"ה.

ו) ויאמר אדני אם נא מצאתי חן, תנוי ר' חייא לגдол שבחן אמר, זה מיכאל (ב"ר, פ"מ, ח, י'). ראה שבאותות ליה ב'; ופרקין בן עזאי, פ"ב, סימן ב', החוץ' היגוער (מס' דרך ארץ, עמ' 173 והלאה), ובנסמן שם.

ז) ויקרא אליו מלאך ה' מן השמים אברהם אברם, תנוי ר' חייא לשון חיבת לשון זירוז וכו' (ב"ר, פנ"ה ז'). ואיתה בספרא, ויקרא, נדבתה, סוף פרשה א'; בתוספתא ברכות, פ"א ה"ד, החוץ' צוק'; ובמכילתא דרישבי', הוספה, עמ' 167. ח) תנוי ר' חייא עובד כוכבים צדק אחד עמד לי באותות העולם ונתחתי לו שכרו ופרטתו, ואיזה זה איוב (ב"ר, ספנ"ז). וכ"ה בירושלמי סוטה, ספ"ה. ובמיעין גנים על איוב, לר' שמואל מסנות, עמ' 2, החוץ' באבער: ותני ר' חנינא. וראה ב"ב ט"ז ב'.

ט) והה"ד (תהלים ק"ג) כرحم אב על בניו, תנוי ר' חייא כרחמן שבabboות וכו' (ב"ר, פע"ח, ח'). ובוואצ' טהעאדאר, עמ' 925, י"ג: 1 ר' חייא [אחא]; 2 ר'

יז) (ויקרא כ"ז) והבאתי עלייכם חרב נקמת נקם ברית, תנוי ר' חייא נקם בברית ונקם שאינו בברית, איה נקם שאינו בברית, ר' עוריה ור' אחא בשם ר' יותנן אמר זה סימוי עניינים שישמו את עניין מלך יהודה וכו' (ויק"ר, פ"ה ה'). ואיתה בספרא, בחוקותי, ריש פרק י'. גם המאמר ע"ש ר' יוחנן איתא בספרא שם סתמא.

יח) הנה"ד וידבר ה' אל משה ואל אהרן לאמר אליהם, תנוי ר' חייא לאמר אליהם לבנים לאלעוז ואיתמר (ויק"ר, רפ"ג). ומובאה ג"כ בקה"ר, פ"ד, פסוק ט', ואיתה בספרא, שמיini, ריש פרשה ב'.

יט) תנוי ר' חייא מלמד שהיה משה אותו בחיה וمرאה להן לישראל ואומד להם זה טהור וזה טמא (ויק"ר, פ"ג, ד'). וככה בספרא, שמיini, פרשה ב', ח"ב. וראה אוזח"ב, ס"ג, עמ' 108, סימן ר"ט.

כ) דתנוי ר' חייא (ויקרא י"ג) בدد ישב, לבדו ישב (ויק"ר, פט"ז ג'). חזוה ספרא, תורייע, נגעים, פרק י"ב, סימן י"ב-י"ג; ופי' הראב"ד שם. וראה פסחים ס"ז א'.

כא) (וכתיב) [ונתתי] נגע צרעת, תנוי ר' חייא וכי בשורת היה לסתם שנגעים בהם עליהם וכו' (ויק"ר, פ"ז, ו'). ואיתה בספרא, מצורע, נגעים, פרשה ה', ה"ד. וראה אוזח"ב, ס"י, עמ' 70, סימן קי"ב.

כב) ואשה כי יווב זוב דמה ימים רבים, תנוי ר' חייא ימים שניים, רבים שלשה וכו' (ויק"ר, פ"י, ה'). ומובאה ג"כ באスター רבבה, פ"ב, סימן ב'. ואיתה בספרא, מצורע, זבים, סוף פרשה ה'. וראה ירושלמי יומה, ספ"ב.

כג) ובאהרן אל אהל מועד, תנוי ר' חייא מלמד שטעוני גינויו, ואין כשרים ליום הכהנים אחר, ר' דוסא אומר כשרין הן לכהן הדירות (ויק"ר, ספ"א). וככה בפסקתא דר"כ, ס"פ אחריו מות, הוצ' באבער. ואיתה בספרא, אחריו, פרק ו', ח"ג. וראה אוזח"ב, ס"ט, עמ' 402, סימן י"ה.

כד) תנוי ר' חייא למה אני ה' כתיב שני פעמים, אני הוא שפרעתני מדור המבול ומסדום וממצרים, אני עתיד ליפרע ממי שהוא עושה במעשייהם וכו' (ויק"ר, פכ"ג, ט). ואיתה בספרא, אחריו, ריש פרשה ט'.

כה) תנוי ר' חייא פרשה זו נאמרה בהקהל, מפני שרוב גופי תורה תלויון בה (ויק"ר, פכ"ד, ה'). וככה בספרא, ריש קדושים.

כו) תנוי ר' חייא שבע שבתות תמיינות ההייננה, אימתי הן תמיינות בזמנ שישראל עושין רצונו של מקום (ויק"ר, פכ"ח, ג'). ומובאה ג"כ בקה"ר, פ"א, פסוק ג'. ושם בסוף הברייטה: בזמן שאין ישוע ושכניתה בינויהם. וראה פסיקתא

חייא בר' נהמן. הברייטה מובאה ג"כ במדרש תהילים, מזמור ק"ג סימן י"ד, הוצ' באבער; ובפסיקתא דר"כ, אנסי אנסי, קל"ט ע"א הוצ' באבער. וראה העורות שם, שם.

כ) (משלי כ') מוקש אדם לע קדש ואחר נדרים לבקר, תבא מאהה לאדם שהוא אוכל קדשים בלועת, תנוי ר' חייא TABOA מארה לאדם שהוא נתנה מן התקדש, ואינו הקדש אלא ישראל, שנא' (ירמיה ב') קודש ישראל לה' וגוי (ב"ר רפ"א). ובהוצ' טהעאדאר, עמ' 968, י"ג: תנוי ר' חייא אם' וכו'.

יא) ויעלו מצרדים, ויגידו לו לאמר עוד יוסף חי, ויפג לבו תנוי ר' חייא מה טיבו של בדאי הוה, אפילו אומר דברים של אמת אין מאמינים אותו (ב"ר, פצ"ד, ג'). ובהוצ' טהעאדאר, עמ' 1173, י"ג: תנוי ר' חייא אחוי. ובאבות דר"ג, נ"א פ"ל, מובא המאמר ע"ש ר' שמעון. והשווה סנהדרין פ"ט ב'.

יב) תנוי ר' חייא מאهل מועד מלמד שהיתה הקול נפסק, ולא היה יוצא חוץ לאهل מועד (ויק"ר, פ"א, י"א). ומובאה ג"כ בשחש"ר, פ"ב, סוף פסוק ג'. ואיתה בספרא, ויקרא, נדבה, פרק ב', סימן י'. והשווה במדבר רבבה, פ"ד, כ"א-כ"ב; ויוםא ד' ב'.

יג) והביה אל בני אהרן, תנוי ר' חייא ואיפילו רבות, א"ר יוחנן (משלי י"ד) ברוב עם הדרת מלך וכו' (ויק"ר, פ"ג, ו'). ואיתה בספרא, ויקרא, נדבה, ריש פרשה ט'. גם מאמרו של ר' יוחנן איתא שם סתמא.

יד) דבר אל בני ישראל לאמר נשך כי תחתה גוי וכו', תנוי ר' חייא משל לכחן שהיה לו שתי נשים אחת בת כהן ואחת בת ישראל, ומסר להן עיטה של תרומה וטמאוה, אמר להן מי טמא[ה] את העיטה וכו', מה עשתה הכהן הניה לבת ישראל והתחילה מידין עם הכהנת וכו', אמר לה זו בת ישראל ואני למודה מבית אביה, אבל את בת כהנת ואת לmodה מבית אביך, לפיכך אני מניח את מניה את בת כהנת והגוף והגוף עומדיין בדין, מה הקב"ה עושה, מניח הגוף ומידאין עם הנשמה וכו', אמר לה הגוף מן התחרינאים הוא וכו', אבל את מן העולונים וכו', לפיכך אני מניח את הגוף ומידאין עמד (ויק"ר, פ"ד, ה'). טו) תנוי ר' חייא למה הוא קורא אותו אמרכל, שהיא מר לב (ויק"ר, פ"ה, ח'). וככה בירושלמי שבת, פ"י, י"ב ע"ג. ואיתה בתוספתא שלמים, פ"ב הט"ו, הוצ' צוק, ע"ש ר' יהודה. וראה הוריות י"ג א'.

טו) תנוי ר' חייא האיל ומשיח מכפר וצייר מתכפה, מוטב שיקודים מכפר למכתף וכו' (ויק"ר, פ"ה, ו'). ואיתה בתוספתא הוריות, פ"ב ה"ד, הוצ' צוק. וראה הוריות י"ג א'; וירושלמי הוריות, פ"ג, מ"ח ע"א.

בימי גוג ומגוג (אסתר רבבה, פתיחתא, סימן ד'). ואיתה בספרא בחוקותי, פרק ח', סה"י. שם: ולא געלתים בימי יון. וראה אוזח'ב, ס"ט, עמ' 92, סימן כ"ג. לד) ודוכתיה ואשה כי יובז זוב דמה ימים רבים, תנין ר' חייא ימים שנין, רבים שלשה וכו' (אסתר רבבה, פ"ב סימן ב'). ראה לעיל, סימן כ"ב.

(ה) ר' חייא רבבה אמר משל'i כתוב תחל'ה ואח"כ שה"ש ואח"כ קהלה וכו', מתניתא דר' חייא רבבה פליגא על הדין שמעתה, מתניתא אמרה שלשתן כתוב כאחת וכו', תנין ר' חייא רבבה רק לעת זקנת שלמה שרתה עליו רוחך ואמר ג' ספרים משל'i וקהלה ושה"ש (שהש"ר, פ"א, פסוק א', סוף סימן י'). הביריתא איתא בסע"ר, פט"ו. וראה מבוא.

(ו) תנין ר' חייא ואולך אתכם קוממיות, בקומת זקופה, שאינן יראין מכל בריה (שהש"ר, פ"א, סוף פסוק ה'). ראה לעיל, סימן א'.

(ז) מהל מועד, תנין ר' חייא שם שם היה קול נפסק ולא היה יוצא חוץ לאלהל (שהש"ר, פ"ב, סוף פסוק ג'). ראה לעיל, סימן י"ב.

(ח) תנין ר' חייא משל לבת מלכים שהיתה מלכת בש לפים, נמצא המלך עובר והכיר שהיא בתו, שלח אוחבו נטלה והושיבת עמו בקרונין, והיו חברותיה מהות עלייה ואומרות, אטמול היהת מלכת בש לפים ותומים ישבת בקרונין עם המלך וכו', כך כשהיו ישראל במצרים משועבדין בטיט ולבניים וכו', וכשנעושו בני חורין ונגלו וכו', והיו אומות העולם תמהות ואומרות אטמול היהת עובדים בטיט ולבניים וכו', והיו ישראל אומרים להם שם תאטם תמהם עליינו כך אגו תמהם על עצמן, וקרו על עצמן לא ידעת נפשי שמתני (שהש"ר, ספ"ו). ורואה ג' בע"ש "תני ר' חייא" במדרש תהילים, מזמור כ"ב, סימן י"ב, הוצ' באבער.

(ט) תנין ר' חייא למלך שכעס על בנו ומסרו ביד עבדו, מה עשה התחל' חובט עליו במקל, אמר לו אל תשמע לאביך, אמר לו שוטה שביעולם כל עצמו של אבא לא מסרני (ד) יידך אלא על ידי שלא הייתי שומע לך, ואתה אומר לי אל תשמע לאביך, כך כיוון שגרמו העונות וחרב בית המקדש וגו' ישראל לבבל, אמר להם נבוכדנצר אל תשמעו למסורת אביכם שבשים וכו', אמרו לו יושב שוטה שביעולם כל עצמן לא מסרנו הקב"ה לידך אלא שהיינו משתחחים לצלים וכו', באותו שעה אמר הקב"ה כרמי של' לפני פנוי וכו' (שהש"ר, פ"ח, פסוק כרמי של' לפני).

(מ) תנין ר' חייא (ויקרא י"ט) לא תעשו על במשפט, מלמד שהדין שמקלקל הדין קרי חמשה שמות, עיל, שני, משוקץ, חרם, תועבה, והקב"ה

דר"כ העומר, ס"ט ע"ב, הוצ' באבער, והערה כ"ג שם; ופסיקתא רבתי, רפי"ה, צ"א ע"א, הוצ' רמא"ש. וראה ג' ב' ס' העיטור, עשרה הדברים, סוף מצה ומרור, לעמברוג תר"כ.

(נ) ד"א ולקחתם לכם, תנין ר' חייא במקח ולא בגול, לכם לכל אחד ואחד מכמ, لكم משלכם ולא הגול (ויק"ר, פ"ל, ו'). ומובאה ג' ב', בשינויים, בפסיקתא דר'כ הנ"ל, ולקחתם לכם, קפ"ב ע"א. ובמדרשי תנומה, אמרו, סימן כ"ג, הוצ' באבער: תנין בשם ר' חייא וכו' (וראה העירה קפ"ד שם). הבדיתא איתא בספרא אמרו, פרק ט"ז, רה"ב. וראה אוזח'ב, ס"ב, עמ' 166. סימן פ"ה.

(כ) פרי עץ הדר, תנין ר' חייא עץ שטעם עזו ופריו שוה זה אטרוג, הדר בן עזאי אמר הדר באילנו משנה לשנה וכו', כפות תמרים רט"א כפות אם היה פרוד יכפנו, ונעף עץ עבות שענפינו חופין את עצה, hei אומר זה הדס, וערבי נחל אין לי אלא של נחל וכו',ABA שאל וערבי נחל שנים, ערבה לולוב וערבה למקדש, רש"א פרי עץ הדר אחד, וכפות תמרים אחד, ונעף עץ עבות שלשה, וערבי נחל שני דליות ואחת שאינה קטומה, רט"א אפיקלו שלשתן קטומות (ויק"ה, פ"ל ח'). ואיתה בשינויים בספרא, אמרו, פרק ט"ז, סימן ד'–ז' וראה סוכה לה"ה א'; ופסיקתא דר'כ הנ"ל, ולקחתם לכם, קפ"ג ע"ב.

(כט) תנין ר' חייא שמן זית, ולא שמן שומשמין, ולא שמן אגוזים, ולא שמן צננות, ולא שמן שקדם, אלא שמן זית דמויתך (ויק"ר, פלא"א, י'). ואיתה בספרא אמרו, ריש פרשה י"ג. וראה אוזח'ב, ס"ה, עמ' 349, סימן חתל"ג, ל) ויצא בן איש ישראלiteit, מהיכן יצא וכו', תנין ר' חייא מפרשת יהחסין יצא, שבא ליטע אהלו במחנה דן, אמרו לו מה לך ליטע אהליך במחנה דן, אמר להם מבנות דן אני וכו', נכנס לבית דינו של משה ויצא מהויבב, עמד וגדר (ויק"ר, פלא"ב, ג'). וכ"ה, בספרא, אמרו, ריש פרשה י"ד. וראה מדרש תנומה, אמרו, ריש סימן ל"ב, הוצ' באבער.

(לא) ואת מצותי תשמרו ועשיתם אותם וכו', תנין ר' חייא הלמד לעשות, לא הלמד שלא לעשות, הלמד שלא לעשות נוח לו שלא נברא (ויק"ר, פלא"ה, ז'). וכ"ה בספרא, ריש בחוקותי, סוף פרשה א'. וראה אוזח'ב, ס"ב, עמ' 8–227. (לב) ואולך אתכם קוממיות, תנין ר' חייא בקומת זקופה, ואין יראין מכל בריה וכו' (במודבר רבבה, פ"ג, י"ב). ראה לעיל, סימן א'.

(לג) תנין ר' חייא לא מסתומים בימי אספסיאנוס, ולא געלתים בימי טركוניוס, לכלותם בימי המן, להפר ביריתא אתם בימי רומיים, כי אני ה' אלהיהם

## ר' הושעה

א) אברהם גיר גיורים וכו', יעקב גיר גיורים וכו', יצחק לא שמענו וכו', ר' יצחק ותאני לה משום ר' הושעה הרבה בשם ר' יהודה בר סימון, כאן כתיב וישב יעקב בארץ מגורי אביו, מי מגורי אביו, מגורי אביו (ב"ר, פ"ד, ריש פרק ד). אבל המאמר, והקב"ה קורא וכו', ליתא שם. וראה לקמן, הסימן שלalach"ז.

(ב) ואש המזבח תוקד בו וכו', עזו לא נשרף ונחשתו לא ניתך, אם תאמיר דהוה גלד, תנוי בשם ר' הושעה בעובי דינר גרדיוון היה בו וכו' (ויק"ר, פ"ג, ה'). השווה אמרו של רשב"ל בשם ר' הושעה בירושלמי, חגיגה, ספ"ג.

ג) ויאמר ה' אל משה לאמר קה מאטם וגוו, מהו לאמר, תנוי (רב) [ר'] הושעה אמר לו הקב"ה משה צא ואומר להם דברי כבושים ודברי נחמות וכו' (במדבר רבתה, פ"יב, י"ח).

ד) עורות תהשימים מה הן וכו', תנוי ר' הושעה קרו אחת היתה לו במצחו שנאמר (תהלים ס"ט) ותיטב לה' משור פר מקרין מפריס וגוו' (קה"ר, פ"א, ריש פסוק ט). ראה אוזחה"ב, ס"ב, עמ' 112, סימן כ"ה.

ה) שש משמותם (שמות כ"ח), א"ר ביבי אלו היו הקרים את אחת לא היו ממשין, תנוי ר' אושעיה אפיקו נקדחה אחת (קה"ר, רפ"ז, סימן ב'), וmobaha g'c במדרש שמואל, פ"ג, סימן ג', הוצ' באבער.

## חזקיה

א) תנוי חזקיה עד רדתה אפיקו בשבת, שכן מצינו שלא נכבשה יריחו אלא בשבת (ב"ר, ספמ"ז). השווה ס"ר, פ"א, הוצ' רטנר, והערה כ"ו שם; ומדרש תנאים לדברים, עמ' 123. וראה ירושלמי מ"ק, ספ"ב; ואוזחה"ב, ס"ה, עמ' 103, סימן מ"ז.

ב) תנוי חזקיה (ירמיה נ') שה פורה ישראל, נמשלו ישראל לשאה, מה שהזהו לוכה על ראשו או באחד מאבריו וכל אבריו מרגישין, כך הן ישראל, אחד מהן חוטא וכולן מרגישין (ויק"ר, פ"ד, ו'). ואיתה במכילתא דרישב"ג, יתרה, עמ' 95. והשווה מכילתא דר"ג, יתרו, בחדש, פ"ב.

ג) תנוי חזקיה נעשו דברי תורה עטרה בראש, מוניק לצואר, מוליגנא לב, קילורת לעינים, כוס עיקרין לבני מעיים וכו', מנין לרמ"ח איברים שבאדם,

קורא עליו המשחה, רע, מנאץ, מperf ברית, מכעים, ומمراה, וגורם חמשה דברים לעולם, מטמא את הארץ, ומחלל את השם, ומסלק את השכינה, ומפליל ישראל בחרב ומגלם נארצם וכו' (רות רבתה, פ"א סימן ב'). ואיתה בספרא, קדושים, ריש פרק ד. אבל המאמר, והקב"ה קורא וכו', ליתא שם. וראה לקמן, הסימן שלalach"ז.

(מ) תנוי ר' חייא (ויקרא י"ט) לא תעשו על במשפטם, בדין, אם לדין כבר אמר בדין, אם כן למה נאמר במשפטם, במדה, אלא מלמד שהמודד נקרא דיין, ואם שיקר קרווי חמשה שמות, וגורם חמשה דברים וכו' (רות רבתה, פ"א, סימן ב'). ואיתה בספרא, קדושים, פרק ח, ה"ה. וראה לעיל, הסימן שלפני זה, מב) פעם אחת בקש אגריפס המלך וכו', ואין לך כל פסח ופסח של לא היו עליון מנוין יותר מאשר, תנוי ר' חייא אפיקו ארבעים ואביבו חמשים, בר קפרא אמר אפיקו מאה וכו' (איכה רבתי, פ"א, סוף סימן ב'). השווהתוספתא פסחים, ספ"ד, הוצ' צוק'; ואוזחה"ב, ס"ב, עמ' 159, סימן ס"א.

(מ) תנוי ר' חייא נגד בניים ובנות שיהיו לך יהיה החטא מאבדן, אשר טפחתי ורביתי אין כתיב כאן, אלא אשר טפחתי ורביתי אובי כי לם (איכה רבתי, ספ"ב). ואיתה בספרא, בחוקותי, פרק ד, ס"ה ג'.

(מ) זכר תזכורת, תנוי ר' חייא משל למלך שיצא למלחמה, והוא בניו עמו, והיו מקניטין אותו, לאחר יציא המלך לבדו וכו', אמר המלך הלואי היו בני עמי, ואפיקו היו מקניטים אותו וכו', כך וכו' בשעה שבו ישראלי יוצאי למלחמה היה הקב"ה יוצא עמהם, כיון שהכעיסו אותו לא יצא עמהם, וכיון שלא היו ישראלי בארץ אמר הלואי היו ישראלי עמי ואפיקו היו מכעיסים אותו וכו' (איכה רבתי, פ"ג, סימן ז'). ראה ילקוט שמעוני, איכה, רמו תרל"ת.

(מ) דתני ר' חייא גחלים יכול עוממות, ת"ל אש, אי אש יכול שלחתה, ת"ל גחלים, הא כיצד מביא מן הלחשות הללו (איכה רבתי, רפ"ד). וכ"ה בספרא, אחריו, פרק ג', ה"ה. וראה פסחים ע"ה ב'; וירושלמי יומא ספ"ד.

(מו) תנוי ר' חייא כתיב שבע שבותות תמיינות תהיננה, אימתי בזמן שאין ישוע ושכניתה בינויהם (קה"ר, פ"א, פסוק ג'). ראה לעיל, סימן כ"ג.

(מו) תנוי ר' חייא (ויקרא י"א) לאמר אליהם, לאלווד ולאיתמר, והם לאמור לכל ישראל (קה"ר, פ"ד, פסוק ט'). ראה לעיל, סימן י"ח.

(מח) ר' חייא הוא יתיב ומתני מניין שאין ממרין בבכור, וחילין אפיי דבר פדיה וכו' (קה"ר, רפ"ח, סימן ד'). ראה אוזחה"ב, ס"ה, עמ' 185, סימן ה'.

שנ' (משל ד') כי חיים הם למוֹצָאֵים וגוי (ויק"ר, פ"י, ג'). וכ"ה במדרש תהילים, מומור י"ט, סימן ט"ז, הוציא באבער. ובדברים רבתה, פ"ח, ד': א"ר חייא וכו'. סוף הבריתא איתא במכילתא דרשבי, בשלה, עמ' 74; ובמכילתא דר"י, בשלה, ויסע, פ"א.

### בר קפרא

א) בר קפרא פתח (תהלים ס"ט) ימחו מספר חיים וכו', תנין בר קפרא בכל מקום שנאמר חי צדיק, ארפהשד חי, שלח חי (ב"ר, פ"כ, ג').

ב) כהדא דתנן באימרא כדירים וכו', תנין בר קפרא כאימור דלא ינק מן יומי (ב"ר, פנ"ז, ט'). ובירושלמי נדרים, פ"א, ל"ז ע"א, מובהה בריתא זו ע"ש "תנין ר' חייה".

ג) ואכל וישת, הכניס עמו כת של פריצים וכו', תנין בר קפרא ולפי שהיו במשחחים הסכים הקב"ה ושחק עליהם, וקיים הבכורה לעקב, מנין דכתיב (שמות ד') כה אמר ה' בני בכורי ישראל (ב"ר, ספט"ג). ראה הוצ' תהעדאר, עמ' 699.

ד) תנין בר קפרא לית חלום שאין לו פרתו, והנה סולם זה הכבש, מוצב ארצזה זה מזבח וכו', וראשו מגיע השמיימה אלו הקרבנות וכו', והנה מלאכי אליהם אלו כהנים גדולים וכו' (ב"ר, פס"ח, י"ב). ואיתא, בשינויים, ע"ש ר' אלעוז הקפר, בספרי, קרתא, פ"י קי"ט.

ה) בר קפרא אמר אפיקלו בשלישי אל יעשה כל עיקר וכו', תנין בר קפרא כל תפפו של אבל איינו אלא בשלישי (ב"ר, פ"ק, ז'). ובירושלמי מו"ק, פ"ג, פ"ב ע"ב: בר קפרא אמר אפיקלו וכו', דבר קפרא אמר אין תפopo וכו'.

ו) (ישעה נ"ח) ומברשותך לא תעתלם, בר קפרא אמר הו רואה בשרו כבשרך, תנין בר קפרא אין לך אדם שאיןבו בא לידי מדחה זו, אם לא הוא בנו אם לא בנו בן בנו (ויק"ר, פל"ד, י"ד). וכ"ה, תנין בר קפרא, בירושלמי גיטין, פ"ג, מה ע"א. וביבלי, שבת קנ"א ב': תניא ר"א הקפר אומר וכו'.

### לוי

א) רב בעא קומי ר' חייא רבה מנין לשחיטה שהיא בדבר המטלטל וכו', דתני לוי היו נזוצים מתחלמן הרי אלו פטולים, תלושין ונצען הרי אלו כשרים וכו' (ב"ר, פנ"ז, ו'). ובהוצ' תהעדאר, עמ' 602, י"ג: דתני ר' לוי. וראה חולין ט"ז א'—ב'; ומובא.

### ר' חמא בר' יוסי

א) הולקה עובר שפחתו של עובד כוכבים וכו', ותני ר' חמא בר יוסי ימול לשמונה וכו' (ב"ר, פמ"ו, י"א). ובהוצ' תהעדאר, עמ' 468: ותני ר' חמא בר' יוסי אמר וכו', וו"ג שם: ר' חייא בן דוסא. וראה אוזחה"ב, ס"ט, עמ' 400, סימן י"א.

### ר' יודן

א) ומה ת"ל שתי שחיתות, אשר ישחת ב', פעמים, תנין בשם ר' יודן שני דקדוקי שחיתה הן, רוב שנים בהמה ורוב אחד בעוף (ויק"ר, פכ"ב, ז'). בריתא זו לא הייתה ידועה לבבלי התלמוד. ראה חולין כ"ח א'. וראה מבוא.

### ר' חלבו

א) א"ר ברכיה שנה לי ר' חלבו הדיבור עצמו היה נחיק מלאיו, וכשהוא נחיק הולך קולו מסוף העולם ועד סופו, שנ' (תהלים כ"ט) קול ה' חזק לתבות אש וכו' (שהש"ר, פ"א, פסוק ב', סימן ב'). השוה מכילתא, יתרו, בחדר, רפ"ט; וספררי, ברכה, ס"פ שם"ג, הוציא פינקלשטיין.

### ר' אבדימי דמן חיפה

א) ר' ישמעאל בר נחמן מתני לה בשם ר' אבדימי דמן חיפה לכחן חבר שומר לכחן עם הארץ ככר של תרומה, אמר לו ראה שאני טהור וביתי טהור וככר שנתתי לך טהור, אם אתה נתנת לי בדרך שאני נתתי לך מوطב, ואם לאו הריני זורקה לפניך, כך אמר הקב"ה לאדם זה, ראה שאני טהור וכו' ונשמה שנתתי לך טהורת, אם אתה מחוירת לי בדרך שאני נתנת לך מوطב, ואם לאו הריני טורפה לפניך וכו' (ויק"ר, רפ"ח). ראה קה"ר, פ"י, ז'; ואגדת בראשית, רפל"ה, הוציא באבער.

### ר' חנינא בר יצחק

א) ר' עוריה בשם ר' חייגי ור' יצחק בר מרון ותני לה בשם ר' חנינא בר יצחק, קפdonותן של אבות ולא ענותנותן של בנין, קפdonותן של אבות מנין, ויתר ליעקב וכו' ויאמר לבן מה פשעי ומה חטאתי כי דלקת וכו', יעקב מפייס את חמיו וכו', ולא ענותנותן של בנין מודע, שנ' (ש"א כ') ויברת דוד וכו' ויאמר לפניו

בשבתו, ואם זר肯 לאשפה אסור לטלטלן (ויקיר, פט"ו, ד'). ואיתא בתוספתא שבת, ס"ד ה"ב, הוצ' צוק'. וראה אוזחה"ב, ס"ד, עמ' 459.

ג) תנין ר' שמואל כ"ד פלטיות היו בירושלים, וכל פלטיה ופלטיה כ"ד מבאות, וכל מבוי ומביי כ"ד שוקים, ועל כל שוק ושוק כ"ד שוקים, ועל כל שוק ושוק כ"ד חצרות, ועל כל חצר וחצר כ"ד בתים, וכל חצר וחצר היהת מוצאה עם כפליים כיוציאי מצרים (אייכה ربתי, פ"א, סימן ב').

### הבריאות "תני" במדרש רבה

א) תנין אורה שנבראת בששת ימי בראשית, להאריך בימי אינה יכולה להיות מכחה גלגל החמה וכו', והיכן היא גונזה והיא מתוקנת לצדים לעיל, שני (ישעה ל') והיתה אוור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים וכו', ר' נחמה אמר אלו ז' ימי אבילות של משותלה הצדק, שהשפיע להן הקב"ה אורה (ב"ר, פ"ג, ו'). ובהוצ' תהעדרה, עמ' 21, י"ג: תניא. וראה חגיגה י"ב א'; וערוגת הבושים לר' אברהם בר' עזריאל, ח"ב, עמ' 253, הוצ' אורבר.

ב) שני (במדבר ז') וכי המקריב ביום הראשון את קרבנו וכו', תנין עשר עטרות נטלו אותו היום, ראשון לעמשה בראשית, ראשון למלכים, ראשון לנשאים, ראשון לכוהנה, ראשון לשכינה וכו', ראשון לברכה, ראשון לעובדה, ראשון לאיסור הבמתה, ראשון לשחיטה בצפון, ראשון לירידת האש וכו' (ב"ר, ספ"ג). ובהוצ' תהעדרה, עמ' 24, י"ג: ותניא. הבריאות איתא בשינויים בסע"ר, פ"ז; ובספרא, ריש שמעני. וראה שבת פ"ז ב'.

ג) ותנן באחד בתקופת תמו אין צל לכל בריה, דעתיב (תהלים י"ט) ואין נסתה מחתמו, גלגל חמה יש לו נרתיק וכו', ובריכה של מים לפניו וכו' (ב"ר, פ"ו). ובהוצ' תהעדרה, עמ' 46: ותניא. וילג' שם: 1) תניא; 2) תניא; 3) תניא. אפשר שהמאמר, גלגל חמה וכו', לאו מגוף הבריאות הוא. השווה זהה לעיל, הפרק על הבריאות של ר' נתן, סימן ו'.

ד) תנין רבבי אומר איין עץ אלא תורה וכו' (ב"ר, פ"יב, ו'). ראה לעיל, הפרק על הבריאות של רבבי, סימן ל'.

ה) תנין כל מי שיש לו תולדות מת ובליה, ונברא ואינו בורא, וכל מי שאין לו תולדות אינו לא מת ולא בליה, ובורא ואינו נברא ר' עוריה בשם רבבי אמר כלפי מעלה הדבר אמר (ב"ר, פ"יב, ז'). ובהוצ' תהעדרה, עמ' 106, י"ג: 1) תניא;

ויתנו מה עשית מה עוני ומה חטאתי לפני אביך כי מבקש את נפשי, מזוכיר שפיקות דמים וכו' (ב"ר, פע"ד, י'). ובהוצ' תהעדרה, עמ' 866: ותנו לה בשם ר' הננא בר יצחק וכו'. וילג' שם: בר [ יצחק ] [ פפא ]. וראה מדרש שמואל, ספ"ב, הוצ' באבער, והערה י"ב שם.

### ר' שמואל בר אמי

א) שמואל תנין לה בשם ר' שמואל בר אמי אמרתי המלכות גוזרת גוזרה וגוזרת מצלה, בשעה שישראל משליכין דברי תורה לארץ, הה"ד (דניאל ח') וצבא תנון וכו' (אייכה ربתי, פתיחתא, סימן ב'). ובירושלמי ר"ה, ספ"ג: שמואל אמר וצבא וכו'. וכיה בפסקתא דר"כ, אייכה, קכ"א ע"א, הוצ' באבער.

### אליוו

א) הה"ד (ש"א ו') וישראל הפרות וכו', אי זו שירה אמרו וכו', תנין אליהו רומי השיטה התנופפי ברוב הדרכ, המחשקת ברקמי זהב, המהוללה בדבר ארמוני, המעלפת מבין שני כרובים (ב"ר, פנ"ה, ד'). ובהוצ' תהעדרה, עמ' 581, י"ג: תנין אליהו (ראה הערות שם). הבריאות מובאה ג' במדרש שמואל, פ"ב, סימן ג', הוצ' באבער. ואיתא בשינויים בסדר אליהו רבה, פ"ב, עמ' 58, הוצ' רמא"ש. וראה ע"ז כ"ד ב'.

### רב

א) דתנין בתקיעתא דרב זה היום תחולת מעשיך וכו', ועל המדיניות בו יאמר אייזו לחרב אייזו לשולם וכו' (ויקיר, רפכ"ט). ובפסקתא דר"כ, ר"פ בחידש השביבי, הוצ' באבער: דתניא בתקיעתא דרב וכו' (ראה הערות שם). וראה אוזחה"ב, ס"א, עמ' 152, סימן ג'.

### שמואל

א) הולקה עובר שפהתו של עובד כוכבים, ר' יוחנן אמר ימול לה' וכו' ותני שמואל בן וכו' (ב"ר, פמ"ג, י"א). ראה שבת קל"ה א'–ב'; ואוזחה"ב, ס"ט, עמ' 400, סימן י"א.

ב) תנין ר' יודון משום ר' שמואל מגופת חבית ושבירה מותר לטלטלן

2) ת"ר. וע"ד אמרו של ר' עזריה, ראה תהעדר שם, העלה ב'; ופירוש אגדות לר' עזריאל, עמ' 117, הוצ' תשבי (שם: תנא).<sup>1)</sup>

ו) ויצמח ה' אליהם מן האדמה, תנין עץ שהוא פוטה על פני כל החיים, א"ר יהודה בר אלעאי עץ חיים מHALK תק' שנה, וכל מי בראשית מתפלגין מתחתיו ר' יודען בשם ר' יהודה בר אלעאי לא סוף דבר נופו מהלך תק' שנה, אלא אפילו קורתו מהלך תק' שנה (ב"ר, פט"ג, ו'). ובהוצ' תהעדר, עמ' 138, י"ג: 1) תנני;

2) תניא: בריתא זו מבאה ג"כ בשינויים, בשחש"ר, פ"ג, פסוק ט, סימן ב'–ג'. וראה אוזחה"ב, ס"ז, עמ' 120, סימן ד'.

3) תניא גר שנתגייר והיה נשוי לאחותו בין מן האב בין מן האם יוציאו דברי ר"מ וחכ"א מן האם יוציאו, מן האב יקיים, שאין אב לעובד כוכבים וכו' (ב"ר, פ"ח, ה'). ובהוצ' תהעדר, עמ' 165: תניא. ראה אוזחה"ב, ס"ז, עמ' 394, סימן תשפ"ה.

ח) תניא בהמה גסה תורה يولדת לט' חדשים, בהמה גסה טמאה يولדת לי"ב חדשים, בהמה דקה תורה يولדת לחמשה חדשים, והכלב לחמשים יום וכו' (ב"ר, פ"כ, ד'). ובמדרש תנומה, כי פארמא (ר"ש באברה, מבוא, ע"ח ע"ב): תניא ר' חייא. הבריתא איתא בשינויים בתוספתא בכורות, פ"א ה"י, הוצ' צוק'. וראה אוזחה"ב, ס"ה, עמ' 614, סימן תל"ג.

ט) כי היא הייתה אם כל חי וכו', תניא העשיר עולה עמו, העוני אינה יורדת עמו (ב"ר, פ"כ, י"א). ואיתא בתוספתא כתובות, פ"ה ה"ט, הוצ' צוק'. וראה אוזחה"ב, ס"ג, עמ' 63, סימן נ"ד.

י) והוא תניא לא יצא אדם לח"ל א"כ היו סאותם של חיטים הולכות בסלע, א"ר י"ש אימתי בזמנ שאינו מצוי ליקח, אבל אם היה מצוי ליקח, אפילו סאה מקומו, לא (בראשית ל"ה) כי אם ישראל יהיה שם, ישראל עיקר וייעקב טפילה (ב"ר, פמ"ה, ח'). ומובהה ג"כ שם לקמן, פע"ח ג'. ואיתא בתוספתא ברכות, פ"א ה"י, הוצ' צוק'. וראה אוזחה"ב, ס"ה, עמ' 19, סימן י"ג. ותניא ארבעה חשבוני מחת וכוכ'.

יז) דכוותה הקורא לישראל יעקב עובר בעשתה, תניא לא שייעקר שם יעקב בסלע, לא יצא לח"ל וכו' (ב"ר, ספכ"ה). ובהוצ' תהעדר, עמ' 243, י"ג: 1) והתני; 2) והתנן. הבריתא מבאה ג"כ שם לקמן, פ"מ, ג'; פס"ד, ב'; וברות רבבה, פ"א, ד'. ובבב"ב צ"א א': ת"ר אין יוצאיין וכו'. ואיתא בתוספתא ע"ג, פ"ד הד' ה"ד, הוצ' צוק'.

יא) תניא רשב"א אומר תינוק בן יומו חי מחלין עלייו את השבת, אבל דוד מלך ישראל מות אין מחלין עלייו את השבת וכו', וכן [היה] רשב"א אומר תינוק בן יומו חי אין משמרין אותו מפני החולדה וכו', אבל עוג מלך הבשן מת משמרין אותו מן החולדה וכו', כל זמן שאדם חי מורה על' הבריות, מת ניטל מלך מורה מן הבריות, הה"ד ומוראים וחתקם יהיה (ב"ר, פל"ד, י"ב). ואיתא בתוספתא שבת, ספ"ז, הוצ' צוק'. וראה הבריתאות המובאות בשבת ק"א ב'.

יב) והוא תניא מעשה שהיה ר"מ באסיה, ולא היה שם מגילת אסתר, ורקא לו מפיו וכתבה, תמן אמרין שתי מגילות כתוב וכו' (ב"ר, ספל"ו). ובהוצ' תהעדר, עמ' 343: והתני. וילג' שם: 1) והתני; 2) והוא תניא. הבריתא מבאה ג"כ בירושלמי מגילה, פ"ד, ע"ד ע"ד (וכוונת בעל המדרש כאן באמרו "תמן אמרין" היא להירושלמי שם); ובבבלי, מגילה י"ח ב'. ואיתא בתוספתא מגילה, פ"ב ה"ה, הוצ' צוק'.

יג) תניא אלו ברכות אדם שוחה בהם, באבות תחלה וסוף, מודים תחלה וסוף, והשוחה על כל ברכה וברכה מלמדין אותו שלא לשוח (ב"ר, פל"ט, י"ב). ובהוצ' תהעדר, עמ' 377: תניא. וילג' שם: 1) תנאי; 2) תמן תנין; 3) תנן התם. ואיתא בתוספתא ברכות, פ"א ה"ט, הוצ' צוק'. וראה אוזחה"ב, ס"ה, עמ' 89, סימן ט'ג.

יד) והוא תניא לא יצא אדם לח"ל א"כ סאותם של חיטים הולכות בסלע, ארשב"י אימתי בזמנ שאינו מצוי ליקח וכו' (ב"ר, פ"מ, ג'). ובהוצ' תהעדר, עמ' 383, י"ג: 1) והתני; 2) תנאי. וראה לעיל, סימן י'.

טו) תניא הלך בשדה בין לארכנה בין לרוחבה קנה עד מקום שהלך, לדברי ר' אליעזר, שהיה ר"א אומר הילוך קנה, וחכ"א לא קנה עד (שיילך לארכנה ולרוחבה) [שיחזוק] (ב"ר, ספמ"א). ובהוצ' תהעדר, עמ' 397, י"ג: תנא (ראה אוזחה"ב, ס"ה, עמ' 614, סימן תל"ג) תניא הלך בשדה בין לארכנה בין לרוחבה קנה עד מקום שהלך, דברות ר' אליעזר, שהיתה ר"א אומר הילוך קנה, וחכ"א לא קנה עד (שיילך לארכנה ולרוחבה) [שיחזוק] (ב"ר, ספמ"א). ובהוצ' תהעדר, עמ' 397, י"ג: תנא (ראה אוזחה"ב, ס"ה, עמ' 268, סימן תשפ"ה).

טו) תניא כל מי שאין לו בן כאלו הוא Mata, כאלו הוא הרוס וכו' (ב"ר, פמ"ה, ב'). ובהוצ' תהעדר, עמ' 448, י"ג: תניא. והשוחה הבריתא בנדרים ס"ד ב':

ותניא ארבעה חשבוני מחת וכוכ'.

יז) דכוותה הקורא לישראל יעקב עובר בעשתה, תניא לא שייעקר שם יעקב ממקום, אלא (בראשית ל"ה) כי אם ישראל יהיה שם, ישראל עיקר וייעקב טפילה (ב"ר, פמ"ה, ח'). ומובהה ג"כ שם לקמן, פע"ח ג'. ואיתא בתוספתא ברכות, פ"א ה"י, הוצ' צוק'. וראה אוזחה"ב, ס"ה, עמ' 19, סימן י"ג.

יז) תניא ישראל ערל אינו מוהל, ק"ו עובד כוכבים ערל (ב"ר, פמ"ו, ט'). ובהוצ' תהעדר, עמ' 467: תניא. וילג' שם: תניא. וראה ע"ז ב'–כ' א'; וירושלמי, שבת, פ"ט, י"ז ע"א; ויבמות, פ"ח, ח' ע"ד.

יט) תניא הוליך עובר שפהתו של עובד כוכבים, ר' יוחנן אמר ימול לה וכו' (ב"ר, פמ"ו, י"א). ובהוצ' תהעדר, עמ' 468: תניא. ראה שבת קל'ה א'–ב'; ואוזחה"ב, ס"ט, עמ' 400, סימן י"א.

(ג) תנין ר' ישמעאל אומר אין הלשון זה של צחוק אלא עבودת כוכבים וכו'. מלמד שהיתה אמונה שרה רואה את ישמעאל בונה במוסיות וצד האלים ומרקיב עליהםם, ר'א בנו של ריה"ג אומר אין הלשון הזה צחוק אלא לשון שפיכות דמים וכו' (ב"ר, פנ"ג, י"א). ובוחצ' טהעדר, עמ' 568, ליתא "אומר" בראש הבריתא (וגם ליתא שם: "בנו של ריה"ג"). וילג שם: תניא. הבריתא איתא שבת, פט"ו סה"ט, הוצ' צוק'; ובספרא, ריש תורייע, פרק א', ה"ג. וראה אוזח'ב. ס"ב, עמ' 290, סימן קע"ט.

(ה) תנא ר' חלפתא אומר הנחש הזה להוט אחר השום, ומעשה בנחש אחד שירד מן ההר לבית ומצא קערה של שום, ואכלה והקיא בתוכה, וראה נחש שבבית וכו' (ב"ר, רפנ"ד). ובוחצ' טהעדר, עמ' 575: תנא דברי חלפתא בר שאול, הנחש וכו'. א"ר שמואל בר נחמן מעשה בנחש אחד וכו' (וראה שניוי הנוסחות והערות שם). וראה ירושלמי, תרומות, פ"ח, מ"ז ע"א.

(ט) והא תנינ לא יצא אדם לחול א"כ היו סאותים של חיטים הולכים בסלע, א"ר ימי בזמנ שאינו מוצא ליקח וכו' (ב"ר, פס"ד ב'). ובוחצ' טהעדר, עמ' 702, י"ג: והא תניא. וראה להעיל, סימן י'.  
 (ל) תנין ז' דברים מכוסים מבני אדם, ואלו הן, יום המיתה, יום הנחמה, ועומק הדין, ואין אדם יודע במה הוא משתכר, ואין אדם יודע מה בלבו של חבריו, ואין אדם יודע מה בעיבורה של אשה, ומלכות הרשותה אימתי נופלת וכו' (ב"ר, פס"ה י"ב). ובוחצ' טהעדר, עמ' י"ג: תניא. הבריתא איתא במכילתא בשלה, ויסע, פ"ה. וראה אוזח'ב ס"ו, עמ' 20, סימן י'ב.  
 (לא) תנינ עובד כוכבים המברך את השם עוננים אחריו אמן, בשם אין עונין אחורי אמן וכו' (ב"ר, פס"ו, ו'). וראה אוזח'ב, ס"ג, עמ' 132, סימן צ"ז.  
 (לב) דכותה הקורא לישראל יעקב עובר בעשת, תנינ לא שיעקר שם יעקב וכו' (ב"ר, פע"ה, ג'). ובוחצ' טהעדר, עמ' 920, י"ג: תניא. וראה לעיל, סימן י"ז.

(לג) תמן תנינן מרוחיצין את הקטן וכו', א"ר יוסי את תנינן מרוחיצין את הקטן, א"ר זעירא בכל שעה הווה ר' יוסי אמר (לו) [לי] תנינ מתניתך, דתנן אין מונעים לא שמן ולא חמין מעל גבי המכחה בשבת, ולא עוד אלא שמולפין חמין ע"ג המכחה בשבת וכו' (ב"ר, פ"פ, ט'). ובוחצ' טהעדר, עמ' 962: (דתנן) [דתני]. וילג שם: דתニア. בריתא זו, דתנן אין מונעים וכו', איתא בשינויים בתוספתא שבת, פט"ו ה"ד, הוצ' צוק'. וראה אוזח'ב, ס"ד, עמ' 483.  
 (לד) דתנן מחמס אדם אלונתי ונותנה ע"ג מכתו בשבת, ולא יטול עדריבה מלאה חמין ויתנה על כריסו בשבת, אבל חמין לרופאותו מותר, אריב"ל לית כאן להרמב"ם, ח"ב פ"ג, ווילנא תרע"ד.

(כ) תנין רשב"א אומר לא נחלקו ב"ש וב"ה על שנולד מהול שהוא צריך להטיף ממנו גם ברית וכו', ועל מה נחלקו על גור שנטגיר מהול וכו', ר'א בנו של ריה"ג אומר ב"ש וב"ה לא נחלקו על זה ועל זה שהוא צריך להטיף ממנו גם ברית, ועל מה נחלקו על מי שנולד מהול, וכשהל יום שמיini שלו להיות בשבת וכו' (ב"ר, פמ"ז י"ב). ראה טהעדר, עמ' 469. ריש הבריתא איתא בתוספתא שבת, פט"ו סה"ט, הוצ' צוק'; ובספרא, ריש תורייע, פרק א', ה"ג. וראה אוזח'ב. ס"ב, עמ' 290, סימן קע"ט.

(כא) תנין המשוך (איינו) צריך לימול, ר' יהודה אומר לא ימול וכו', אמרו לפניו ר' יהודה ותלא הרביה היו בימי בן כוינא וכו' (ב"ר, ספמ"ז). ובוחצ' טהעדר, עמ' 470, י"ג: תניא. הבריתא איתא בתוספתא שבת, פט"ו ה"ט, הוצ' צוק'. וראה יבמות ע"ב א'; ואוזח'ב, ס"ג, עמ' 193, סימן תקפ"ד; והעיטור, ח"ב, כ"ב ע"ב. לעמברג תר"כ.

(כב) תנין הנפטר מהבירו בין גדול בין קטן צריך ליטול ממנו רשות, מי אמרה אלה למד מאברהם, פעם אחת היה אברהם מדבר עם הקב"ה, באו מלאכי השתרת לדבר עמו וכו' (ב"ר, פמ"ז, ו'). ובוחצ' טהעדר, עמ' 474, י"ג: תניא. וראה פרקי בן עזאי, פ"ב, סימן ב' (פס' דרך ארץ, עמ' 175), הוצ' היגער; ואבות דר"ג, נו"א, פל"ז; ונור"ב, פ"מ, נ"ז ע"א.

(כג) תניא הולכים ליריד של עובדי כוכבים בחולו של מועד ליקח מהם בתים שדות וכרמים ועבדים ושפחות (ב"ר, ספמ"ז). ובוחצ' טהעדר, עמ' 476: תנין. וילג שם: תניא. הבריתא איתא בתוספתא מוק', רפ"ב, הוצ' צוק'. והשווה תלמודו, מוק' י' ב'—י"א.

(כד) ריב"ל בעי קומיה דר"ל, א"ל מהו ליקח עבדים מן עובדי כוכבים, אל אמרת את שואלני ביר"ט, תנא אפילו בשבת וכו' (ב"ר, ספמ"ז). ובוחצ' טהעדר, עמ' 477: תניא. וראה אוזח'ב, ס"ג, עמ' 237, סימן תתקמ"ט.

(כה) תנין רשב"י אומר כל מי שיש לו בן יגע בתורה כאילו לא מת וכו' (ב"ר, פמ"ט, ד'). בכ"י אחדים, בהוצ' טהעדר, עמ' 503, ליתא "אומר". וראה ב"ב קט"ז א'.

(כו) תנינ אין מלאך אחד עושה ב' שליחות, ולא ב' מלאכים עושים שליחות אחת (ב"ר, פ"ג, ב'). ובוחצ' טהעדר, עמ' 516: תניא. וילג שם: 1) תניא. וראה ב"מ פ"ז ב', ותוספות שם, בד"ה התוא; ומורה נבוכים להרמב"ם, ח"ב פ"ג, ווילנא תרע"ד.

בכרי גותניין ואל יתרגו כולם. א"ר יהודה בר"א בזמנן שהיה מבפניים והן מbehazz  
וכו', כగון שהוא אומר (ש"ב כ') ותבא האשה אל כל העם, [אמרה להם] המורה להם והוא  
והוא נהרג וכו', רשות'א [כך אמרה להם] כל המורוד במלכות בית דוד חיב מיתה,  
עלוא בן קישר וכו', איטפל ליה ריב"ל וכו', הוה Ка משטעי אלהו בהדייה וכו'  
אל' ולא מתנתחא היא, סיעה של בני אדם וכו', אמר וכו' משנת חסידים היא וכו'  
(בר', ספ"ד). ומובהה ג"כ בירושלמי תרומות, פ"ח, מ"ז ע"ב. המחלוקת שבין  
ר' יהודה ור' יש לא נוכרה בירושלמי שם. אבל איתא בתוספתא תרומות, ספ"ג,  
הו"צ צוק. וראה אוזחה"ב, ס"ד, עמ' 235.

mag) תנוי בשעה שעלה נובכנדזר לכובוש את יהוקים וכו', ירצה שנדרי  
גדולה לקראתה, אמרו לו וכו', אמר להם לאו אלא יהוקים מלך יהודה מרד ב',  
תנו אותו לי ואני אלך, אולון ואמרין ליהוקים וכו', אמר להו וכך עושים, דוחים  
נפש מפני נפש וכו', אמרו לו לא כך עשה זקן לשבע בן בכרי וכו' (בר', ספ"ד).  
ומובהה ג"כ, בתור מאמר, במדרש ויק"ר, ספ"ט. וראה אוזחה"ב, ס"ג, עמ' 365.  
סימן תק"מ.

md) תנוי הכתפים אסורים לנעול את הסנדל שלא תפסיק הרצועה  
(וירביבו) [ויעיכבו] את המצווה (בר', פ"ז, עמ' 1238, הו"צ טהעדר). ומובהה  
ג"כ בנדפס, קה"ר, פ"ז, סוף פסוק ב'. וראה אוזחה"ב, ס"ג, עמ' 125, סימן מ"ד.  
מה) תנוי חברה ומשפחה בר הן דומים לכיפת אבניים, את גוטל ממנה  
אבן אחת וכולה מתרועעת וכו', כך כל זו ימים הרבה שלופה, ועד ל' יום היא  
מתפרקת וכו' (בר', פ"ק, סוף ז'). ובהו"צ טהעדר, עמ' 1292, י"ג: תנא.  
בירושלמי מוק', פ"ג ע"ג נאמר זה ע"ש ר' יותנן. וראה בבלאי, שבת  
קה"ה ב'—ק"ו א'; ומוק' כ"ז ב'.

מו) תנוי רשב"ג אומר גדול השלום שאף השבטים דברו בדברים בדיוים  
בשביל להטיל שלום בין יוסף לשבטים וכו' (בר', פ"ק, ח'). ראה מס' זעירות,  
הו"צ היגדר, פרק שלום, נו"א, עמ' 101; והערות שם, עמ' 9–148; ומס' דרך  
ארץ, הו"צ היגדר, עמ' 259.

מו) תניא עמרם גדול הדור היה (וכו' כדאמר לעיל) [כיוון שגור פעלת  
ואמר כל הבן הילוד, אמר עמרם ולרייך ישראל מולידים, מיד הוציא את יוכבד  
וכו', עמדו כל ישראל וגרשו את נשותיהם, אמרה לו בתו, גורתך קשה משל  
פרעה וכו', עמד הוא והזיר את אשתו, עמדו כל ישראל והחוירו נשותיהם]  
(שמע"ר, פ"א, י"ט). השלמתי את הבריתא לפי המדרש שם לעיל, סוף סימן  
י"ג. וראה אוזחה"ב, ס"ט, עמ' 49, סימן ר"ג.

אסור אלא מותר (בר', פ"פ, ט'). ובהו"צ טהעדר, עמ' 963: דתניןן. ו"ג שם:  
תdtני (וראה העורות שם). הבריתא איתא בתוספתא שבת, פ"ג ה"ז, הו"צ צוק.  
וראה אוזחה"ב, ס"ד, עמ' 236.  
(ה) תנוי האש והכלאים לא נבראו בששת ימי בראשית, אבל עלו במחשבה  
להבראות וכו' (בר', ספ"ב). ואיתא בתוספתא ברכות, פ"ז סה"ג, הו"צ צוק.  
וראה אוזחה"ב, ס"ג, עמ' 308, סימן מ"ט.

לו) כתיב (ישעה נ"ז) בזעך יצילוך קבוציך, תנוי כינוסו וכינויו בניו  
הצילו מיד עשו וכו' (בר', רפ"ד). ובהו"צ טהעדר, עמ' 1002, י"ג: 1)  
תานיא; 2) תנוי והשוה אגדת בראשית, פנ"ה, סימן ג', הו"צ באבער.  
לו) תנוי כל דבר שהיה בכל היתר ונארטה וחורה והוורתה, לא להתרה  
הראשון חור אלא להתרה השני, יבמה לפי שהיתה בכל היתר ונארטה וחורה  
והוורתה, יכול תחוור להתרה הראשון, תיל' יבמה יבא עליה מצוח וכו' (בר',  
פפ"ה, ה'). ובהו"צ טהעדר, עמ' 1038, י"ג: תניא. הבריתא איתא בספרא  
צוו, פרשה ב', ה". וראה אוזחה"ב, ס"ג, עמ' 388, סימן תשל"ג.  
לח) והוא תנוי אין מדקדקין בקטן (בר', פ"א, ג'). ובהו"צ טהעדר, עמ'  
1111: והתני. ו"ג שם: 1) ותני; 2) והתני. הבריתא איתא בתוספתא ברכות,  
פ"ה הי"ח, הו"צ צוק. וראה אוזחה"ב, ס"ג, עמ' 130, סימן פ"א.

לט) תנוי קטן וסית' עושים אותו סניף (בר', פ"א, ג'). ראה הו"צ טהעדר,  
[מתניתא] קטן לסית' עושים אותו סניף (בר', פ"א, ג'). וראה הו"צ טהעדר,  
עמ' 1112. וראה ירושלמי ברכות, פ"ז, י"א ע"ב; וbabeli, ברכות מ"ז ב'.

מ) תנוי ג' מאות נזירים סלקין בעין למקרבה ט' מאה קורבנין בימי  
דsharpען בן שתה, למאה וחמשין מצא להם פתח וכו', סליק ר"ש בן שטח גבי  
ינאי מלכא, אמר ליה תלת מה נזירים סלקו בעין למייקרבת ט' מאה קורבנין  
ולית להן, אלא יהיב את פלגא מן דידי ואני פלגא מן דידי וכו', אתנן ואמרין  
ליישנא בישא לינאי מלכא על שמעון בן שטח וכו' (בר', פ"א, ג'). ובהו"צ  
טהעדר, עמ' 1115, י"ג: תניא. וראה אוזחה"ב, ס"ג, עמ' 130, סימן פ"ג.  
מא) והוא תנוי שנים פת ואחד יرك מזמנין (בר', פ"א, סוף ג'). ובהו"צ  
טהעדר, עמ' 1118, ליתא "והא". ו"ג שם: 1) תניא; 2) תנוי רשבג"א שנים  
וכו'. בריתא זו מובהה ג"כ, בשינויים, בקה"ר, פ"ז, פסוק י"א. וראה אוזחה"ב,  
ס"ג, עמ' 131, סימן פ"ד.

מב) תנוי סיעה של בני אדם שאמרו להם גוים תננו לנו אחד מכם ונחרגו  
וכו', יתרגו כולם ואל ימסרו נפש אחת לישראל, ואם ייחדו להן שבע בן

מה) ותרא אותו כי טוב הוא, תני רמ"א טוב שמו, ר' יאסיה אומר טביה שמו, ר' יהודה אומר הגון לנביות, אחרים אומרים שנולד כשהוא מהול, ורבנן אמרו בשעה שנולד משה נתמלא כל הבית כלו אורה וכו' (שם"ר, פ"א כ'). ראה אוזח"ב, ס"ח, עמ' 73, סימן שנ"א.

מט) ותחمرة בחמר ובזפת, תנא חמר מבפנים וופת מבחויז, כדי שלא יריח אותו צדיק ריח רעה (שם"ר, פ"א, כ"א). וכ"ה בסוטה י"ב א'. ובמדרש לך טוב, לשמות ב' ג', הוצ' באבער: תניא.

נ) והנה נער בוכה, קרי ליה נער וקרוי ליה ילד, תניא הוא ילד וקולו נגער, דברי ר' יהודה, אל' ר' נחמה א"ב עשיתו בעל מום למשה רבינו ע"ה, אלא מלמד שעשתה לו אמו חופת נוראים בתיבה וכו' (שם"ר, פ"א, כ"ד). וmobאה ג"כ בסוטה י"ב ב', שם: תניא.

נא) תניא רע"א צפראע אחת היתה, והיא השריצה ומלאה את ארץ מצרים, אל' ראב"ע עקיבא מה לך אצל הגודה וכו', צפראע אחת היתה ושרה להן ובאו (שם"ר, פ"י, ד"). ראה אוזח"ב, ס"ט, עמ' 408, סימן ס"ב.

nb) תנא כולן פולמרכין ודוכסין היו שותין יין והניחו קנקניות מושלכים, אמר הקב"ה לסנהדרין אתה עשית שלך וכו', אף אני ביד מלאכי וכו', ששרף גוףן מבפנים והניח בגדייהם מבחויז וכו', ולמה הניח בגדייהם, אלא שהיו בניו של שם וכו', והוא ישראאל וחוקיה יושבין ואומדין את התהיל, שהיאليل של פסח וכו', כיוון שהשביכמו בבקר וכו' מצאו אויביהם פגרים מתים וכו', וכשה שעשה הקב"ה בעווה"ז ביד מיכאל וגרbial, כן לע"ל יעשה על ידיהם וכו' (שם"ר, פ"ח, ה'). השות סנהדרין צ"ד א'–ב'; צ"ה ב'; ומדרש תנומה, צו, סימן ג', הוצ' באבער.

ng) ר' תנחים בשם ר' יודע, תניא כל ז' ימי המילואים היה משה משמש בכהונה גדולה ולא שרתה שכינה על ידו, הה"ד (ויקרא ט') וירא כל העם וירונו ויפלו על פניהם (ויק"ר, פ"י, ו'). ובירושלמי יומה, פ"א, ל"ח ע"ב: אל' ר' תנחים בר יודע ותני לה וכו', הבריתא איתא בשינויים בספרא, ריש שמיניו, מילואים, סה"ד.

nd) תנא צורת הولد כיצד, תחלת ברייתו דומה לרשון, ב' עינוי כב' טיפין של זובר וכו', ושאר אבריו מצומצמים בו כגולם וכו', כיצד הولد שרוי במעי אמי, מקופל ומונח כפנקס וכו', פיו סתום, טיבורו פתוח, ואוכל ממה שאמו אוכלת וכו', יצא לאויר העולם נפתח הסתום ונסתם הפתוח (ויק"ר, פ"ד, ח'). ריש

הבריתאות איתא בתוספתא נדה, פ"ד ה"י. וראה נדה כ"ה א'; ל' ב' (השוה זהה, אוזח"ב, ס"ג, עמ' 29, סימן ט"ז); וירושלמי נדה, פ"ג, נ' ע"ד.

נה) תנא כל הנגעים אדם רואה חוץ מגעיו עצמו, רמ"א אף לא נגען קרובו, ומ"ר ראה נגע מרבים, אם תאמר משה ראה, וזה אינו רואה נגעים, אם תאמר אחרון ראה, אין קרוב רואה את הנגעים, אמר הקב"ה אני כהנא אנא מסגירה אנא מטהרה וכו' (ויק"ר, פט"ז, ח'). גוף המחלוקת שבין הת"ק ור"ט איתא במשנה, נגעים ספ"ב. והמאמר, ומ"ר ראה וכו', מובא בתור ברייתא, ע"ש מיתבי, בזבחים ק"א ב'—ק"ב א' (השוה זהה, אוזח"ב, ס"ט, עמ' 358, סימן תקפ"ט). לפ"ז נוסחת המדרש כאן, המאמר ההוא, ומ"ר ראה וכו', הוא מדברי ר"ט. ולפי זה מחרצת קושית התוספות בזבחים שם, ק"ב א', בד"ה אהרן.

נו) תניא א"ר יוסי שח לי ז肯 אחד מאנשי ירושלים, כ"ד מיני שחין הן, וכולן אמרו חכמים תשמש המטה קשה להן, ובבעל ראתן קשה מכלן (ויק"ר, פט"ז, סוף א'). ראה אוזח"ב, ס"ח, עמ' 65, סימן רצ"ט.

נו) תנא הרואה החמה בתקופתנה, לבנה בקדורה, כוכבים במלותם, מולות בסדרן, אמר ברוך עוזה מעשה בראשית (ויק"ר, פכ"ג, ח'). ואיתא בשינויים בתקופתא ברכות, פ"ז ה"ז, הוצ' צוק). וראה אוזח"ב, ס"ז, עמ' 309, סימן ס'. נח) תניא ארשב"י אימתי שלו של הקב"ה מתגדל בעולמו, בשעה שעוזה מדת הדין ברשעים וכו' (ויק"ר, רפכ"ד). השוה מדרש תנומה, צotta, סימן ג', ואדרשא תרל"ט; וריש קדושים, הוצ' באבער; ומדרש תהילים, מזמור ק"ג, הוצ' באבער.

נת) תניא בא' בתקופת ניסן ובא' בתקופת תשורי הימים והליל השווין, מכאן ואילך הימים לוהה מן הלילה והليل מה הימים וכו' (ויק"ר, פכ"ז, ד'). ריש הבריתאות מובא ג"כ בירושלמי ברכות, פ"א, ב' ע"ג. והשוה מדרש תהילים הנ"ל, מזמור יט, סימן י'.

ס) תנא מפני מה סוטה אינה שותה בכוס של חברתה, שלא יאמרו בכוס זה שתת פלונית ומתה וכו' (ויק"ר, פכ"ז, ג'). ובמדרש תנומה אמר, סימן י"א, הוצ' באבער: ותנן וכו'. והשוה מס' שמחות, פ"ה, סימן ט"ה הוצ' הייגער. סא) תנאי מראש השנה נקצתין מזונתו של אדם, חוץ ממה שמצויא בשבות וימים טובים וראשי חדשים ומה שהתינוקות מוליכים לבית רבן וכו' (ויק"ר, רפ"ל). ראה אוזח"ב, ס"ג, עמ' 6—245.

סב) תננו אש תמיד אף בשבת, אף בטומאה, לא תכבה אף במסעות, מה היו עושים לה, כופין עליה פסקתר, דברי ר' יהודה, ור' ש' אומר אף בשעת מסעות

וכו', למעול מעל בה' לרבות הנשבע בשם לשקר והמקלל (במדבר רבבה, פ"ח, ה'). ואיתה בשנויים בספריו זוטא, במדבר ה' ה'.

(ט) תני (קחתה א') מעות לא יכול לתקון, זה שביטל ק"ש של שחרית או ק"ש של ערבית, או תפלת של שחרית או תפלת של ערבית, וחסרו לא יכול להמנota. זה שנמננו חביריו לדבר מזווה ולא נמנה עמהם (במדבר רבבה, פ"ט, ו'). ראה אוזחה"ב, ס"ט, עמ' 184, סימן ר"ג.

(ע) דתני וקנא את אשתו רשות, דברי ר' ישמעאל, ר"א חובה (במדבר רבבה, פ"ט י"ב). ובספרי, נשא פ"י ז', בסוף הבריתא: ר"א אומר חובה, ראה אוזחה"ב, ס"ח, עמ' 265, סימן ת"ש.

(א) תני ראב"י אומר כלפי שאמרת תורה (ויקרא י"ט) לא תשנה את אחיך בלבבך, יכול [כגון] זה, תל' ו עבר עליו רוח קנאה וגוו' (במדבר רבבה, פ"ט, י"ב). ראה אוזחה"ב, ס"ח, עמ' 265, סימן תש"א.

(ב) תני רבי אומר ג' טומאות נאמרו בפרשה, אחת לבועל ואחת לבעל ואחת לתרומה וכו' (במדבר רבבה, פ"ט, סוף י"ב). וכיה בירושלמי סוטה, פ"א, טז ע"ג. וראה אוזחה"ב, ס"ח, עמ' 245, סימן תהר"ה.

(ג) תני אר"ש בדיון הוא שתהא מנהת חוטא טעונה שמן ולובנה, כדי שלא יהיה חוטא נשבר, ומפני מה אינה טעונה, שלא יהיה קרבנו מהודר (במדבר רבבה, פ"ז, י"ג). ואיתה בשנויים בתוספתא, סוטה, ספ"א, הוצ' צוק. וראה אוזחה"ב, ס"ח, עמ' 74, סימן שנ"ג.

(ד) תני שלשה צריכין שיראו, עפר סוטה ואפר פרה ורוק יבמה, משום ר' ישמעאל אמרו אף דם צפור של מצורע (במדבר רבבה, פ"ט, ט"ז). וכיה בספרי, נשא, ספ"י. וראה אוזחה"ב, ס"ד, עמ' 60, סימן מ"ג.

(ה) תני הרי הוא אומר בסוטה בתת ה' את ירכך נופלת וגוו', מקומות שהתחילה בעבירה ממש התחילה הפוגענות וכו', וכן את מצוי באנשי דור המבול��ו', קטני סdom התחלו בעבירה תחלה וכו', פרעה התחל בעבירה תחלה וכו', מרגלים הם התחלו בעבירה תחלה וכו', שכני הארץ ישראל וכו', נביי ישראל הם התחלו בעבירה תחלה וכו', אף הם לקו תחלה וכו' (במדבר רבבה, פ"ט, י"ח). ואיתה בתוספתא סוטה, פ"ד, סימן י'—ט"ג, הוצ' צוק.

(ו) תני היה רמ"א מנין שבמدة שאדם מודד בה מודדים לו וכו', וכן את מצוי בסוטה וכו', אנשי דור המבול לא נתגאו לפני המקום אלא מודה טובות שהשפיע להם וכו', ר' יוסי בן דורמסקייט אומר הם לא נתגאו לפני המקום אלא בגלגול העין שדומה למים וכו', אנשי המגדל לא נתגאו לפני המקום אלא

היו מדרשין אותה וכו' (במדבר רבבה, פ"ד, י"ז). ובמתנות כהונת שם: «תנו כמו תנו רבנן». הבריתא איתא בספרא, צו פרק ב', ה"ג. וראה ירושלמי יומא, ספ"ד. (ס) תני כהן גדול אין נכנס לעזרה לעובדה א"כ נמשח שבעה ונתרבה שבעה וכו', כהן הדיות אין נכנס לעזרה לעובדה א"כ הביא עשרית האיפה משלו ועובדת בידו וכו', בן לוי אין נכנס לעזרה לעובדה א"כ למד חמיש שנים וכו', מכאן אמרו כל שאינו רואה סימן ברכת המשנתו בתחום חמיש שנים שבquo' רואה, ר' יוסי אומר שלש שנים וכו', וכן אין מושיבין אותו בגזית א"כ געשה דין בעירו, משגעשה דין בעירו מעליין ומושיבין אותו בהר הבית וכו' (במדבר רבבה, פ"ה ג'), ואיתה בתוספתא שקלים, ספ"ג, הוצ' צוק.

(ס) תני מזבח העולה ארכו חמיש אמות ורוחבו חמיש אמות וגובה ג' אמות, שב' (שמות כ"ז) ועשית את [ה]מזבח (העולה) וגוו', דברי ר"מ, אמר לו ר' יוסי ממשמע שנו' (שם) חמיש אמות אורך וגוו' אני יודיע שהוא רבוע, מה תל' רבוע היהיל, אלא מופנה וכו', נאמר כאן רבוע ונאמר להלן רבוע, מה רבוע האמור להלן גובה שנים ברחבו, אף כאן גובה שנים ברחבו וכו' (במדבר רבבה, פ"ז, ג'). ואיתה בבריתא דמלאת המשכן, פ"א. וראה זבחים נ"ט ב'—ס' א.

(ה) תני השיר מעכב את הקרבן, דברי ר"מ, וחכ"א אינו מעכב (במדבר רבבה, פ"ז, י'). ראה אוזחה"ב, ס"ה, עמ' 618, סימן תמ"ט.

(ס) תני ולבני קחת לא נתן וגוו' בכתף ישאו וכו', מה תל' ישאו, אין ישאו אלא לשון שירה וכו', חנניה בן אחוי ר' יהושע אמר מהכא (שמות י"ט) משה ידבר והאללים יענו בקול, על עטקי קול, ר' (אסא) [יאשיה] אמר מהכא (דה"ב ה') וכי אחד למחצרים ולמשוררים להשמייע קול אחד, ר' יונתן אמר מהכא (במדבר י"ח) ולא ימותו גם הם אתם וכו' (במדבר רבבה, פ"ז, י'). השותה ספרי, קrho, פ"י קט"ג, בד"ה ואל המזבח, הוצ' רמא"ש. וראה ערכין י"א א'—ב'.

(ס) תני ר' נתן אמר הביבין ישראל של מקום שгалו שכינה עמם, גלו למצרים שכינה עמם וכו', גלו לבלבב שכינה עמם וכו', גלו לעילם שכינה עמם וכו', גלו לאדום שכינה עמם וכו', וכשהן (פוזרין) [חווזרין] שכינה עמם וכו' (במדבר רבבה, ספ"ז). וכיה בספרי, סוף מסע. וראה אוזחה"ב, ס"ד, עמ' 129, סימן ל"ג.

(ח) תני דבר אל בני ישראל, ע"י ישראל מתודים ואין מתודים לא ע"י גויים ולא ע"י תושבים, איש או אשה להשות אשא לאיש בכל חטא ונזקין שבתורה, כי יעשו מכל חטא האדם וכו' בא הכתוב ולימיד על גול הגר וכו', כי יעשו שעשו לעשות ולא עשו וכו', מכל חטא האדם, ממה שבניו לבין החבירו

פה) תנינן שאין עוניין אמן במקדש וכו', מנין של כל ברכה תחלת וכו' (במדבר רבא, פ"א, סוף ד'). ואיתה בתוספתא ברכות, פ"ז ה'כ"ב, ה'ו' צוק). וראה אוזח"ב, ס"ה, עמ' 98, סימן ל"ה.

(ז) תנינן רשב"י אומר הרקיע הוא של מים והכוכבים של אש, וכן דרים זה עם זה, ואינו מזיקין זה את זה וכו' (במדבר רבא, פ"ב, ח). ראה אוזח"ב, ס"ה, עמ' 128, סימן ל"ג.

(ח) וקרבנו קורתת כסף אחת, תנינן מגיד שלא געשו מתחלה אלא על שם קרבנה מזוק אחד וגוי, אין לי אלא מזוק שנתרפיש בו בשקל הקודש. קורתה מנין וכו', ר' חנניה בן אחיה ר' יהושע אומר אין צריך וכו', מה ת"ל שנייהם מלאים, שהי"ו שווים במדלה, ומה הפרש בין קורתה למזוק, קורתה גילדה עבה וכו' (במדבר רבא, פ"ג, יג). ואיתה בספרי, נשא, פ"י מ"ט.

(ח') תנינן מעשה בריב"ב ור' א חסמא שהלכו להקביל את פני ר' יהושע בפקיעים, אמר להם מה חידוש היה בבית המדרש היום וכו', שבת של ר' בא"ע היתה וגוי, ומה דרש בה, הקhal את העם וגוי, אם אנשים באים ללמידה ונשים באות לשמעו, טף למה וכו', ועוד דרש בה, את ה' האמרת הימים וגוי, אמר להם הקב"ה לישראל, אתם עשיתוני חטיבה בעולם וכו', ואני אעשה אתכם חטיבה בעולם וכו', ואף הוא פחה ודרש דברי חכמים כדרבוננות, למה נמשלו ד"ת כדרכו, לומר לך מה דרבנן וזה מכובן את הפרה לתלמידיה וכו', אף ד"ת מכובנן לב לומדי חינוך מיתה לדרכי חיים וכו' (במדבר רבא, פ"ד, ד'). ואיתה בתוספתא סוטה, פ"ג, סימן ט'—י'ב, ה'ו' צוק). וראה אוזח"ב, ס"ה, עמ' 70.

(ט) תנינן אתה אומר שאם שמע אדם דבר מפי קטע שבישראל יהא בעיניו כשמע מפי חכם שבישראל וכו', ולא כשמע מפי חכם, אלא כשמע מפי חכמים, שנ' דברי חכמים כדרבוננות, מה דרבנן וזה מכובן את הפרה לתלמידיה וכו', ולא כשמע מפי חכמים אלא כשמע מפי סנהדרין וכו', ולא כשמע מפי סנהדרין אלא כשמע מפי משה וכו', לא כשמע מפי משה אלא כשמע מפי הקב"ה וכו' (במדבר רבא, פ"ד, ד'). ואיתה בספרי, עקב, פ"י מ"א. וראה ירושלמי, סנהדרין, פ"ג, כ"ח ע"א.

(צ) תנינן ולא קםنبيא עוד בישראל כמשה, בישראל לא קם, אבל בא"ה קם וכו', זה בלעם בן בעור וכו', ג' מדות היו ביד משה מה שלא היה ביד בלעם. משה היה מדבר עמו עומדים וכו', פה אל פה וכו', פנים בפנים וכו', ג' מדות היו ביד בלעם וכו', משה לא היה יודע מי מדבר עמו וכו', משה לא היה יודע אימתי הקב"ה מדבר עמו וכו', ומשה לא היה מדבר עמו בכל שעיה שירצתה, רשות א"פ רבא, פ"ג, כ"ב).

בשביל טוביה שהשபיע להם וכו', אנשי סודום וכו', מצרים לא נתגאו לפני המקום אלא בימים וכו', סיירה לא נתגאה לפני המקום אלא בשבליל לגונות וכו', שמשון מריד בעינויו וכו' אף הוא לקח בעינויו וכו' (במדבר רבא, פ"ט, כ"ד). ואיתה בתוספתא הניל, סוטה פ"ג, סימן א'—ט'ו. והשותה מיכילתא, בשלח, שירה, פ"ב. וראה סוטה ח' ב'—ט' ב'; וירושלמי סוטה, פ"א, י"ז ע"א.

(ע) תנינן רבי אומר תחלת קלוקלו בעזה, לפיכך לך בעזה וכו' (במדבר רבא, פ"ט, כ"ד). וכ"ה בתוספתא הב"ל, סוטה, פ"ג הט"ו. וראה אוזח"ב, ס"ג, עמ' 245, סימן תחר"ה.

(ע') תנינן ר' יהודה הנשיא אומר אבשלום נזיר עולם היה, אחד ליב חדש היה מגלה וכו', ר' נהורי אומר מגלה א' ליל' יום וכו', ר' יוסי אומר מגלה מע"ש לע"ש וכו' (במדבר רבא, פ"ט, כ"ד). ואיתה בשינויים בתוספתא הב"ל, סוטה, פ"ג הט"ז; ובמיכילתא, בשלח, שירה, פ"ב. וראה נזיר ד' ב'—ה' א'.

(עט) שנ' ומון העפר אשר יהיה בקרקע המשכן וגוי, תנינן בקרקע המשכן, איסי בן יהודה אומר להבא קרקע בית עולמים (במדבר רבא, פ"ט, ל"ב). ואיתה בספרי, נשא, פ"י י' (ושם: איסי בן עקיביא). וראה אוזח"ב, ס"ט, עמ' 135, סימן ל"ו.

(פ) תנינן ופרע את ראש האשא, בהן גפנה לאחוריה ופורעתה, כדי לקיים בה מצות פריעת, דברי ר' ישמעאל, ד"א לימד על בנות ישראל שייהיו מוכחות ראשיהן וכו' (במדבר רבא, פ"ט, ל"ג). וכ"ה בספרי, נשא, פ"י י"א.

(פא) תנינן ופרע את ראש האשא, אין לי אלא ראשא, גופה מנין, ת"ל האשא, א"כ מה ת"ל ופרע את ראש, מלמד שהכחן סותר את שערת (במדבר רבא, פ"ט, ל"ג). וראה אוזח"ב, ס"ז, עמ' 320, סימן כ"ג.

(פב) תנינן מלעדי אישך, פרט לשקדמה שכיבת אחרת לאישך, שאם שכיב בעליה עמה אחר כן אין המים בודקין אותה (במדבר רבא, פ"ט, ל"ד). וראה אוזח"ב, ס"ז, עמ' 245, סימן תחר"ג.

(פג) תנינן דבר אל בני ישראל, ישראל נודرين נוירות, ואין העובי כוכבים נודרים נוירות, ואמרת אליהם לרבות את העבדים וכו' (במדבר רבא, פ"י, ז'). וראה אוזח"ב, ס"ה, עמ' 320, סימן כ"ז.

(פד) דתני איין טנופת של תרומה מצטרפת עם התרומה להעלות את החולין, אבל טנופת של חולין מצטרפת עם החולין להעלות את התרומה (במדבר רבא, פ"ג, כ"ב). וראה אוזח"ב, ס"ג, עמ' 161, סימן שכ"ה.

משה היה מדבר עמו בכל שעה שירצה וכיו' (במדבר רבה, פ"ד, כ'), השווה ספרי, ברכה, ס"פ שנ"ז, הוץ' פינקלשטיין, וشنוי הנוסחאות שם. ובהערות שם יש להזכיר הבריתא הנדרגה; וסדר אליהו רבה, פכ"ג, עמ' 142, הוץ' רמאש. צא) שני' (דברים ו') את ה' אליהיך תירא,ותניא את לרובות בעלי תורה שאין לך מדה אחרת כיוצאה בה וכו' (במדבר רבה, פט"ז, י"ז). ראה אוזחה"ב, ס"ג עמ' 30 — 29.

צב) (דה"ב ט') ויעש המלך כסא שנ גдол וכיו', תאנא אסא וכל מלכי יהודה ישבו עליו, וכיון שעלה נבוכדנצר וכו' הגלת אותו לבבל, ומובל למדרי, וממרי ליוון, ומיוון לאדם. אמר ר' בר' יוסי אני ראייתי שבריו ברומי, נבוכדנצר ישוב עליו, כורש ישב עליו, אחشورש בא לישב עליו לא הניחתו וכו' (אסתר רבה, פ"א י"ב). ראה מדרש אבא גוריון על אסתר, פ"א, א' ע"ב והלאה, הוץ' באבער, והערות שם.

צג) דתני ר"ש אומר לא מתו בני אהרן אלא [מןפni] שנכנסו שתווין יון לאهل מועד (אסתר רבה, רפ"ה). ראה מה שאמרתי לעיל בפרק על הבריות של ר' ישמעהל, סימן ז'.

צד) תנינן כسامר המן הרשע לאבד את ישראל אמר היאך אני שולט בהן, הריני מפיל גורלות וכו', הפיל פור ביום אחד בשבת, עמד שרנו לפני הקב"ה ואמר רבש"ע ביראו שמים הארץ וכו', הפיל פור ביום שני וכו', כיון שראה אותו רשע שאין הגורל נופל בו ביום חור לחדים, התחל בחדש ניסן ועלה בו זכות פסה וכו', עליה ר'יך אדר ולא מצא בו שום זכות וכו', חור ובדק במזולות וכו', בא לו מול דגנים שהוא משתמש בחדרש אדר ולא נמצא לו זכות ושם מיד (אסתר רבה, פ"ז, י"א). השווה מדרש אבא גוריון הניל, פ"ג, ייב ע"ב — י"ג ע"ב, והערות שם.

צח) תלות את מרדכי על העץ אשר הכין לה, תנא לו הchein וכו' (אסתר רבבה, פ"ג, ב'). ראה אוזחה"ב, ס"ט, עמ' 41, סימן קמ"ז.

צו) תנינן עד שלא יחולת אדם אוכל מה שמוציא וכו', א'יך יצחק לשעבר הייתה התורה כלל והוא מבקשין לשם דבר משנה ודבר תלמוד, וכשכיו שאין ריש התורה כלל (היו) מבקשין לשם דבר מקרה ודבר אגדה וכו' (שהש"ר, פ"ב, ריש פסוק ה'). ראה מס' סופרים, פט"ז ה"ד, הוץ' היגער, ובנסמן שם.

צז) (דברים כ"ג) לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה, תנינן שתי אמותות גדולות פרשו מלבא בקהל ה, למה (שם) על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים, וכי צריכין היו ישראל באותה שעה וכו', וא'יך דרך ארץ הוא שהבא מז

הדרך מקדמים לו במאכל ומשתה (שהש"ר, פ"ב, פסוק ה', סימן ג'). ואיתא במדרש תנאים לדברים, עמ' 145. וראה סנהדרין ק"ג ב'.  
 צח) תנינן בית אבטינס היו בקיאין במעשה הקטרת וכו', ולא רצוי למדח, ושלהו חכמים והביאו אומני מאלכסנדריה וכו', חזרו להיות גוטליין כ"ד מנה כדברי ר"מ, ר' יודא אומר בכל יום היו גוטליין כ"ד מנה, וכשכיו נטלו מ"ח מנה וכוכו, א'יך עסח לי שמעון בן לוגה אני ותינוק אחד מבני בניהם של בית אבטינס היינו מלקטים עשבים בשדה וראיתיו שכבה וצחק וכו', א'יך יוחנן בן נורי פעם אחת היהתי מהליך בדרך ומצאתי זקן אחד של בית אבטינס ובידו מגילת סמנין וכו', של בית גרמו היו בקיאים במעשה להם הפנים וברדייתו ולא רצוי למדח, ושלהו חכמים והביאו אומני מאלכסנדריה וכו', מכאן אמר בן עזאי משליך יתנו לך וכו', ואין אדם נוגע במוכן לחברו, ואין מלכות נוגעת בחברת וכו', הוגרם בן לוי היה יודע פרק בשיר יותר מאתה, ולא רצתה ללמד וכו' (שהש"ר, פ"ג, פסוק ה', סימן ד—ז'). ואיתא בשינויים בתוספותה יוֹהָכָפ, פ"ב, סימן ה'—ח', הוץ' צוק). וראה אוזחה"ב, ס"ה, עמ' 6—164, סימן ק"פ—קפ"ב.

צט) תנינן עד שלא יחטא אדם נתניין לו אימה ויראה והבריות מתפיחין ממנו, כיון שהוא חוטא נתניין עליו אימה ויראה וכו', תעודה לך שכן אמר ר' עד שלא חטא אדם הראשון היה שומע קול הדיבור עומד על רגליו ולא היה מתירא, כיון שחתא וכו' (שהש"ר, פ"ג, סוף פסוק ו'). ובפסיקתא רבתיה, פט"ז, ס"ח ע"ב, הtout' רמא"ש, מובהה בריתא זו ע"ש "תני ר' ישמעהל" (וראה הערכה כ"ג שם). ובמדרש שמואל, פ"ז, סימן ד', הtout' באבער: תנינן רשב"י וכו'.

ק) והא תנינן א'יך יוסי ב"ר יהודה מעשה במנורת המקדש שהיה תהה על מנורת המדבר משקל גורדינו, הكنيוסה לאור שמנונים פעמיים עד שחסרה (שהש"ר, פ"ג, פסוק ח', סימן ג'). ראה מה שאמרתי לעיל בפרק על הבריות של ר' יוסי ב"ר יהודה, סימן א'.

קא) דתניין יכוין אדם לבו כנגד בית קדשי הקודשים, ר' חייא רבה ור' שבן חלפתא, ר' חייא רבה אמר כנגד קדש הקודשים של מעלה, ור' שבן חלפתא אמר כנגד קדש הקודשים של מטה (שהש"ר, פ"ד, סוף פסוק ד'). ריש המאמר איתא במשנה, ברכות פ"ד מ"ה. וראה ירושלמי ברכות, פ"ד, ח' ע"ג.

קב) תנינן רשב"י אומר זיין נתנן להם בחורב שם המפורש חקוק עלייה, וכשחתטו נוטל מהן (שהש"ר, פ"ד, פסוק י"ב, סימן ב'). ראה מה שאמרתי לעיל בפרק על הבריות של רשב"י, סימן ל"ה.

ק') תניא הכל למות והכל למיתה ואשריו לאדם שיצא בשם טוב מן העולם וכו' (רות רבבה, פ"ב, ז'). ראה ברוכת י"ז א'.  
ק'') תניא קטני גוים וחיליותו של נובודנצר לא חיים ולא נדונים. ועליהם הוא אומר (ירמיה נ"א) וישנו שנת עולם ולא יקיצו (רות רבבה, פ"ג, ב'). ובירושלמי

שביעית, ס'ד, נאמר זה ע"ש רבנן דקיסרין. וראה סנהדרין ק' ב'.  
ק'') תניא ראב"י אומר נקמתן של עובדי כוכבים ביד ישראל, ונקמתן של ישראל ביד עניהון וכו' (רות רבבה, פ"ה, ט'). ראה לעיל, הפרק על הבריתות של ר' אליעזר, סימן ד'.

ק'ג) דתני אם הלו בשדה בין לארכה בין לרוחבה קנה עד מקום שהליך, דברי ר' אליעזר, וחכ"א לא קנה עד שיחזיק וכו' (רות רבבה, פ"ג, י"א). ראה לעיל, סימן ט'ו.

ק'ד) ובחן בנות ישראל יוצאות וחולות בכרמים, תנא מי שאין לו אשה נפנה לשם וכו' (איכה ربתי, פתיחתא, סימן לג'). וכ"ה בתענית ל"א א'.

ק'טו) תניא מניחין פאה על מעשה קדרה, ואין מניחין פאה על מעשה אלף, מעשה בר' יהושע שנתראה אצל אשה אלמנה, يوم ראשון הכניטה לו תבשיל ואכלו ולא הניח לה פאה וכו', يوم שלישי הקדרתו במלח תבשיל של גריסין, כיוון שטעם ר' יהושע משך ידו מיהם וכו' (איכה ربתי, פ"א, י"ט). ראה אוזח"ב, ס"ו, עמ' 498, סימן ס"ג.

ק'טו) כשהוא דתנן מקום היה למטה מירושלים תופת שמו, ר' יהודה אומר על שום תפחת דהוה בהה, ר' יוסי אומר חילתא דבר הינום וכו' (איכה ربתי, פ"א, ל"ז), השווה המשנה סוכה מה' א', ותלמוד שם. וראה מדרש תנאים לדברים י"ח, עמ' 110.

ק'ז) כדתニア חרש רופש את ההיכל (איכה ربתי, פ"א, מ"א). וכ"ה בירושלמי, תענית, פ"ד, ס"ט ע"ב. וראה בבלוי, תענית כ"ט א'.

ק'יח) והוא תניא אין פוסקין יין לאשה (איכה ربתי, פ"א, מ"ז). ואיתא בתוספה, כתובות, פ"ה ה"ח, ה"ז צוק. וראה אוזח"ב, ס"ז, עמ' 409, סימן תחצ'ז. צוק. וראה אוזח"ב, פ"ח, סוף פסוק ט'). ואיתא בתוספה סוטה, פ"ג, סימן ג'–ו', ה"ז.  
ק'יט) דתニア בתחלה נגלה על בני עשו וכו' ולא קובלות, החוריה על בני ישמעאל. ולא קובלות וכו', ולבסוף החוריה על ישראל וקובלה וכו' (איכה ربתי, רפ"ג). ואיתא בשינויים במקילתא, יתרו, בחדר, פ"ה; ובספרי, ברכה, פ"י שם'ג. וראה ע"ז ב'.

ק'כו) ותנן כל שהוא מסעודת תשעה באב אסור לאכול בשער ולשתות יין ולאכול שני תבשילים ולרחוץ ולטוך, וכל שאינו מסעודת ת"ב מותר לאכול בשער

קג) תניא בן כמה שנים הכיר אברהם את בוראו, ר' חנינה וכו' יונתן תרויהון אמרין בן מ"ח שנה וכו', ר' שן לקיש אמר בן שלוש שנים היה וכו' (שהש"ר, רפ"ז). השווה סע"ר, רפ"א, ה"ז, רטנר, והערה י"א שם. וראה מדרש תנומא, לך לך, סימן ד', ה"ז, באבר, והערה ל"ג שם.

ק'ד) תניא עץ חיים מהלך ת"ק שנה וכו', ר' יהודה בר' אלעאי אמר לא סוף דבר גוף, אלא אפילו קורתו מהלך ת"ק שנה (שהש"ר, פ"ז, פסוק ט', סימן ב'–ג'). ראה לעיל, סימן ר'.

ק'ה) תניא תמצית כור תרכב שותה, ותמצית כוש מצרים שותה, ומוצרים מהלך מ' יום וכו', והיא אחד מס' בכוש, וכוש מהלך ذ' שנים וועוד, והיא אחד מס' בעולם, וארכו של עולם וכו', והוא אחד מ' מאות שנה ליגיון וכו', וועלם אחד מס' בעדן, ועודן אין לה שיעור (שהש"ר, פ"ז, פסוק ט', סימן ג'). ראה תענית י' א'; ואוזח"ב, ס"ז, עמ' 433, סימן ק'ת.

ק'ו) תניא עתידה ירושלים להתרחב ולעלות ולהיות מגעת עד כסא הבוד עד שתתאמר צד לי המוקם (שהש"ר, פ"ז, סוף פסוק ד'). ובilkoot שמעוני, ישעיה, רמו תע"ב, מובהה בריתיא זו ע"ש "חננא ר' בן יעקב".

ק'ז) תניא משפטו נבאים אחרונים חגי זכריה ומלacci פסקה רוח הקדש מישראל, אעפ"כ היו משתמשין בבית קול, מעשה שנמננו חכמים בעליית בית גדייא ביריחו, יצחה בת קול ואמרה להם יש בינוים אדם אחד שזהו ראוי לרוח הקדש וכו', נתנו עיניהם בהלן הוקן וכו', שוב מעשה שנמננו בכרם ביבנה וכו', יצחה בת קול וכו', נתנו עיניהם בשמואל הקטן וכו', אף הוא אמר ג' דברים בשעת מיתתו, שמעון וישמעאל להרבא וכו', ואף על יהודה בן בבא התקינו שייחו אומריין עליו הא ענו וכו', אלא שנטרפה לו שעה וכו', מעשה ששמע יוחנן כהן גדול בת קול יצצת מקדש הקדשים ואמרה נצחו דזוויל לאנחות קרבא באנטוכיא וכו', מעשה ששמעון הצדיק בת קול יצצת מבית קדש הקדשים ואמרה בטילת עבדתא וכו' (שהש"ר, פ"ח, סוף פסוק ט'). ואיתא בתוספה סוטה, פ"ג, סימן ג'–ו', ה"ז.  
צוק. וראה אוזח"ב, ס"ז, עמ' 405, סימן תחצ'ג.

ק'ח) והוא תניא לא יצא אדם לחו"ל אלא א"כ היו סאותים לקוחות בשקל, ארשב"ג אימתי בזמן שאין מוצא ליקח וכו' (רות רבבה, פ"א, ד'). ראה לעיל, סימן י'.  
ק'ט) והוא תניא בשעת הדבר, בשעת מלחה, בנוס הרجل, ובשעת רעבון פור הרجل (רות רבבה, פ"א, ד'). ובדף' אחדים: וזה תניא. הבריתא איתא בספרי, האזינו, פ"י שכ"א, ה"ז, פינקלשטיין (ראה שינוי הנוסחים שם). וראה אוזח"ב, ס"ג, עמ' 50–50, סימן קמ"ז–קמ"ט.

וכו' (איכה רבתה, פ"ג ו'). וכ"ה בתוספთא תענית, פ"ד הי"א, הוצ' צוק'. וראה תלמוד, תענית ל' א.

ככא תנא אפילו משקלות שהיה בימי שלמה של זהב היו וכו' (קה"ר, פ"ז, סוף סימן פ"ב, ריש פסוק ח'). ראה מה שאמרתי לעיל, בפרק על הבריות של רשב"י, סימן ל"ב.

ככט תנינאי הכתפין אסורים בנעילת הסנדל, שמא יפסק סנדלו של אחד מהם, ונמצא מתעכב מן המוצה (קה"ר, פ"ג, סוף פסוק ב'). ראה לעיל, סימן מ"ד.

קל) איזהו תלמיד חכם וכו', תנינאי כל ששולין אותו הלכה ממשנתו ומשיב עליה (קה"ר, פ"ג, ריש פסוק ז'). ראה אוזח"ב, ס"ז, עמ' 239, סימן תתקס"ב.

קלא) תנינאי שניים שאכלו דגן ואחד שאכל חזץ מגן מצטרף (קה"ר, פ"ג, פסוק י"א). ראה לעיל, סימן מ"א.

קלב) תנינאי הפותח פותח בדבר טוב, והחותם חותם בדבר טוב (קה"ר, פ"ה, פסוק ג'). ראה אוזח"ב, ס"ט, עמ' 42, סימן קג'ו.

קלג) תנינאי ושוב יום אחד לפני מיתתך, שאלו תלמידיו את ר' אליעזר, אמרין ליה רבי וכי אדם יודע אימתי הוא מת שיעשה תשובה, אמר להם לא כ"ש ישוב היום שמא ימות למחר של אחריו וכו' (קה"ר, פ"ט, פסוק ח'). ריש המאמר איתא באבות, פ"ב, משנה י'. וראה אוזח"ב, ס"י, עמ' 56, סימן י"ג.

קלד) תנינאי אבל לאסור להכנים לו אשה עד ל' יום, ר' יהודה אומר עד שעברו ג' رجالים זה אחר זה וכו', בד"א כשייש לו בניים, אבל אין לו בניים או שהיה לו בניים קטנים מותר וכו', ומעשה שמתה אשתו של ר"ט, וכשנסתם הגולל אמר לאחותה בתוך האבל הכנסי, וגדלי את בני אחותך וכו' (קה"ר, פ"ט, פסוק ט'). ראה מוק' כ"ג א' ; ומס' שמחות, פ"ז הט"ו, הוצ' היגער.

קלה) תנינאי אבל אסור לילך בבית המשתה עד ל' יום (קה"ר, פ"ט, פסוק ט'). ראה מס' שמחות, פ"ט הט"ו, הוצ' היגער, ובנסמן שם.

קלו) תנינאי מצות האב חייב לבנו למולו ולפדותו, וגם ללמדו תורה, וללמדו אומנות, ולהשיאו אשה, וכו' אף להושיטו בהנחר וכו' (קה"ר, פ"ט, פסוק ט'). וכ"ה בתוספთא קידושין, פ"א הי"א, הוצ' צוק'. וראה אוזח"ב, ס"ה, עמ' 290, סימן תנב'א.

קלז) תנינאי החזיק עשיר בדבר טוב, תחלתו רעב הוא לו, המתישן בו עשו למרמס, גם עני כי דל חלקו, גם עניינו לגבות ממנו חלק שמעיו בו עשיר, זהה תאהו ולזה תאהו, שניהם שווין לקבר, הכל הבל (קה"ר, פ"ב, פסוק ט'). ראה מתנות כהונת וחודשי הרד"ל שם.

כח) תנינאי ג' שמות נקרו לאדם הזה, אחד שקראו לו אביו ואמו, ואחד שקראו לו אחרים, ואחד שקרוי לו בספר תולדות בריתנו (קה"ר, רפ"ז, סוף סימן ג'). ראה מדרש תנומא, ריש ויקח, ואדרש תרל"ט; ומדרש שמואל, פ"ג, סימן ו', הוצ' באבער.

ככט תנינאי מוסרין את השם לכל אדם, ולא לעמוד בחצי ימי וכו', בראשונה היו מוסרין אותו לכל אדם, וכשרבו הפשעים התקינו שלא יהו מוסרין אותו אלא לצנועים שבכהונה וכו', ארט' פעם אחת עלייתו עם שמשון אחוי אמר על הדוכן והטהתי אוני לפני הכהן גדול, והבליעו בתוך נעימת הכהנים, וארט' פעם אחת שמעתי ונפלתי על פנוי הקרים ש캐ה שומעין אותו נופלים על פניהם ואומרים בשכמל'ו וכו' (קה"ר, פ"ג, סוף פסוק י"א). ואיתא בשינויים בספרי זוטא, לבדבר ו' כ"ז, וראה אוזח"ב, ס"ג, עמ' 357, סימן תפ"ב.

ככט תנינאי נשמתן של צדיקים ואחת נשמתן של רשעים כולן עלות למרום, אלא שנשמותיהם של צדיקים הן נתנות באוצר, ונשמותיהם של רשעים מטורפות בארץ, שאמרה אביגיל לדוד ברוח הקדש (ש"א כ"ה) והיתה נפש אדני צוראה בצרור החיים וכו' (קה"ר, ספ"ג). השווה ספרי, נשא, פ"י מ'; ופנחים, ר"פ קל"ט. וראה אוזח"ב, ס"ה, עמ' 29, סימן ע"ט.

כך) תנינאי לא יוכל להר הבית בעלות צוראות בסדיינו ובאבק שעיל רגליו ובפונדו החgorה לו מבחוץ וכו', ר' יוסי בן יהודה אומר (אסתר ד') ויבא עד לפניו שער המלך וגוי, ומה לכבוד מלך ב'ו לא יעשה כן, לכבוד ממ"ה עאכ"ז (קה"ר, ספ"ד). ואיתא בתוספთא ברכות, פ"ז הי"ט, הוצ' צוק'). וראה אוזח"ב, ס"ז, עמ' 133, סימן ק"ד.

כך) תנינאי רשב"י אומר אפילו היה במשפטה מאתים אנשים ונדרכו במאתיים משפחות כולן ניצלו בוכותה וכו' (קה"ר, פ"ה, פסוק ו'). ראה מה שאמרתי לעיל, בפרק על הבריות של רשב"י, סימן מ"ט.

כך) תנינאי שזמנן שהולד נוצר במעי אמו, שלשה הם שותפין בו הקב"ה ואביו ואמו וכו', וכשהבא שעת פטירתו הקב"ה נוטל חלקו ומניה חלק אביו ואמו לפניהם וכו' (קה"ר, פ"ה, סוף פסוק י'). ראה אוזח"ב, ס"ה, עמ' 478, סימן ר"ד.

כך) תנינאי כמו שהוא אדם כן ילך וכו', בא לעולם ברכיה ונפטר מן העולם בבליה, בא לעולם בחבה ונפטר מן העולם בחבה, בא בעולם באנהה וכו', בא לעולם בבלי דעת ונפטר מן העולם בלי דעת (קה"ר, פ"ה, פסוק י"ד). ראה שמחות דרי חייה, רפ"ג, הוצ' היגער.

## דתני עלה

- א) דתני עלה והסיב עמהן וטיבל עמהן, אעפ' שלא אכל כוית דגן מזמנין עליו (ב"ר, פ"א סוף ג'). ובוואצ' טהעדרא, עמ' 1118: תנין רשב' ג' עלה. וי"ג שם: 1) דתני רשב' ג' עלה; 2) דתנן רשב' ג' עלה; 3) דתנן רשב' ג' אומר; 4) דתני רשבג' א'; 5) דתנו עלה. ברייתא זו מובאה ג' ב' בקה"ר, פ"ז, פסוק י"א. ואיתא בתוספתא ברכות, פ"ה ה"ב, הוצ' צוק'. וראה אוזח' ב', ס"ד, עמ' 1—150.
- ב) דתני עלה והסיב וטבל עמהן, אעפ' שלא אכל עמהן כוית דגן מזמנין עליו (קה"ר, פ"ג, פסוק י"א). ראה לעיל, הסימן שלפני זה.

## אית תנא תנוי... אית תנא תנוי

- א) על כן לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה וכו', ר' יהודה ור' יוסי, ר' יהודה אמר באחת מהן נגע ואחת מהן נאסרה, ר' יוסי אמר באחת מהן נגע ושתייה נאסרו, אית תנא הדעת מכרעת שהוא של ימין כדברי ר' יהודה, ואית תנא תנוי הדעת מכרעת שהוא של שמאל (בר' יוסי), מ"ד הדעת נוטה שהוא של ימין, ויגע בכף ירכו, ומ"ד הדעת מכרעת שהוא של שמאל, שני כי נגע בכף ירכ יעקב (ב"ר, פ"ה ז'). ראה מתנות כהונגה שם. ובוואצ' טהעדרא, עמ' 4—923, הנוסח הנכון: אית תנוי תנוי... ואית תנוי תנוי (ראה מבוא). וראה שנוי הנוסחות והערות שם. והשוה תוספתא חולין, רפ"ג, הוצ' צוק'; ותלמוד, חולין צ' ב'—צ' א'.
- ב) ותני כן שמוועה קרובה יש לה ל' זו, ורוחקה אין לה ל' זו, אית תנוי שמוועה רוחקה לאחר י"ב החדש, [קרובה בתוך י"ב החדש, אית תנוי שמוועה רוחקה לאחר שלשים], קרובה בתוך ל' (ב"ר, פ"ק, ז'). וכ"ה בירושלמי מ"ק, פ"ג, פ"ב ע"ג. וראה אוזח' ב', ס"ז, עמ' 70, סימן קנ'א.

## תנין

- א) ואירוע מלך אלסר, א"ר יוסי מליחיא תנין תנין איסרין לשם אלסר (ב"ר, פמ"ב, ד'). ובוואצ' טהעדרא, עמ' 408: (תמן) [מנין] תנין. וי"ג שם: 1) מנין הא תנין; 2) מנין תניא. וראה הערת ג' שם.
- ב) א"ר מנין, תנין המוכר את שדהו צריך לכתוב את שדהו ואת סימניה, מהכא השדה והמערה אשר בו וגו' (ב"ר, פנ"ח, ח'). וראה הערת טהעדרא, עמ' 9—628; וב"ב ס"ט ב'.

ג) ותנייןכו רוב בניים דומין לאחי האם (שםו"ר, ספ"ז). ואפשר שצ'ל:

ותני בן, וראה אוזח' ב', ס"ט, עמ' 58, סימן רפ"א.

ד) תנין בכל מתרפאין חז' מעבודת כוכבים וג"ע ושפיקות דמים, כיצד שאם יאמרו לו לאדם בא והרוג את הנפש ואתה מתרפא, אל ישמע להן וכו', גilio עריות כיצד, אם יאמרו לו לאדם עסוק בגolio עריות ואתה מתרפא, לא ישמע להן וכו', עבודת כוכבים כיצד, שם היה אדם מישראל חולה, ויאמרו לו לך אצל עבודת כוכבים פלונית ואתה מתרפא אסור לילך וכו' (שםו"ר, פט"ז ב'). ראה פסחים כ"ה א'—ב'; וירושלמי ע"ז, פ"ב, מ' ע"ד.

ה) תניא הקיו דם ומשמש מטהו, הויין ליה בניהם נכפין, (וכו) [הקיין שניהם ושימושו, הויין לו בניהם בעלי ראתן] (ויק"ר, פט"ג סוף א'). ראה אוזח' ב', ס"ז, עמ' 447, סימן קל"ט.

ו) דתניין תמן כל הקודם לנחלת קודם לכבוד, ובלבך שיהא נוהג כמנהג אבותינו (ויק"ר, פ"ב, י"א). ואיתא בספרא, שמנין, פרק א', ה"ב.

ז) תנין תמן החותבת בדור עשרה לו עיגולות עד ארבע אמות, דברי ר' חנינא, ומTELTEL בתוך ד' אמות בשבת, ואומר שביתתי במקומי, וווחה לו מקום אלףים אמה לכל רוח ורות, וכמה הם ד' אמות, ר' יהודה אומר כדי שיטול הח' מן מרגליותיו ויתגנו במראותיו וכו' (במדבר רבתה, פ"ב, ט). ובמדרש תנומה, במדבר, סימן ט' (בהוצ' באבער, הווצ' ואדרשא תרל"ט): כד שננו רבותינו. ראה המשנה, עירובין מ"ט ב'; תוספתא, עירובין, פ"ד הי"א, הווצ' צוק'; וירושלמי עירובין, רפ"ד.

ח) כההיא דתניין כל דבר שהיתה בכלל ויצא מן הכלל ללמד, לא ללמד על עצמו יצא, אלא ללמד על הכלל כלו יצא (במדבר רבתה, פ"ג, ז'). ואיתא בספרא, ברייתא דר' ישמעאל, ריש ויקרא ריש. פרק א'.

ט) תנין תמן תינוק שנולד לח' חדשין אין מחלין עליון את השבת וכו', ואין מTELTEL אין אותו מקום למקום וכו', בן שבעה וספק שהוא בן שמנה, אין מחלין עליון את השבת וכו', ואם דבר בריא שהוא בן שבעה חי, מחלין עליון את השבת וכו', ומTELTEL אין אותו מקום למקום וכו' (במדבר רבתה, פ"ה, ג'). ובמדרש תנומה, במדבר, סימן כ"א, הווצ' באבער: כד שננו רבותינו. הריביתא איתא בשינויים בתוספתא שבת, פט"ז הי"ה, הווצ' צוק'. וראה תלמוד, שבת קל"ה א'.

י) כההיא דתניין ארון שעשה משה אמתים וחצי ארכו ואמה וחצי רחבו ואמה וחצי קומתו, באמה בת ר' טפחים, והלווחות ארכן ששה ורחבן ששה ועוביין שלשה מונחות לארכו של ארון וכו' דברי ר' מ', ר' יהודה אומר באמה בת חמישה

טפחים, והלחות ארכן ששה ורחבן ששה ועוביין שלשה, ומונחות לארכו של ארון וכו' (במדבר רבתה, פ"ד, כ'). ואיתה בבריתא דמלאת המשכן, פ"ג, וראה ב"ב י"ד א'.

יא) תנין חכם קודם למלך ישראל וכו', המלך קודם לכחן גדול וכו', כ"ג קודם לנביא וכו', משוח בשמו המשחה קודם למרובה בגדים, נביא קודם לשוחה מלחמה, משוח מלכמת קודם לسان, סגן קודם לראש שמר, ראש שמר קודם לראש בית אב, ראש בית אב קודם לאמרכל, אמרכל קודם לגובר, גובר קודם לכחן הדיות, כחן הדיות קודם ללווי, לוי קודם לישראל, ישראל למזר, ממור לנתיין, נתין לגר, גר לעבד משוחרר וכו' (במדבר רבתה, רפ"ו). ואיתה בשינויים בתוספתה הוריות, פ"ב, סימן ח'—י', הוצ' צוק. וראה תלמוד, הוריות י"ג א' וירושלמי הוריות, פ"ג, מה ע"ב.

יב) והוא תנין שם שהמים בודקין אותה כך הם בודקין אותה, שם שהוא אסורה לבעלתך היא אסורה לבועל, שם שאסורה לאחיו של בעלך היא אסורה לאחיו של בועל, שם שהמים בודקין אותה על כל ביה ובאה וכו' (במדבר רבתה, פ"ט, ל"ד). ריש המאמר איתא במשנה, סוטה רפ"ת וראה אוזח"ב, ס"ג, עמ' 11, סימן י'.

יג) כההיא דתנין ואת עמלינו אלו הבנים, כמה שנאמר (שמות א') כל הבן הילוד וגוי (במדבר רבתה, פ"י, ד'). ואיתה בספר, כי תבא, פ"י ש"א, הוצ' פינקלשטיין. אבל הביטוי «algo הבנים» ליתא שם, ואיתה בהגדת ליל פסח, יד) ותנין קערותינו אלו דפוסים, שהיו עושים להם הפנים בדפוסים (במדבר רבתה, פ"ג, ט"ז), ובמנוחות צ"ז א', מאמרו של רב קטינה הוא.

טו) מכאן תנינא היה ר' פנחס בן יאיר אומר זריזות מביאה לידי נקיות, נקיות מביאה לידי טהרה, טהרה מביאה לידי קדושה, קדושה מביאה לידי ענוה וכו' (שהש"ר, רפ"א, סימן ט). וראה אוזח"ב, ס"ג, עמ' 335, סימן ס'.

טו) תמן תנין ארבעה נכנסו לפדרס, בן עזאי ובן זומא אלישע בן אביה ור"ע, בן עזאי הצעץ ונפגע וכו', בן זומא הצעץ ומת וכו', אלישע בן אביה קצע בנטיות וכו', ר"ע נכנס בשלום ויצא בשלום וכו' (שהש"ר, פ"א, ריש פסוק הביאני המליך חדרין). ואיתה בשינויים בתוספתה חגיגה, פ"ב, סימן ג'—ד', הוצ' צוק. וראה אוזח"ב, ס"ג, עמ' 383, סימן תרצ"ג.

יז) תנין שבעה מינוי והבים הם שהיו בו, זהב טוב, זהב טהור, זהב סגור, זהב שחוט, זהב מופע, זהב מזוקק, זהב פרום וכו' (שהש"ר, פ"ג, פסוק ח', סימן ג'). ובוימה מ"ד ב' אמרו של רב חסדא הוא. וראה ירושלמי יומא, פ"ד, מ"א ע"ד.

יח) דתנין חצץ דומה לטם של זהב, ורחוב שתי אצבעות, ומוקף מאון לאוון (שהש"ר, פ"ד, פסוק י"ב, סימן ב'). ראה אוזח"ב, ס"ח, עמ' 211, סימן שס"ג. יט) תנין תנין הראה עבודת כוכבים מה הוא אומר, ברוך נתון ארך אפים לעוברי רצונו, מקום שנעתקה עבודת כוכבים ממנה, ברוך שעקר עבודת כוכבים מארצנו, וכן יהר"מ ה' אלהינו שתעקר אותה מכל המקומות ותשוב לך בעקבית לעבדך בלב שלם (רות רבתה, פ"ג, ב'). ואיתה בתוספתה ברכות, פ"ז רה"ב, הוצ' צוק. וראה ירושלמי ברכות, פ"ט, י"ג ע"ב.

### שנו רבותינו

א) שנו רבותינו הקורא את שמע צרייך להזכיר קריית ים סוף ומכת בכורים באמת יציב, ואם לא הזכיר אין מחוירין אותן, אבל אם לא הזכיר יציאת מצרים מחוירין אותן וכו' (שמורר, ספכ"ב). ריש הבריתא איתא בתוספתה ברכות, רפ"ב, הוצ' צוק; ומובה ג'כ' בירושלמי ברכות, פ"א, ג' ע"ש תנין". ב) תיר על ה' חטאים נהרגו אותו צדייק, שנ' (דה"א י') וימת שאל במעלו אשר מעלה בה, ועל שהרג נוב עיר הכהנים, ועל שחמל על אגג, ועל שלא שמע לשמולו וכו', ועל ששאל באוב וידעוני, ולא דרש את ה' וימיתחו (ראה דה"א שם וכו' (ויק"ר, פכ"ו, סוף ז'). וכ"ה, ע"ש ת"ר), במדרש תנומא, אמרו, סוף סימן ד', הוצ' באבער. וראה מדרש תהילים, סוף מזמור ז', הוצ' באבער, והערה ע"ז שם; ומדרש שמואל, פכ"ד, סימן ז', הוצ' באבער.

ג) תיר לא יטיל אדם בתוך כרך בשבת ע"מ שתחשך וירחץ בבית המרחץ מיד, (ישעה נ"ח) עשות הჭיך ביום קדשי, מכאן אסור לאדם לצאת בתוך שדהו לידע מה היא צריכה בשבת, מעשה בחסיד אחד שיצא לתוך כרמו לידע מה היא צריכה וכו' מה עשה הקב"ה, זימן אילן של נצפה וכו', והיה מתפרנס ממנו כל ימיו וכו' (ויק"ר, ספל"ד). ריש הבריתא איתא בתוספתה שבת, פ"ז ה"ג, הוצ' צוק' (השוה לזה, עירובין לה' ח'—ל' ט' א'). ועד סוף הבריתא, ראה שבת ק"ג ב'; וירושלמי שבת, פט"ו, ט"ו עמ' א'—ב'.

ד) מכאן שנו חכמים בג' דברים ניתנה התורה, באש ובמים ובמדבר וכו', ולמה ניתנה בג' דברים הללו, אלא מה אלו הנם לכל בא הארץ, כך דברי תורה חנם הם וכו' (במדבר רבתה, פ"א ז'). ובמדרשו תנומא במדבר, סימן ו', הוצ' באבער: מכאן שנו רבותינו וכו'. הבריתא איתא במקילתא, יתרו, בחדש, ספ"ה.

ה) ושנו רבותינו הכהנים שומרים מבניהם והלויים מבחוץ, מחייבת הכהנים גדולת מחיצת הלויים (במדבר רבתה, פ"ד, י"ג). השוה המשנה מדותה, רפ"א.  
ו) כך שנו רבותינו בתוך ארבע אמות חיב אדם לעמוד בפני הוקן וכו' ושאל בשולמו בתחום ד' אמות, ואיזה הידור וכו', שלא עומד במקומו ולא ישב במקומו ולא יהיה סותר את דבריו וכו' (במדבר רבתה, פט"ג, י"ז). וכיה במדרש תנומה הנ"ל, בהעלתך, ריש סימן כ'. ואיתה בתוספתא מגילה, פ"ד ה"ד, הוצ' צוק'. וראה אוזח"ב, ס"ט, עמ' 52, סימן ר'ית.

ז) שנו רבותינו אין מפליגין בספינה ביום הגדול ג' ימים קודם לשבת, בזמן שהוא הולך למקום רוחק וכו', ואם היה שליח מצוה מותר לו לפרש בכל יום שריצה וכו' (במדבר רבתה, רפט"ז). וכיה במדרש תנומה הנ"ל, ריש שלת. ואיתה בתוספתא שבת, פ"ג ה"י, הוצ' צוק'. וראה אוזח"ב, ס"ה, עמ' 102, סימן מג'.

ח) שני רבותינו אלו פנהם וככלב, והלכו ונתרנו נפשם והצליחו בשליחותן וכו' (במדבר רבתה, רפט"ז). וכיה במדרש תנומה הב"ל, שם.

ט) שנו רבותינו חמשה דברים האב חייב לעשות לבן וכו' (במדבר רבתה, רפ"ז). ראה לעיל, הפרק על הבריותות "תני", סימן קל'.

י) ושנו רבותינו אילו של אברהם נברא בין המשמות (במדבר רבתה, פ"ג, ב'). ואיתה בספריה, ברכתה, ר"פ שנ"ה. וראה פסחים נ"ד א'.

יא) שנו רבותינו ארבעה נקראו רשעים, הפושט ידו להבררו להכותו אע"פ שלא הכהו וכו', והלהوة ואינו משלם וכו',ומי שיש בו עוות פנים וכו',ומי שהוא בעל מהלוקת וכו' (במדבר רבתה, פ"ח, י"ב). וכיה במדרש תנומה, קרח, סימן כ"א, הוצ' באבער. וראה הערות שם.

יב) שנו רבותינו נתילת ידיים לפני המזון רשות, לאחר המזון חובה וכו' (במדבר רבתה, פ"ב, כ"א). וכיה במדרש תנומה הנ"ל, בלבד, סימן כ"ד. ואיתה בתוספתא ברכות, פ"ה ה"ג, הוצ' צוק'. וראה אוזח"ב, ס"ג, עמ' 131, סימן צ'.

יג) מיכן שנו חכמים מים ראשונים האיכלו בשר חזיר, אחרונים הרגו את הנפש וכו' (במדבר רבתה, פ"ב, כ"א). ובמדרש תנומה הנ"ל שם: מיכאן אמרו חכמים וכו'. וראה אוזח"ב, ס"ג, עמ' 426, סימן א'.

יד) שנו רבותינו בוכות ד' דברים נגאל ישראל מצרים, שלא שינו את שמותן, שלא שינו את לשונם, ולא גילו מיסטרין שלהם וכו', ולא נפרצו בעירות וכו' (במדבר רבתה, פ"ב, כ"ב). ואיתה בשינויים במקילתא בא, פסחה, רפ"ה. ט) שנו רבותינו שני הרים עמדו בעולם וכו', אחיתופל מישראל ובלעם מאומות העולם, ושניהם נאבדו מן העולם, וכן שני גברים עמדו בעולם וכו' משמשון מישראל וגלית מאומות העולם, ושניהם נאבדו מן העולם, וכן שני שעירים עמדו בעולם וכו', קרח מישראל והמן מאומות העולם, ושניהם נאבדו מן העולם, למה שלא היה מתנתן מן הקב"ה וכו' (במדבר רבתה, פכ"ב, ז'). ובמדרש תנומה, מותה, ריש סימן ח', הוצ' באבער: שנו חכמים וכו'.

טו) כך שנו רבותינו מי שהיה נרדף מן הגויים או מן הלאים מחל את השבת בשבייל למלא את נפשו וכו' (במדבר רבתה, רפכ"ג). ואיתה בתוספתא עירובין, פ"ד ה"ה, הוצ' צוק'. ובמדרש תנומה הנ"ל, ריש מסע: מי שהיה נרדף מן הגויים וכו'. ראה העשרה ג' שם (ונעלם מבابر שם, התוספתא הנ"ל).

יז) שנו רבותינו עד שלא נכנסו לא"י היו מברכין ברכאת' הון את הכל, משנכנסו לא"י היו מברכין על הארץ ועל המזון, משהרבה הוסיף בונה ירושלים, משנקברו הרוגי ביתר הוסיף הטוב והמטיב וכו' (במדבר רבתה, פכ"ג, ז'). וכיה במדרש תנומה הנ"ל, מסע, סימן ה'. השות האמורים של רב נחמן ורב מתנא בברכות מ"ח ב'.

יח) כך שנו חכמים היה עומד ומתקפל יכול ישמע קולו, כבר פרשה חנה וכו', יכול יהא מתקפל שלשתן כאחת, כבר פירש בדניאל וכו', יכול יהא מתקפל בכל שעה שריצה, כבר פירש דוד וכו', יכול יהא טובע צרכיו ויוצא לה, כבר פירש שלמה וכו',ABA שאל אומר זה סימן לתפלה, אם כוון אדם לבו לתפלה יהא מובטח שתפלתו נשמעת וכו' (דברים רבתה, רפ"ב). ואיתה בשינויים בתוספתא ברכות, פ"ג, סימן ד', ו', הוצ' צוק'. וראה אוזח"ב, ס"ג, עמ' 306, סימן כ"ט.

יט) כך שנו חכמים ג' תכיפות ה', תקופה לסתמכת שחיטה, תקופה לניטילת ידים ברכאת' תקופה לגאות תפלה (דברים רבתה, פ"ב, י'). ובברכות מ"ב א' אמרו של רב הוא. ובירושלמי ברכות, פ"א, ב' ע"ד, אמרו של ר'ABA אבא בר ירמיה הוא.

כ) כך שנו חכמים אלו דברים אסורים מפני דרכי האמוריה, המספר קומי והעשה בלוריית וכו' (דברים רבתה, פ"ב, י"ח). ואיתה בתוספתא שבת, רפ"ז, הוצ' צוק'.

# פרק ים קצרים

## תקוני ספרים קדמוניים

מאת

יחיאל יעקב ווינברג

(МОКДШ לזכרו של פרופסור ר' אהרן פרימן ז"ל, אחד מחברי הקורטוריום  
של ביהם"ל בברלין)

העסק בחכמת התורה הנה כידוע, אחד הדברים הכחשים. להופעה זו יש הרבה סבות בעלות חשיבות רבה, שככל אחת ואחת היה כדי לבאר ולברר אותה. כאן יש ברצוני להעיר על אחת הסבות שהשתרש מטעמים ידועים ושנהנה אבן גוף על דרך ההוראה, ובהסתרת נפתחת לפנינו דרך המלך להבין דברי חז"ל ולהגעת כוכנה האמיתית של תורה הראשונים. כוונתי בזה לשובשים הרבנים שקבעו יתודתייהם במקורות ההלכה ממש דורות וגרמו לשבוכים רבים ולהתאמציות פלפליות רבות מבלי שאפשר יהיה להסיר באמת את הקושים.

הרבה ספרים קדמוניים שמשמשים בשביבינו את המקור האמתי להוראה הם עוד מלפני זמן המצאת חכמת הדפוס. הם היו נמצאים ועובדים מדור לדור בכתב יד שימושיים שונים עשויים לצורך הלמוד. בהעתיקות האלה נפלו בתן אי אלה טעויות, לפעמים רק שניים קלים במללה אחת או באות אחת. אבל טעות טופיות קטנה הולידה קושים גדולים וסתמה את הכוונה האמיתית של המחבר. המדריסים הראשונים השתמשו באיזה מכתביו היד שנזדמנה במקורה לידם ולא דAGO להשוואה מדעית של כל כת"י הנמצאים באוצרות הספרים הגדולים ויש שלא ידעו כלל אם ואיפה נמצאים כת"י של הספר המוצא עליהם. וכך עברו השבושים הרבה גם לתוך הספרים הנדפסים. וחזרו ונתגללו

(א) כך שננו חכמים על שש דברים נצחות אדם הראשון, על עבודת כוכבים, ועל (חלול) [ברכת] השם, ועל הדינין, ועל שיפכת דמים, ועל גילוי עריות, ועל הגול, אמר רבי כלן בפסק אחד, שנ' (בראשית ב') ויצו ה' אלהים על האדם וגוי וכו' (דברים רבא, פ"ב, כ"ה). השווה תוספთא ע"ז, פ"ח ה"ד, הוצ' צוק. וראה אוזחה"ב, ס"ה, עמ' 365, סימן תרל"ה.

(ב) כך שננו חכמים המרכיב קני מנורה בשבת הייב חטא (דברים רבא, רפ"ג). ואיתה בתוספთא שבת, פ"יב הי"ד, הוצ' צוק. וראה תלמוד, שבת מ"ז א'; וירושלמי שבת, רפ"ב.

(ג) כך שננו חכמים מתינוק שנולד מהול צריך להטיף ממנוدم ברית וכו' (דברים רבא, רפ"ו). ואיתה בתוספთא שבת הנ"ל, פט"ו ה"ט. וראה אוזחה"ב, ס"ב, עמ' 290, סימן קע"ט.

מדפס-לדפוס ונשתרשו ונקבעו בחזקת "גירסאות ישנות", שאין להרהר אחריהן.<sup>3</sup> בין גdots האחרונים היה המהרש"ל כמעט היחיד שחתר אחרי כתבייה, כדי לברר על ידן את הגירסה הנכונה, ככלומר את הגירסה הישנה באמת. ואף מאור ענינו רבנו הש"ך זל רדף אחריו האמת המדעית בישוב הקושים שהתרא לפניינו. הוא לא נסוג אחר מלחרה אחורי ربם של ישראל רבנו הבב", במקום שנותבר לו שנכשל בדפוס שאנו הגור. ראה מה שכח הש"ך בירוד סי' צ"ד סעיף ה' סקס"ו, שהמחבר וכן הרמן"א לא כוונו יפה, ולא בשולגות סבת הדבר זהה: הם נסמכו על ספר הסמ"ק שנדפס בוונציא. אבל בדפוס זה נפלה

1. המודפסים שגו הרבה בהשחת שורות שלמות, עפ"י רוב נולדות השמות אלו ע"י דילוג משורה לשורה המתיילה במילה שווה. טיעיות הדילגה הן היותר מצויה. גם בימינו שכחות דילוגות כאלו ואפילו מגאים מובהקים נשללים בהן ולפעמים גם המבהירים עצם אינם מרגישים בהן וועבורים עליהן בתעלם עין ורק לאחר ההדפסה הם רואים ומצערים על קלקל ההבנה אשר גדרו להם המסדרדים והמגינים. והוא זל דוגמא מענית מאד: בש"ע יורץ סי' ר"א סעיף כד כתוב המכבר בסוף הסעיף זה ולשונו: אבל ממים שאובים שנפל סאה למ' כסארים ונפל מתוכו סאה אחת ונפל לתוכן סאה מים שרים אפילו עשה כן עד עולם כשר. עכ"ל. הדבריםบทלי מובנים כלל, לדמה יפסל אם ונפל לתוכן סאה מים כשרים? וזהו הגאון ר"ש אנטגופרי בספרו לחם ושמלה היה במקומות "מים כשרים" את המלים מיים שאובים. הגדה זו ודאי שמכורחת היא. אלא שיש להתפלל על לשון מושבשת זו נמצאה בכל הדפוסים ינanim וגם חדשים של ש"ע, ושום אחד ממפרשי הראשונה של הש"ע לא הריש בשבוש זה. ולא עוד אלא שאפילו בהזאה הראשונה של הש"ע שנדפסה בחו"מ מון הדבר כי ובוטינו ש"ר יוסף בעל הש"ע נמצאת נסחא זו כבו שהיא לבניינה. ואיך אפשר הדבר כי ובוטינו ש"ר והט"ז זל לא הריגש לשנון זו מושבשה וצריכה תקון?

והנה בא הרה"ג מה"ר גאנחס יעקב הכהן מליפציג והראה במאמר שנדפס בחוברת אור תורה, ש"ג, ח"ו, שיצא בקלינוחוארדיין שבפריז אמשטרדם הווצה עטישש משנת תש"ח דפס וויל': אבל בממ' שאובים שנפל סאה למ' סאה כשרים ונפל מתוכו סאה אחת אפילו עשה כן עד עולם כשר עכ"ל. הרי שהרגישו המול' הנ"ל בשבוש זה ותקנו אותו ע"י שהמשיטו את המלים "ונפל לתוכן סאה מים כשרים". אבל בתוקן מעושה כזה לא נפחה החיה האיך נשתרבו המלים האלו לתוכן נוסח הש"ע מיל' המקלקלים את הכוונה? עד שמצוה הרב ש"ע שנדפס בשוני שפ"י שחרר בו מקום הדפוס (לפי הדעת בן יעקב בית עקד הספרים הוא הנדפס בהונגונ) ושם נדפס בזה"ל: אבל מים שאובים שנפל סאה למ' סאה כשרים ונפל לתוכן סאה מים שאובים ונפל מתוכן סאה מים כשרים אפילו עשה כן עד עולם כשר עכ"ל, ובכן נפחה החיה. המודפס דילג משורה המתחלת בונפל אל תיבת ונפל האחרונה אל שאח"כ דילג שב והכניס את המלים ונפל תוכן" שמשורה המודולגה והכניס בשורה השניה ויצא השבועה, ומכאן אזהרה חמורה למגיה ספרים.

לאחר שכתי של מאמרי זה הי' נגמר אצלי זמן רב, בא לידי ספרו הגadol של פרופ. ריין' אפטשטיין "מבוא לנוסח המשנה" (ירושלים תש"ח) וואיתוי כי בו נגע מתחבו בכל דבר גדול וקטן בוגוע לחיקת המשנה, והוא דין גם בוגעת הגמי ב"ק ק"א המוכא בפניהם. בכמה נקודות נודמננו שניינו לדעה אחת. אבל בדרך כלל הוא דורש בפניהם אהרות ומתוך שיטה אחרת לגמרי. ומכיון שאין בהערה מקום לוכות, איןיה את עטנותי נגדו למקומות אחר אי"ה.

טעות בלשון. הלשון המתוקנת היא בשם'ק דפוס קראקא. ורבנו הש"ך אינו סומך על השערתו גרידא אלא הולך ומוכיחה אותה עפ"י הכל-בו, הගהות שערי דורא ואו"ה של המהרש"ל. (עי"ש בש"ד).

אמנם הט"ז ב"דף האחרון" שלו מתייחס נגד הש"ך בשל מסקנותו הנ"ג' דברים קשים כגידים: «והנה הרבו להקשות...» וכי לו אשר לו ולא לסתור דברי הפסוקים אשר אנו שותים מימייהם... גם מה שתקשו מל' הדיק וכיו' זה דיק שקר וכו' ע"כ אין שום הרהור ופקפק ברכותינו בדיון זה».

אין מן הצורך להרבות דברים על גודלו של הש"ך בתורה ובחסידות.

ודאי ששערי התירוצים לא גנעלו גם בפנוי. ומכם"כ שאין להעלות על הדעת שרצה ל凱תדר בדברים. חס ושלום. לא את רבותיו ולא את חבריו הגדולים. אבל ה"ודאות הפנימית" הכריחתו לעמוד על דעתו בכל תוקף ועוז. והוא שווה נגד עניינו את האמת הטהורה שהכל, ואפילו גודולי הגודלים, נדחים מפניהם. על דברי העדרעור של רבנו הט"ז הוא מшиб בדברים הבאים: «גם מה שכתב יהיה לו אשר לו ולא לסתור דברי הפסוקים וכו' ודאי בורכתו הוא, אכן זה נגד שום פסק ואדרבא מדברי כל הפסוקים ממשמע דברי וכו' ש"ד, ומה אריך בזה רק מובהת אני بما שיקרה בעין שכלו הוק לשם שמים יראה איך הטהה עלי דברים הרבה שלא כתה. כי כל דבריו אין בהן ממש. וכל מ"ש בש"ך הוא תורה אמת והוא רעווא דכל כי הני מיל' מעליותא לימרו ממשי בעלמא דין ובועלמא דעתאי».

הדברים מרעדדים את הלב. מורא של כבוד תוקף אותן. אנו מרגישים כי עומדים אנו בפניינו אי-תני עולם, אשר נחלקו זה על זה, בדבר כבישת דרך ההוראה וקביעת הלכה לדורות.

לא לנו להזכיר במחלוקת לשם שמים וזה, כבר הכריזה בת קול של גודלי המורים, שהלכה כשי'ך. ורק צדיקים אנחנו להרבען את ראשינו בפני שני גאנוני התורה והרוח שנלחמו מלחמת מצוה במסירת נפש שאין דוגמתה.ומי לנו גדול בתורה ובקדושה מרבנן הגר"א זל אשר כל מעינות החקמה של תורה נפתחו לפניינו ובכל זאת לא מנע את עצמו מלדקדק בכל אותן וTAG בספריו רבותינו התנאים והאמוראים ויגע וعمل להגיה ולתוקן את שבועשי הכתיב והדפוס שנפלו בהם. «ולא מלאו לבו לחדר איזה שיטה חדשה נגד הראשונים או להגיה איזה הגהה חדשה כי אם אחר אשר עמד בדבר אשר נתקשה בו כמה ימים וכמה לילות. בגודל יגיעה ורב העמל עד אשר והמתו חיתו להם ולא דבר עם שום אדם בעולם וחשך משוחר תארו, והודיעע

לגמר. הוא סובר דיש לומר דס"ל לבה"ג דמספק שריא והכא יש ספק אי דחפתא רוח או נפלה עצמה וס"ל כהרוקח בס"י שפ"ז ובנפלה ולא נודיע אי נפלה על מנתיה או על צלעותיה דמותרת מס"ס ואף הרוקח הביא גם דעתו שיש אוסרין והש"ך בס"י נ"ח סק"ח פסק כהאוסרים עי"ש, אפשר דזהו רק התם דמסתמא נפלה על צלעותיה וכמ"ש הש"ך שם משא"כ בספק אי נפלה או הפלות אחרים יש להתר מכה ס"ס ועי"ש שהביא כן בשם החת"ס י"ד סי' ס"ו דרך בעובדא דהרוקח יש להחמיר ממשום דאoki גנבי בחוקת רשותם והפילו בדרך האסור אבל בספק אי נפלה עצמה או הפלות אחרים יש להתר מכה ס"ס. (עי' בספרו דעת תורה להלכות טריפות סימן נ"ח סק"ב).

והנה עצם השאלה אם יש להתר מכה ס"ס תלוי בחלוקת האחראונים אי נפלה אסורה בתורת ודאי או רק מטעם ספק. ולא כאן המקום לבירורה של שאלה זו. ואף בדבר הכוונה האמיתית של הרוקח בס"י שפ"ז הנ"ל, שהאחרונים מתלבטו בה כ"כ, לדבר במוקם אחר.

בכאן רוצה אני להעיר שפירשו זה של הדעת' בדברי בה"ג אינו נכון כלל במחכ"ת. אני מכיריע ואת בזאות גמורה ואעדיד לי עדים נאמנים :

בספר האשכול הלכות טריפות צד 43 מביא ג"כ את דברי הבה"ג הנ"ל וז"ל :  
ואיכא מרבותא דנקטי מסקנת פרק הפרה להלכה דמצרכי לנפילה שלא מדעתא י"ט מכritisא לאירועא וכ"כ בהלכות גדולות : חיותא דנפלה מאיגרא בלבד ידיעא אי מידלי איגרא או עמיקא אריתה יוד פס ( — פס י"ד דניאל ה' והוא טפה ובאהלות פ"א פיסת יד ובה"ג שלנו פרושקי. נחל אשכול) אסירה משום ריסוק אי'. ואם שהתה מעל"ע ושחתה בשרה בבדיקה עכ"ל. הרוי שעלה האשכול השמייט את התיבות רוחא דחפתא אי אשטורוקי אשטוריקא או איגנדורי איגנדרא. (או שבנוסח שלו לא היו כתובים כלל). ואם נפרש מה שכתב בה"ג בלבד ידיע אי מידלי איגרא וכו' שיש כאן ספק אי יש עשרה טפחים או לא נצטרך להוציא בଘלת מזוה, שבה"ג אסור בספק יוד טפחים ואינו מתר מטעם ס"ס. ועוד דתתיבות "בדלא ידיעא" איןן עלות יפה בנוסח שבספר מתיר בס"ס. ועוד דתתיבות לשונו שאינו ידוע אי יש כאן עשרה טפחים או לא. האשכול, שאין כלל במסמאות לשונו שאינו ידוע אי יש כאן עשרה טפחים או לא. ועוד דל"ל לבה"ג לציר את דינו בדרך ספק. והרי בתחלה ה"י לו לכתוב את עיקר הדין דבנפלו מאיגרא בעינן יוד טפחים.

משום כך נתעוררת לבבי ההשערה שהלכה ונתרורה לאמת ודאית, שהתיבות, "בדלא ידיעא" אינן מוסכota כלל על מה שכתב אח"כ (אי רוחא דחפתא וכו')

צערו לרבים אשר לפניו וכו'. ראת התקדמות לתקlein' חתין ופאת השלחן לתלמידו הגר"י משקלאב.

וכבר העיר הגר"ח בוואלאזין על רבנו הגדול ז"ל, כי הוציאנו מאופל השיבושים לאורה. (ראה הקדמתו לפירוש הגר"א לסדר זורעים).

כעת נמצא המدع במצב כזה שמרשה כבר בקורס המקורות. חכמת הביבליון גרפיה רשמה כדברי הקדמוניים הנמצאים בכת"י שונים וכן גולדת האפשרות להוצאות מדיעות של מקורות ההלכה עם העזרות בנוגע לשינויי הנוסחות השונות שכetta'i. די להעיר רק על "דקוקי סופרים" של הרב החכם ר"ג רבינובי, כדי להוכיח עד כמה מביאה ברכה למדוד התורה דרך כו של שיבת אל מקורות ההלכה. ואין כמעט ספר אחד של הקדמוניים ז"ל שלא יהיה זוקק לגישה כו' אליו.

ברצוננו להראות את הדבר על יסוד הקיימות המקורות בשלשה מקומות בספר ההלכות גדולות, התרומה וחידושי הראב"ד לבר". פה אפשר היה על יסוד מיתודה זו לבירר באיזה ייטב דברים שגדולי האחראונים התלבטו בהם והתאמזו לברכם, ושלמדו חrifותם הגדולה לא יצא הדבר מגדר של פלפול.

## א

### הלכות גדולות

כתב בה"ג :

חיותא דנפלה מאיגרא בלבד ידיע אי רוחא דחפתא אי אשטורוקי אשטוריקא או איגנדרא איגנדרא או נפלה באրיתה אי מידלי איגרא או עמיקא אריתה שעלה פושקי אסירה משום ריסוק איברים ואם שהתה מעט לעת ושחתה בשרה וצריכה בבדיקה. (הוז' טרובייך דף קכ"ט).

ובהלכות גדולות הוז' ר"ע הללדעתה ימער בשינויים מועטים :  
חיותא דנפלה מן אגרא ולא ידיע אי רוחא דחפתא אי אשטורוקי אשטורוקא אי איגנדורי איגנדרא אי נפלה באրיתה אי מידלי ההוא איגרא או עמיקא אריתה שעלה פושקי אסירה משום ריסוק איברים ואם שהתה מעט לעת ושחתה בשרה וצריכה בבדיקה.

הגאון מהרש"ם מברעוזן ז"ל, אחד מגדולי ההוראה והמשיבים היוצרים גדולים בדורו מעתיק את דברי בה"ג כלשונם. ורק משנה אחת קטנה אחת. במקום בדלא ידיע שבdapos הוא כותב "בדלא ידוע" (בוי).  
נראה שעל יסוד שניי קל זה הוא בא לפרש דברי בה"ג באופן חדש

אינו מעיקר גمرا אלא מלשון الآחרונים פוסקי הלוות. ועי' בראש שכתב ג"כ: תוספות הוא מלשון הפסוקים ואינו בלשון הגمرا. ועי' בד"ס את ו' שכתב, שכ"י המבורג פיסקא זו ליתה ואיתה בגליון. עכ"פ ראיינו שהלשון בدلא ידעה שגורלה הייתה בספר ההלכות ונכנסה גם לפנים הגمرا. אגב עיר שבספר הלוות פטקות וכן בספר והזהיר לא הזכירו כלל את הדין שצרכיה בדיקה לאחר שהיא מעל"ע המובא בבה"ג שלפנינו. ונראה שגם לבני התוס' לא היה גירסאות זו בבה"ג. עyi ב"ק נ' ע"ב (תדי הא) שהוכיחו דברי בדיקת מתוך מה שפירים בה"ג אכן לא בקיאין בבדיקה וכו'. (ועי' בענפי יהודת).

ולמדנו מתוך הගהתי הב"ל שבעל ה"ג אינו מחלק בין נפלת מעצמה או הפילות אחרים. ועי' בש"ע סי' כ"ח ס"א: הא דבעינן י' טפחים דוקא בנפלת מעצמה וכו' אבל אם הפילות אחרים וכו' ומkor דין זה הוא בח' הרשב"א הר"ן והרא"ש שהוכיחו זה מהא דשוררים המנגחים זה את זה וכו' עי"ש. אבל בעל ה"ג חולק עז. וכבר הוכיח בספר על המומם הבהיר קודם שהחיתן שבעל ה"ג אינו היחיד בדבר זה.

## ב

## ספר התרומה

אלים המנגחים זה את זה ונופליין אין בהם ממשום ריסוק אברים שנועצים את ציפרגניהם הא לאו הכי אסודין שמפילין אותם בחזק אבל נפל מלאיה אפילו بلا ידיעה מותרת בدلא נפלת מגובה יוד טפחים כדאמרין בפרק שור שנגה את הפרה האי תורא דנפל לאירתא דدلאי שחיטה מרא דטורא טרפה ר' נחמן וקאמר טעמא משום דכריסה דטורא הוּ ארבעה נפחים ואירתא דدلאי עמוק שתהא הרי עשרה עכ"ל.

בב"י סימן נ"ח מביא דברי ספר התרומה הב"ל ונדחק לפרשם ועי"ש שכתב שדיימה הרב דין זכרם המנגחים זה את זה לדין שור של בית המטבחים שמפילין אותו בחזק וזה נגד סגית הגם' בחולין. ומשוו' כתוב: «ואפשר שבעל ספר התרומה מפרש זכרם המנגחים אעפ"י שנופלים לארץ אין בהם ממשום ריסוק אברים שאינם נופלים אלא מדעת נפל לארעה פי' בפתע פתואם חוששין». עכ"ל הבה"ג.

על יסוד דברים אלה כתב בש"ע סימן נ"ח ס"א: אבל אם הפילות אחרים שלא מדעתה או אפילו ידעה בכך אלא שהפילות בבית אחת אפילו בפחות וכו'. ועה"ג רשום: רשל' מוחק זה. ועי"ש בר"ן ד"ה גרשין שכתב: זה הלשון מעשרה טפחים חוששין לה ועי"ש בש"ך ובכואר הגר"א.

אלא על מה שכתוב למעלה מהן (חויטתה דנפל מאיגרא) ופירוש הדברים, שהחויטתה נפלת בدلא ידיעתך. כלומר בלא ידיעתך. והוא כדעת הירושלמי (מובא בר"ן ובשאר ספרי הראשונים) האומר לא דומה נופל מדעת לנופל שלא מדעת. (עי' ירושלמי שנדרין פ"ה ה"ה). אלא שהלשון בدلא ידיעתך מתיישב שפיר. ובע"כ שיש כאן שבוע וצריך להגיה בدلא ידעתך או ולא ידעה תחת בدلא ידיעתך או ולא ידיע שבחוצאתנו. ולשון זו (נפילת שלא מדעתה) שגורלה בספרי כל הראשונים. ומה שכתוב בנוסחות של בה"ג שבידנו: אי רוחה דחפתה אי אשטורוקה וכו' הוא פירוש לנפילת שלא מדעת וככלו היה כתוב: כגון שרוח דחפתה «או» אישטורוקה או איגנדרא.

פירושי זה בדברי הבה"ג לא בלבד שברור הוא לכל מי שיש לו הרגשה לשונית, אלא שהוא גם מאושר ומקיים עפ"י ספרי הראשונים. (שהנני מביאם בכאן):

1) בספר האשכול: דמצרכי לנפילת שלא מדעתה וכו' כמובא לעיל.

2) בספר העטור שער שני הלוות שחיטה: נפלת מן הרג בלי ידיעה או שהפילה בע"כ וכו'.

בספר רב"ן אות רמ"ט: בהמה שנפלת מן הרג בלא ידיעתך וכו'. ראה חותכת ומוכיחה תשמש לנו לשונו של ספר הלוות פטחות או הלוות ראו המיחסות לתלמידי ר' יודה גאון (הווצהת שלאסבערג) הלוות שחיטה עמוד קמ"ח: בהמה שנפלת מן הרג כ ש א י נ ה י ו ד ע ת או רוח דחפתה או נשטרקה או נגירהה אם גבוהה הרג או عمוק עשרה טפחים אסורה ממשום ריסוק איברים ואם שהת מעת לעת ושהחתה כשרה עכ"ל. היחס של הלוות פטחות לספר הלוות גדולות ידוע למדי. כאן געתה לשונו הארמית של בה"ג לעברית זאת.

גם בספר והזהיר פרשנות שמיini למר חפץ אלון מובא הדין של הבה"ג וז"ל: בהמה שנפלת מן הרג אם הרוח דחפה או שנפלת מלאיה או שנפלת בבור אם אותו הבור עמוק עשרה טפחים או אותו הרג גבוה עשרה טפחים חוששין ממשום ריסוק איברים ואסורה. ואם שהת מעל"ע ושהחתה כשרה עכ"ל.

domni שראיות אלה מספרי הראשונים מספיקות כבר להוציא כל ספק מלבד נכונותו של פירושי בדברי הבה"ג:

ואנמנ תקוני מוכרע ממקוםו מבעל ה"ג עצמו. דהנה במסכת חולין נ"א ע"ב איתא: והלוות היכא דנפלת מן הרג בدلא ידעה ועמדת ולא הלוות וכו'. ועה"ג רשום: רשל' מוחק זה. ועי"ש בר"ן ד"ה גרשין שכתב: זה הלשון

לדרשה בכוון. וזהו דלא כפירוש רשי' שם בבית המטבחים דמיירי בגובה עשרה, אלא דלא בעינן עשרה מושם דחוק החבטה עשויה רסוק. עיין גם ברשב"א שכתב ז"ל: ומיהו הא אמרין דין חבט פחות מעשרה ה"מ כנספהה עצמה אבל כההפליה אחרים אפילו בפחות מעשרה נמי יש חבט דכח הפלת מרaska וכדאמרין באלים המנוגדים וא"ז دائ' נפלת לארץ היישין עכ"ל וכן כתוב בתוה"א עי"ש.

וכדי שלא יתעקש המתעקש דהגהתי אינה אלא השורה בועלמא, הני להביא את לשונם של הראשונים שלקוו מספר התרומה.

לשונו של ספר הסמ"ג עשה ס"ג: נפלת מן הגג טריפה אבל דלהה אפילו דרך ארובה שהיא באמצעות הבית שאין לה بما לסוך דרך נפילתה כשרה שאומדת עצמה לקפיצה זו, ואלים המנוגדים וא"ז אין בהם מושם רסוק אברים. ובית המטבחים שמפלין אותם בחוזק לארץ אין בהם מושם רסוק אברים לפי שנעצצת צפרנויות בארץ אבל באמים המנוגדים שנופלים מחמת הנגיעה ודאי חושין. כך מסיק רב הונא, אבל נפלו מאליהם מותרים אם לא נפלו מגובה עשרה נפחים כדמותם בפרק שור שגגה את הפרה וכו'. וציריך רק להשות את לשונו של הסמ"ג עם לשונו של ספר התרומה בכדי לראות שככל הפסקא לקוחה מספר התרומה שהחבירו היה רבו של בעל הסמ"ג (עיין בשם הגודלים להרב חז"א ז"ל) כדיוע וככל מקום הוא מביא לשונו כמו הפסקא הסמוכה "וכל מקום שיש לחוש לרסוק אברים וכו'" ל Kohah ג"כ מספר התרומה כרשות על הגילוani ואני מעתיק את לשונו של מהוזר וויטרי שהעתיק בספר התרומה כתוב בראש ה"ש ז"ל: ואילו הלכות שחייבת כאשר מבואר בספר התרומה מר' ברוך בר יצחק. והראה שם יראה שגם הלכות טרופות העתיק מספר התרומה כי כל הדינים המובאים שם כתובים במפתח הספר התרומה אותן באות נראית לעין הקורא ז"ל שם: י"ח. דין נפלת בהמה מן הגג או מן העליה או נפלת דרך ארובה מגובה עשרה טפחים טרפה ואם דלהה מלאיה אמدة נשאה וכשרה ואם הניהה למעלה ומזכה למטה יש שדיילה וכשרה. ואלים המנוגדים וא"א כשרוין, וטבה המפליל בהמתו לארץ בשעה שרוצה לשחתה אעפי' שמפילה בחוזק כשרה לפי שנעצצת צפרנויות בארץ. או אם החליקה ונפלת לארץ מלאיה אעפי' שעתה אינה נועצת צפרנויות כיון שלא הפללה בחוזק כשרה כיון שאין גובה עשרה טפחים מכריטה לארץ כדאיתא בפרק הפרה עכ"ל אותן באות לשונו זו של מהוזר וויטרי היא העתקה אותן מהמפתח בספר התרומה. עי"ש הלכות טרופות דין י"ח.

בב"ח דחת פירוש הב"י. ועי"ש שכתב: ועוד קשיא לי לישנא דקאמר הא לאו הци. ומאי קאמר נמי שמפלין אותן בחוזק מי הם המפלין, ובמ"ש הב"י דספר התרומה מפרש זקרים המנוגדים אעפי' שנפלין לארץ וכו' לא נתישב כללadam פירוש נפל לארעא הו בפתע פתאום אם כן אינו עניין לזכרים המנוגדים, ועי"ש שכתב דספר התרומה חלק בין מנוגדים זה את זה ושנים נפלין לארץ הtem הוא דין חוששין דכל אחד נועץ את צפרנוי הא לאו הци אל אחד הוא דמפל את חבירו לארץ והוא אינו נפל הtem ליכא למימר נועץ צפרנוי וכו' עי"ש. ובאמת גם פירושו דחוק מאד ואין לשונו של בעל ספר התרומה הולמתו כלל. וכבר נוצרה ספרות גדולה על זה.

והנה בעיקר החלוק בין באת אחת או בשתי פעמים תמה הכרופ' שם דמנין לנו חילוק זה שלא נזכר בגמרה ובראשונים. וסביר היה לפרש דברי ספר התרומה הנ"ל שסובר דאלים המנוגדים וא"ז דומה ממש לשור של בית המטבחים שנוצע צפרנוי בקרע שהרי הוא יודע שרצוים להפללו ונוצע צפרנוי וכשר אפילו בנפל לארעא ומ"ש הגمرا נפל לארעא וכו' הינו שמעדו דגלו ונפל מעצמו ולא עי' הפלת הנגיחה חוששין ואינו חלק כלל בין הפללה אחריהם לנפללה עצמה כמ"ש החtos' ושאר ראשונים ומצתתי אח"כ שפירוש כן בספר תפ"ל מ. עי"ש בהגותיו לב"י. אלא שהלשון אינו מכוןיפה דמה זה שכתב "הא לאו הци אסורין שמפלין אותם בחוזק". וכמו שתמה בב"ח הנ"ל.

לכן נ"ל לשונו של ספר התרומה לקויה בחסר ונשמרו בטעות המעתיק או המדייפים כמה תיבות שצריך להשלימו עפ"י המשך העניין. וכך ציריך להגיה: אלים המנוגדים וא"ז אין בהם מושם רסוק אברים ובית המטבחים שמפלין אותם ונפלין אין בהם מושם רסוק אברים לפי שנעצצים צפרניהם בארץ, הא לאו הци אסורין שמפלין אותם בחוזק אבל נפלת מלאיה אפילו ולא ידיעת מותרת בדלא נפלת מגובה יוד טפחים וכו' וכוונת ספר התרומה לומר שבנפול לארעא חוששין באלים המנוגדים אפילו בפחות מיום והביא ראייה מהא דבית המטבחים אין חוששין לרסוק אברים וקאמר הגمرا הטעם מושם שנעצצים צפרניהם וכו' ומשמע דבל'ו הינו מטריפים אף בפחות מיום והטעם מושם שמפלים אותם בחוזק, ראייה זו הביא גם העיטור וכתב: ואית למימר דבית המטבחים דמי לטרפה ודרסה בכוון או לרצצתה בהמה דאייכא למיחוש לרסוק אברים ועי"ש בשער החדש. ומובואר דגם העיטור מפרש הטעם בבית המטבחים שבלאו הא דעתן צפרנוי הינו מטריפים מושם שהוא בכח ודומה

עפ"י השוואת זו של מפתח הספר התרומה ומהוור וויטרי לשונות הסמ"ג מתברר כי הגהנו בלשונו של ספר התרומה היא אמתית ללא שום ספק. ואגב אורחא אנו למדים מלשונו שהטעם בנפל לא רועה הוא דחיישין משום שפהילם אותם בחזק והוא כדעת התפל"מ והפר"ת הנ"ל, דגביה הפילוח אחרים בעיגן הפליה בכתה. וכן היא דעת הבה"ג דהיכא שהפילוח אחרים בלבד כה בעינן יוד טפחים, שהרי אסירה וכו' וכמו בא לעיל.

וכך היא דעת העיטור שכותב בשער שני מהלכות שחיטה: בית המטבחים וכו' ואית למימר דברת המטבחים דמי לדרסה וטרפה בכולל או לרצצתה בהמה דאיכא למשח לריסוק אברים עכ"ל. ובספריו על המומם בהמות וכו' הבאתי שהרבה ראשונים סוברים כן. ולא כאן המקום להאריך יותר.

#### פירוש הראב"ד זיל

כידוע חיבר הראב"ד זיל פירושים על הרבה מסכתות התלמוד, ואולי על כלו. הפירושים האלה לא באו אלינו בשלמותן. הראשונים מזכירים אותם בספריהם כמו הרמב"ן, הרשב"א, הרא"ש, הר"ן והרב המ"מ. קטיעים מהם הובאו בספר שיטת מקובצת. «קטיעים» ממש, ככלمر לא רק שהשם"ק לא הביא כל מה שכabb ראב"ד בפירושו באותו מקום, אלא שלפעמים קיתע את הלשון באמצעותו או קיתע את המלים האחוריונות של הפירוש המובא על ידו. אבל לצערנו נלקה הכת"י של הראב"ד שבו השתמש בעל השם"ק בשבועים רבים המעודת את הכוונה. אני מביא כאן קטע אחד מפירוש הראב"ד לב"ק שהובא בשם"ק שישמש לנו דוגמא:

„ולהראב"ד זיל בזה ב' פרושים זיל: י"מ דבחci פלייגי לישנא קמא ובתרא דליישנא קמא דמתני לה ארישא איכא פלוגתא בין ת"ק דבן עזאי ובין אבא יוסי לענין דינה, דلت"ק דב"ע לא בא למעוטי אלא מעשר ולאבא יוסי אתה למעוטי נמי שלמים דחמיiri מבכור. וכאן ציריך לנגורס מה שבכתב בשם"ק בטוט. (במקיף השליישי: ומאן דמתני לה אסיפה סבר בכור חמיר וכיון בכור ממוני הוא כ"ש שלמים ולא בא בן עזאי למעט אלא מעשר אבל ת"ק דבן עזאי שלמים דוקא אמר אבל בכור לאו ממוני הזה. ועל מילתיה דרי' פלייגי דאמר שלא בא ב"ע למעט אלא מעשר בלבד מר מתני להא דרי' ארישא אבל אבא יוסי אפילו שלמים נמי ממעט משום דחמיiri מבכור ומאן דמתני לה אסיפה אבל ארישא לא בכור נמי לאו ממוני הוא משום דבכור חמיר משלמים. ולמ"ד לא בא הכתוב אלא לרבות שלמים חמירי ליה בכור ולכך לא הוזכר אל בא כור מיהו לרבי יוסי כלחו ממוני נינחו ואפילו מעשר. 2. ו"י"מ דמאן דמתני לה ארישא סבירה ליה דلت"ק דבן עזאי ממוני נינחו וכיון דאמירין בשלהם בחזה ושוק כ"ש בכור ולא בא למעט אלא מעשר אבל אבא יוסי סבירה ליה דלא בא בן עזאי לומר שהן ממוני אלא בכור בלבד שלמים

לאו ממוני הוא. 3) ומאן דמתני לה אסיפה סבר בכור חמיר וכיון בכור ממוני הוא כל שכן שלמים ולא בא בן עזאי למעט אלא מעשר אבל ת"ק דבן עזאי שלמים דוקא אמר אבל בכור לאו ממוני הזה. ועל מילתיה דרבי יוחנן פלייגי דאמר שלא בא בן עזאי למעט אלא מעשר בלבד מר מתני להאה דרבי יוחנן ארישא אבל אבא יוסי אפילו שלמים נמי ממעט משום דחמיiri מבכור. ומאן דמתני לה אסיפה אבל ארישא לא בכור נמי לאו ממוני הוא משום בכור חמיר משלמים. 4. והאי דקה מקשה ליישנא דגמרא למעוטי מה אילימה בכור וכו' ולרבינא דמתני לה אסיפה אקשיה למעוטי מאי אילימה למעוטי שלמים וכו' לא דפשיטה فهو מילתא דהא משווין להאי פלוגתא בגיןו דמר אמר שלמים דוקא ומר אמר בכור דוקא אלא משום דשמייע להו הא דרי' יוחנן דאמר שלא בא בן עזאי למעט אלא מעשר אבל בכור ושלמים שווין ומר מוקם לה אליבא דת"ק דבן עזאי ומר מוקם לה אליבא דאבא יוסי. ע"כ. ומקום שהוועתק ממנה היה מטוושט וחוסר. "(עכ"ל המובא בשם"ק לב"ק ע"א). הלומד המעיין רואה מיד כי שני החידושים של הראב"ד באו בשם"ק מבולבלים ומוסובכים זה בזה ואינם מובנים כלל. בשעת לימודי ראיית הכרה לתקנם להגיהם עפ"י סדרם ההণויוני.

מתוך עיון עמוק וחודר להלך מחשבותיו של הראב"ד זיל באתי לידי הכרעה שאין דבריו בשם"ק יכולם להתיחס אלא ע"י הגהה והפוך הדבורים. שבמקרה נסתרכו ונשתלבו זה בזה. אני מציע כאן את התקונים שעלו במחשבותי. וכך הוא סדר הדברים: י"מ דבחci פלייגי לישנא קמא ובתדרא, דליישנא בשם"ק שישמש לנו דוגמא:

„ולהראב"ד זיל בזה ב' פרושים זיל: י"מ דבחci פלייגי לישנא קמא ובתרא דליישנא קמא דמתני לה ארישא איכא פלוגתא בין ת"ק דבן עזאי ובין אבא יוסי לענין דינה, דلت"ק דב"ע לא בא למעוטי אלא מעשר ולאבא יוסי אתה למעוטי נמי שלמים דחמיiri מבכור. וכאן ציריך לנגורס מה שבכתב בשם"ק בטוט. (במקיף השליישי: ומאן דמתני לה אסיפה סבר בכור חמיר וכיון בכור ממוני הוא כ"ש שלמים ולא בא בן עזאי למעט אלא מעשר אבל ת"ק דבן עזאי שלמים דוקא אמר אבל בכור לאו ממוני הזה. ועל מילתיה דרי' פלייגי דאמר שלא בא ב"ע למעט אלא מעשר בלבד מר מתני להא דרי' ארישא אבל אבא יוסי אפילו שלמים נמי ממעט משום דחמיiri מבכור ומאן דמתני לה אסיפה אבל ארישא לא בכור נמי לאו ממוני הוא משום דבכור חמיר משלמים. ולמ"ד לא בא הכתוב אלא לרבות שלמים חמירי ליה בכור ולכך לא הוזכר אל בא כור מיהו לרבי יוסי כלחו ממוני נינחו ואפילו מעשר. 2. ו"י"מ דמאן דמתני לה ארישא סבירה ליה דلت"ק דבן עזאי ממוני נינחו וכיון דאמירין בשלהם בחזה ושוק כ"ש בכור ולא בא למעט אלא מעשר אבל אבא יוסי סבירה ליה דלא בא בן עזאי לומר שהן ממוני אלא בכור בלבד שלמים

דף י"ג. ריבינה מותני לה אסיפה פיר' ליכא מידי בין דמתני לה ארישא למנון דמתני לה אסיפה אליבא דבן עזאי, דלתרויהו לא ממעט אלא מעשר בהמה, ובין ת"ק דבון עזאי לאבא יוסי בן דוסטה נמי ליכא מידי, אלא דלמר חמירי ליה שלמים מבכור ולמר חמירי ליה בכור שלמים משלמים. דמאן דקא' לא בא הכתוב אלא לרבות שלמים שהן מונגה חמיר ליה שלמים מבכור, ולכך לא הוצרך להזכיר אלא בכור. מיהו לר' יוסי הגלילי כולהו ממונו נינחו ואפילהו מעשר. ויש מפרשין דמאן דמתני לה ארישא סבירה ליה דلتננא קמא דבן עזאי חמיר ליה שלמים מבכור, וכיוון דאמרי בשלמים שהן מונגה כל שכן בכור לא בא ממעט אלא מעשר, אבלABA יוסי סבירה ליה שלא בא בן עזאי לומר שהן מונגו אלא בכור בלבד אבל שלמים לאו ממונו נינחו. ומאנ דמתני לה הזכיר בכור ומכח"כ שלמים. אבל שניהם מודים שב"ע לא בא ממעט אלא מעשר בלבד וכדעתו של רבינו יוחנן שם.

וכאן צריך לגורו מה שכתוב סמוך למוקף השלישי (מספר 4):  
ואהי דקא מקשה לישנה דגמרה למעוטי מאי וכוי' כמו שכתוב לעיל.  
וכוונתו דלפי פירוש היה מפרשין אין מקום לכואורה לקושית הגם' למעוטי מאי וכוי', שהרי אמרנו שאין בין ת"ק דב"ע וביןABA יוסי כלום. וזה אמר הראב"ד שקוויות gam' לא בא אלא להסביר לנו דלמאן דמתני ארישא שלמים חמיר מבכור ומליון שהזכיר שלמים אלו למדים בכור מק"ז. ומשו"ז הכריע ר' יוחנן שב"ע לא בא אלא למעט מעשר בלבד. ולמאן דמתני אסיפה חמיר בכור שלמים ולפיכך הזכיר בכור וכ"ש שלמים.

לפי"ז מתחזר שמה שכתוב בשמ"ק בשם יש מפרשין וכוי' (בمוקף השני) הוא שרבות מן החוץ, שהרי בעיקרו אינם אלא חורה של הפירוש הראשון בשינויים מועטים בלשון. ברור הדבר שבבעל השמ"ק לא רק שהשתמש בכת"י חסר ומטושטש, כפי שהעיד בעצמו, אלא גם השתמש בשני כת"י שונים. או שהכת"י שהייתה לפניו הי' מרכיב משנה כת"י). סבה זו גרמה לעירוב הלשונות והפירושים של הראב"ד ז"ל ולבלבול דעת הלומד המערין. ואעפ"י שההשערה זו הייתה ברורה לי ותקווה לבני לאמת ברור ומוחלתה שאין להזהר אחרת, מ"מ לא מצאתי לי מרגעു אחר שהדבר נוגע לדברי הראב"ד ובכבודו של בעל השמ"ק שאספס לתוכך ספרו. וכך כשהגיעה לאוני השמורה, שידיidi הרה"ג מהרש"ש אטלאס בלונדון עומד להוציא בדפוס את חידושי הראב"ד לב"ק עפ"י כת"י שמצוּא בבריטיש מוזיאום, לא נחתה ולא שקטתי ובקשתי את הנ"ל להמציא לי את עלייההגהה של חידושי הראב"ד ז"ל. יידיidi מהרש"ש אטלאס הוואיל בטובו להענות לבקשתי זו. והריני מעתק בכאן לשון הראב"ד ז"ל עפ"י כת"י הנ"לאות באתות: (בнтימים יצא הספר חידושי הראב"ד לאור ע"י הנ"ל).

## لتולדות עדת האשכנזים בירושלים

מאת

א. ר. מלאכי

### א. מכתב מירושלים משנת תקל"א

ב"ירושלים" כרך ב', הדפס רא"מ לונץ "שלשה מכתבים מראשי קהל אשכנזים" בירושלים אל "הרוזנים וקציניהם" דק"ק מיז'). שמעדים על קיומם ישוב אשכנזים בירושלים גם אחורי שריפת החורבה' וגירוש האשכנזים מירושלים. מכתבים אלה ידוער על ענייני תמייה לעדת האשכנזיות, ובראשו שוכתב בר"ח אמר תקי"ז, נזכר סכום של ששים מאות ליטרין שאנשי קהילת מיז' שלו בשתנה תקתו לענייני עדתנו האשכנזים אשר פה עי"ק ירושלים'. עדת זו גם שלחת שדר' מיווחה, הוא הרב ר' שרגא פייביש, מהבר ספר "שער פתחי לבון", שנודפס בשנת תקל"ד בערך בלבדינו או באמשטרדם<sup>1</sup>-א). הוא קבוע בימי' מרכז לתמיכת העדה ותעמיד בראשו את "השר והנגיד המופלא" ר' ברמן שפיאר סג"ל<sup>2</sup>). על המכתב הראשון החתום בראשי העדה: ר' אברהם גרשון קווטר<sup>3</sup>). ר' אריה יהודה בר אלכסנדר מאפטא, ר' מרדכי פתיחה<sup>4</sup>) בהחסיד ר' אריה ליב מגוען שאל וואלה ר' יקר בר' אברהם גרשון קווטר. יש לשער שהישוב האשכנזי נתחדר עם בואו של ר' אברהם גרשון. הוא עליה בשנת תק"ב, ובძמישק נפגש עם בעל "אור החיים", ר' חיים בז"ט, ושם נפרד בדרכיהם. ר' חיים בז"ט

1) מסרם לידו ר' יעקב ספיר, שהעתיקם מגוף המכתבים שנמצאו בספרית אליקים קרמומי.

2) בז"ט כתוב כותב ב"אוצר הספרים": "ונראה קצטו דפוס אמשטרדם וקצטו ליירנו". שמו העיקרי של הספר הוא "פתחי לבון", אבל מוף כ"ב ואילך הוא נקרא בשם "שער פתחי לבון".

3) במכבת השני יכונה "הנגיד, האלוף, התורני, הפרסן הנאמן, הגביר כמוה"ר בנימין שפרא".

4) בסוף חתימתו הוסיף: "זה שבתי הי' בחברון טוב"ב"ב שש שנים וזה ארבעת שנים שקבעתי דרתתי עם כל ב"ב פעעה'ק ירושלים טובב"א".

בכך שבת תקית". במסעות ר' משה ירושלמי ("מסעות ארץ ישראלי" לאברהם יערי), משנות תקל"ט מובה איש שני בשם ר' פתחה, שבביתו התארוכה אלמנת ר' אלעזר רוקת.

בסוף מאמרי רוצח אני להעיר תשומתلب הלומדים על הספר "אסור והיתר". הט"ז ביו"ד סי' קי"ס סקט"ז (דין כ"ט מדיני ס"ס) מסיק "שבאו"ת של הרמא היהת גירסה אחרת (דסק נשביר הגף אין להתר מכה ס"ס) ומבייא שבתשותה הרב סי' קל"א דין י"ב כתוב שבעה שכחוב ולקט את חדשיו מא"ה הי' לו אחד בכתב והי' שם הלשון בסגנון אחר שכמה דברים לא מצא עתה בא"ה שבדף"ס עי"ש בש"ד.

ואין זה המקום האחד שבו מובאים דברי הא"ה באופנים שונים. ושינוי הלשונות של הא"ה גרם לפעמים מוכבה גדולה בין הפסוקים. ראה, לדוגמא, בש"ד יור"ד סי' כ"ה סעיף יוד סקי"ד זול': וכותב הא"ה ודוקא בשעומדת על רגלו וכוכו אבל אם נשא הטבח כבש על צוארו ומשליכו על הארץ ודאי חוששין דהוי גובה יותר מיום טפחים וכוכו, ומבייאו הב"ח והשיג עליו וכוכו ולא אבין בדבריו דהרי הא"ה נמי קאמר דגבוה מכתפיו יותר מי"ט אלא טומו דכשאוחזו הרגלים ומכובד נתחבטה לאירץ א"כ החי נושא א"ע וכוכו עי"ש. ועי"ש בש"ד סקט"ז חוששין לו אפילו בפחות מיום וכוכו עי"ש. ועי" בפרמ"ג.

ועין בד"מ שם שתמה על הא"ה דלמה בתב שינהגו להקל של לא כדברי הראים וכוכו) והרואה ירגיש מיד כי לפני הד"מ הי' נוסח אחר בא"ה ובנוסח שלפניו לא הי' כתוב מה שהובא בש"ד בשם הא"ה. ועי" בדמשק אליעזר לחולין שמביא לשון הא"ה בסגנון אחר. ולפי גירסה זו של הד"מ בא"ה אין מקום לתמיהת הב"ח והש"ד. ועי" בפר"ח שכתב שדברי הש"ד בזו אינם ברורים. ובמספרי "על המום בהמות קודם השחיטה" הארכתי הרבה בכרור העניין המוסף הזה ואכ"מ.

מהדוגמאות הנ"ל אנו רואים את הנחיצות בהוצאה של ספרי הקדמוניים שלנו. הוצאה זו אפשר לה להעתות אלא ע"י חכמים מומחים במקצוע זה. יומם הולכים ומתגלים כתבי-יד של ספרי הראשונים. לרוב אנו מוצאים בהם שניים נוסחותם רבים לגבי הדפוסים הנמצאים בידינו. אפשר להראות בכל מקצוע של הלהקה שקשויים רבים. אשר גדולי האחرونים התחבטו והתלבטו בהם ולפעמים גם תרצו אותם ע"י חריפות הענקית של שכלם. — מוסרים כהרת עין בשובנו אל המקורות של ספרים מוגהים כהלה. דרך זו בחקרת הלהקה אינה עדין חוות נפרץ בין הגدولים. אבל חובה היא לפרשנה ולהפיצה בין שורות הלומדים, למען העמיד את חקרת התלמוד והלהקה על בסיס מדעי איתן, כפי שהבינות גдолים הדורות הקודמים כגון רבינו הגדור הגר"א זיל.

אשר פה עיה"ק ירושלים טובב<sup>א</sup>, קבלנו מאות החכם השלם הגביר המרומם<sup>מ</sup>[מ] רודף צדקה וחסד כמהר"ר יצחק זליגמאן ווידרשא<sup>ט</sup> נ"י סך שני אלף וארבע מאות וחמשים ליוור<sup>ט</sup> מעת צרפת והם אשר נשלח לידו יד הקודש מנת אחינו אנשי גאלתינו יהידי סגולה אשר בק"ק פ"פ דמיין<sup>ט</sup> י"א, ותיקף לניטלה ברכה, וה' יוסף להם אלף פעמים ככה ומאת ה' תהי' משכורתם שלימה. ולהיות המוביל נחוץ לא נתנו לבא בדברות שתוי' כדרך כל הארץ ובעה"י בקרוב ימי' ניחד אליהם הדיבור ולמען תה' לראי' בידו באננו עה"ח<sup>ט</sup> יום ג' ט"ז סיון התקלא לפ"ק פה עה"ק ירושלים טובב<sup>ב</sup>.

נסים<sup>ט</sup> חיים ירוחם ווילנא<sup>ט</sup>

הקי' יקר בהרב מוהר"ר אברהם גרשון קווטבר ז"ל.  
יעקב ארוי' ליבא"<sup>ט</sup> כמהר"ר מרדי צללה"ה.

מהחותמים על מכתבי-קבלה זה ידוע ביהود ר' חיים ירוחם ווילנא, כי שמו היה מפורסם גם בחוץ-ארץ מקובל וشد"ר, והוא אבי משפחה שעוד היום היא תופסת מקום בבניין היישוב. אביו ר' יעקב ב"ר בנימין ואלף<sup>ט</sup> מוילנא משירת "חסדים" שעלתה לירושלים בחברת ר' יהודה החסיד<sup>ט</sup>, ומגדולי המקובלים בדורו, שביחד עם ר' נתן מאנהיים חיבר את הספר "יאיר נתיב" (הגחות והערות ל" מאורי אור" של המקובל ר' מאיר פאפרש אשכנזי<sup>ט</sup>) והערות לתיקוני

<sup>8</sup> שם זה לא ידוע לי ממוקור אחר.

<sup>9</sup> ערך הליוור הוא פראנקן, אבל היה גם ליוור של והב שערכו היה יותר, ובכתב הראשון יודיעו שלחו קובלות על סך שיש מאות ליטראות.

<sup>10</sup> על הקשר בין יהודי פראנקפורט דמיין והישוב, יש לראות מהחרות על מצבות בשדה הקברות בפראנקפורט שר' חיים הירשנוזון העתק ופרסם ב"ירושלים" ברך י', עמוראים 255–256: של ר' שלמה זלמן ב"ר אהרן נפתלי הלוי, שנפטר בכ"א אלול תנ"ז והיה "פקיד ואמרכל וגובה הקהלה" וגם "גבור וירושלם וחברון" ושל "האלוף המרום הקצין פ"ז (פקיד ואמרכל) ושותלן" ר' יוקל ב"ר ליב, שנפטר בא' דר' כסלו תק"ט, והיה גבאי נאמן במעוט עני ירושלים".

<sup>11</sup> על החותם.

<sup>12</sup> כפי הגראה הוסיף לוכר נס שאירוע לו, את השם נסים.

<sup>13</sup> על מכתב זה כולל הקודם בא מקום חתימתו חותמת בכתב רשי': נסים חיים ירוחם ווילנא, בהוספה: "יען כי כהו עני צויתי לשים שם".

<sup>14</sup> בן אדונאי אבי.

<sup>15</sup> בשער "מאורת נתן" ו"יאיר נתיב" מובא "והתורני הרבני המופלא כמושר" יעקב במושר"ר בנימין ואלף מוחילנא".

<sup>16</sup> לפי מקור אחר, בא לירושלים לפני עליית ר' יהודה החסיד.

<sup>17</sup> הספר נדפס בפעם הראשונה בשנת תס"ט בפראנקפורט דמיין.

התישב בירושלים ור' אברהם גרשון הילך לחברון, ושם גור שש שנים ובסנת תק"ג התישב בירושלים. כפי הגראה נאספו אליו שרידיו פליטי האשכנזים מאנשי שירת ר' יהודה החסיד. וכך נוסדה שוב עדת אשכנזיות בירושלים.

עדת זו לא הייתה מבוססת ביתר, והיא סבלה מחסור ועוני. במכtab הראשון יתאוננו "כי זה שבע שנים הרוב אשר פסקו אנשי אמרנה משלו ים מתנות לאכינויים", ובמכtab השני, שנערך בשנת תקכ"ג, יסופר על יחסם הרע של הספרדים אליהם: "והיה כי יגש איש אחד ממננו אל אמרנה הספרדים והתחנן לפניהם שייעשו לו איזה ספק מהישיבות או חלוקת שליהם כדי להחיות את נפשו, יענו לו: רב לכם בני האשכנזים מלהיות לכם חלק ונחללה אתנו. פנו וסעו לכם אל אחיכם הגברים אשר באשכנז" ...

במכtab זה נעדר שם של ר' אברהם גרשון קווטבר, כי ביגתיהם הילך לעולמו, ובמקומו נחננה לראש העדה ר' אריה יהודה מייזיש<sup>ט</sup>, שבמכtab הראשון הוא החתום השלישי. מלבדו החותמים על מכתב זה: ר' משה בהרב מ"ז יצחק ז"ל מבית אצאנלבויגין מסטריא בהרב יעקלן שור שהיה אב"ד דק"ק בדריסק דליטה; דוב בער הכהן; חיים אהרון בן הרב כמושר"ר אברהם גרשון קווטבר וללה"ה; יקר בהרב מוהר"ר אברהם גרשון וללה"ה; יצחק בהרב אברהם בערמאן ז"ל; אברהם ומרדי בני ר' נתן יפה ז"ל. לחתימת ר' יקר נסוף: "סופר וגבאי דק"ק אשכנזים יצ"ז".

המכtab השלישי נכתב ביום ב', ר'ח אייר תקכ"ה, ועליו החותמים רק שנים מלאה שבאו על החתום במכtab הקודם, והם: ר' משה אצאנלבויגין ור' יקר. נסופה עליהם: ר' חיים נסים ירוחם ווילנא<sup>ט</sup> ר' אביגדור בהנגיד מ"ה דוד צללה"ה ור' אריה ליב במושר"ר יהודה ז"ל. ר' חיים נסים ירוחם חתום בראש, וכחותם ראשון בודאי נחננה באותה שנה לראש העדה.

כמלואים למכtabים שהדפיסו לונץ אני מפרסם מכתב קטן שנכתב מרASI העודה האשכנזית בשנת תקל"א, שתכנו קובלה על סכום של שני אלף וארבע מאות וחמשים ליוור לחתימת העודה שנשלחה מאת הגביר ר' יצחק זליגמאן ווידרשא. המכtab נמצא בספרית בית מדרש לרבניים בניו-יורק<sup>ט</sup>. זו לשונו: להיות אמת וצדק איך אנחנו ח"מ), חכמי ומנהיגי ומשגיחי ק"ק אשכנזים

<sup>5</sup> חתימתו היא: "אריהודה מייזיש בהມפורסם מוהר"ר אלכסנדר זיל מייזיש מאפטא איש ירושלים ננד הגאון ר' ליב חסיד שהי' אב"ד דק"ק לבוב".

<sup>6</sup> המכטיא לי בטובו מר משה לוצקי ששימוש מקטלג של כתבי היד בספריה.

<sup>7</sup> החותמים מטה.

חימם ירוחם נ"י, בן לאוטו צדיק כמותה ר' יעקב מיקורי ק"ק ווילנא המפורנס בדורו לשבח" וכיו'. דברים אלה ודומים להם בשבחו של חברו ר' מאיר דישיגורה שבאו באותה אגרת הביא ר' אריה ליב אשכנזי בראש ספרו "הפרדס" (קניגסברג, שנת יר"ש) כמבוא להסתמכתם. באותה אגרת אמר שר' חימם ירוחם, פנה לחזר לארכז-ישראל, חילנו פניו יגמר לטובה שליחות מצוה ובחזרתו לשולם ישב עולם לפני אלקם, יפוץו מעיניותו מפיו תורה והלכתא ברוחה<sup>18</sup>). והוא נעתר לדרישתם ויצא לסבוב בעיר אשכנז. בשנת תק"ד נמצא בוינה ובעת שפרצה המחלוקה בין ר' יעקב עמדן ור' יהונתן אייבשיץ, עמד לيمין האחדרון והרייך שלשה מכתבים להצדיק את ר' יהונתן. אבל ר' יעקב עמדן לעג<sup>19</sup>) לגדולתו של ר' חימם ירוחם בתורה ובחכמה ועשה אותו לצבוע, בולע כסף קדשים ואף לשבתאי. גם מביא ר' יעקב עמדן מעשה שאירע להשדי' הרושלמי ר' פיביש<sup>20</sup>). שר' חימם ירוחם אמר להכות את נפשו מפני שהגלה את תועבותיה וצתה להוציאו בלעו מפיו.

ר' חימם ירוחם ווילנא היה מעורב עם הספרדים ויוצא ב"שליחות מצוה" לטובות ה"כול" הספרדי, ויתכן שהוזדמננו לעיר אחת ולפונדק אחד עם שליח העדה האשכנזית, ר' פיביש, היינו מתחרים איש לרעהו, ונתהו סכוסכים של דראא דמנוגא בינויהם ואולי פרץ גם ריב בינויהם. אבל בשובו לירושלים התקרב שוב לאשכנזים וכארבע שנים גם עמד בראש העדה האשכנזית. אולם העדה נטדרלה, וכי הנטאה נטבלת בשנת תקל"ב<sup>21</sup>), ור' חימם ירוחם ווילנא התבולל בין הספרדים ובמכתבו להמקובל ר' שלמה מולכו מאיזמיר<sup>22</sup>) משנת תקל"ג מדמשק<sup>23</sup>), והוסיף לחתמו את המלה "ס"ט" כדרך הספרדים<sup>24</sup>). מכתב זה חשוב לתולדותיה

(27) מובא גם ב"קריה נאמנה" ברשי פין, ווילנא, תרכ.

(28) ב"שברי לוחות און".

(29) הוא השודר שנזכר במכבת הראשון.

(30) באותו שנה נתעוררה תנוצה ברוסיה ופולין לחוק את היישוב האשכנזי בירושלים ולשם זה עלה ר' זעיראל משקלוב (סבו של ר' ירושלמי גרא"ו) ושל בנו חיון (חימם הקדמת ר' חימם ירוחם ווילנא).

(31) מחבר הספרים, "שם משחת קודש", פירוש על שיר השירים בדרך הקבלה (שאלוניקי, תקל"ט); "שם נית וו" (שם, תקל"א) ו"שם המו". הוא נפטר בירושלים בשנת תקמ"ח.

(32) נפס ב"ירושלים" כרך ד', עמודים 108–106.

(33) בימי הריב בין הספרדים והאשכנזים בירושלים בשנות תרנ"ד–תרנ"ה, הוכיר פינס את מוצאו האשכנזי של ראש הרבנים של עת הספרדים, ר' שאלשר, ובמאמרו "חד הרים" באמת הארץ צמחה, מחברת א' (בהערה לעמוד 28), הוא מזכיר שלספרדים נספח "גם הרוב החסיד ר' חימם ירוחם ווילנא (אביו זקנו של הראשון לציון שיחי)" אשר מצאנו חותם עם האשכנזים על מכתבי בקשה, אבל לא על מכתבי תלוינה.

זהר שבחברון השתתף גם בנו<sup>25</sup>). בימי צראה לעדה יצא ר' יעקב ווילנא לחוץ-ארץ וכן סבב את ערי איטליה "מדוכא ומעונה, מגורש מירושלים צפ/or נודד מן קנה"<sup>26</sup>), ובכל מקום בוiao קיבל אותו בכבוד והעריצו אותו כאחד קודש. ועוד כמה היה נערץ במקובל, יש לראות מה שבעל מומן לפגוע בכבודו ולהטיל השדים בישרתו, ובಚותו על בנו ר' חימם ירוחם לא נקה גם את האב, ואומר<sup>27</sup>) עליו: "איברא ידענא דבריה דר' יעקב ווילנא הוא שהיה מבני כת של ר' כי סייד שוטה, הנודעים בעולם שנסעו לא"י, והורה והקיאתם ארץ חמדת".

ר' חימם ירוחם ווילנא נולד בשנת תס"ג<sup>28</sup>) בוילנה. בשנת תק"ח כבר נחשב בין גדולי תלמידי-ההכמים בירושלים והוא ר' יהונתן בןון (בעל "נחפה בכוף") נחלקו עם יתר חכמי עיר הקודש בעניין תענית על עצירת גשמי<sup>29</sup>). בשנת תק"ז אנו מוצאים אותו בקושטא בשליח העדה בصفת היחיד עם ר' מאיר דישיגורה, ובאגרת שההדייס רבני קושטא בעניין שליחות זו, יפליגו בשבחו, ויאמרו עליו: "פה קוסטנטיניא נמצא מרגליות ואבן מאיד קירה, החכם השלם, מקובל אלקי, רב ועצום, מהשדי' ר' חימם ירוחם ווילנא איש האלקים, מוחזק בחסידות ומוכתר בכתור תורה ומעטרא לי כסאסא לשביבתא וכו' צדיק וזה בא לבית מלונינו מארכז-ישראל והאר אל עבר פנינו שיעץ וריבץ תורה בקדושה ובטהרה, והאי קודש הללוים להכא הוא דאתיא"<sup>30</sup>. ור' אברהם גרשון קוטבר<sup>31</sup>) הוסיף מצדו באגרת: "ההכם השלם והכלול, זה סיני מקובל אלקי, פום מלאל רברבתא, יציבא באראע ודברו עושא רושם רישימה וחכימה חכבה עמודיה שבעה עד דמשך<sup>32</sup>) נהורא ומדליק את המנורה מעילא לתהא, כבוד הרבה מוחרר" ר' כבוד ר' נהורא ומדליק את המנורה מעילא לתהא, כבוד הרבה מוחרר<sup>33</sup>

(18) שלו נקראו בשם "ימין" (יעקב מווילנא ירושלמי גרא"ו) ושל בנו חיון (חימם ירוחם ווילנא). ההערות נודפסו בפעם הראשונה ב"תיקוני הזוהר" דפוס קושטא תק"י עם הקדמת ר' חימם ירוחם ווילנא.

(19) בהסתמתו על "פחד יצחק" לר' רפאל חים לאמרטוני, ווינצ'יטה, תקל"ג. ראה אגרות רמח"ל לד"ר שמעון גינזבורג, חלק א', עמודים כ"ב, ק"ב, ק"ה, קכ"ה.

(20) ב"שבירת לוחות האון" זאלקען, שנת יוש"ה זך נ' ע"ב.

(21) זה נראה מכתבו מכ"ד אב תקל"ג לר' מולכו, הנזכר להלן, שבו נאמר:

(22) "ההרי אני בגין ע' שנה". אגב, בכתביו זה הוא מזכיר אשכנז שני בשם רפאל יעקב ווילנא.

(23) "תולדות חכמי ירושלים" לר' פרומקין, חלק ג', עמוד 20, בשם ספר

"פרי מפרי" לר' נבורן.

(24) הביא ר' יהונתן אייבשיץ בספרו "לוחות עדות", עמוד 135.

(25) ר' יהונתן אייבשיץ, שם. בספר "הפרדס" לא נזכר שמו של ר' אברהם גרשון, כי אם "אחד קודש".

(26) הנוסח ב"לוחות עדות": "המשך".

### ב. מכתב מראש<sup>39</sup> צורף

במכתביו ח"ר העדה האשכנזית שנוצרו למעלה לא נזכרה ה"חרובה" ולא ידוע יחסם לנחלת אבותיהם. ורק השד"ר ר' שרגא פייביש עיר בהקדמתו לספרו "שער פתחי הלבנון": "והנה רأיתי בעין טוב כמה חבורות קדושות בעיר אמשטרدام, ואמרתי בלב: בלי ספק יהיה ברצונם הטוב לגדור חרובת בית גדול בירושלים, שמגדלים בו תורה ותפלה נוכח כותל המערבי", ומזה אפשר ללמוד שעדיין החזיקו בחלק מה"חרובה", שאחרייך גלו העربים גם אותו מידם. גאולת השלהמה של ה"חרובה" באה בתנתן תקצ"ג על ידי ר' אברהם שלמה זלמן צורף, מייסד היישוב האשכנזי האחורי בירושלים. הוא הציל אותה מידי העربים והשתדל להציג רשות לעילפה מושל מצרים לבנותה, והוא גם כונן את בית המדרש "מנחים ציון". אלומם הגיעו לנואל את ה"חרובה" ולבנותה המתיצב גדו מנהיג העדה האשכנזית, ר' ישעיה ברודאקי, שנקה מנדבת ר' צבי הירש להרין מאמשטרدام חצר בירושלים, וייסד בה בית-מדרשה לתורה ותפלה בשם "סוכת שלום". ר' ישעיה רצה לעשות את החצר ובית-המדרשה מרכזו היישוב, והעדת הקטנה נחצתה לשתיים. אלה תומכים בר' ישעיה, ואלה סייעו בראש"ז צורף ופרץ או ריב בין אנשי ה"חצר" ואנשי ה"חרובה". אלומם ר' ישעיה נהג את משלתו בתקיפות, ואך השתדל שימנו אותו חכם-באשי לעדת האשכנזים וקונסול אוסטריה<sup>40</sup> ואנשיו היו מציינים לאנשי ה"חרובה", והפריעו את ראש"ז ציטינוג דעם יודענטומס<sup>41</sup>:

ירושלים, יום ד' לסדר שלח התרע"ב.

יתבשר כת"ר<sup>42</sup> (א) שר' ישעיה פינצקר<sup>43</sup>) מלך בחפצו ורצונו, והמנוח גרשון זאב הביא לו פרמאן<sup>44</sup> מקושטא בכל תוקף שהיה נקרא בשם וואקליל<sup>45</sup> קונסול

(39) את פתשגן כתביינו לקונסול הדופיס "בן אמיית" (ר' אהרן שמחה בלומנטל) במחברתו "היה" (ירושלים, תרנ"ג). בדעת זה, ראה "מסתורי ארץ הקוזוז" לאלעוז רוקח בעטנו "ירושאל", שנה א', גליון 20 (י"ג תמו, תרמ"א).

(40) שנה ר', גליון 44 (ט' באוקטובר, 1842).

(40) א' כבוד תורה.

(41) כך קראו אותו בירושלים על שם עיר מולדתו פינסק.

(42) פרמאן — דברהמלך.

(43) ממלא מקום.

כ"ז ישיח את צערו ויספר על תלאותיו וצורך. הוא היה חייב כסף רב שלוחה ברכיבת המערבים, ובאין לאל ידו לשלם את החוב הוכרה לצאת שוב לחוץ-לארכז להחיה את נפשו ולכלכל את שבתו בלחם צר וממים לחץ מה שלא השיג ידו בחוככי ירושלים, עד שעלה בידו להשיג אלף ומאה גרוש ושלם לנושיו הערבבים, ועוד נשאר חייב סכום כסף ליוהדים, והוא מבקש את ר' ש מולכו להשתדל בכל אמיתי כחו עם ידידנו הגביר החכם המרומם כמותר"ר חיים די בוטון הי"ו תיכף ומיד לגדל פרע ואת הפליטה<sup>46</sup>) להציג עסק, מהמעות המופקדים בידו ממה שבגה מכולות מ"ק<sup>47</sup>). בשנת כתיבת מכתבו זה שלט רעב כבד בירושלים ובכל צנורות השפע נגעלו<sup>48</sup>, ולא ידוע אם שב מודשך לירושלים. כפי שhabi ראל פרומקין<sup>49</sup> בשם ר' יעקב שאל אלישר יצא ר' חיים ירוחם לפנים כshed"ר העדה בחברון ונפטר בנهر חקל.

בנו של ר' חיים ירוחם, ר' יעקב, כבר נעשה "ספרדי טהור", הוא מתישב בחברון ורכש לו שם קרקע ובתים. לפי עדות נכדו ר' יעקב שאל אלישר<sup>50</sup> היה קדוש ומקובל אלק"י וגם העربים התייחסו אליו בכבוד, וכינו אותו בשם "אלישר" (הישר), שנעשה מאי לכינוי משפטו ובניו לא הוסיף עוד להשתמש בשם "ווילנא". בסוף ימיו מתישב ר' יעקב בصفת שם נפטר. שני בניהם נולדו לו: ר' חיים ור' אליעזר ירוחם. הראשון היה מזוכרו של ר' חיים פרחי, שר האוצר לעבדאללה פחת עלי וآخرיו שהומת בידי עבדאללה, התחל הפהה לרדוף את היהודי צפת וביחוד את אלה שהיו קרובים לפרקיה, ובימי הרדיות נטפס ר' אליעזר ירוחם ובפקודת הפהה הוושם במסטר, אבל בעורב ערבוי מכיריו נמלט ובא לירושלים<sup>51</sup>). בשנת תקע"ז נולד לו בנו ר' יעקב שאל אלישר, שבגדלו היה ממנהגי העדה הספרדית ובשנת תרנ"ג נבחר ראשון-לצין וחכם-באשי בירושלים, והוא שימש במשרה זו עד יום מותו בכת' תרס"ו<sup>52</sup>-א).

(34) שטר-המחאה.

(35) מקום קדשו. ר' שלמה מולכו היה בגבי ה"כול" באיזמיד.

(36) "תולדות חכמי ירושלים", חלק ג', עמוד 65.

(37) באבטוביוגרפיה שלו ב"לוח ארץ ישראל" לשנת תרס"א.

(38) הוא נפטר ביום אדר תקפ"ד. על מצבתו נחרת: מ"ק (מקום קברות) הרוב הכלול נובי"ח (נעימים זמירות בישראל, חסידא קריישא) לשראל כמותר"ר אליעזר ירוחם אלישר תנצ"ה. ("מלחמת מוחוק" לרא"ל בריסק, חרובה ב' שורה י"ה, קבר ז'ב').

(39) את גותם מצבתו הדופיס לנץ ב"לוח ארץ ישראל" לשנת תרס"ח, עמודים 89-90

## היסוד המוסיקלי ביצירות רמח"ל

מ א ת

מ. ש. גשוּרִי

אם נבוֹא להתבונן בפיוטי רמח"ל והמשוררים האחרים, נראה ניגודי אופי בין הראשון וחבריו בזה שהשירות והקינות, הנbowות והמזמורים שנאמרו בכלל בסגנון מרומם עשירים בכל מקום גם במשפטים ומונחים מוסיקליים, שבאו לידי לוחוק ולהוסיף על האפקט הפיוטי, עד שלפעמים מעוררים רושם של התמונות הפיוט והמוסיקה ושוווי המשקל ביניהם. בעוד שרמח"ל היה מאד בשימושם, כאלו שקט על נגינה זהה, על צליל מושלם ועל דיקוק הקצב והדינמיקה שיש בהם כדי לעורר את נימי הנשמה. ומכאן גישת הזיהרות שלו. גדול מאד אצל הקימוץ במשפטים מוסיקליים בספרי הקבלה והמוסר, ואילו בשירה נראתה שקהה היה לו להנזר מהם למגורי.

ומайдך — ככל אשר היה רמח"ל אישיות גדולה רבת חן ורבת גוונים בכל שעור גדרותה, חוקר ומקובל, דרמטורג ופילוסוף, זרם מפכה חיות וכחות יצירה, כן היה גדול בין המשוררים לмерות שלא פיקד את השירה אלא לעיתים מוזגנות. בשיריו ובמושמוריו נתגלה כשר השירה.

על אף זיהורותו וצמצומו בשטח המוסיקה אין להסיק מזה כי ידיעת המוסיקה רחקה ממנו. געלה מעל כל ספק שלא נעלמו ממנו גם דרכי הנגינה, תורתה והשפיעה. למעשה הייתה לו החזנות — כמו להרבה חכמים מפורסמים אחרים — התעסקות מڪוצעתית, שהיתה קשורה עם עסקי לוי אחרים, מפני שהחזנות בלבד לא יכולה עדין לפרנס את עוסקיה. אבל אפואן ברור שהחזנות באיטליה הייתה נגינה לא יכולה אפילו בולט. החזנות הייתה אומנותו של רמח"ל, שסיגלה ביד חרוצים, בעלת אופי היהודי בולט. והיה שהיא תתשומת לב, בלי לצאת מהמסגרת הרגילה והיה בה לאישיות מוסיקלית רואיה לתשומת לב, ולא עשה מלהמסגרת התקופה. באיטליה הרי ולעומוד על יסודותיה, שהיה בהם בתקופתו דייסוננס לחמי התקופה. במתורגם, ראה גם בזיכרונות לבן ירושלים" לר' יהושע ילין (ירושלים, תרפ"ז), עמודים 10–9. דרשה החזנות מוסקיה מדה גודשה בידיעת הלכות המוסיקה, חוקיה ודרכי התפתחותה, ואף-על-פיין המעיט כל כך לנגן בכנוו, ולא עשה מלהזנותו קרdom במקחו ובספריו, ואולי בגל השיגורה לא הרגינה את נפשו הצמאה מטבחה והיא חفتה לה שדה פעולה בנושאי-יסוד אחרים.

והוציא ע"ז<sup>44</sup> ד' אלףים<sup>45</sup>) והוכרחתי לשלם מהכנסת המ"ק<sup>46</sup>) ממה שתפס מעת ווין משליחות השד"ר ר' חנוך זונDEL<sup>47</sup>) בידוע. וקודם הג הפסח העבר בא לכאנן הקונסול רוסיא כמנהגו, ע"י שוחד בחיק נתן לו קבאסה<sup>48</sup>) (קאנבאס. שומר ורודה) כפי בקשטו ורצוונו שכתב לאMASTERDAAM<sup>49</sup>). ולהקבאס הג"ל מחוויבים ליתן בכל שנה שכירות אלף גרא[וש], ולהתורגם שלוי ר' יצחק פ"ח (ר' יצחק פותח חותם)<sup>50</sup>) אלף גרא, ומכם בכל יום אנשים שלנו ואין מי שעמיד בפרץ<sup>51</sup>) וד"ל. וזה ירחה. וקיים עצמי, והמשכיל וגרא. וזו לסת הדברים שאינם סדרם אין לכתוב עפ"ה וד"ל<sup>52</sup>).

מאתה הנחטא אל הכלים, אש"ז הנ"ל<sup>53</sup>).

המכتب נערך להשד"ר ר' אהרון זליג, ופיליפון הדפיסו בסוף מאמרו על ענייני היישוב, שאת חכנו אמסטר בפעם אחרת. בשנה זו תמלאנה מאות שנה לפטירת ראש"ז צורף<sup>54</sup>), ויהיה פרטום מכתבו מזכרת לפועלותיו בבניין היישוב.

(44) על זה.

(45) גירוש.

(46) המקום קדוש, כלומר: ה"חרובה".

(47) בשנת 1832 עשה ר' חנוך זונDEL זה כשד"ר אמריקה. ראה מאמרו של יצחק ריבקינד: "Some Remarks about Messengers from Palestine to America" ב"פובליקישאנס" של החברה לחקר וברית ימי ישראל באמריקה" ברך ל"ד (1937), עמ' 291–288. כאמור נספחת תМОנת ר' חנוך זונDEL שלח נאמן מירושלם".

(48) סריס.

(49) כלומר: לפקידי אמרכלי ארץ הקודש.

(50) בני של ר' שלמה פ"ח = ר' זונDEL מווילנה מהוואלדים הראשונים לירושלים ומראשי העסקנים לאלוות החורבה, שעוד בשנות תקע"ז יצא לקושטא להשתول בהשגת ה"פירמאן" לבניה. ר' יצחק המשיך את עבודתו אביבי בבני היישוב, ונפטר זקן ושבע שנים ב"א שבת תרמ"ג. על מצבתו נהorth: "గבר רב פעלים... אחד היה מעשרה בני עלייה נדבו לפלות לירושלים הבנויה" ("חולת מוחוק"), ובורת ז/ שורה ד/ קבר מא). ב"גבצלת" (שנה ט"ז) כתוב ערכה, ישראל דוב פרומקין, ניקרולוג עלייו ואף הדפיס כמה מכתבים חשובים לתולדות היישוב מראשי העדה בירושלים ובצפת בעניני שליחותו של ר' שלמה פ"ח לקושטא. מכתבים אלה חור והדפיס ר' גרייביסקי במחברותיו בהוסיפה עליהם מכתבים חדשים שמצוں בעזובנו של ר' יצחק וורלט פופס (במחברתו «מלולות הקהלה האשכנזית בירושלים», ירושלים, תרצ"ט) כמה מכתבים לר' שלמה פ"ח. על מנתיו של ר' יצחק פ"ח בירושלים, ראה גם בזיכרונות לבן ירושלים" לר' יהושע ילין (ירושלים, תרפ"ז), עמודים 10–9. (51) לא פורש אם כיון שהערבים מכים יהודים או ה"קוואס" של ר' ישעה מכיה את אנשי ה"חרובה".

(52) על פני הגלון, ודי לחכימא.

(53) אברהם שלמה זלמן הנזכר מלעל

(54) הוא נפטר ב"א אלול תרי"א.

לפני רמח"ל שערי הנשגב ואוצרות ממלכת היופי. כבנור דוד אשר השמייע הור כולם עת רוח צפונית נשבה בו, בן בנוח הרוח על לוצאתו, אם רוח שנון או רוח נכאה, או העורה עליו רוח מרום לשבר תחלות רב העיליה. הוא לך כנורו בידיו ובין מיתריו נשמעו קולות צלצלי שירי תהלה, שירוי שמה ושירי נהי, ולא הסיח דעתו מהנגינה בחורי שיריה. הוא הרגיש אולוי יותר מאחרים שפיטוט ונגינה משולבים, או לפחות, נוגעים זו בזו. אבל נtag בחסכון במלות הנגינה באורה יצירתו.

ב.

מסתבר, שרבותינו בתורה ובחכמה היו רבותינו גם בפיוט ובנגינה. אחד ממוריו, החכם המופלג והמקובל רבי ישעיה באסאן, הכנסו בפרדס הקבלה והשירת. וכן היה לו למורה ר' יצחק חיים כהן מהחונים (תרגום עברי של השם Cantarino ושמו הספרותי היה י'ח'ם (כפי ראשי התיבות של שמו). האחرون, גאון ורופא וירוש מtabתא פדובה, מתייחס למשפחחת החונים, כי אבותינו ואבותינו היו חזנים ועברו לפני התיבה בבית הכנסת אשר ליהודים בפדוּבה. והוא עצמו היה מגולי תلمידי ר' שלמה מרני (בעל "תקון עולם" ואחרים) ונקרא בפי הפסקים בשם רבינו י'ח'ם מפדוּבה, ראש המדברים בכל מקום בתורה ובחכמה בפני גдолו ישראל ושורי האומות. מלבד חכמו בתלמוד ובפוסקים היה גם משורר מופלא, זוקן הרופאים ששמו הולך בכל המדינה. יש לנו פסק בכ"י על אודות הכהנים שמאריכים בנגוני האותיות שבסוף תיבות שבברכת כהנים: וישمرך, אליך ויחנד, באופן שישיבו התיבה מלען, והוכחה שצරיך לבטל מנהגם. הוא האריך ימים למעלה מתשעים שנה ונפטר בערב שבועות תפ"ג. הרוב י'ח'ם היה מלאך מליץ טוב בין ישראל לאביהם שבשמים. בקול נעים שף את שייחו לפניו ה' ביהיכנס' הגדל של האשכנזים, כפי שהוא מעיד על עצמו בתשובה שנפטר בספר תוספת בכורי קציר: זה לי כארבעים שנה ואני מתפלל ביום הקב"ץ ערבית מוסף ונעללה, והוא חבר כל השירים הכתובים בכתלי ביהיכנס' הקפורים ונתרת מה פעם במקומם מ"ץ ונפטר בתקופת ר' ש' ארקלוטי, ומצבת קברו מעריה קטלוני (1625), אחד מחכמי פדובה, בתקופת ר' ש' ארקלוטי, ומצבת קברו מעידה עליו שהיה איש נכבד נעים ומירוץ ישראל ותוקע בשופר ועוסק בתורה" ונפטר בשנת שפ"ב; ר' ישראל קונייאן, שהיה חריף ומשכיל בתורה ובחכמה, הרביז תורה בתלמידים ונתן בקהלו קול עז בבית הכנסת האשכנזי שניים רבות בפדוּבה ושרת כמה פעמים במקומם מ"ץ ונפטר בתקופת ר' עוזיאל כהן-צדק לבית החונים מרבני פדובה הקדמוניות שדורש טוב לעמו "בנעם שיח ומתק שפתים"; ר' קלוניגטוס כהן-צדק מהחונים שנפטר במגפה בפדוּבה בשנת שצ"ב; ר' שמואל כהן מהחונים, שהיה דודו של הרב י'ח'ם.

רמח"ל למד הרבה בתורת ישראל, והיתה לו גם יד במדע של דורו ושמע רומיית ויוונית, צרפתית ואיטלקית, וממעין הנגינה השפיע על כל יצירתו. כבנור נעים מיטיב נגן היתה לו השפה העברית. עם דעת השפות האירופיות נפתחו

רמח"ל נולד בשנת תס"ז (1707) בעיר פדובה שבאיטליה העילונה בבית הורים נכדים ועشيرים וגדל בסביבת חכמים ואנשי שם. איטליה מולדתו הייתה הארץ שהודת לקרבת לשונה שהיתה שגורה בפי יושביה היהודיים. אל הלשון יצאו לפני זמן לא רב לפני המאה ה'י"ח אנשים אשר בשאר הארץ, ארץ שמנתה עודיה מן האדומים שמצו ביהם תורה והתעניינות בהם היו גודל לחכמת המוסיקה, שהייתה הפומבים פרחו ושגשו והתעניינות בהם היו ערים ואינטנסיביים מאד. פולחן צילילי הנגינה לא נראה ליהודים בעבודה וריה, ולא היו קיימות כמעט בגינה ובענפי מדע שונים בין היהודים וזריהם. והעיר פדובה עצמה, עם ישוב יהודי עתיק, הייתה מקום שבת חכמים ומליצים נשגבים, משוררים ומטייבי נגן עד להפליא. בה נמצא כבר השר רבי יצחק אברבנאל (1508) ובה גרו רבים מזור יעקב אשר בגלות ספרד שנטעו ביהדות איטליה טבעי גאנינים, טבעי השכלה ודעת, ובה התנססו אבנוי נור אנשים מצוינים בין אחינו בכל דור ודור שהוו תורה אף בשדה הגינה. הנגינה היהודית אמרם לא עמדה באיטליה במרומי הפסגה ולא שונתה בהרבה מאז לפני 85 שנים אחרי מות רמח"ל — חוץ מפורטים עם משוררים בבית הכנסת המפואר שנבנה אז.

פדובה הצטינה בחזינה המפוארים. הפרסום בחזינות בא עיקר בಗל הקול הנאה וידיעת הנוסח האיטלקי. מהם יש לציין את ר' אהרון רומאנין, שהיה אחד הרבנים הראשונים של פדובה והוכתר בתואר "רבינו הגאון הנפלא" וכחן בבייהיכנס' האשכנזי גם בש"ץ, ולהלווה מאד בגל זמרתו היפה; וכן היה ר' אריה קטלוני (1625), אחד מחכמי פדובה, בתקופת ר' ש' ארקלוטי, ומצבת קברו מעידה עליו שהיה איש נכבד נעים ומירוץ ישראל ותוקע בשופר ועוסק בתורה" ונפטר בשנת שפ"ב; ר' ישראל קונייאן, שהיה חריף ומשכיל בתורה ובחכמה, הרביז תורה בתלמידים ונתן בקהלו קול עז בבית הכנסת האשכנזי שניים רבות בפדוּבה ושרת כמה פעמים במקומם מ"ץ ונפטר בתקופת ר' עוזיאל כהן-צדק לבית החונים מרבני פדובה הקדמוניות שדורש טוב לעמו "בנעם שיח ומתק שפתים"; ר' קלוניגטוס כהן-צדק מהחונים שנפטר במגפה בפדוּבה בשנת שצ"ב; ר' שמואל כהן מהחונים, שהיה דודו של הרב י'ח'ם.

רמח"ל למד הרבה בתורת ישראל, והיתה לו גם יד במדע של דורו ושמע רומיית ויוונית, צרפתית ואיטלקית, וממעין הנגינה השפיע על כל יצירתו. כבנור נעים מיטיב נגן היתה לו השפה העברית. עם דעת השפות האירופיות נפתחו

נשארה החזנות, סקרובית. החזון מקרי א זומן לזמן בלי כל אימפרוביזציה, הנעימות חסרות דם ואופי וمبرצות לא כל טמפרמנט. החזנות לא נתקינה באיטליה כמוסד עצמי, והחזון היה מכחן שם גם בשרות צבוריות אחרות: כמרביץ מורה לתלמידים, כתוקע בשופר וכיווץ בוזה, ועל פי רוב היה גם דרשן. לנוכח המצב הזה נעלם מأتנה, למה לא הראה רמח"ל את זה השפיעו בחזנות שבאה כהן, כשם שנייה כחו בקבלה ומוסר, בפיוט ובחזינות, בלי להראות כל רצון להוציא את החזנות מקפואה. יתרון שתוכנה של החזנות האיטלקית מעמידה תנאים קשים למי שבא להחיותה ולהפרותה. וכך על מהלך המנגנים היהודים להטביע עליה את צורתה האמנותית של החזנות האשכנזית, כשם שלשווא טrho שלמה מן האודומים (דה רוסטי) וסייעתו במאה הט"ז להכנית אל תוך דפוס הגינה האיטלקית של תקופת הרנסנס מיסודה של פלטרני. יוצא שרמוך<sup>1</sup> היה אקטיבי בחזנות רק במסגרת המסורתית, ולא למעלה ממנה. הוא לא שנה בנגינה המסורתית אף כמלוא נימה.

## ג.

רמח"ל פתח בתקופה חדשה בשירה העברית הניכרת גם בפיוטים שבבית הכנסת. וגדול היה כחו במילאת השיר, בשומו עדי עדים על בניית שיריו ויפאר אותן בתפארת המשקל והחרוז, למען תלנה שלובי יד עם אחוינו המוטיקה אשר בנתה לה בית נאמן בארץ מולדתו.

הוא חבר שירים וומרות לחנוכת הארון, לשיר בבית הכנסת הספרדים בפודבה ביום הקים הארץ הקודש ולחרים בתרוועה ובכלי Shir להשמי בשמה<sup>2</sup>. צורת הזמירויות מצורת תחלות דוד המלך, ורוב ההקפות מוכתרות בפתחות "למנצח בגינויו מומור Shir".

הרואה היה לו לסלל הצניעות ולשאננות חי הטבע, שאינו הולך בגדלות. חי הרואה מושורים צלילי שירה. אין לחתור את הרואה בלי נגינה, כי על כן היה רואה המצא של כל הנגינה לראשונים. הרואה רואה או מרביץ את עדרייהם ומזינים לשירות החליל ולתרועת העולם, ותדר ההרים עונת.

ישור בלב שמחה,  
הלך ונגן, מתהלך אל רגלי  
צאננו כמריעיתם.<sup>3</sup>

<sup>1</sup>) לישרים תהלה": דברי יושר.

שרי אומתו" לר' שבתי חיים מאריני ולר' ישעה באסאן רבו, "אשר בימים ההם נחשו בעיר פודבה כשרי החומה".

בני פודבה כבדו את רמח"ל והעריכו. את גודל הכבוד יש לראות מזה כי בימים ההם, אשר מקובלם ואנשי מעשה לא היו חזון יקר, היה חזון דפודבה וועבר לפניו התיבה בבית-כנסת האשכנזים שנקרא "בית הכנסת הגדול" בימים הנוראים, למרות היוטו צער ורוק, בעוד שהנשואים הם אחד התנאים הראשונים בדיני כשור הש"ץ, ותכלית זו עשת לו פרושים ונוקים על דרך הסוד במחזר שלו כדי לכון בהם בשעה שהיא מתפלל. בഗל חזנותו ציגו מהים: פר"ח אמר"ז (בלבנוי), שסופי התיבות מורים על "חן". עמידתו — עמידת שליח צבור המכיר בערך תפקידו, הופיע בפניו הצעיר בטהרת נמוסין, בנעם קול ותנוועה, וקולו התנסה בתងיות וברוממות. התפלה שבטא בפיו בצלילים נתרפה על ידו בדרך פרdet, והיא האירה בפניו בכל אוטותיה ותגיה, בכל כוננותיה ודקדוקיה. לפי הנוגה האיטלקית, רובה יכולה של התפלה מרווח ידי החזון או נאמרת במקלה קבועה בפי כל הקהל ביהדות, ואף פלייטי ספרד ופורטוגל מצד אחד ופליטי גרמניה המערבית מצד שני שמצו מאקלט עיר איטליה. קיבלו את הנוגה האיטלקית בתפלהם. חזנותו של רמח"ל בבית הכנסת אשכנזי לא הייתה קשורה באיטה שנויה בנוסח ובמנגה. וכן יש לציין שהמנגה האיטלקית, או מנוג בני רומי, נחשב להעתיק ביותר בין הנוסחות המוסיקליות של יהודי אירופה. החזנות האיטלקית היא הטيبة אמנותית ומקורית אחת. יהודי איטליה מאמנים שהיא חוצבה מאבני השთות של הנוסח העברי הקדום, עתיק היוםין, וכך אין לנגע בה או לשנות הימנתה.

באיטליה יפה היה כחה של זמרה, והארץ מפורסמת מזו בזמריה הטובים, בקולותיהם היפים ובטיב זמרתם. תופעה שכיהה היא באיטליה לשם לעתים קרובות פועל העומד על סולם בשעות עבודתו בצייריו שלט ומשתף בזמרת לבבית אחד האמנים, או שבחורה כובסת לבנים ומולה את עבודתה בשירה בקהל נעים שאין לשמעו במקומות אחרים. יהודי איטליה אהבו זמרה ונגינה לא פחות מהאייטלקים וידעו לשיר לא פחות מהם. אפילו בגייטו האיטלקי היו החיים עם כל ההגבשות והגוראות יותר עלייזים ויוטר דומים לחייו של העם העיקרי, בלי שהדברים הגיעו לידי התבולות תרבותית. מכך זה היה מחייב שבבתיהם הכנסת האיטלקים יכהנו החזנים הטוביים ביותר והומרים עם המקהלה הטובות ביותר וביצוע נעלם, והיצירות הטובות ביותר בחזנות היו צרכיות לצאת מקור היהדות באיטליה. אך למעשה שונה המצב. בבתי הכנסת באיטליה

דגלה לכבוד אחד מידי המשורר, ואנו נושא המשורר גם הוא את קולו ושר שיר תהלה לכבוד ידיו. שיר זה עשיר בניבים מוסיקליים:

הולד לאט, מתנהל לשוח  
בין מרhabbi שדי, נקרא נקרתי  
היום בהר זמרה רגע לנוח,  
מנזולייו לשותות שם, כי צמאתי —  
עת מהמן עם רב, בכנפיו רוח  
כעב לעופף קל, פתאום נכסיתיה:  
לשאוב זמירות איש הר יקרו  
כדו עלי שכמו העינה באו.

שם חברו ייחודי, ייחדי נועדו  
שרי תבונות, כל רועי גן דעת:  
עמקי החותמות-שיר איש איש ירדן,  
וימלאו כדם זמרה נובעת  
תודות יקר הלל שם הציטוי  
ובתו עלמות שיר הדר מגבעת  
שם בחשו, ייחדו לשון דרכו  
וכמו נחלים הלולים נשפכו.

והמשורר תמה לשמע השיר, שאינו כאן אלא גורע, כי חכמה בית קויס, שלכבודו הוقدس השיר היא כבר מן המפורסמות שאיןן צדיקות ראייה. והוא עונה לעומתם:

מטיט רחבות אם זהב יקחו —  
או תשפכו שירה, או אל תשתקו!  
אך משבא אם פז לרוב ישלחו,  
מהarry אופיר והב יזוקו —  
מה תחתמו? או מה רנה תפצחו?  
הן תגלוו שירה, זמרה תעשוקו!  
כן מה לומר עוד היום תוכנו  
חכמתו לבית קויס, וכבר זקנו?

שורות מוסיקליות בהירות עם יכולת בטוי מבריקות בעיקר בשירים קינותיו. כל הנגינה מזוכרים אגב אורח, אף שבאים בוצרה שלילית, הם מתאימים לקינת הרגן. בקינה על מות ר' מנחם רפאן קראקוביה מונינציה הוא קורא:

זה לעומת זאת, כשם שבHALICOT עולם ישם תמיד שני צדדים, טוב ורע, חכמה וסכלות, צדק ורשע, אמת ושקר, כך עמד על שני הצדדים בשטח הצללים. "משוש תופים" יצד את צד העליונות ושותן החיים, ו"מספד מר" יציג את הצד השני של המطبع המביך הלא נפש של רוח נכאת, ושניהם, ככל מחשבות אדם, הבל יחד, בהיותם כחומר בידי היוצר, בידי יושב מרים:

ושא על משוש תופים, אישים, תניגו,  
ושא תקשרו מספד מר על כל אבל,  
אם לבכם יבין, או אם תשכילה,  
מה מחשבות אדם, כי מהה הבל.<sup>(2)</sup>  
שוו משקל זה מORGASH אצלם גם בדברים שם בפי "המן", בamarו:  
אל קול נהני תקשיב, או תוף ונבל.<sup>(3)</sup>

בהתישר הדברים, כשהכל עומד שוב על מICON האמת, או בלשון המשל, כשחברת מושרים עם כל המשתתפים במחוזה קראוים אחר החופה אל בית אבי השמחה, או שם רmach"ל את דבריו בפי המשוררים בניב מוסיקלי, החוזר שלוש פעמים:

כל תופשי כנור עוגב ונבל,  
קומו ובאו נא נגן היטיבו;  
אתם, נעימי שיר, פיכם הרחיבו,  
שירו לגודל זה, שירו על חבל  
מתוק צוף, היום ראו עינינו,  
נפל לישרי לב, הוד תפארתנו.

באחד מ"שירי יידידות" אשר המשורר לכבוד יידיך ורע, הוא מעלה את זכר "הר זמרה", שאינו אלא הר פארנסוס או היליקון, מקום שנבנן של "עלמות שיר", המזות, שהשותה מימי הנחלים המפכים לריגלו נחה עלייו רוח השירה. כשנזדמן המשורר לשם, כתורתו פתאום המון עם רב, שבאו כולם אל ההר לשאוב שם מימי זמירות. איש ירדן אל עמקי החותמות השירה ומילאו כדם זמרה נובעת. כל אחד שר שיר-תהלה לדמות הקрова לו: חכמה, יושר, גבורה, נדיבות, רפואה, מחקר. וגם המשורר ירד לירכתי ההר אל המחוללות-המוות לשאול אותן:

(2) שם.

(3) שם.

ד.

חיי רמח"ל התנהלו בתקופה אחת עם הבש"ט. יוצר החסידות, שנולד שבע שנים לפניו ומת י"ג שנים אחריו. אף שהפריד ביניהם מרחק רב, הטיפו שניהם ליסוד השמחה, שהיא אחד משלשת ענפי האהבה. ואין לשער שרמח"ל ספג את השפעת החסידות שהסתופפה בירכתי צפונן מורה, הרחק הרחק מפודבהת השמחה הייתה יסוד בחסידות, וכל גדוליה הטיפו לה השם והערב. רמח"ל הורה על השמחה כעל עיקר גדול בעבודה. השמחה האמיתית היא שיהיה לבו של אדם עליון על שהוא זוכה לעבוד לפני אדון העולם ולעשות בתורתו ובמצוותו, שהן שליליות האמיתית והיקר הנצחי, וכל מה שזוכה האדם ליכנס יותר לפנים בחדרי ידיעת גודלה הבורא — יותר תגדל בו השמחה וייהה לבו שיש בקרבו. דוד המלך שכבר הגיע אל המעלה הזאת שיעור גדול, אמר: ואבואה אל מזבח אלקים אל אל שמחת גيلي ואודך בכדור אלקים אלקוי, וכן אמר "תרכינה שפתינו כי אומרה לך ונפשי אשר פדיית", היינו, כי כל כך הייתה מתגברת בקרבו השמחה, שכבר השפטים היו מתנוועות מלאיחן ומרגנות בהיותו עוסק בתהלות, וכל זה מגודל תהלהות נפש שהיתה מתחatta לפניו.<sup>5)</sup>

אין שמחה אצל החסידים בעלי נגינה ורוקדים, ובפי לוצאתו קשורה השמחה בצלילי נגינה ויין. הוא שם בפי "סכלות" את המלים:

נחנו בשמחתנו,  
נגיל ונושיש בטח,  
נשמחה לקול עוגב  
על יין הרקה.<sup>6)</sup>

מקורו של השקפת החסידות בקבלה, והוא הדין בוגע לנגינה. גדול כחה של נגינה בקבלה, ונגינת מטה ניונית מגנית מעלה. דבר זה לא נעלם גם מעיני רמח"ל.

נפשו באה בסוד הARMONIA המצויה בכתביו. בתורת המוסיקה, פרושה של הARMONIA מה? התמונות של צלילים מסווגים שונים, עבים ודקים, גבוחים ונמוכים, וממיוזג זה נולדים צלילים חדשים. מקורה של הARMONIA אצל רמח"ל

5) מסילת ישרים.

6) "מגדל עוז".

עוגב בהרישיר דום ושבת נבל.

וכן קורא המשורר אחורי הקפאון ברגע הראשון למשמע הבשורה הרעה על מות הרוב יהודה מצליה פאודובה (תפה), שהיה חדש ונערץ בין קהילות הקודש באיטליה, לבנות השיר, אשר חלה זמרתן, לשאת בכיניה, ולהתהלך סופרות במדבר שמהה, להויל שפע דמעות מרות אחורי אשר לא ימתק עוד יין לשוטיו:

מה זה ועל מה זה, אהה, איככה  
יבש ונבל ציך בהרי זמר

ונוגות בננות Shir Dmav  
ששון וכל שמחה כעשן כלו,  
שרים ושרות נבד אולו

אנא, בננות השיר! בכיניה  
אם שירcdn חדל, הלא תשאנת,  
מדובר שמחה סופרות תרעינה,  
ומקום רקד על נבל  
הנה ספק היום לירך היי.

ומדה מוסיקלית זו מורגשת למדי אף בקינותו על מות חותנו הרב דוד

פינצי (חצ"ה):

כל אוצרות קינים, מספד ואבל,  
הפתחו, הרחיבו!  
אל תוף ואל כנור, עשור ונבל.  
אתם גשו הקרןבו  
יחדי, מרירוי יום, למורדי נהי,  
על נהמת חליל יום מר תרידן.

הברים ומעריצים ריבים היו לרמח"ל בחיה, ולא אחד שפרק את רגשי הערצתו אליו בחורוזי שיר לכבודו. אחד מהם, שמחה קאלימאני, נתן בשיר קולו בהשתמשו במונחים מוסיקליים, והשיר — "שיר זהב" לכבוד רמח"ל, מאთ אחד מחבריו מעריציו<sup>7)</sup>:

לא שירי עגבים זמירותיך  
המתעדים פתאים בדרכי הבל  
לא תפרות לכלהות זמן הנבל  
לא ניב חול, יידיidi, בשירותיך.

4) נדפס בסוף המחברת "חנוכת הארון".

רמח"ל מת באביב שנותיו בשנת תק"ז (1747), כשהוא רק בן ארבעים שנה. בין תלמידיו נמנו אישים חשובים שללאו תפקיד גדול בחוננות. בהם ר' ישראל חוקיה טריופיס, שהיה מופלא בתורה ובחסידות וחבר בבית דין של הגאון ר' יעקב חוק, והיה נעים זמירות ישראל בבית הכנסת האיטליאני אשר בפודבה ונפטר בשיבת טוביה; ר' משה דוד ואלי מרבני פודובה, שהיה חכם כולן, דרשן ומקובל, והוא ש"ץ בבית הכנסת של הספרדים, ונפטר בשנת תקל"ז; ר' יעקב רפאל חוקיה חזק, שיש לו תשובה בשווית קריאת שמע על גגון המוסיקה, ונפטר בן ע"ג שנים בשנת תקמ"ב.

הוא קיבלה שבאה שכיחה מאד התחמוגות. ולא עוד אלא שמתוך ההרמונייה של הקולות השונים — "גנון העולם" קם ויהי. לפי תורה הקבלה מודוג השיר היוצא מלמעלה עם השיר הבא מלמטה, ועל עניין ההודוגות של שתי ההארות נוסדה כל תורה המוסר שבקבלה, כי כן חשבו המקובלים ש"בכל סדרי בראשית וחוקי הטבע אנו מוצאים הודוגות הכהחות", וענין הוווג: "שכל הארץ והתגלות של הארץ הגנו והשפעת החיים ממוקור החיים גששות עייז" שנחצחים מארדים זה לה ומשלימים זה את זה ומתיחדים זה בזה, באופן שכח אחד הוא הפעול, היוצר והמשלים, והכח השני מקבל את הפעולה וההשלמה ומולד עייז כח חדש, והוא שנקרא בפי הקבלה בשם "יהוד" או "מיוזג" הדומה להרמונייה.

רמח"ל העיריך מאד את כחו של שיר בקבלה ובמטרכת גבאי מורומים. מתוך הסתכלות מוחשית בקבלה בא ואמר: ציריך שתדע, כי כל הדברים האלה למעלה נעשים בשיר, וכל המאורות בצעatoms מן המקור יוצאים בשיר, כי שיר הו אתדרקטות המאורות ברוב נועם וחדות. ויש משוררים ויש מקשייבים, והיינו, כי כל מי שהוא מוכן הוא מתדבק בשיר ההוא ומתדבק לעילתו, וכל אחד משורר לפיו בחינותו ותמיד יש למעלה שיר השירים, כי תמיד יש השפעות חדשות, אך בשעה שאורות התורה מתפשטים — הם עצם משוררים תמיד את השיר שלהם בסוד "רנה של תורה" <sup>ט-א)</sup>.

התמוגות של ספירות שונות מצויות מאד בקבלה. יש התמוגות של שני הפכים רחמים ודין של ספירת חסד וגבורה, ומtower התמוגות זו בא את התפארת לעולם, המהווה מעין הרמונייה, מיוזג של דין וחסד <sup>ט-ב)</sup>.  
וכן הוא בא למסקנה במקום אחר, שכל העולה — בשיר הוא עולה, ועלית הגאולים TABO גם כן בשירה <sup>ט-ג)</sup>.

בזהכרו את האדם בעל ידיעות שונות, הוא מונה בכללן את הנגינה. אדם בעל ידיעות אפשר שהיא צורף, שהיא מציר, שהיא מגן, וכל האנשים. ובכללים גם האדם הצורף המציר והמנגן מצויים בכללות ההנאה העילונה ובסוד דמות אדם <sup>ט-ד)</sup>.

ט-א) "אדיר במורים" לרמח"ל, ורשה, תר"ם.

ט-ב) עיין מאמרו של צ. מ. ר宾וביץ': המסתורין שבשירת רבינו משה לוי זצ"ה, "סינני" כרך ג.

ט-ג) דעת תבונות לרמח"ל, ורשה, תרמ"ט.

ט-ד) קל"ח פתחי חכמה, ורשה, תרמ"ה.

של ספר "יסוד מורה" לר' אברהםaben עוזרא<sup>6</sup>). והציגתו השנייה הוא חלק מן השער העשורי של ספר זה<sup>7</sup>).

ואמנם אנו יודעים שספר "יסוד מורה" של ר' אלעוז מגריםיוא שמצא באמת לשעריהם ומדבר עד המצוות ובכן כתוב ר' אלעוז מגריםיוא שמצא את הענינים בהם ב ש ר י ה מ צ ו ת שתקון ר' אלעוז. והרי מכאן נראה ברור שר' אלעוז נקרא בפי ר' אלעוז מגריםיוא בשם א ברה מ ה ח ו ז ה.

(5) בפעם החמישית נזכר ר' אברהם החוזה עי' ר' אברהם בן עוזיאל בספרו "ערוגת הבושים". מקור חכם זה בארץ בוהימיה [זהו תלמידו של ר' אליעזר בן יצחק, אחד מבני התוספות שני ג'ב בוהימיה] והבר את ספרו הנ"ל בשנות 1234 בערך<sup>8</sup>). עניין זה העלה בראשונה החכם גרשון<sup>9</sup>. וזה לשון הציטוט מתוך ס' "ערוגת הבושים": "וּרְאֵת אֶבֶן הַמִּזְרָחָת כְּתָבְכִי הַרְאָשׁוֹן" דבק עם ויקרא, ככלומר, ויקרא ה: ה' אל רחום ותנו, ואני ראה דבריו, כי חולק על דברי רבותינו שאמרו אני הוא קודם שיחטא, אני הוא לאחר שיחטא. עכ' ל. והחכם ד. קויפמן הראה<sup>10</sup>, שאין ר' אברהם החוזה הנזכר כאן כי אם ר' אלעוז ולמרות שר' אלעוז הביא פרוש זה בשם רבנו סעדיה גאון ולא בשם עצמו<sup>11</sup>). חזך מציטט זה מצא ד. קויפמן שר' אברהם בן עוזיאל מעלה עוד עניין אחד בספרו נסכתி מלכי — הנסכתić, טועה, כי לפי הדקדוק יצא מגורת הסך נסך שכר נסכתić מהiscal במדבר כ"ח ז') ומטעם זה מטעה ר' א ברה מ ה ח ו ז ה האומר "אנסיכה מלכי", כי אנסיכה מעקל כל אסיך נסכתיהם מדם" (תהלים טז ד') עכ' ל. — ואמר החכם ד. קויפמן שגם כאן אין ר' א ברה מ ה ח ו ז ה, רק ר' אלעוז, וכונת בעל "ערוגת הבושים" לפירוש ר' אלעוז הקילר בפיווטו "אנסיכה מלכי" וכו' [כלומר: הראה טעותן של ר' אלעוז הקילר בפיווטו "אנסיכה מלכי" וכו'].

6) והוא בהזאת ג'. שטרן פראג 1833 מודף כיו ע"ב עד דף ל' ע"ב.

7) והוא מן המלצות: "על כן ואחתבת את ד'" (דף ל"ד ע"ב) עד המלצות: "ולא יאל בשך קודש" שבדף ל'ה ע"א.

8) עיין שם בערכו.

9) ב"מונטשריפט" 1877.

10) גבוי: ה' ה' קל ארך אפיקים (שמות ל"ד ו).

11) בא"מונטשריפט" 1882.

12) כן בפירושו הריגלי לשמות ועיין גם בפירושו הקצר לשמות, מהדורה של עט

פירושי "משנה לעוזרא" וינה תרפסו ע' 322.

13) דף 82 ע"א.

## כמה חכמים היו לנו בשם ר' "אברהם החוזה"?

מאת

**יהודה ליב פליישער טימיישוארה  
(רומניה)**

МОКОש לכבוד קרוביו הרב דר. צבי קורצוויל נ"י בלונדון. —

בספרותנו אנו מוצאים את השם אברהם בכתבי "ה חוזה" חמישה פעמים ועוד אין לא התבירה והותן.

(1) בראשונה נזכר על ידי ר' בנימין הנושא מטוודילא בספר מסעות שלו. בדבריו על דבר העיר טבריא שבאי הוא כותב: "מציפורי חמש פרסאות לטיבריאש, היא טבריא וכו' ובטבריא יש כמו חמשים יהודים ובראשם רבי אברהם החוזה ורבי יצחק<sup>12</sup>).

(2) להר' אברהם החוזה מיוחסת הקינה "ציוון קחי כל צרי גלעד לציריך"<sup>13</sup>. וזאת הקינה השניה בין "הציוונים" אשר בקינות שלנו לט' באב.

(3) עוד נמצא פיות אחד בכ"י בודלאני<sup>14</sup>, בקובץ של יצירות לכל שבתות השנה, המתחילה: "אבי ראה אורך שבבי ודלותי" והוא בקובץ זה דף 45 ע"ב ודף 46 ע"א. על גבי היפות כתוב בכ"ז זה: "פיות זה מ"ר אברהם החוזה", ולפי ידיעתי עדין לא נדפס מעולם.

(4) ר' אברהם החוזה נזכר גם בספר "חכמת הנפש" לרבי אלעוז בן ר' יהודה מגריםיו, והוא בעל "הרואה". חכם זה נולד לערך שנת 1176 אוילי במגנצא ומת שם בשנת 1238 והוא רב בגרמייזא. ספרו "חכמת הנפש" נדפס בלבד בלבוב בשנת תרל"ו<sup>15</sup>. ובסוף הספר, דף ל"א ע"ג כתוב: "מצאתי בשער מzystות שתקון ר' אברהם החוזה" ואח"ז מובאים שני ציטטים גדולים. והנה אהרן לילינק בספרו "קונטראס תרי"ג"<sup>16</sup> הוכיח שהציגתו הראשונית הוא כל השער השבעי

1) עיין "אוצר מסעות" ל'. איינונשטיין, ניו-יורק תרפסו ע' 29.

2) עיין צוין: ליטעוקטדור געשכטער דער סיטאגאנגלען פאעגי, ברלין 1865 ע' 490.

3) ברישמת ניביינער מספר 1148.

4) עיין "אוצר ישראל" בערכו.

5) וינה 1878.

כדי לברר את הענינים הללו ולקראם אל האמתاعتיק תחלה את הקינה  
ציוון קחי כל צרי גלעד" ואת הפיוט "אבי ראה אורך שבוי ודלותי". ולא יהי עניין  
וה למותר, כי הקינה היפה "ציוון קחי" וכו' נדפסה בהוצאות גרוועות וראואה  
להדרישה בנוסחא יותר מדויקת. ואת הפיוט "אבי ראה" וכו' בודאי ראוי לפרסם,  
לפי שעדיין לא יצא לאור מעולם. ובכן ייחו עכ"פ יחד שני השירים אשר למשורר  
ר' אברהם החוזה, שלא ידענו על אודותיו כמעט כלום והיה נחשב עד היום בהיכל  
השירה והפיוט בשירותו היחיד "ציוון קחי כל צרי גלעד" כבר כי רב דחד יומא.

-----  
1 ציוון קחי כל צרי גלעד לאצ'יך  
אין די, למעו כים גדלו שבריך.

ארץ צבי את, בתרוך גוים נטונה מן  
עדן, מקום כל יקר יצאו נחיריך.

5 ניהי לאות: נעמן רחץ בשרו מי  
ירדן, אוֹי נאסק, אף כי טהוריך!

אף לא יסלה עפר ארץ בזקה ופו,  
יקר פמו נחלום מחציב הנריך.

כל פטענים, בכווא בזורך לא קהנה  
10 נשען, ואולם בצוות מתקו מרוריך.

פריך למרפא וכל עלה תעלה  
הלא ביערת דבש הייעריך.

עם הפטעים ברית ברטו מתייך. אין  
שפטן, אבל קשלמו לךם בפיריך.

15 בך כל בהמה ועוף חכמו עדין בחמור  
היה לפנים, لكن יאיר חמורייך.

בך אל לבדו ואיז בלו ויצא שםך,  
עד כי אליהם אמרת נורע בשיריך.

ונטיק ואומר ד. קויפמן, שר' אברהם בן עורייל מכנה את ראב"ע בכנוי החוזה,  
לפי שראב"ע חבר ספרים רבים באסטרונומיה ואסטרולוגיה.

\*\*

ומר י. פרימן ב"אנציקלופדיה אשכול" מלקט את רוב המקורות הנ"ל  
ומעמידם לפני הקורא, כאילו בכל מקום שנזכר ר' אברהם החוזה, הרי הכהנה על  
ר' אברהם ابن עורה.

וזול באשכול": ר' אברהם החוזה. מיחסים לו את הקינה "ציוון קחי כל  
צרי גלעד". המUIDה על מהברה שהה בקי בלה העברי. ר' אלעוז רוקח פרנס  
בספרו "חכמת הנפש" קטע אורך מתוך ספרו של אברהם "שער מצות". ואולם  
מקורו של קטע זה, הוא ספרו של ראב"ע "יסוד מורה" פרק ז. גם מה שמצוע ר'  
אברהם בן עורייל ב"ערוגת הבושים" בשם ר' אברהם החוזה, מפורסם של  
ראב"ע הוא. מתוך כך בא ד. קויפמן לידי הנחתה, שאברהם לפניו הוא ראב"ע,  
בתוספת כינוי ה ח ו ז ה. על שם שהבר כמה ספרים בתוכנה ובאסטרולוגיה.  
לפי מה שמספר בנימין מטוילו "מסעות" היה אברהם החוזה ראש קהילת  
ישראל בטבריה". עכל.

אבל באמת הוכחה קויפמן רק את העובדא שר' אברהם החוזה הנזכר עי  
ר' אלעוז מגמייא ועי ר' אברהם בן עורייל: הוא ראב"ע, ולא יותר. ואמנם  
קצת מתמיה אף זה שראב"ע נקרא כן בערך 70 שנה למוות, במדינת בוהימיה  
ובסביבת מגנצא וגמייא, ז"א במקומות מגורייהם של ר' אלעוז מגמייא ושל  
ר' אברהם בן עורייל. כי אצל רבינו הם ואצל שאר בעלי התוספות שבצורתו הוא  
נזכר בשם ר' אברהם בן עורה). ועוד כי בתוספות תענית דף כ' סוף ע"ב נראה  
שודוק את הכינוי "בן עורה" של ראב"ע הביאו בעלי התוספות לדוגמה, כדי  
לפרש את מושג הכנוי בכלל. בכ"ז אי אפשר לשנות את העובדה שני הגدولים  
הנ"ל קראו את ראב"ע בשם "אברהם החוזה" אבל מכח זה עדין לא התברר  
ש ב כל מ ק ו מ שנמצא השם "אברהם החוזה" תהיה הכהנה על ראב"ע.  
ובכן עדין שאלת בלתי מותרצת היא אם גם אברהם החוזה, מהברה של הקינה  
ציוון קחי כל צרי גלעד" ומחברו של הפיוט "אבי ראה אורך שבוי ודלותי" ג"כ  
ראב"ע הוא או אולי משורר אחר בשם "אברהם החוזה" לפניו. וכן אין עדין ראה  
להחותו של ר' אברהם החוזה אשר היה ראש הקהילה שבטבריה.

(14) עיין תוספות קוושין ל"ז ע"ב ד"ה מהחרת ותוט' ד"ה ראה י"ג ע"א ד"ה דקרויבו.

כמה חכמים היו לנו בשם "ר' אברהם החוויה"?

ארץ מאסָה ומִי נְבָרִים שְׁטַפּוֹת, בְּלַי  
רוח הַפִּיצָּךְ וְאֵשׁ בּוּרֶךְ בְּעָרֵיךְ.

45 מְרִית בְּצָרֶךְ אֲשֶׁר מֵאַרְנוּךְ, אָוֶן  
זָרִים עַכְרוֹךְ וְאַתְּ הַיִת בְּעַכְרִיךְ!

אל הַאֲמִירָךְ, עַדְיִ נְקָרָאת אַרְיָאל, אַיְךְ  
עַבְרָ בְּנָגָךְ אַרְיִ טֻרְף עַדְרִיךְ!

שׂוֹבֵי לְאַל בּוּעָלָךְ, אַל תְּתַנְנֵי לוּ קְמִי  
עַד שׂוֹבֵבָוּ וְעַד יְבָנֵה גַּדְרִיךְ!

נְפָשִׁי מְאֹוד נְכַסְפָּה לְרָאוֹת בּוֹזְזָרָךְ,  
שְׁלוֹם יְהִי לְךָ וּרְזֹבְשָׁלָום לְעוֹרְיךְ!

השתמשתי בקינות ליט' באב הוצאות דלקמן: ופוס פראג תקצ"ה הוצאה משה הלוי לאנדה עם תרגום אשכני ובאוור [ד"פ], דפוס וילנא תרמ"ה עם פרוש בית לוי ומטה לוי [זוייל], הוצאה א. כהנא וארשו 1925 [ד"ג] הוצאה שלזינגר וינה 1897 [ה"ש].

2. ד"פ ה"ש ועוד הגראס "כימ" הכה"ך בפתח, ע"פ המשקל צ"ל, "כימ" הכה"ך בשוא. שורה 3. בה"ש ועוד הגראס, "בתוך ארצוות" ובד"פ "בתוך גן" ואין נכוות ע"פ המשקל. וצ"ל "בתוך גוים" כמו שהוא בד"ו, על שם "ירושלם בתוך הגוים שמתה ניחוקאל ה' ה' וע"י רשי"ו ורד"ק שמדובר בשבחה של ארץ ישראל שהיא נבחרת מכל הארץות והיא באמצע העולם. ונראה שמאימת הצנוריה כתבו במקום "גוים" מלא אחרת. בהרבה הוצאות "ומן" וע"פ המשקל צ"ל "מן" בלי וו'ו.

שורה 4. בד"ו ועוד: קיר, וע"פ המשקל צ"ל יקר הי"ד בשוא כמו באスター ו' ו'.

שורה 5. בהרבה דפוסים "במי" וע"פ המשקל צ"ל "מי" ופירושו כמו מי.

שורה 9. בעל מטה לוי מפרש: (כלחונוגים) כל תעוגי העולם באו לא'י. (בבאו בסורן) בוסרי אי' לא היו כבוסר שאר הגאנט שמקהין את השנים. וקשה לקבלו. גם "לא קחתה" אינה ע"פ המשקל. וכל השורה זקופה לתיקון.

שורה 12. בד"ו ועוד "הדאש" — וע"פ המשקל צ"ל "דאש" בלבד ה'.

שורה 13. כהנ"ל "ואין שטן" — ע"פ המשקל צ"ל "אין שטן".

שורה 17. בד"ו: ויצא וע"פ המשקל צ"ל ויצא כמו שהוא בד"פ וו'ו.

שורה 20. בהנ"ל "בשעריך" וכן בד"פ וה"ש וע"פ המשקל צ"ל "שעריך" בלבד ב'ית.

שורה 21. בד"ו "התעדוה" וע"פ המשקל צ"ל "תעדודה" או "תעדות" כמו שהוא בד"ש.

שורה 25. בד"ו ובה"ש "בכל נשך" וע"פ המשקל צ"ל "כל נשך" בלי בית ופירושו: וכן

שרי חילם ובר' כל נשך.

שורה 27. בד"ש "בחורות" ולפי המשקל צ"ל "בחורות" כמו שהוא בד"ו. ר'ל בימי

הגւורים של עם ישראל ובחרו לממלכת הגנים וגוי קדוש.

שורה 28. בה"ש "בני". ע"פ המשקל צ"ל "בני" כמו שהוא בד"ו.

מה טוב ונעים בבוֹא שְׁבִטִּי בְּנִי יְצַלֵּב  
20 שְׁלַש פְּעָמִים בְּכָל שָׁהָ שְׁעָרִיךְ!

בְּקַסְוָד תְּעִידָה וְסָדָד חִכְמָות, וּבְאוּ בְּנִי  
גָּדוּם וְחַכְמִי שָׁבָא לְכַתּוֹב סְפִרִיךְ.

שׂוֹטְרִים בְּכָל הַגּוֹבֵל, שׂוֹפְטִים בְּכָל עִיר וּעִיר,  
וְקַנִּי אַמְתָה כָּם וְאֵין מַוְרֵה כְּמוֹרֵה.

25 מַלְך בְּגַרְבָּךְ וּבְקַל לְאֹם בְּגַרְוָךְ, בְּלַי  
נְשָׁק וְעַל בְּל לְאֹם בְּגַרְוָךְ.

בִּימֵי בְּחָוֹרֹת הַיּוֹת קֹדֶשׁ לְאָל נְבָחוֹר  
וּבְנִי נְבָיאִים בְּנִי אָל תִּי נְעַרְיךְ.

בְּקַח הַתְּקִוָה עַלְיִ קוֹ הַאֲמָת נְשָׁקָלה,  
30 תּוֹכֵן שְׁנָוֹת דָּוָר וְדוֹר בְּשָׁנִי אַדְרִיךְ.

מוֹלֵד הַלְּבָנָה בְּפִי אַרְבָּךְ וְהַמְּתִיעָה  
שְׁוֹמֵה לְרַחְבָּךְ וּבְהַהְרָאָת סְפִרִיךְ.

נְרָאָה בְּתִמְנוֹ בְּסִיל, בְּקַעַלְהָ בְּשָׁאָר  
כָּל הַמְּרָשִׁים לְבָד זוּה בְּתִדְרִיךְ.

35 אֵיה דְבִירִיךְ מָקוֹם אַרְוֹן וְאֵיה הָ  
הִיכְלָל וְהַמְּבוֹחָות? אֵיה חַצְרִיךְ?

אֵיה מְשִׁיחָךְ בְּעַד עַמְּךָ יְכַפֵּר?  
וּמָה לְלִילְדִי קָנָת וְאֵיה נְעַרְיךְ?

אִיפָה נְבָיאִים, בְּנִי עַלְיוֹן וְכָל יוֹעָצָה,  
40 אֲבָדוּ וְהַלְכוּ שְׁבִי מְלַכְךְ וְשְׁרִיךְ!

הִיְתָה יְפָהִנּוּךְ וְרָאשׁ עַפְרוֹת, בְּרוֹשָׁךְ נֵס,  
חַטָּאָךְ סְחָפָךְ, הַלָּא קָצָר קָצְרִיךְ!

שורה 29. כתוב בעל מטה לוי: «יע' שהתקופה אינה חלה בזמן אחד בכל העולם אבל מוקדם או מאוחר בזמנם, לפי אורך המקומות ורחבן. וכן הוא במולד הלבנה, כמו שידוע לבני חכמה זו. ואם כן חשבון שלנו על איזה מקום נקבע? י"א על טבר הארץ נקבע ו'יא על איי, לפי שם קדשו את החודש וקבעו את המועדים ע"פ הראות. וה蹊ון היה סבור כמ"ז על איי נקבע».

שורה 30. כתוב בעל מטה לוי: [בשני אדרין כמו שאמרו חז"ל, החודש הזה לכם, זה ניסן ואין אחר ניסן, ראשון הוא לכם ואין אתה עושה ניסן שני כדאיתא בא"ק דסנהדרין]. שורה 31. (مولד הלבנה) הוא לפי ארך, ארכה של איי והמחוה וכו' והסימנים שנתנו בית חדשנה, כגון אם גולדה משש שעות ומלטה, יש מה בעין לראותה, משש שעות ומלטה אין מה בעין לראותה — הכל שומה ומסודרת על רוחב המיקום של איי. (מטה לוי). ש. 33–34. ברוב ההצעות הגראס כך: «נראה בתממו כסיל בר עלה כי שאר כל החדשים בלבד זה בחרורין». וכותב בעל מטה לוי: «[נראה בתממו כסיל] המול כסיל שיש בו חמימות גודל[ה]ן ובמשל הפירות, הוא נראת בכל העולמות בתממו. [בר עלה וכי בחרורין] אבל בשאר החדשים ולא בחרורין, ישותם וסיליקם בתממו. כי זמן ימי מיראאי הוא מזוג, לא קר ביוור וללא שבאי"י הוא בסיוון, בחג הבכורים ולא בתממו. ועוד שואר איי הוא מזוג, לא קר ביוור וללא חם ביוור ובתמונה הוא חם ביוור ואפילו בכל הארץות וכ"ש בא"י שהוא במרכז העולם. לכן בתמונה שהוא מן חמה בכל העולם אין משתמש המול הזה בא"י להיות רק בשאר החדשים וישאר האיר במזוג השוה». עכ"ל. מתוך הפרש נראה שלפני המפרש הייתה הגראס כך: «[נראה בתממו כסיל, בר עלה בשאר כל החדשים] וכו' ובטעות נעהה דבר נקרא קודש הקדשים ובו הארון וההיכל הוא החלק התיכון של המקוש.

ש. 35. בכל ההצעות הנගן «ואהה הדר הילך» ולפי המשקל מלת «הדר» מיותרת. ש. 39. לפי המשקל צ"ל: בני עליון ווועצן.

ש. 40. בה"ש: אבדו — ולפי המשקל צ"ל אבדו כמו שהוא בד"פ. בד"פ "שביג, ועל פי המשקל צ"ל שבי כמו בה"ש.

שורה 41. בכל ההצעות הנג'ל הגראס כך: «וראש עפרות תבל ברושך לנס». ע"פ המשקל צ"ל כמו שהוא לפני. נראת תקנו והוסיפו מלת "תבל" ע"פ משליח כ"ז.

שורה 43. בין דב"ו ובבפוס לMBERGEN תקצ"ח ובד"פ וה"ש "ומים רבים שטפוך". שורה 43. ברוב הדפוסים "וכל" וע"פ המשקל: "כל".

שורה 45. בהרבה דפוסים וואן וע"פ המשקל צ"ל: "או". שורה 50. בד"ו "עד יבנה" ועל פי המשקל צ"ל "וועד" וכן הוא בד"פ. ופ"ז ודפוס לMBERGEN הנג'ל.

\*  
\*\*

הקודקס הבודיליאני — [ברישית ניביויאר מס' 1148] שבו נמצא פיטו  
השני של ר' אברהם החוצה — ז"א הפיות "אבי ראה" וכו' — נכתב בכתב אשכנזי  
והוא מנוקד. היוצרות שבקובץ זה הן לפי מנהג פרנקו-אשכנז-פולני. לעיתים  
יש לצד הטקסט גם פרוש לפיטו. לפני פיטו של ר' אברהם החוצה יש "אהבה"  
המתחליל: "מייחדר שמק' אמרו וועליך נכרתו ונגמרו, משמרת יי' שמרו". ומסיים  
"ברוך אתה יי' הבוחר בעמו ישראל באהבה". ולאחר זה בא הפיות 45 ע"ב ווז"ל:

- 1 אֲבִי רָאָה אֹזֶרֶךְ שְׁבֵי בְּדַלְתִּי
- 2 עַד אָן וְעַד מְפִי אֵין קָצֵן לְגַלְתִּי
- 3 נְאַבְרָתָה מְפִי אֲרִיה טְרַפְּנִי
- 4 נְאַמְצָאָה נְמָר שְׁוָקָד עַלְלִתִּי.
- 5 הַבָּא הַיִצָּא נְטָרָךְ וְהַנְּהָה עוֹד
- 6 אֲפִיר מְנָחָה עוֹמֵד ?עַמְתִּי
- 7 בָּא לוֹ וְעַשְׂהָ בְּרַצְוֹן וְהַוָּא פְּרָא
- 8 יְרוֹץ לְכָלּוֹת אֶת רַוְחַי נְשַׁמְתִּי.

ואומ"ר ר' הקהל נשמתת כ"ל ח"י<sup>15</sup>).

שורה 2. בכ"י "יש קץ" ואין ספק שצ"ל, אין קץ.

שורה 6. "צְפִיר מְנָגָה" ע"ש "ראיתי את האיל מגנה" (דניאל ח' ד').

ש. 7. "וְעַשְׂהָ בְּרַצְוֹנוּ" ע"ש ועשה ברכינו והגדיל (שם, שם). "וְהַוָּא פְּרָא", נראת שכונת הפיטון על ישמעאל שכותב אצלו "וְהַוָּא יְהִי פְּרָא אָדָם" (בראשית ט"ז י"ב). ועינן פרוש ראב"ע בדניאל י"א ל' שזה דעת רס"ג אבל לא כן דעת ראב"ע, וכו': "וְהַגָּוֹן אָמַר כִּי וְעַשְׂהָ בְּרַצְוֹנוּ המליך והקדמי, ראש מלכות ישמעאל, וזה לא יתכן" וכו'.

שורה 8. לדעת חסר מן הפיטון הזה בית או שמי, כי אין הפיטונים רוגלים לסיסים ברע', אלא בדברי ניחומים. ואולי מפני שרצה המסדר להתאים לתפלת "נשמתת" לנין סיומו במלת "נש망תי" שהיא מענינה.

\*  
\*

בנוגע לקינה "צַיָּוָן קָחֵי כָּל צָרֵי גָּלְעָד" אין להכחיש שיש בעין סמכין שראב"ע חברה. ואלו הם:

א) הקינה נכתבה על משקל שתי תנעות יחד ותנוועה ויתד ושתי תנעות יחד ושתי תנעות בין המשקלים, משקל, שראב"ע מביא בספר "הצחות" שלו<sup>16</sup>) בין המשקלים הנගויים וגם הוא בעצמו משתמש בו<sup>17</sup>).

ב) קבוע את הקינה הזאת בסדר "קינות לט' באב" מיד אחר הקינה "צַיָּוָן הַלָּא תְשַׁאֲלֵי" של ר' יהודה הלוי, בן דורו ובבעל בריתו של ראב"ע<sup>18</sup>).

15) את צילום הפיטוט מן הכל"י הבודיליאני המצא בשביבי קרובו מר' דר. צבי קורצוויל נ"י והגוני מביע לו גם כאן את מדרתני.

16) עיין ס' "הצחות" לאבא"ע לפיטון, פירודא תפ"ז י"א ע"א.

17) עיין R. V. A. לרזון ברסלואן 1885 ע' 12, מספר 14.

18) עיין בירנמתח: ר' יהודה הלוי ורבא"ע "ארשת" תש"ד ע' ש"א ומאמרי: ראב"ע באפריקה מורה ומערב וו'ו, ע' 81–91.

שאנו רגילים בשיר ראב<sup>27</sup>. ובכן לדעתינו איןנו ברור שמראב<sup>28</sup> הם. אבל לעומת זה גם קצת קשה לומר, שהיה לנו משורר אחר מוחיד בשם "אברהם החוזה" ושלא נשאר ממנו שום שיר ושארית בתלי שני הפוטטים הנ"ל בלבד.

\*\*

ועתה נשאר לנו לדבר על דבר זהותו של ר' אברהם החוזה שר' בניין הנוטע מוכירו שעד בראש היישוב היהודי שבטבריא: האם ראב<sup>29</sup> היה ר' אברהם זה, או אסטרולוג אחר היה בטבריא שקראוו ר' אברהם החוזה? לדעתינו אין כל ראייה ודאית לראב<sup>30</sup> היה אותו ר' אברהם החוזה. ואנמנם נראה ששניהם היו בזמן אחד, אבל אם נדקק יותר אז נראה שבעה שר' בניין התגורר בטבריא, או כבר לא היה ראב<sup>31</sup> בחיים. כי ר' בניין נסע מטבריא דרך ערים שונות עד דמשק ומדמשק המשיך את דרכו עד מוסול (Mosul) כל הדרך היה מהלך של 24–25 יום<sup>32</sup> והגיע לעיר מוסול בזמןו של זון אלדין השני<sup>33</sup>. מוסול וזה הגיע למלכות בשנת 1170<sup>34</sup>. ואם גם נאמר שר' בניין הגיע לעיר מוסול מיד כאשר העל על כסא מלכותו, וגם נאמר שעשה את דרכו של 24–25 ימים. מטבריא עד מוסול, במשך שנה שלימה – כי הלא הסברה נותרת, שלא עשה את כל הדרך מטבריא ועד מוסול מבלי לנוח קצת – גם או אנו צדיקים לומר, שהלך לו מטבריא בשנת 1169. והנה בשנה זאת עבר לא היה ראב<sup>35</sup> בחיים, כי לפי רוב החוקרים הוא נפטר בשנת 1167, ולפי שיטתי כבר נפטר בשנת 1164<sup>36</sup>. ואין לשער שר' בניין הגיע לטבריא כבר לפני שנת 1167, או שנה או יותר לפני שהוא. וזה שתהעכיב שם שנה או שנתיים או גם יותר, באופן שמצו שמת ראב<sup>37</sup> באותו זמן. כי הלא את כל דרכו הארוכה דרך אירופה, אפריקה הצפונית ואסיה ביחיד בחים. וכי הלא ששה שנים או שנתיים או גם יותר, באופן הרבה הרבה במקום שעשה במשך שנתיים<sup>38</sup> ולא יותר, ומהו נראה שלא התעכיב הרבה במקום אחד. ובכן אין לשער ששה בטבריא שתי שנים או גם יותר.

עוד, שר' בניין הנוטע היה ספרדי וגם היה בן עירו של ראב<sup>39</sup>, כי שניהם נולדו בעיר טודילא<sup>40</sup> ואלו פגש ר' בניין את ראב<sup>41</sup> בטבריא, או

(27) עיין "אוצר מסעות" הנ"ל ע' 29–31.

(28) כי ר' בניין מזכיר שהיה או בעיר מוסול בראש היהודים ר' יוסף המכונה ברהאן אל מלך והוא חווה בכוכבים למלך זון אל אדרין (עיין "אוצר מסעות" ע' 31).

(29) עיין "אוצר מסעות" ע' 15.

(30) את המקורות לשנת פטרתו של ראב<sup>42</sup> ואת המשא ומתן בעזין זה עיין במאמרי:

"באיזו שנה מת רבנן אברהם אבן עזרא?" [מזרחה ומערבה], ירושלים, כרך ב' ע' 245–256. עיין "אוצר מסעות" מבוא, ע' 15.

(31) עיין ד. כהנא: ראב<sup>43</sup>, ורשה תונינה, כרך ב' ח'ב, ע' 67.

(32) עיין ד. כהנא: ראב<sup>44</sup>, ורשה תונינה, כרך ב' ח'ב, ע' 67.

ג) ראב<sup>45</sup> היה משורר ואסטרולוג בבית אחת וכן היה גם ר' אברהם החוזה.

ד) בעל הקינה כתב "בר התקופה עלי קו האמת נקללה"<sup>46</sup> "مولד הלבנה כפי ארוך והמחזה שומה לרחבך"<sup>47</sup>. וכolumbia כתוב גם ראב<sup>48</sup> בספר העבור" שלו<sup>49</sup> וב"אגרת השבת" שלו<sup>50</sup>.

ה) בעל הקינה כתב "מן עדן מקום כל יקר יצאו גהירך"<sup>51</sup> משמע שיש שני נהרות בא"י אשר יוצאים מעדן, והנה כנראה שראב<sup>52</sup> הוא היחיד אשר סבר שני נהרות אשר יוצאים מעדן עוברים בא"י, כי לפי דעתו גיחון הנזכר בדהירך ליב ל', שהוא בא"י, הוא הגיחון היוצא מעדן, ופרט גם כן עובר על גבול אי".

ו) אם אנו רוצחים להכנס בדוחקים אפשר לומר שגם שם של ראב<sup>53</sup> מרומו בבית האחרון של הקינה: "לריאות בזיו והריך שלום יהי לך ורוב שלום לעזירך". והמלה "לעוזריך" באמת דוחקה קצת ואפשר לומר שהמחבר נדחק להכניםשמו "עוורא" בחסרונו אלף<sup>54</sup>.

והיפויו "אבי ראה אורך שבוי וдолותי" הוא על משקל שתי תנויות ויתר ושתי תנויות. גם זה משקל שראב<sup>55</sup> מביאו בספר "הצחות" שלו בין המשקלים הנהוגים<sup>56</sup>. אבל בכך קשה להחליט שמדובר הקינה וגם הפיות מראב<sup>57</sup> הם, כי סגנוןינו הסגנון הרגיל של ראב<sup>58</sup>. סגנוןנו של הקינה "ציוון קחי" פשוט ועודין ורך הוא ואינו סגנוןנו של ראב<sup>59</sup> שהוא קצת מקשה ומוצק משברי הפסוקים שרבב<sup>60</sup> רגיל להשתמש בהם ועיין סגנון לשונו דומה יותר לסגנון המקרא ולשונו. והபיות "אבי ראה" כתוב ג'כ' בסגנון פשוט עד מאד ואין בו מן החדר

(19) שורה 29 של הקינה.

(20) שורה 31 שם.

(21) הוצאה הלברשטטן ליק, 1847 ח' ע'ב.

(22) מובא בכרם חמד" ח'ז ע' 164 ועיין"ש ע' 169.

(23) שורה 4 של הקינה.

(24) עיין פרוש הרגיל לראב<sup>61</sup> בבראשית ב' י"א. ועיין גם פרוש הארוך שלו בהוספה העברית לספר: Essays on the Writings of A. Ibn Ezra של פרידלנדה, לונדון 1887, ע' 37, וכן בפרקיו שם לבראשית ב' י"ג י"ד: "ונגה גיחון קרוב לירושלים, כי בן כותוב והורודת אותו אל גיחון, וחזקיה סתמו כאשר הוא מפורסם בדברי הימים [ב' ל' ב' ל'] וכיו' גם בן פ' ת' בגבול הארץ ישראלי". עכ"ל.

(25) עיין מה שכחתי בעזין זה בלוח ירושלים" תש"ז ע' קע'ארק'פ"ד ועיין ק. אלברכט Studien zu den Dichtungen A. Ibn Ezras במאוסף XLVII Z. D. M. G. ע' 444 שראב<sup>62</sup> היה רגיל לרומו שמו בסוף השירים של.

(26) הצחות, הוצאה לפימן הנ"ל דף 10 ע'ב. עיין גם רוזין A. R. V. R. ה"ב ע' 8 מס' 4

עדות עצמו, בהיותו בעיר דרום (Dpeux) שבצפון צרפת<sup>(39)</sup>. ומצד סדר נסיעותיו נתברר שעד עת כתבו פרשו זה, לא התגורר בא"י<sup>(40)</sup>. ובכן ציריכים אנו לומר שראה את הספרים שבדוקם חכמי טבריה, בחוץ הארץ ולא בטבריא.

\*\*

והנה עוד דבר מעניין. יש רשימת קברים קדושים שבארץ ישראל, שנכתבה ע"י ר' דניאל, כפי ששמע מפי אורה אחדakanדייטי, ז"א איש מאן קנדייא אשר נסע לארץ ישראל בשנת רל"ג (1473) ובה נמצא שראב"ע נקבר בטבריא, וכן: "בטבריא נקבר רמ"ם והרמב"ן, ר' יהושע בן לוי, ר' אברהם א"ע". והנה זה דבר, שלא נזכר בשום מקור אחר, למורת הרבה מן הנוסעים היהודים נסעו דרך טבריא והזכירו את הקברים שאצל העיר הזאת. כן נסע לפניהם הנוצע הקנדייטי, ר' יעקב שליח מישיבת רבנו ייחיאל מפראט בשנת 1238–1244 לא"י, וספר שהיה בטבריא ומזכיר שם קברו של רמ"ם. אבל ע"ז קברו של ראב"ע אינו מזכיר כלום<sup>(41)</sup>. בשנת 1333 נסע ר' יצחק חילוי מיר ריסא שבארגון בא"י ועבר דרך טבריא, וגם הוא מזכיר שם נקבר מעיר ריסא שבארגון בא"י ו עבר דרך טבריא, וגם הוא מזכיר שם נקבר רמ"ם ואת ראב"ע לא הוכיר<sup>(42)</sup>. — אחריו נסע בא"י ר' יצחק בן אלפרא מעיר מלכא בשנת 1411 וגם זה התעכבר בטבריא ורשם שם קברו של רמ"ם, ולא רק שלא הזכיר שגמ ראב"ע נקבר שם, אלא נקט שראב"ע נקבר בכל שבגליל העליון<sup>(43)</sup>.

והרי נראה שמדובר פתרתו של ראב"ע — שהיתה בשנת 1164 או 1167 — ועד שנת 1473 — שבת רשם הנוצע הקנדייטי שראב"ע נקבר בטבריא, ז"א משך שלוש מאות שנה וחצי — לא הייתה מסורת בא"י שראב"ע נקבר בטבריא.

(39) עיין פרוש ראב"ע לפוסק החדש הזה לכט [שמות י"ב ב'] ובמאמרי "ראב"ע כרך ח, 'תרצ"ב ע' 96 והלאה].

ובចותם הספרותית בצרפת [מזור ומערב], ירושלים, כרך ה, ע' 24]. בORTHOT כי במקומות וחלאות].

"לוקא" הנזכר שם בפרש ראב"ע, צ"ל "דורס", וכי ذات העיר Dreux שבצפון צרפת. עיין מאמרנו של ג. בן מנחם בס"סינו" [תש"ב, ע' רע"ו] ומאמרי "הנקבר ראב"ע בא"י?" [לוח ירושלים" לשנת תש"ח, ע' קע"ד והלאה].

(41) בסוף נספח הרשימה ע"י א. מ. הberman, בא"רשת, ירושלים תש"ד, ע' ריז"ג.

יתר המיקומות נרשמו ע"י ג. ברמנחם, בלוח ירושלים" תש"ה, ע' ריז"ג.

(42) "אזור מסעות" נ"ל, ע' 65.

(43) שם ע' 77.

(44) שם 76. ועינן מה שכתבתי בעניין זה במאמרי "הנקבר ראב"ע בא"י?" הניל.

היה קורא אותו בשם ר' אברהם בן עוזרא, כמו שקראו אותו הספרדים בכלל, ולא היה משנה שמו לקרא אותו: ר' אברהם החוץ.

ועוד, שאין לנו שום ראייה שראב"ע התגורר בא"י או אף שהגיע לשם. אדרבא, מן העת שהלך לו מספרד בשנת 1139, ועד שנת 1159 אנו מי יודעים את דרכם מסעיו. והיינו, שהלך מספרד לרומה ולשאר ערי איטליה, ומאיטליה הלך לדרום צרפת ומשם לצפון צרפת ומשם לעיר לנונדו<sup>(44)</sup> ובשנת 1159 התגורר עדין בלונדון, שם חבר את "אגרת השבת" שלו<sup>(45)</sup>. ואין כל ראייה ברורה שעוזר את לנונדו עד סוף חייו. ולהיפך, כי רבי משה תקו, שהוא אחד מגודולי דורו וחיה לפחות 50 שנה אחרי פטירתו של ראב"ע העיד שראב"ע נפטר באנגליה<sup>(46)</sup>.

רק חכם אחד נקט לודאי שראב"ע התגורר בא"י, והוא רבנו יוסף טובעם הספרדי, שהתגורר גם בעצמו בירושלים שנים רבות וחבר את פרשו המצוין "צפנת פענח" לפרש ראב"ע לתורה, לערך 223 שנה לאחר פטירתו ראב"ע, והעליה בפרשנו, דרך אגב, שראב"ע הגיע לא"י<sup>(47)</sup>, מבלי להביא ראייה לדברינו. אבל כבר כתבתי<sup>(48)</sup> שאפשר שר' יוסף זה ראה ב"מסעות בניימין" של ר' בנימין מטודילו שהוא מזכיר שר' אברהם החוץ עם בראש הקהל היהודי שבטבריא והשכונתו על ראב"ע, ומהז דין שראב"ע התגורר בא"י. וקרוב היה לו לחשוב שראב"ע התגורר דוקא בטבריא, כי ראב"ע כתב בפרשנו לשםות לפוסק "מקשה תיעשה המנוראה"<sup>(49)</sup> ראייתי ספרים שבדוקם חכמי טבריא ונשבעו חמשה עשר מוקניםם שלוש פעמים הסתכלו בכל מלאה וכל נקודה וכל מלא וככל חסר והנה כתוב י"ד במלת תיעשה ולא מצאתי לכך בספריו שצורתו ומעבר לים". — אבל באמות אין מכאן ראייה שראב"ע היה בטבריא, כי ראב"ע כתב פרשו זה לשמות, כפי

(33) לענין מסעיו של ראב"ע פרסמתי מאמרם ולקמן: "ראב"ע בעיר לוקה שבאיטליה" [הycopkin, בודפשט שנה ב', ע' 77]. — ראב"ע ומלחמות הספרותית בעיר רומה אוצר החיים כרך ד', ע' 352 והלאה]. — ראב"ע ומלחמות הספרותית בצרפת [מזור ומערב], ירושלים מהר וחלאות]. — מודיע יציא ראב"ע מספרד [מזור ומערב, כרך ג', ע' 107–325, 335–325]. — באיזו שנה מת ראב"ע? [מזור ומערב, כרך ב', תרפ"ח–תק"ה, ע' 245–256].

(34) מובא ב"כרם חמד" ח"ה, ע' 159–173.

(35) עיין לזה מאמרי: "איפה מת רבנו אברהם בן עוזרא?" ("קריית ספר", ירושלים, שנה א, ע' 126–146).

(36) "צפנת פענח", הוצאת ד. הרցוג, קראקו טריעב, ע' 50 — ושם ח"ב, ברלין, ע' 7.

(37) במאמרי: "הנקבר ראב"ע בארץ ישראל או לא?" [לוח ירושלים לשנת תש"ה, ע' 171–184]. יצא לאור בעריכת דוב יגנץ ברינcker].

(38) שמות כיה לא.

## תרגום כתובים

מאת

פ. צורגין

המחיר 2.50 \$



## מחקרים בתקופת בית שני

מאת

פ. צורגין

הספר מכיל מחקרים מקיפים בספרות ובהיסטוריה ובספרות  
ובמאורעות מכריעים בתקופת בית שני.

המחיר 3 דולר



לפנות אל :

H O R E B

186th STREET & AMSTERDAM AVENUE  
NEW YORK, N. Y.

Targum Jonathan to the Prophets

by

PINKHOS CHURGIN



Price \$2.50

Yale University Press, New Haven, Conn., U. S. A.

וגם אחרי זמנו של הגוטע הקנדייטי — בשנות 1522-1523 — נסע בעל «פרשת אלה מסעיה» לאיטליה והתעכבר בטבריה. והנה גם זה רשם שם נמצא קברו של רמב"ם ועוד קברו של ראב"ע לא ידע לספר כלום»).

נמצא שלא ידע איש עד קבורתו של ראב"ע בטבריה לא לפני זמנו של הגוטע הקנדייטי ולא אחריו, ובכך קשה לתת אמון לו. גם ר' יהודה איינשטיין — עורך «אוצר מסעות» — כתוב שיאנו לכל דברי רשימת הגוטע הקנדייטי שום ערך, לא לענייני קורות הימים ולא לענייני הספרות של הגוטעות<sup>(45)</sup>). ואף לא החשיבה להדפסה בـ«אוצר מסעות» שלו. אבל אם בכ"ז יהיה ברשימה זאת ניצוץ קטן של מסורתאמת. או כי אולי ואולי נולדה האגדה עד קברו של ראב"ע בטבריה על ידי העובדא, שבטבריה חי וכונראה גם מת ר' אברהם החווה הנזכר ע"י ר' בנימין הגוטע, ואחריו שנים החליפו מישוואו בראב"ע.

ולפי כל מה שאמרנו עד הנה — כל זמן שלא יתגלו לנו עוד מקורות חדשים — ציריכים אנו לומר שהיו לנו שני חכמים אשר נקראו בכינוי אברהם הצעיר: (א) רבנו אברהםaben עוזרא, שנקרא כן באירועה האמצעית באמצעות המאה השלש עשרה, ואשר לו אפשר ליחס — אבל לא בודאות — שני הפיטוטים אשר הדפסנו כאן. (ב) ר' אברהם החווה אשר חי בטבריה ועמד שם בראש היישוב היהודי בשעה שבקר שם ר' בנימין הגוטע.

(45) «אוצר מסעות», ע' 138.

(46) עיין הקדמתו לـ«אוצר מסעות», ע' 10.

# HOREB

DEVOTED TO  
RESEARCH IN JEWISH HISTORY AND LITERATURE

---

Vol. XI

April, 1951

---

PINKHOS CHURGIN  
ABRAHAM WEISS  
EDITORS

Published by the Alumni Fund  
Teachers Institute of Yeshiva University  
Amsterdam Avenue and 186th Street  
New York 33, N. Y.



Printed in the U. S. A.